02

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 32. № 2/2012.

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281
Број 2 / 2012 Год. (XXIV) XI vol. 32 стр. 1-464

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија", покренут као зборник под називом
„Политичке студије" 1968, обновљен као „Политичке свеске" 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:
Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:
др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:
в.д. др Момчило Суботић, виши научни сарадник

Секретари редакције:
др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:
Смиљана Пауновић

Чланови редакције:
др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:
ESELOGE d.o.o.

Штампа:
ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:
300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛИЗАМ

Милена Пешић
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДИСКУРЗИВНОЈ ПРАКСИ: ЈЕДНО ПРОМИШЉАЊЕ У МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОМ КЉУЧУ 1

Миленко Бодин, Светлана Станаревић
ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ – БЕЗБЕДНОСНО ПИТАЊЕ ЉУДСКИХ РЕСУРСА СРБИЈЕ 27

Ђуро Бодрожић
ДВА ТИПА НАЦИОНАЛИЗМА 47

ПОЛИТИКА, ДЕМОКРАТИЈА, ПОПУЛИЗАМ

Драган Траиловић
ПОПУЛИЗАМ КАО ФАКТОР СЛАБЉЕЊА ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА СРБИЈЕ 65

Душан Достанић
МОДЕРНА ДРЖАВА ПРЕД ИЗАЗОВИМА КОМУНИТАРИЗМА 83

Блажо М. Радовић
ПРЕДВИЂАЊЕ У ПОЛИТИЦИ 111

Срђан М. Перишић
ПОСТМОДЕРНО НЕСТАЈАЊЕ ПОЛИТИЧКОГ И ДЕМОКРАТИЈЕ 139

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Roozbeh (Rudy) B. Baker
МОДЕЛ ШВАЈЦАРСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА 157

Зоран Видојевић
СТАЊЕ ЛЕВИЦЕ - ГЛОБАЛНИ НАЦРТ 179

Миодраг Радојевић
ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ УСТАВНОСТИ У СРБИЈИ – устави у „ванредном стању“ – (1990–2010) 219

Миле Ракић
УСТАВНИ ОСНОВИ У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ 245

Душан Гујаничић
ПОЛОЖАЈ ЗАКОНА У ФРАНЦУСКОМ ПРАВНОМ ПОРЕТКУ 263

Мухамед Наср
ВЕХАБИЈЕ КАО ПРОДУЖЕТАК СЕЛЕФИЈЕ? 283

АКТУЕЛНО

Љубиша Митровић
БАЛКАН У МРЕЖИ ГЛОБАЛНИХ И РЕГИОНАЛНИХ ОДНОСА/МЕГАТРЕНДОВА, И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА СТАБИЛНОСТ И КУЛТУРУ МИРА 303

Татјана С. Лазаревић, Ивана М. Аритоновић
ЕПИЗОДНИ И ТЕМАТСКИ РАМОВИ ЗАПАДНИХ МАС МЕДИЈА О СРБИМА – НЕГАТИВЦИМА СА СЕВЕРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 313

Владан Станковић
ИЗБОРИ 2012. И ПОЛИТИКА РАЗВОЈНЕ ЕКОНОМИЈЕ 339

СРБИЈА И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Зоран Милошевић
ТЕОЛОГИЈА СЛОБОДНОГ ТРЖИШТА 365

Игор Јанев
ИНТЕГРИСАЊЕ У ШИРЕ ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ И КАПАЦИТЕТ ДРЖАВЕ ЗА ЕКОНОМСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ 375

Слађана Младеновић
ОДНОС ДРЖАВЕ И НЕВЛАДИНОГ СЕКТОРА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА СРБИЈЕ 403

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Војислав М. Кршић
КОСОВО И МЕТОХИЈА – СРПСКИ ЗИД ПЛАЧА ОД ОСТОЈЕ ЂУКИЋА 433

Далибор Савић
ВЕБЕР ЗА НЕУПУЋЕНЕ? 449

CONTENTS

This issue´s topic:
NATIONAL IDENTITY AND NATIONALISM

Milena Pesic
NATIONAL IDENTITY IN DISCURSIVE PRACTICE: CONSIDERATION IN MULTIDISCIPLINARY APPROACH ... 1

Milenko Bodin, Svetlana Stanarevic
YOUTH IDENTITY – SECURITY ISSUE OF HUMAN RESOURCES IN SERBIA 27

Djuro Bodrozic
TWO TYPES OF NATIONALISM 47

POLITICS, DEMOCRACY, POPULISM

Dragan Trailovic
POPULISM AS THE WEAKENING FACTOR OF POLITICAL INSTITUTIONS` DEMOCRATIC CAPACITY IN SERBIA 65

Dusan Dostanic
MODERN STATE UNDER COMMUNITARIAN CHALLENGES 83

Blazo M. Radovic
FORECASTING IN POLITICS 111

Srdjan Perisic
POSTMODERN VANISHING OF POLITICS AND DEMOCRACY 138

ESSAYS AND STUDIES

Roozbeh (Rudy) B. Baker
SWISS MODEL OF FEDERALISM 157

Zoran Vidojevic
THE STATE OF LEFT-WING POLITICS – GLOBAL DESIGN 179

Miodrag Radojevic
TWO DECADES IN SERBIA CONSTITUTIONALITY - Constitutions of the “emergency” - (1990-2010) 219

Mile Rakic
CONSTITUTIONAL BASIS IN THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT 245

Dusan Gujanicic
LA POSITION DE LA LOI DANS L’ORDRE JURIDIQUE FRANÇAIS 263

Muhamed Nasr
THE WAHHABIS AS THE EXTENSION OF SALAFIS? 283

TIMELY

Ljubisa Mitrovic
THE BALKAN NETWORK OF GLOBAL AND REGIONAL RELATIONS / MEGATRENDS, AND THEIR IMPLICATIONS ON THE STABILITY AND CULTURE OF PEACE 303

Tatjana S. Lazarevic, Ivana M. Aritonovic
WESTERN MASS MEDIA EPISODIC AND THEMATIC FRAMES OF NORTH KOSOVO SERBS AS BAD GUYS 313

Vladan Stankovic
ELECTION 2012. AND THE POLICY OF DEVELOPMENT ECONOMY MODEL 339

SERBIA AND EUROPEAN INTEGRATION

Zoran Milosevic
THEOLOGY OF FREE MARKET 365

Igor Janev
INTEGRATION OF STATES IN WIDER ECONOMIC STRUCTURES AND CAPACITY OF A STATE FOR ECONOMIC INTEGRATION 375

Sladjana Mladenovic
RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND NON-GOVERNMENTAL SECTOR IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION OF SERBIA 403

SCHOLARLY DEBATE, POLEMICS AND REVIEWS

Vojislav M. Krsic
KOSOVO AND METOHIJA - SERBIAN WESTERN WALL FROM OSTOJA DJUKIC 433

Dalibor Savic
VEBER FOR UNINFORMED 449

Уводник

Политичка ревија 02/2012, која је пред вама, за тему броја има национални идентитет и национализам, затим идентитет младих и безбедносно питање, сродне и испреплетене појмове, које наши аутори у овом броју аргументованом и суптилном анализом презентују. Ради се о три аспекта анализе националног идентитета и национализма: једног који се односи на два типа национализма (Ђ. Бодрожић), затим промишљање националног идентитета у мултидисциплинарном кључу (М. Пешић), и истраживање идентитета младих као безбедносних питања.

Други део часописа садржи теме које се баве неким феноменима политике и политичког , демократије и популизма. Питање популизма у политици, и нарочито у политичкој пракси у Србији доводи до слабљења ионако слабих демократских капацитета политичких институција (Д. Траиловић), а занимљив је и чланак који истражује комунитаризам као изазов пред којим се налази модерна држава (Д. Достанић), као и чланак који обрађује питање постмодерног нестајања политичког и демократије (С. М. Перишић).

У рубрици огледи и студије такође имамо занимљивих чланака. Пажњу научне јавности свакако ће привући рад који приказује швајцарски модел федерализма (Р. Р. Бакер), као и актуелно стање левице (З. Видојевић), затим рад који нам презентује уставно питање у Србији у последње две деценије (М. Радојевић), те рад о положају закона у француском правном поретку (Д. Гујаничић), и други.

Надамо се да ће и теме које се баве актуелним политичким и геополитичким питањима, побудити пажњу наших читалаца, а то је проблематика која се бави мајским изборима у Србији (В. Станковић), или како и колико односи на Балкану доприносе култури мира (Љ. Митровић), те драма косовских Срба у западним медијима (Т. С. Лазаревић/ И. М. Аритоновић).

Наша стална рубрика Србија и европске интеграције и овога пута има веома садржајне текстове, почев од истраживања теологије слободног тржишта (З. Милошевић), затим истраживања

капацитета Србије за интегрисање у ЕУ (И. Јанев), до анализе односа државе и невладиног сектора у процесу прикључења Европској унији (С. Младеновић).

Обавештавамо истраживаче да је тема наредног броја „Избори у Србији 2012“, а ваше радове треба да пошаљете до 30. августа 2012. године.

в. д. Главног и одговорног уредника
др Момчило Суботић

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

Тема броја:
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛИЗАМ

1

Милена Пешић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДИСКУРЗИВНОЈ ПРАКСИ: ЈЕДНО ПРОМИШЉАЊЕ У МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОМ КЉУЧУ

27

Миленко Бодин, Светлана Станаревић

ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ – БЕЗБЕДНОСНО ПИТАЊЕ ЉУДСКИХ РЕСУРСА СРБИЈЕ

47

Ђуро Бодрожић

ДВА ТИПА НАЦИОНАЛИЗМА

УДК:
323.1:159.922.4

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 1-26.

Милена Пешић[*]
Институт за политичке студије, Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДИСКУРЗИВНОЈ ПРАКСИ: ЈЕДНО ПРОМИШЉАЊЕ У МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОМ КЉУЧУ[**]

Сажетак

Овај рад бави се мултидисциплинарним истраживањем проблема националног идентитета схваћеног као друштвени конструкт. С тим циљем у уводном делу рада истраживан је социјалнопсихолошки аспект феномена, потом је фокус померен на конструктивни значај језика/дискурса за његово друштвено дефинисање и редефинисање, односно његове јавне артикулације. Завршни део рада посвећен је јавним дискурсима колективног самопоимања и њиховој политичкој и идеолошкој употребљивости. При том, опсервације су биле фокусиране на три облика политичког стереотипа, који се због широке употребе и одрживости како у јавним тако и у свакодневном дискурзивним праскама могу посматрати као посебни дискурси; то су: „збирно карактерисање" нације, митске реминисценције и просторно-временско мапирање у националном кључу. Оваквим приступом настојали смо да превазиђемо дихотомизацију природе овог феномена на политичку и културну димензију, успостављањем сложенијих релација између језика, етнокултурне и политичке димензије националног идентитета.

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: национални идентитет, култура, социјална идентификација, политика, дискурс, стереотип, демократски и национални капацитети образаца идентификације

Саморазумевање колектива је отворен, динамички процес између савремених наратива и садржаја вернакулара. С једне стране оно се стално реорганизује и путем нових стереотипа, с друге стране саморазумевање колектива је онакво каквим га култура преко својих средстава – предања, веровања, ритуала, песама, прича итд. усађује у свест човека.1)

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО СОЦИЈАЛНОПСИХОЛОШКА КОНСТРУКЦИЈА

Идентитет представља једну од темељних категорија за промишљање релација појединца, културе и друштва. Као сложен, мултидисциплинаран проблем, он проучавању намеће приступ кроз синтезу социјално-психолошких, културолошких, антрополошких, политиколошких увида. С друге стране, изразита поливалентност овог појма захтева јасније омеђивање његовог семантичког поља у конкретном разматрању.

Кључни психолошки механизам формирања идентитета представља процес идентификације, као поистовећивање са различитим социјалним категоријама (друштвени слој, религија, етнос, друштвена група, нација, професија...) при чему се оне налазе у стално променљивом хијерархијском односу. Данашња плуралистичка друштва одликује идентитет као мешавина неретко противречних парцијалних припадности, односно вишеструки и контекстулано-ситуациони идентитети, за разлику од традиционалних друштава у којима су парцијални идентитети конституисали јединствен идентитет.2)

Социјални идентитет схвата се као „део индивидуалног *селф* концепта, који је заснован на знању појединца да припада социјалној групи (или групама) заједно са вредностима и емоционалном везаношћу које такође чине припадност одређеној групи“.3) Он је конструкција превасходно одређена стереотипним својствима ко-

1) Ђерић, Г. (2008), *П(р)аво лице множине*, Филип Вишњић, Београд, стр. 39.

2) Рот, К. (2000), *Слике у главама,* стр. 278-279.

3) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2008), *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 18.

ја конституишу групу, односно које она сматра конститутивним за представу о себи. Релевантност сваке од тих, за осећање припадности и самоидентификацију конститутивних одлика, као што су култура, етнос, језик, религија, питање је конвенције и личног избора (прихватања или одбацивања), а не ствар природне датости или прокламација. Посредством процеса категоризације појединац перципира себе као припадника групе, а групу као хомогени ентитет, умањујући разлике и увећавајући сличности унутар ње, док друге групе сагледава у маниру прецењивања разлика између њих и властите групе. Значење групне припадности увек је дефинисано односом према другим групама и уоченим разликама. Тако процес категоризације, будући да омогућава разликовање „нас“ и „њих“ представља један од кључних чинилаца припадности групи, односно представља важан део процеса социјалне идентификације, као и важан механизам социјалне оријентације који битно утиче на креирање и дефинисање позиције појединца у друштву/у свету.[4)]

Национални идентитет представља, дакле, пре свега врсту/вид испољавања социјалног/колективног идентитета. Он упућује на горепоменуту унутаргрупну сличност и на међугрупну различитост; настаје у сталној интеракцији појединца са околином, односно у међусобном односу с другим нацијама. У вези с овим последњим важна је и димензија „додељивања“ националног идентитета од стране других, односно важна је сама чињеница да нас други виде као припадника одређене групе/нације. [5)]

У овом раду, у проучавању националног идентитета, полазимо од идеје о дијалектичком јединству индивидуалног и друштвеног/колективног идентитета,[6)] односно од схватања идентитета као развојне, динамичке, релационе, поливалентне категорије. Јер, у науци је постала неспорна чињеница да је модерно доба донело амбивалентност, хетерогеност, мултиплицитет и отвореност перспектива, а идентитети су постали нешто променљиво, плурално,

4) Рот, К. (2000), *Слике у главама*, Београд, стр. 279. Опширније о теорији друштвене идентификације у: Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 15, 659-679, 1988

5) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2003), „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“ , *Психологија*, 36 (2), 125-140, Београд, стр. 131.

6) Ако пођемо од схватања идентитета као доживљаја појединца о властитом „ја“,то „ја“ не можемо сагледавати изван контекста социјализације, нити занемарити чињеницу да се оно мора стално потврђивати кроз социалну интеракцију. „Основа за успостављање друштвеног идентитета је способност разликовања на релацији „ја“ – „други“ и „ми“ – „они“, која се прави у свим језицима и културама“ и представља базични идентификацијски механизам. Прелић, М .(2008), стр. 25.

историјско, контекстуално и динамично. За разлику од првобитног значења идентитета које потенцира његову сталност и хомогеност саме категорије, савремени појам упућује на његов динамички, интеракцијски карактер, његову тешко рашчлањиву мултидимензионалност, као и на тесну повезаност идентитета и језика (дискурса), односно идентитета и културе. [7)]

Национални идентитет, као и нација, припада оној врсти друштвених феномена који, упркос тезама о њиховој дотрајалости, и прогнозирању изумирања живахно истрајавају како у јавном/научном дискурсу и свакодневним дискурзивним праксама тако и у идентификацијским обрасцима појединаца. Комплексност овог феномена, и поред бројних покушаја у оквиру различитих друштвених дисциплина (социјалне психологије, социологије, антропологије, културологије, комуникологије), чини га и даље извориштем бројних дилема које ограничавају напоре у његовом научном одређењу. Јасна Милошевић Ђорђевић[8)] издваја три базичне дилеме које стоје на путу тим напорима: прва се односи на контроверзан статус феномена националног идентитета као предмета научног истраживања, будући да термин изворно потиче из политичке теорије и дневне политике и да значи истовремено „и превише и премало“; друга дилема происходи из „концептуалне анархије“ и „терминолошког хаоса“ који прате покушаје његовог прецизнијег дефинисања; трећа дилема везана је за немогућност изналажења јединственог критеријума класификације дифузних и често опречних теоријских приступа националном идентитету. Компромис у у тумачењу супротних концепција могућ је „само ако се оне не схватају дихотомно, него као континуум на чијем једном крају је примордијалистички екстрем датости и непроменљивости националног идентитета“, а на другом „инструменталистички екстрем променљивости и флуидности националног идентитета“.[9)]

Од савремених приступа националном идентитету, као најопштије полазиште у овом раду издвајамо конструктивистички приступ[10)] који комбинује, с једне стране елементе примордијалистич-

7) Голубовић, З., (1999), *Ја и други*, Република, Београд, стр. 2, 8-9.

8) Милошевић Ђорђевић, Ј., „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 126-127, 129.

9) Милошевић Ђорђевић ,Ј., „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 131.

10) У основи инструменталистичког/конструктивистичког приступа идентитету стоје политички или интересни конструкти. Идентитет се схвата као променљив, флуидан,

ког схватања идентитета – не искључује постојање ирационалних примордијалних емоција (дубоке, неизрециве и непроменљиве везе), иако полази од рационалне основе идентитета, а с друге стране инструменталистичко схватање идентитета, које потенцира политички и прагматички интерес/конструкт у основи заједничке припадности. Према конструктивистичком схватању, дакле, национални идентитет се конструише током живота и производ је споја унапред датих примордијалних веза и избора које појединац прави следећи своје интересе, културне и политичке преференце. Томе треба додати и осетљивост за контекст/друштвене околности које потенцирају развијање националног идентитета, својствену ситуационистичком приступу овом феномену. [11)]

Да би национални идентитет добио емпиријски ухватљиво значење, мора да буде операционализован, транспонован у сферу утврдивих чињеница, посредством одређених идентификатора као типичних обележја од којих друштвене групе конструишу властити идентитет, али и приписују идентитет другим, будући да им, полазећи управо од низа обележја, придају одређено значење, условљено културом. У социјалној психологији се, уз сву шароликост теоријских приступа који одбацују и превазилазе пуки примордијализам, издвајају следеће одреднице националног идентитета као базичне: језик, култура, државна обележја (територија, држављанство), самокатегоризација, скуп заједничких особина и вредности и религија.[12)]

Према А. Смиту, карактеристике заједничке етничке заједнице су: колективно име, мит о заједничком пореклу, заједничко историјско сећање, своја земља и солидарност. Реч је дакле о „замишљеном“, фиктивном, метафоричком својству. Етницитет се кон-

везан за посебне околности и избор који унутар њих прави појединац. Према инструменталистичком схватању које потенцира рационални приступ идентитету, националне групе су створене из интереса и вештачки се одржавају док год постоје прагматични разлози за то. Из перспективе овог приступа, национални идентитет се сагледава кроз фукционалност како за државу/политичку заједицу тако и за појединца. Тако се говори о „економско-територијално-политичкој функционалности“ (која држави обезбеђује ресурсе, територију и радну снагу), и о интимној/унутрашњој функционалности која појединцу обезбеђује перцепцију себе (самодефинисање, и самопоштовање) и других. Smit, A. (1998) *Nacionalni identitet,* Beograd (према, Милошевић-Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд 2008, 34)

11) Connel S, Hartman,D., (1998), *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications; (према Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд 2008, 36)

12) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2003), „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 125.

струише по линији културног афинитета, оваплоћеног у митовима, сећањима, заједничким симболима и вредностима.[13)] При том, дилема да ли је етнички идентитет само један од историјских облика идентификације или или несводљива чињеница људског понашања остаје на снази, јер управо могућност његовог политичког мобилисања/ инструментализације стално подсећа на важност ирационалне димензије етничке прирадности.

Како истиче Б. Андерсон, нација и национални идентитет уживају и данас велики емоционални легитимитет, побуђују снажан осјећај привржености. Разлог за то лежи у културним коренима национализма. С једне стране, без обзира на стварну неједнакост, нација се увек поима као као снажно хоризонтално другарство/братство; с друге стане, постоји велика сличност између „замишљања заједице" нације и религиозног менталитета која се састоји у „преобликовању неумитности у континуитет", успостављањем везе између мртвих и још нерођених покољења мистеријом регенерације; као световни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао. А по аутору, „ мало је ствари било (и још јест) погодније у ту сврху од идеје нације". [14)]

Као што је већ речено, појам националног идентитета означава један комплексан и мултидимезионалан друштвени феномен и као такав не може се без нужних редукција сводити на једно значење; јер оно зависи од много чинилаца, а примарни је контекст у којем се појам употребљава. Међутим, покушаји значењског свођења појма очити су и у теоријској сфери и у академским/јавним дискурсима и у свакодним дискузивним праксама, са различитим мотивима и идеолошким и политичким предзнацима. Једна од основних теза овог рада јесте та да се национални идентитет, схваћен као друштвени конструкт не може одвајати од етничког, јер се тиме губи увид у његове културолошке основе. Јер, како истиче А. Смит схватајући национализам као планетарну форму културе, реч је о преплитању идеологије, језика, митологије, симболизма и свести који дају темељ националном идентитету.[15)]

13) Е, Смит, А. (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд; Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14.http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf

14) Андерсон, Б. (1998), *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, стр. 22.

15) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12; http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ДРУШТВЕНИ КОНСТРУКТ ИЗМЕЂУ СОЦИЈАЛНОПСИХОЛОШКОГ, ЕТНОКУЛУТУРНОГ И ПОЛИТИЧКОГ

У складу с горенаведеним схватањем вишедимензионалности самог феномена националног идентитета, један од примарних циљева овог рада биће тај да се мултидисциплинарним опсервирањем националног идентитета схваћеног као социјални конструкт осветле релације између језика, културне, етничке и политичке равни националног идентитета. Јер постаје све јасније колику реалну друштвено-историјску моћ имају социјални конструкти, моћ деловања кроз учешће у процесима означавања друштвене стварности и њених феномена. То би уједно био и допринос обогаћивању погледа на овај феномен који је у политиколошком дисурсу доживео неке значајне и спорне редукције значења.

О националном идентитету често се говори као о споју двеју категорија димензија: политичко-грађанских (грађанско-територијалних) и културно-етничких (етничко-генеалошких). Могло би се рећи да је на снази нека врста дихотомизације саме природе феномена на политичку као грађанску и културну као етничку. [16] Једна од смерница овог рада биће настојање да се уочена дихотомизација/редукција политичког и културног превазиђе самим приступом.

Приступ проблему националног идентитета у овом раду полази од културно-етничке димензије националног идентитета, као што су језик, митови, етнички стереотипи, сагледава је „из језика“, разматрањем њене јавне артикулације, конструкције и механизама идеолошке и политичке (зло)употребе. За такве циљеве анализа дискурса показује се као водећа „методологија“. На тај начин, посредством увођења у разматрање „дискурса националне репрезентације“ у јавној сфери могуће је установити сложеније и конкретније релације између језика, културне, етничке и политичке равни националног идентитета, а тиме и потврдити тезу о њиховој нераскидивој повезаности. Ово сматрамо важним, јер смо уверења да

16) Изразом ове дихотомизације сматрамо и све варијације општепознате поделе национализама на „источни“ као у основи етно-културни (читај примордијални,антидемократски) и „западни“ као грађанско-политички (читај савремени, демократски). Опширније у Смит, А. (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд

су култура и „етнос“[17] као најважнији конституенти националног идентитета много више од интерне могућности, „ресурса“ за инструменталистичку/идеолошку, политичку употребу посредством симбола и стереотипа.

У овом раду, полази се, као што је већ речено, од значења националног идентитета које га своди на друштвени конструкт. Истраживање се организује око тумачења смисла његових језичких реализација у друштвеном оптицају под збирним радним називом „дискурс националне репрезнтације“; посебан фокус ставља се на редукције значења оних везаних за колективно/стереотипно самопоимање припадника нације, на његово репрезентовање посредством инструментално упрошћених митских конституената, као и на симболичко „мапирање“ просторних и временских одредница у националном кључу.

Једна од водећих теза овог рада јесте та да се национални идентитет као интеракцијски феномен не само социјалнопсихолошки конституише, већ и језички конструише у јавној сфери. Ако јавну сферу посматрамо најуопштеније као социокултурни простор у коме се различите културне склоности, идентитети односно дискурси боре за престиж у означавању друштвене стварности, па тако и „националног“, онда се национални идентитет може схватити као „производ различитих антагонистичких дискурса, пракси и позиција које се често међусобно пресецају“. [18]

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ДРУШТВЕНИ КОНСТРУКТ

Ако проблему националног идентитета приступимо изван редукција политиколошког дискурса и фокусирамо се на социјалнопсихолошке, језичке и друштвене механизме и динамике који му стоје у основи, добићемо нешто сложенију представу о овом феномену. То пре свега значи укључивање у разматрање тога како дискурси којима располажемо у оквиру своје културе и на које се ослањамо у комуникацији с другима конструишу наше идентитете

17) Формозе, Б. (2009), „Расправе о етницитету“, *Идентитет(и)*, Clio, Београд, стр. 300.

18) Хол, С., (2001) „Коме треба идентитет?“, *Реч*, 64/10, Београд, стр, 218; Опширније о дискурсу као пракси која „систематски формира објекат окоме говори“ у: Фуко, М. (2007) *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница; Фуко, М. (1998), *Археологија знања*, Плато, Београд.

и однос према другима. Пођемо ли од тезе социјалног конструкционизма да не постоји стварност по себи већ само њене индивидуалне и колективне конструкције, онда се процеси њиховог настајања, друштвеног преношења и (идеолошке, политичке) (зло) употребе показују као веома значајни. [19)]

Према заговорницима социјалног конструкционизма, сви објекти наше свести укључујући ту и наше схватање особе и наш идентитет, конструишу се посредством језика, а производе их дискурси као „кохерентни системи представљања.“ Дискурс схваћен као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује и наше акције и наше схватање себе“ омогућава нам да ствари сагледамо „изнутра“. Дискурс није нешто што надграђује или репрезентује постојеће категорије, већ нешто што их креира. Те категорије схватамо као симболичка средства именовања оних аспеката наших идентитета које свакодневно проживљавамо као припаданици генерације, пола, професије, класе, слоја нације, културе, заједнице. Дискурси не само да доприносе разумевању ових категорија, већ их креирају и преобликују. Представе о „нама“ и о „другима“ укључују у себе репертоар неких идентитета док репертоар других користе ограничено, или искључују. Управо та редукованост репертоара идентитета показује колико ограниченост дискурса унутар одређене културе, односно доминација одређених дискурса у јавној сфери подразумева и „системе искључивања“ и какав они значај имају за креирање не само идентитета појединца већ и целе заједнице.

Иако идентитети, будући да су социјално конструисани нису непроменљиви и утврђени неком суштинском природом као „дате“ категорије, то не значи да су произвољни или насумично обликовани. Дискурси су блиско повезани с начином на који је одређено друштво уређено и с начином на који се њиме управља. А то упућује на политичку анализу конструкције друштвеног света, укључујући ту и лични и друштвени идентитет.

19) Реч је о становиштима социјалног конструкционизма, на основу којих се наше поимање себе и друштвене стварности сагледавају као друштвене конструкције зависне од културе у којој настају, односно од културних образаца утканих у језик. При томе,наглашава се да однос између вербалних ознака, менталних представа и објеката на које се односе престаје да буде само пука репрезентација, већ постаје конститутиван, односно постојање објекта и његово представљање постају неразлучиви једно од другог. Тако долазимо до појма дискурса и његове улоге у конструкцији друштвеног живота и идентитета. Опширније у Бер В. (2001),*Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, стр. 92.

Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како дискурс илуминира/генерише социјалне процесе, а посебно унутар социјалних конфликта; коначно и саме релације дискурса и социологије постају предмет истраживања.[20)]

Како истиче Мишел Фуко, „дискурс је пракса која формира објект о којем говори". Он обезбеђује референтни оквир, начин тумачења света и давања значења том свету, а ми их интернализујемо посредством језика, образовања и друштвених интеракција. Језик нам, тако, посредством дискурса пружа субјективно искуство себе и света.[21)]

Идентитет се рађа из људских интеракција и заснива на језику. Он се конструише посредством дискурса којима располажемо у оквиру своје културе и на које се ослањамо у социјалним интеракцијама; настаје преплитањем многобројих различитих нити, категорија припадности. Свака од ових компоненти конструише се дискурсима који постоје у датој култури (дискурс нације/етницитета, образовања, сексуалности...).[22)]

Као што је већ речено, један од основних циљева овог рада јесте опсервирање смисла језичких реализација конструкта националног идентитета у друштвеном оптицају; посебан фокус ставља се на редукције значења оних везаних за колективно/стереотипно самопоимање припадника нације, на његово репрезентовање посредством инструментално упрошћених митских конституената, као и на симболичко „мапирање" просторних и временских одредница у националном кључу.

У научном, посебно политиколошком дискурсу веома су присутне редукције значења стереотипа на „реторику поједностављујућих истина о „својима" и „туђима", „нама" и „другима", односно на етничку дистанцу која се очитује у прецењивању „својих" и потцењивању „туђих"; међутим, иако то јесте једна од његових

20) Grimshaw, A., (2003), "Discourse and Sociology: Sociology and Discourse", *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing.

21) Фуко, М. (1998), *Археологија знања,* Плато, Београд, стр. 49; видети и: Фуко, М., *Поредак дискурса* Карпос, Лозница, 2007: Бер, В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам,* стр. 95.

22) Бер, В.,нав. дело, стр. 87.

манифестација није и целовита истина о његовој природи и друштвеним функцијама; стереотипи представљају незаобилазне механизме наше психолошке конституције, нашег сазнања и социјалнопсихолошких процеса уопште. Као „израз нужности језичког (мисаоног) економисања“, односно поједностављивања и униформисања – типификовања представа о свету“ стереотип није само вербална реалност већ нешто што и на семантичком нивоу има вредност „примарне реалије“. Индивидуално виђење стварности моделовано је стереотипима као „заједничким, на типски начин редукованим представама о њој“. Стереотипи су когнитивне формуле, уврежена уверења која служе асимиловању окружења у сопствени сазнајни оквир и сналажењу у друштвеној стварности. То су „историјски променљиве, али ипак стабилне свакодневне категоризације, типизације окружења“. Као такви, стереотипи имају важну когнитивну функцију. Као системи социјалног прилагођавања и разграничавања, стереотипи имају и важну друштвену функцију. У сфери свакодневне и јавне комуникације они кодификују понашања у различитим ситуацијама, те представљају важне социјалне оријентире. [23)]

Посебно важна за наш проблем јесте и чињеница да се културни идентитет управо и конституише помоћу културних стереотипа, схваћених као „системи промотивних постулата, или као структуре перцепције/интерпретације света, у смислу серије замисли које су схематизоване путем социјализације и образовања“. Основу тог процеса чини способност симболизације и разумевања значења који обезбеђују заједнички оквир интерпретације света.[24)]

На пољу јавне политичке примене посебно долази до изражаја прагматски значај стереотипа, у виду ефеката идеолошког мобилисања њиховог значења. То је могуће зато што они играју важну улогу и у учвршћивању заједничких представа сваког колектива, посредством јасних вредносних атрибуција. Као такви, стереотипи имају важну улогу у јачању групне кохезије; означавајући границу између припадника групе и оних који то нису, они омогућавају групну идентификацију (било да се она дефинише преко пола, узраста, професије, сродства, језика, религије, односно кроз етничку, културну припадност, идентификацију са нацијом или државом)

23) Рот, К. (2000), *Слике у главама,* стр. 260; Ђерић, Г. (2005), *П(р)аво лице множине*, стр. 34, 36, 42-43.

24) Голубовић, З., нав. дело, стр. 33.

те тако представљају важне чиниоце грађења како индивидуалног тако и социјалног/националног идентитета.“.[25)]

За проблем којим се бавимо, посебно су важни етнички стереотипи, као „клишетиране, формулаичне и аксиоматске представе“ које (као и национални митови, национална карактерологија и национална просторно-временска „топографија“о којима ће бити речи у наставку рада) представљају облике наратива којима се изражавају колективна уверења и самопоимања.

Етнички стереотипи се неретко поистовећују са предрасудама, као „судовима који постоје и пре личног искуства појединца са одређеном групом и које појединац преузима без провере“, а који настају „интеракцијом афективних ставова и превасходно когнитивних стереотипа“, стичу се рано и некритички преузимају, те представљају основу за настанак афективних клишеа о „непријатељу“. Танка је линија која дели стереотип као поједностављујуће и уопштавалачко уверење о својствима неке друштвене групе или њених припадника и предрасуде као става о истом који има негативни предзнак. У екстремном виду, негативна и деструктивна страна стереотипа очитује се у феноменима расизма, шовинизма, антисемитизма, ксенофобије који се са њом повезују. [26)]

Стереотип се учвршћује понављањем у свакодневним и јавним употребама, а његовом негацијом не постиже се аутоматско оспоравање. Управо зато, могућност његове политичке инструментализације чини га потенцијално опасним, будући да „експанзију и значење ’факата’ ’реалистичких објашњења’ стереотипи добијају управо за време политичких напетости“ , постајући исувише вредносно обојене, круте предрасуде које неизбежно утичу на доношење политичких процена.[27)]

У таквим условима, етничке категорије постају референтне тачке за политички идентитет, преко којег вође и/или политичке

25) Рот, К., нав. дело, стр. 275-277; „Саморазумевање колектива је отворен, динамички процес између савремених наратива и садржаја вернакулара. С једне стране оно се стално реорганизује и путем нових стереотипа, с друге стране саморазумевање колектива је онакво каквим га култура преко својих средстава – предања, веровања, ритуала, песама, прича итд. усађује у свест човека.“ (Љубинко Раденковић, нав. према Г. Ђерић,нав. дело, стр. 39)

26) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 3; Рот, К., нав. дело, стр. 260-261.

27) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 44.

елите врше политичку мобилизацију, политизује се етничка свест, постајући основа идеологије.[28)]

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: КОЛЕКТИВНО САМОПОИМАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ПОСРЕДСТВОМ ЈАВНИХ ДИСКУРСА

Ако се вратимо конструктивном карактеру дискурса о коме је већ било речи, односно идеји о моћи дискурса да конструише објекте, која води до његовог изједначавања са процесом стварања значења, са друштвеним означавањем, веза културе, језика/дискурса и националног идентитета добија своје јасније одређење. Пођемо ли од горенаведене идеје да су језичке категорије посредством којих мислимо о појавама, тј. кодирамо стварност, заправо продукт социјалних и културних утицаја, односно језички, а самим тим и социјални, културни и историјски конструкти, онда свака репрезентација стварности представља само једну од могућих интерпретација (конструката, дискурса, наратива); уместо „објективног знања“ постоји само мноштво дискурса који на различите начине тумаче стварност и боре се у јавној сфери за престиж и/или доминацију.

У овом делу рада фокусираћемо се на етнички стереотип, у форми националног карактера, митске реминисценције и „мапирања“ националног простора и времена као, три облика наратива којима се изражавају, језички конструишу колективна уверења и самопоимања. Сва три стоје на располагању дискурсима националне репрезентације, односно могућностима њихове идеолошке и политичке употребе.

Најраспрострањеније значење појма стереотип, а за проблематизацију феномена националног идентитета од посебног значаја, везује се за етничке стереотипе као једноставне „скице особина“ и вредности нације. Као нарације којима се вербализују уверења о колективима, одликује их велика одрживост у јавној сфери, јер чине основу дискурса националне репрезентације. Политици су неопходни етнички и идеолошки стереотипи, она их ствара, поспешује или користи. У контексту политичког/идеолошког усмеравања, етнички стеротипи могу се посматрати „као језички клишеи којима се мистификује како представа о некој групи тако и општа дру-

28) Голубовић, З., нав. дело, стр. 77.

штвена ситуација“. Како примећује Гордана Ђерић: „третирање етничких стереотипа у науци неретко има сличну функцију: када се стереотипи разумевају као објективне, стварне 'особине' народа/нације или када се позивањем на распрострањеност одређеног стереотипа објашњавају друштвене појаве. У оба случаја анализе не остају на показивању 'физиономији народа' или представа о 'физиономији народа', њима се потврђује или превреднује „стварно стање“, устаљује „једна слика“, указује на исправност/неисправност закључака о нокој појави, оправдава 'политичка воља' или 'право јачег'“. Стереотипима се успоставља и нови „поредак вредности“, испољавају различити интереси, бране одређења становишта, концепције, њима се убеђује.[29)]

Прибегавање стереотипу израз је нужности систематисања и поједностављивања у процесима сазнања, али и интелектуалне инертности, као и идеолошке поводљивости и произвођења сагласности о вредностима и њиховим значењима. Као једноставан пут до препознавања „заједничке оцене“ „стереотип обухвата мобилисање значења у једном смеру и израз је тумачења на само један начин, са предвидљивим исходом. Није реч о 'зрну истине', или 'истинитом језгру' у стереотипу него о успешности функционисања у датом контексту и *задовољавања истине задатог контекста*“.[30)]

Стереотипи се могу посматрати и са општијег аспекта, изван оквира интерног карактерисања кроз интерактивну динамику начелне „истости“ и „различитости“, будући да служе и позиционирању у савременом или историјском контексту. Карактерисање нације неодвојиво је од других универзалних типизација, попут, на пример, оних према „културним достигнућима“, „отворености“ односно „затворености“ друштвене структуре“. На стереотипу засноване „поредбене квалификаторне праксе имају прворазредни значај и у самоидентификацији нације и у њеној перцепцији у ширем контексту. Попут регулационих принципа који се у зависности од контекста испуњавају различитим садржајима, такве квалификације превазилазе важност контрастирања и идентификовања различитости“, јер исту наглашавају као трајну одредницу. [31)]

Збирно процењивање припадника других нација јавља се у форми мобилисања „сачуваних“ знања и начелних одређења о

29) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 37, 42.

30) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 42-43.

31) Ђерић, Г., нав. дело, стр.76.

њима, која се актуализују при сусрету са неким припадником. Мобилисање представа које се у одређеном тренутку желе „поистинити", имају своје утемељење у сфери „симболичке топографије" нације из које се црпи „агументација" за конституисање уверљивости актуелног смисла. „Тако симболичке тачке у идентификовању постају аргументација за однос који тематизују".[32)]

Актуализоване типизације могу се тумачити смислом „посебних потреба датог тренутка" и прилагођавања на новине у друштвеној стварности, предстојеће догађаје, али или као симптом потребе за променом.[33)]

*

У контексту националног идентификовања митови, улазе у ред тзв. основних идентификатора, упоредо с језиком и религијом. Анализа домена разумевања митских наратива у свакодневном дискурсу показује, како истиче Гордана Ђерић, „претежну одрживост имена или формуле којом се мит представља на уштрб свога значења". Чињеница заборава садржаја мита и његових значења указује на „важност домена клишетиране, језички сведене преносивости и примене митских наратива" али и на значај увида у то шта се у актуелним митским реминисценцијама заборавља а шта памти и акцентује од изворног мита. А сама „митска имена и формуле су носиоци одређених убеђења и „слика смисла" од којих мит у ствари живи". Именом-симболом се не објашњава, он једноставно садржи и продукује значење.[34)]

Митска прича у савременим политичким условима и уопште јавној употреби, није прича из усменог предања већ применљиви клише или језички стереотип, „референца" и аргументација у идеолошкој употреби. Појам Косова, тако, на пример, представља име које је синоним за „колевку српства". Име географског простора постаје формула чије значење везано за прошло време, историју и традицију савршено прилеже на смисао пароле „Косово је Ср-

32) Ђерић, Г., нав. дело, стр.77.

33) У контрастирању путем националних особености, међутим, заједнички оквир (географски, историјски, религијски, образовни, развојни) често је невидљив. Ауторка истиче да је нетачна теза да се код других нација цени само оно што је блиско нашој. Контрастивни елементи треба да покажу и какав „карактер нације" није, тако да заједничке („објективне") одреднице попут припадности Балкану, Европи или хришћанству остају невидљиве и неважне уодносу на ужу вредносну хијерархизацију...блискост, односно сличност постају инспирација за идентификовање „теже уошљивих разлика", што се углавном именује „нарцизмом малих разлика". Ђерић, Г., нав. дело, стр. 77.

34) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 32.

бија“. Супротност између комплексности значења појма-симбола као језичке ознаке за архетипски простор нације и његове формулаичне представљености у политичком дискурсу, упућује на важност стереотипних исказа у одржавању самог смисла који се њиме преноси и који је много комплекснији од његове језичке ознаке. Смештањем у контекст савремене ситуације, формуле изведене из митских нарација „кодификују и усмеравају саму стварност, постајући, за одређене актере, основним аргументом политичке мобилизације“.[35)]

У процесу политичког мобилисања, конституенти митског идентификовања могу добити и изгубити на значају. Зато је, по Ђерићевој, у анализи друштвених појава смисленије поставити питања о претпоставкама које потенцирају социјалне функције дискурса ослоњених на митску причу. Како наглашава ауторка: „редукована дискурзивна представљивост националног мита, у смислу изражавања изведеним формулама, отвара могућност за посматрање овог феномена као стереотипа“. У таквој употреби митови су „типизоване и стереотипне нарације о националној историји, националном идентитету и 'националној судбини', које маркирају оно што је важно у културном памћењу и указују на основе удруживања заједнице“. Објективизујући релевантна места у заједничкој прошлости, митови задобијају трајну снагу сиболичког упућивања /идентификовања.[36)]

Узајамне и нераскидиве везе мита и језика обезбеђују трајност. Мит је условљен дискурсом „који изражава временом успостављени дескриптивни и вредносни однос према колективу“; та веза језичка и функционална: „у митовима су издвојени симболички колективни акценти који постају основа стереотипије о колективном самопоимању и националном идентификовању. Будући да су наративни, да се изражавају формулаичним исказима, путем језика, дакле, и митови и стреретипи су одређени целокупношћу језичких услова колектива“.[37)]

Митске представе имају знатну стабилност и у свакодневном дискурсу без обзира на променљивост околности, због њихове укорењености у историјском и културном памћењу и прилагодљивости и стереотипа и митских наратива актуелним приликама. „Пред-

35) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 31.

36) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 31-32.

37) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 33.

мет митова и стереотипа и сами ови феномени јесу 'јака места ' сваке заједнице. Они дају 'специфичну боју' и 'дубину' ономе што се подразумева под колективним памћењем и зато што се, с друге стране, односе на актуелне перцепције друштвене стварности".[38)]

*

Појам колективног идентитета тесно је повезан с проблемом утапања индивидуалности у ширу структуру, што посебно важи за за етнички и национални идентитет који су блиско повезани са „теоријски сумњивим а политички рискантним" појмовима „народне душе" и „националног карактера". Романтичарска визија народног духа и карактера ослоњена на истраживачки рад Ј. Г. Хердера, као свест о националној особености пројектована је у симболе народног живота, као израза оног јединственог, аутентичног, изворног. Појам националног идентитета заправо је сменио на старији појам „националног карактера". Будући да је као и појам „национални дух" везан за почетке национализма, одувек је био у релацијама са предрасудама и националним стереотипима.[39)]

Сам појам „колетивни дух" нејасан је и неодређен; иако га везујемо за усмену традицију, о њему се „у значењу везивног ткива различитих идеја", како истиче Гордана Ђерић, пре може говорити са савремених становишта, због немогућности целовите реконструкције слике настанка, мењања и манифестовања народних умотворина као носиоца његовог смисла. „Да би се објаснио 'колективни дух' нужно је да постоји колико-толико јасна представа о основама заједништва датог колектива и одатле изводити претпоставке о заједничком духу. Епско сазнање подразумева узајамност општих, универзалних кодова и посебног социјалног усмеравања". А управо чињеница преносивости општих места и кодова из различитих старијих традиција главни је противаргумент постојању колективног духа. Ипак, до нашег доба мистификује се појам народа као његовог носиоца, који је мање „заједништво различитог", а више конструкт збирног лика који нивелише различитости. [40)]

Појам националног од почетака његове употребе прате атрибути „истоветности", „посебног духа" (Ј.Ф.Хердер). Сматрало се да је појам националног идентитета неодвојив од појма „истовет-

38) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 34.

39) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14.http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf

40) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 26-27.

ности“ јер су припадници једне националне заједнице истоветни управо у ономе по чему се разликују од њених неприпадника. Иако су оваква психологизујућа одређења превазиђена, у процесу конструисања/дефинисања националног идентитета, као израз посебности узимају се и реална и апстрактна обележја (од језика, вере, културе, сродства, заједничке историје, веровања, митова, симбола, до заједничких права, територије дужности и интереса).[41)]

У основи политички мит, сведен на сажет комуникацијски код аутостереотипа, национални карактер конструише механизам „заједничке свести“ сводећи је на „систем координата који задовољава и синхронијски и дијахронијски план, као у основи образац свођења многострукости идентитета на хомогену целину. „Одређења динамизма народног карактера или колективног идентитета у тим анализама имају стога искључиво реторичку или стилску функцију; суштинска функција остаје у утврђивању већ познатих или у одређеном контексту 'потребних особина'“. [42)]

Како истиче Клаус Рот, „уместо о менталитетским обрасцима данас је могуће једино говорити о различитим опажањима и тумачењима у различитим друштвеним и политичким контекстима“. Опасност дискурса који уважава етничке стереотипе као рационалне одреднице колектива сама је собом јасна. „Проблем су управо „супрасегментни“ елементи, којима се описују психолошке посебности и потврђују 'карактерне специфичности', чиме се у крајњем случају егзотизују представници описиваног колектива. Иако не говоре о нечему што је проверљиво у објективној реалности, нити се служе поступцима којима би се та тврђења легитимисала, ови дискурси ипак намећу, или претендују да наметну своју 'реалност' по мери својих 'истина', прибегавајући механизмима типизације када, наизглед, бољих објашњења нема“. [43)]

Проблем с истицањем појединих особина националног карактера није само трајно егзотизовање колектива које води у етноцентризам, и психогизација друштвених појава. „Ови поступци приликом објашњавања савремених конфликата 'типичним особинама народа' започињу и резултирају демонизацијом, односно фатализмом. Квалификаторни наративи, изграђени на доминацији неког

41) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 190.

42) Ђорђевић, Ј., „Плен или жртва, једно размишљање о српском идентитету“, http:// www. komunikacija.org/ komunikacija/casopisi/junir/IX/d37; Ђерић, нав. дело, стр. 85-86.

43) Рот, К, *Слике у главама*, стр. 272; Ђерић, Г., нав. дело стр.86.

стереотипа, постају рационални изговори увек када се то учини политички сврсисходним. Не остављајући простор за анализу изван обрасца зацртаног деловањем 'нужности', изведени на типском психологизовању, 'специфични менталитети' и 'национални карактери' бивају пресудни у тумачењу појава којима су узроци интересни, екномски, географски, идеолошки или историјски.“ Тако се карактерисање у сфери друштвеног и политичког представљања показује као врло значајно јер, како истиче Ђерићева, важније је питање када и како се оно употребљава од питања садржаја који се њиме преноси. „Ако би дешифровању или разградњи позитивних/негативних карактеролошких оцена претходило дешифровање контекста зарад којег се оне износе, у теорији би и мање видљиви механизми стереотипног усмеравања били осветљени. Ситуациона условљеност ствара и вербализује 'карактере' према својој потреби.“[44] Овај увид враћа нас проблему јавне сфере као комуникацијског и социокултурног простора у коме се различити дискурси, наративи, „гласови“ као носиоци различитих културних склоности, читања културе и традицијских идентификацијских образаца боре за престиж у означавању „националног“; односно то нас враћа важности остваривања демократског захтева за њеном отвореношћу која је претпоставка могућности да она заиста буде простор отворености за различите дискурсе, идентитетске обрасце, културе; као сферу сталних промена које доносе комуникативне праксе, како у односу снага међу владајућим и конкурентским дискурсима, тако и у смислу идентификацијских образаца који се у њој промовишу и трансформишу.

*

Нације су у великој мери „замишљене заједнице“[45] које симболички конструишу и институционализују своје просторно-временске међе. Али оне настају на одређеном етничком реалитету који „може симболичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета (А. Смит), али који не мора да представља и стварни континуитет“.[46]

Процеси осамостаљивања значења која вредносно маркирају неутралне просторне и временске одреднице нису доступни пот-

44) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 87-88.

45) Андерсон Б. (1998) *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд

46) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр.9; http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf

пуном истраживачком увиду. А, опет, у јавној сфери, посредством деловања одређених дискурса долази до њиховог прихватања, поистињења или институционализације. Тако, познате фразе из домена колективне репрезентације добијају квалификаторни значај према којем се опредељујемо. У савременом колективном представљању, развој и поспешивање појединих стереорипа могуће је пратитити и изван тог уобичајеног репертоара репрезентације. Јер, како истиче Г.Ћерић, „они се односе на темељне категорије света и задовољавају функцију уопштавања на двама нивоима: оном који се тиче 'локалног саморазумевања' и организовања 'колективног памћења' (...) „и оном који на бази оваквих вербалних пракси артикулише ставове о 'балканској заосталости, 'српској опседнутости прошлошћу и генеалогијама'. Други ниво уопштавања непосредно се односи на јачање „доминантних представа 'менталног мапирања' и симболичке географије“. [47)]

Реторичка рутинизација просторно-временских категорија и на њој засноване „теорије“, погодују одржавању негативне стереотипије и колективног егзотизовања. Некритичко позивање на „примену историјских поука“ у јавним дискурсима постаје важно са становишта давања одређеном смисла садашњости, уливања сигурности и давања оријентације. На тај начин снажи се свест о заједништву, развијају идеје и вредности важне за одржање јединства колектива, инсистира на учествовању свих чланова заједнице у нечему што има „виши смисао“, у „историјском трајању“ као континуитету „славних тренутака нације“. [48)]

У савременој ситуацији могуће је тако увидети једну парадиксалну појаву. Док се с једне стране у научној литератури говори о „ретериторијализацији идентитета“, с друге стране, у језику фиксиране просторне метафоре указују на везу „колективног идентитета“ и „територије“, јер симболичко поимање простора и његових граница у оваквим представама превладава административно и опстаје у језичком памћењу. Просторни стереотипи веома су ефикасни у политичкој мобилизацији. Због тога је важно указивати на смернице њихове употребе у сфери идеолошког, односно политичког дискурса. Тако се, на пример, у јавном дискурсу често употребљавана синтагма „небеско царство“ у просторном и у временском смислу, као и симболика „гробова предака“ и „колевке српства“ ко-

47) Ћерић, Г., нав. дело, стр. 149.

48) Ћерић, Г., нав. дело, стр. 154, 157.

ристе како би се утемељивала иначе неспорна легитимност наше дуге историјске повезаности са територијом Косова и Метохије; потенцирају се симболичке међе националног простора, које некад добијају и стварни смисао.[49] Присвајање универзалних вредности које се везују за одређене стреотипизиране историјско-митске реминисценције, односно представљање одређених група/политичких странака као њихових носилаца и бранилаца, показује се као један од важних видова политичке пропаганде.

Широком и разноликом употребом стереотип је израстао у посебан и не лако уочљив облик дикурса, како истиче Г. Ђерић. Велика одрживост стереотипа у колективном представљању/самопоимању неспорна је у науци, а језички клишеи помоћу којих се актери у јавним дискурсима легитимишу, као и креирање и одржавање „менталних мапа" као објективних одредница нације предмет су истраживања анализе дискурса. Разлози за ову развијеност и виталност стереотипа су бројни, а један од важнијих је свакако снажно друштвено наслеђе ефикасности идеолошког етикетирања.

Значења, функције и ефекти базичних нарација и дескрипција нације, односно дискурса националне репрезентације зависе од разних чинилаца, а најважнији је свакако контекст у коме се исказују „одређени топоси симболичких и идеолошких дихотомија", односно „маркантна места политичке и геосимболичке дескрипције". Менталне мапе и типске нарације које их конституишу у дискурсима колективног представљања много су више су од видова одређене идологије или „дискурзивне моде", јер имају много шире извантекстуалне импликације. Значајну улогу у њиховим идеолошким ефектима има феномен подложности „уверљивим наративним сижеима" и њима инхерентно својство ширења и преношења на нове ситуације. „Стереотипи се данас препознају као носећи топоси доминантних нарација односно као речи које покривају све; оне имају универзалне класификаторне функције (европско-балканско, демокртаско-ауторитарно, либерално-тоталитарно, модерно-традиционално) и тичу се саме концептуализације стварности и стварања доминантне слике света." Дискурси тако постају ма-

49) У идиому „свете српске земље" поред територијалних конотација сједињена су „значењски јака места" према којима се колективно заједништво саморазумева. То је репертоар „колективног памћења" и дуге историјске повезаности, чијим се актуализовањему периодима напетости сугерише одговорност у очувању и одбрани заједништва, која је најчешће само реторичко-пригодна, бар када је реч оактерима у јавним дискурсу. (Ђерић, нав. дело, стр. 164-165)

нипулативне координате система идентификације широког класификаторног/квалификаторног спектра: „од произвољне, збирне дескрипције, до дистинкција према идеолошкој, економској, развојној или некој другој равни, се организује и концептуализује перцепција света у неки модел или симболичку менталну мапу.“ Тако устаљивање наративних и дескриптивних пракси у виду политичке, научне или публицистичке „дискурзивне моде“ почиње да опредељује саму дискурзивну праксу.[50)]

*

* *

Полазећи од, у науци неспорне, тезе о националном идентитету као споју двеју категорија димензија: грађанских тј. територијално-политичких и културно-етничких, „генеалошких“ (А.Смит), уз фокусирање на његову културно-етничку димензију, покушали смо да сагледамо језичке и културне механизме којима се посредством дискурса ове две димензије прожимају у стеретипији као културолошко-језичкој основи колективног самопоимања.

Проблем развоја и трансформације националног идентитета као социјалнопсихолошког, друштвеног конструкта сагледаван је из перспективе развоја дискузивних пракси у јавној сфери, посредством којих се он различитим дискурсима непрестано јавно артикулише на разним нивоима, формулише и реформулише. Културни идентитети као продуктивни обрасци националне идентификације представљају базичне елементе система социјалних идентификација појединаца, неопходни за очување културног обрасца нације/етничке заједнице, и неизоставни су део укупног система идентификације у једном друштву. Разматрани у њиховој повезаности, у равни језичког памћења и изражавања, културни и етнички идентитет очитују своју конструктивну природу.

У раду смо настојали да укажемо на смер могућих анализа дискурса националне репрезентације, које пружају перспективе разоткривања идеолошких/политичких (зло)употреба етнокултурне компоненте националног идентитета. Уверења смо да анализа дискурса представља најпродуктивнији проучавања овог важног аспекта феномена националног идентитета. [51)] Посматрано из пер-

50) Ћерић, Г., нав. дело, стр. 197-198.

51) О анализи дискурса опширније у: Пешић, Ј., Пешић, М., „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса“, *Политичка ревија*, 4/2011, стр. 467-491.

спективе изградње, развоја и јачања како демократских тако и националних димензија друштвених капацитета образаца идентификације, то потенцијално значи већи простор у јавној сфери за његову афирмацију активирањем процеса социјалне идентификације кроз припадност култури, језику, вредностима своје нације; неговању „националног осећања“, насупрот идеолошком и политичком „насиљу истоветности“, као безличност „једнодушности“ и једноумља искључивања *концепта разлике*.

Гореописаном поставком истраживања националног идентитета настојали смо да, фокусирањем на језички аспект „етнокултурне“ димензије националног идентитета, културолошки обогатимо поглед на овај феномен, успостављањем јаснијих релација са културом и језиком који му леже у основи, односно са јавним дискурсима/дискурзивним праксама које га конституишу.

Продубљивање култутуролошких димензија друштвеног феномена националног идентитета, односно припадности нацији пружа могућност за осветљавање конструктивног и продуктивног смисла „замишљања нације“, „посебности“ и „нужности“ које происходе из припадања нацији, насупрот деструктивности њиховог егзотизујућег смисла који га повезује са национализмом. Мишљења смо да је одвајање културног од националног идентитета у антрополошком/социолошком дускурсу, због изворног политичког порекла и значења термина „нација“ који је феномен нације одавно прерастао, апсорбујући културолошки смисао „етноса“, прихватљиво само условно, у аналитичке сврхе. Настојали смо да горенаведену редукованост појма национални идентитет у политиколошком дискурсу превазиђемо мултидисциплинарним увидима антропологије, социјалне психологије, културологије и комуникологије који усложњавају саму теоријску поставку феномена.

Milena Pesic

NATIONAL IDENTITY IN DISCURSIVE PRACTICE: CONSIDERATION IN MULTIDISCIPLINARY APPROACH

Summary

This paper focuses on multidisciplinary research problems of national identity as a social construct . With this aim in the introductory section of this paper was investigated social-psyhologicall aspect of the phenomenon, then the focuss hifted to the structural importance of language and social discourse for its definition and redefinition, or its public articulation. The final part

is dedicated to the public discourse of collective self-concept, and their political and ideological usefulness. With this approach, we have tried to overcome dihotomistion of the nature of this phenomenon on the political and cultural dimension, establishing a more complex relationship between language, cultural, ethnic and political dimensions of national identity.

Key words: national identity, culture, social identification, policy discourse,stereotypes, democratic and national capacity to identify patterns

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон Б. (1998) *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд
- Бајар, Ж. Ф. (2009) „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, (2009), *Идентитет(и)*, Клио, Београд, стр. 384-391.
- Борбалан, Ж.К. (2009) „Идентитет, ресурс за акцију“ *Идентитет(и)*, Clio, Београд стр. 419-424.
- Бер, В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Београд.
- Голубовић, З. (1999), *Ја и други. Антрополошка истраживања индивидуалноги колективног идентитета*, Република, Београд
- Вест, К. (2008), „Нова културна политика различитости“, *Студије културе* (прир.Ђорђевић, Ј.), Службени гласник, Београд, стр. 423-435.
- Ђерић., Г. (2005), *Пр(а)во лице множине*, Београд
- Grimshaw, A. (2003), “Discourse and Sociology: Sociology and Discourse”, *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing
- Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14. http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf
- Камијери К. (2009) „Културе и стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(и)*, Clio, Београд, 105-113.
- Connel S., Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2003) „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, 36 (2),125-140.
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2008), *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд
- Недељковић, С. (2007), *Част, крв и сузе. Огледи из антропологије етницитета и национализма,* Београд
- Наумовић, С. (1996), „Од идеје обнове до праксе употребе: оглед о односу

- политике и традиције на примеру савремене Србије“, *Од мита до фолка.* Београд -Крагујевац, стр. 109–145.
- Прелић, М. (2008), *(Н)и овде, (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања ЕИ САНУ 64, Београд
- Rapport, N., Overing J. (2000), „Culture“, in: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts,* London: Routledge, pp. 92–102.
- Павловић. М. (1991), „Глобализација и регионални културни идентитет“, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Београд
- Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 15, 659-679, 1988
- Рот, К. (2000), *Слике у Главама*, Београд
- Робинс К. (2008), „Ка Лондону: граду изван нације“, *Студије културе* (прир. Ђорђевић, Ј), Службени гласник, Београд
- Смит, А., (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд
- Тијес А.М. (2009), „Културна производња европских нација“, *Идентитет(и)*, Clio Београд
- Формозе, Б. (2009), „Расправе о етницитету“, *Идентитет(и)*, 295-312, Clio, Београд
- Фуко, М. (2008), *Археологија знања*, Београд
- Фуко М. (2001), *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница
- Халперн К., Руано-Борбалан К., прир. (2009), *Идентитет(и)*, Clio, Београд
- Хол, С. (2001), „Коме треба ’идентитет’?“, *Реч,* 64/10, Београд

Resume

One of the primary goals of this paper is a multidisciplinary approach to national identity through the observations of “national discourse representation” in the public sphere, shed light on the relationship between language and the cultural, ethnic and political level of national identity, and thus overcome the reduction of this phenomenon that has been experienced within dichotomization in politicology discourse with its cultural and political dimensions. Identity is understood in this paper as an interactive phenomenon that constitutes social-psyhologicall and language constructs in the public sphere, so it should be seen as “a product of various antagonistic discourses, practices and positions that often intersect with each other, or as a social-psyhologicall construct. The research is organized around the interpretation of the meaning of the language performance of this construct in social interaction.Special focus will be on reducing the meaning of those related to

collective / stereotypical self-concept of the nation, the instrument through its simplified representation of mythical constituents, as well as characterology symbolic "mapping" of spatial and temporal determinants. For this project it was necessary to adopt a position of social constructionism to all objects of our consciousness including our understanding of people and our identity are constructed through language, to produce a Foucaultian discourse understood as a "coherent system of representation, as a" way of constructing meaning that exert influence and organize our actions and our conception of ourselves, "that allow us to look at things" from the inside, as a "practice which forms the object of which says," provides a frame of reference, way of interpreting the world, and giving meaning to the world through language and process of socialization internalize. Assumptions of which are managed in the work were as follows: that the role of public discourse in the strengthening of ethnic stereotypes and mythic modern plays the primary, that these statements axiomatic features and the absence of argument, that the meaning of stereotypes get arguments relying on social, political, ideological context; meaning that the contents of stereotypes adapt to changes in social reality as well as strategies to change the stereotypical representations of social reality itself. Survey of public discourse, national identity and everyday discursive practice of collective self-concept leads to deepening understanding of how stereotypes adopted in public and everyday discursive practices reflect the relationship between knowledge, communication habits and the need to economise on the language on the one hand, and on the other hand to elucidate the mechanisms of political andideological use of their functions in axiomatic interpretation of social reality, or in collective self-concept and presentation.

Овај рад је примљен 21. марта 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
316.752-053.6+159.923.2]:351.75

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 27-46.

Миленко Бодин
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Светлана Станаревић
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ – БЕЗБЕДНОСНО ПИТАЊЕ ЉУДСКИХ РЕСУРСА СРБИЈЕ

Сажетак

Идентитети стварају и обликују интересе или потребе, у зависности од контекста анализе. Многи интереси, на пример, националне безбедности зависе од личног идентитета који је у вези са схватањима других идентитета. Поједини актери у друштвеним односима, често не могу да одлуче који су њихови интереси, све док не спознају шта представљају – „ко су“ и која је њихова улога у друштву.

Један од најважнијих, али често и најпротивречнијих испољавања идентитета јесте национални идентитет, који условљава развој и испољавања осталих облика идентитета. За младе у једном друштву, посебно је важан национални идентитет, јер помаже дефинисању њиховог односа према неким срединским ентитетима и одређује интересе или потребе који ће их покренути.

Овај текст је прилог настојању да се млади, њихови проблеми, са одређеним аспектима идентитета што боље протумаче у светлу савременог (српског) друштва, али и европског окружења. Млади нису проблем или потенцијални извор проблема који треба решавати, већ важан национални ресурс, потенцијал или „витално друштвено богатство“ који може допринети друштвеном развоју. У тексту ће такође бити указано на могућност да се борба младих за изградњом

идентитета постави у контекст безбедносног питања људских ресурса.

Образовне институције су важне за социјализацију и регулисање понашања младих, а нарочито изградњу идентитета и њиховог обликовања као друштвеног ресурса Србије.

Кључне речи: идентитет, национални идентитет, млади, безбедност, људски ресурси, образовне институције.

КАКО СЕ ГРАДИ ИДЕНТИТЕТ

Питање идентитета[1)] је од круцијалне важности у било којем друштву које је предмет посматрања. Традиционално, идентитет се посматра као суштина и непроменљиви атрибут појединца или колектива. Данас теоретичари и истраживачи откривају нове димензије идентитета, који се непрестано изграђује и остварује кроз узајамни утицај појединаца, група и њихових идеологија као и целокупног друштва. Најважније и најчешће спомињане институције социјализације и идентификације су традиционално: породица, политичке партије и религија.[2)]

Иако је идентитет нешто што се односи на појединце, он је повезан с друштвеним групама којима ти појединци припадају и с којима се идентификују. Ранији истраживачи су сматрали да су идентитети људи прилично стабилни, заједнички појединим друштвеним скупинама и утемељеним на једној или две кључне варијабле као што су класа или националност. У новије време постструктуралистичке и постмодерне теорије усвојиле су врло различита гледишта. Оне упућују на то да наши идентитети имају многе различите аспекте, да се често мењају и да могу бити противречни. Према неким ауторима, већина појединаца у савременим друштвима више уопште нема чврст осећај идентитета – њихови идентитети су фрагментирани.

Дефиниција индивидуалног или колективног идентитета је у средишту схватања савремених друштвених промена. Те промене

1) Широко распрострањен шездесетих година у САД, појам идентитета је одраз једног посебног контекста, јачања мањина, али такође и једне тежње оптерећене модерним животом, афирмацијом појединца.

2) Халперн, К., Жан-Клод Руано-Борбалан, уредници, *Идентитет(и): појединац, група, друштво*, Клио, Београд, 2009.

су: криза националног идентитета, идентитетски ратови (верски, етнички), поново успостављање верских и породичних идентитета, додељивање централне улоге индивидуалном идентитету. Насилна афирмација етничких идентитета и резултујући међународни хаос, су један од главних разлога за обновљено обраћање пажње на идентитет у безбедносном контексту.

Прва чињеница која говори о нашем односу према животу и свету је свест о нашем сопственом идентитету. Лични идентитет наоко једноставан и очигледан појам, заправо је сложен и мултидимензионалан. Лични идентитет (наше ја) зависи од културе у којој се развија. У друштвима где се више вреднује колектив од појединца, где су однос према другоме и улога групе основни, више се развија међузависно ја. Чланови друштва у којима је појединац важнији од колектива, развијају једно независније ја, засновано на вредновању сопствене појединачности.

Ерик Ериксон (Erick Erickson) је 50-тих и 60-тих година XX века систематизовао истраживања о личном и друштвеном идентитету[3)], која су се спроводила до тада. Савремена психологија се значајно ослања на његове радове. Овај аутор је истакао постојање индивидуалне разлике и тенденције ка друштвеној усклађености за све појединце. Познат је и по томе што је израдио периодизацију изградње индивидуалног идентитета, чије се транзиције дешавају у „кризама идентитета“ као што је адолесцентска. Он је и осмислио израз „криза идентитета“ који одговара заокрету у развоју идентитета.

Унутрашњу страну индивидуалног идентитета чини ЈА. Индивидуални идентитет се гради кроз однос са околином и са другима, у оквиру група ужих или ширих, уговорних или наметнутих. У савременом свету све је више стварних или симболичких група припадности којима појединци приступају. Условно речено, можемо издвојити неколико нивоа припадности:

- први ниво, чине примарне групе припадности као што је породица или професионални круг, као и ужи круг пријатеља
- други ниво, представљају културне, верске или политичке институције
- трећи ниво огледа се кроз однос друштвених и политичких институција: држава – нација.

3) Erickson, E., *Identity, youth, crisis*, Norton, New York, 1968.

Последњих деценија све више је присутна и појава глобалне сфере идентификације коју представља човечанство – свет. Двадесети век је сведок енормног раста броја међународних организација, невладиних организација, транснационалних компанија и других асоцијација које надилазе државне границе, што је пропраћено општим порастом капацитета за глобалне комуникације. Овакав развој доприноси чињеници да се многи нови идентитети скривају на хоризонту и да је врло вероватно да поред тога што имају огроман утицај на будући курс међународних односа, значајну улогу остварују и на плану друштвених односа унутар једне државе.

Идентитет се гради кроз двоструко кретање изједначавања и разликовања, идентификације са другима и разликовања у односу на њих.[4] Идентификација је процес који се прво развија у кругу породице са сликама родитеља, браће, сестара, другова, са идеалима и моделима породице и културе (кроз митске личности, јунаке). Како дете расте његова околина се стално шири. Са поласком у школу, са продором медија, идентификација се ослања на шире групе: локална средина, вршњаци, пријатељи из спортског клуба, професионалне групе, националне групације итд.

Дакле, процес учења се одвија постепено, и том приликом појединац открива себе у бројним идентитетима повезаним са односима и ситуацијама, где усклађује понашање са другима и постаје свестан различитих улога. Идентификације не произилазе само из група припадности, већ и референтних група[5] у којима појединац налази своје моделе или са којима жели да се интегрише. Оне не тумаче само положај појединца, одређен његовим описом и друштвеним статусом, већ и његова предвиђања и тежње. Ако појединац прихвати један идентитет, то је зато што је великим делом прихватио гледиште других, гледиште друштвене групе којој припада, и мишљење других група.

4) Постоји разлика, али и блискост, између појмова „идентитет“ и „идентификација“. Сваки пут када се идентификујемо са неком особом, то значи да повећавамо сличност са њом, да усвајамо њене вредности и њене способности. Из тог угла посматрано, идентификација може изгледати супротна идентитету, који је израз сопствене појединачности у односу на друге. Оно што је ипак неизбежно, то је да идентитет пролази кроз бројне идентификације, како би се бранио, унапредио себе, осетио се признатим или, једноставно, пронашао себе.

5) Теорија о „референтној групи“ која означава групу са којом се појединац поистовећује и присваја њене норме и вредности, а да не мора обавезно да буде и њен члан, увео је Роберт К. Мертон.

Изградња идентитета се јавља као динамичан процес који пролази кроз разне фазе ломова и криза. Дакле, у питању је процес који се не завршава уласком младих у свет одраслих, већ се још много пута током живота гради изнова. Уколико млад човек осети да му околина ускраћује неке облике израза које му омогућују да развије своје способности он ће се бранити и борити на сваки начин, као да се бори за свој живот, јер осећај да знате ко сте и да слободно изражавате свој идентитет заправо је и потврда да сте живи. Млади су друштвена група чија је интеграција у друштво увек обележена специфичним проблемима на које и они и друштво у различитим социоисторијским раздобљима реагују. Истовремено млади су и онај део популације који представља неопходан ресурс за опстанак и развој сваког друштва.

Научници теже ка томе да идентитет посматрају као „релациони“појам: он постоји на основу разноврсних релација које индивидуе и групе имају са срединским ентитетима и са природном околином. Без обзира како је идентитет проучаван, важно је запамтити/уочити да ниједан идентитет не постоји сам за себе, нити је изолован. Чак и када идентитет служи за разликовање међу предметима у класи објеката, класификација ће увек бити базирана на неком односу између објеката. Оно што је још важније то је да људи и њихове групе праве и одржавају идентитете кроз контакте са „другима“, било да су ти други такође људи или не.

ЗАШТО ЈЕ ИДЕНТИТЕТ ВАЖАН ЗА МЛАДЕ

Период младости је управо и препознатљив по трагању младих за сопственим идентитетом, по тежњи за независношћу од одраслих, као и по сукобљавању са вршњацима. Особености тог периода зависе од конкретног друштва, његове културе, економског развоја, образованости. У времену економске, друштвене и културне кризе јављају се и конфликти на више релација, и они су и обележили деведесете године прошлог века на простору бивше Југославије. Младим људима су нарушене многе форме самопотврђивања и изражавања. Уколико посматрамо младе у Србији у садашњем друштвеном окружењу, јасно је да се њихов лични развој одвија у околностима растуће несигурности у многим областима живота и рада. Несигурност младих је највећа када је у питању сопствени идентитет, али и њихово место и улога у друштву.

Млади Србије који сада стасавају, индиректно носе трауме из ратова који су се водили на простору бивше Југославије. Поред ратних траума и фрустрација деведесетих година, ту су и фрустрације због незапослености, све већег сиромаштва, немогућности да се образују, нерешеног стамбеног питања, немогућности заснивања породице и др. Млади су онемогућени у задовољавању многих потреба у сфери културе, забаве, спорта, туризма, школовања и стручног усавршавања. Незадовољење потреба младих људи и непроналажење себе и свог места у друштву, доводи до оправданог незадовољства, фрустрација, али и промена система вредности, ставова, погледа и навика.

Основне потребе и силе организоване људске заједнице еволуирале су заједно као покушај да се установи фонд традиционалних уверења, који свакој генерацији омогућује да подмири потребе оне следеће, релативно независно од личних разлика и променљивих услова. Признање друштва од стране појединаца настаје из узајамног потврђивања јединке и заједнице, у осећају да друштво признаје младу особу као носиоца стваралачке енергије и нових идеја. С друге стране, да би у историју ушла, свака генерација младих тражи идентитет који одговара варљивим обећањима видљивих историјских процеса и који ће бити признат и уважен од осталих чланова друштва.

Колико је важно одредити приоритетне идентитете и да ли је национални идентитет један од њих?

Друштвене заједнице, дефинисане терминима идентитета, могу постати референтни објекат у неким случајевима секуритизације, где вредност која се штити није суверенитет државе, већ идентитет заједнице.[6)] Наиме, јавља се све више других врста социјалних идентитета, често конкурентних нацијама и државама, па ово надметање присиљава државе и нације да се адаптирају и остану флексибилне, те на тај начин и опстану. Светло у којем се посматрају ови надметајући идентитети, који су до сада обично виђени као главни актери у светској политици, зависи више или мање од тога да ли неко сматра државу или нацију „нормалним“ идентитетом.

6) Идентитет се може дефинисати као скуп идеја и пракси које одређене појединце идентификују као припаднике једне социјалне групе. На основу тога и нације се могу посматрати као замишљене заједнице, а национални идентитет као најзначајнији референтни објекат социјеталне безбедности (B. Anderson, *Imagined communities: Reflectios on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991).

Различити аутори на себи својствен начин третирају идентитет и док га једни виде као променљив и нестабилан елемент, други покушавају да објасне да је то један социјални конструкт који има своју стабилност и чврстину/снагу.[7] Овде се можемо делимично сложити и са једним и са другим гледиштима, јер поједини идентитети по својој природи могу бити слабији, пролазни, важни у одређеним фазама развоја индивидуе, а онда нестати и уступити место неком новом идентитету који добија на значају. То су идентитети које мање више индивидуа бира и у оквиру њих пројектује себе у складу са тренутним интересовањима, могућностима и потребама које има, као што су припадност спортском друштву или заједници, идеолошком покрету и слично. С друге стране, имамо идентитете који су сталнији, стабилнији, теже их је променити, имају јачу (кохезивну) природу. Један такав идентитет је сигурно национални идентитет.

О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ И НАЦИОНАЛИЗМУ У СРБИЈИ

У процесу дефинисања социјалних и групних идентитета посебно место заузима нација тј. национални идентитет. Припадност нацији одређује свакодневни живот појединца у школи, на факултету, на послу или у политици, и представља један од најважнијих конструката савремене цивилизације. Нација, национализам и национални идентитет, без обзира како се дефинишу и како се желе представити, нису превазиђени феномени. Дакле, и у сфери теорије[8] и у сфери политике и свакодневног живота, они добијају на актуелности.

Однос према националном идентитету представља важан фактор успешности мултиетничке социјализације и интеграције. Висок степен поистовећивања са националним идентитетима и придавање великог значаја националном идентитету, може да доведе

7) *Безбедност Западног Балкана*, Часопис Београдске школе за студије безбедности, бр. 13, 2009.

8) Један од теоријских оквира унутар којих се дефинише национални идентитет је теорија социјалног идентитета. Према њој национални идентитет је део социјалног идентитета који се темељи на осећају припадности националној групи/нацији. Постоји више облика националне везаности као што су: искључива национална везаност, истакнута, вишеструка, космополитизам и анационализам. Два најистраживанија облика националне везаности су искључива која има своје варијације у национализму, шовинизму и етноцентризму и истакнута национална везаност за који постоји други термин патриотизам.

до неког облика искључиве националне везаности као што је етноцентризам и подређивања личних идентитета етничким идентитетима, а то делимично замагљује мултиетничке перспективе и успорава мултиетничку интеграцију.

Медијски је у свету проширена слика о агресивном национализму у Србији. Да ли је међутим, та слика оправдана? У бројним крајевима света, (не само у Србији) етничка или национална припадност је део ресурса које политичке формације користе за освајање власти, или за директну конфронтацију са другим политичким опцијама са другачијим националним идентитетом. Национални идентитет у тим ситуацијама може бити снажан мобилишући фактор који често прати насилно испољавање идеја и политичких програма. С друге стране, у случајевима недовољно јаких личних идентитета појединца и неоствареног развоја (што је често присутно код младих људи), групни идентитет као што је нација доводи до позитивнијег перципирања самог себе.

Услед вишедеценијског ненаучног приступа питању национализма у први план излазе проблеми младих који национализам повезују са шовинизмом и насиљем. С друге стране, појављују се идеолошки ставови који утврђују лажну слику, јер управо те појаве њима служе као наводни докази антинационалних мишљења и вредности. У тој празнини, између две појаве у данашњој Србији које се у ствари подржавају међусобно, млади губе континуитет са генерацијама ранијих времена које су градиле друштво и државу на основама националне културе и вредности које су представљале њихово обележје у Европи и свету. Тај национални идентитет је био основа друштвеног живота, а не извор насиља и мржње.

Испоставља се да је његовим одсуством и прогоном отворена могућност агресивних концепција са више страна. Национална безбедност се не може остварити без рефлексије како свог националног идентитета тако и других, блиских или туђих садржаја у идентитету. Безбедност друштва почива на усмеравању друштвених група, а нарочито младих ка сарадњи, заједништву и стварању бољих друштвених односа. У супротном, безбедност се сама идентификује са насиљем пре свега са државне стране, у смислу, права и употребе силе, а то је свакако увек и оправдање за репресију. То се испоставља као стратешки безбедносни проблем, јер генерације које долазе не желе да се са таквим стањем мире.

Уколико се национални идентитет не формира од најранијих дана, онда знање и осећање везано за нацију постаје недовољно инкорпорирано у саму личност. Тада појединац безуспешно покушава да пронађе значење свог националног идентитета, што се посебно одражава код младих људи, који још увек не располажу са довољно знања и самосвести како би се на одговарајући начин и одредили према том идентитету.[9)]

Потпуно поистовећивање са националним идентитетима, као што је већ речено, садржи у себи потенцијал етничке искључивости. У савременим интензивним процесима глобализације, који захватају све сфере друштва и димензије живота, то поистовећивање представља некритичко сагледавање како националних, тако и личних идентитета. С друге стране, све је више теоретичара који расправе о национализму воде у неком другом правцу од уобичајеног. Наиме, слажу се да национализам има корене у поносу и да означава релације између људи који желе да њихови колективни идентитети буду препознати и поштовани од стране других. Растуће истицање овог релационог аспекта национализма није изненађујуће када се узме у обзир скорашње реконституисање нових држава по националној линији, и утицај глобалног контекста на тренутно превирање идентитета.

И најповршнији поглед на начин живота и рада, обрасце културе, понашања, одевања, забаве, (дакле на конкретне животне садржаје националних и личних идентитета) показује да се у друштвеном животу свих развијених земаља, па и наше, национални и глобални обрасци прожимају. У неким областима глобални културни обрасци постали су доминантни.[10)]

Постоје нека истраживања у Србији која су се бавила младима и која су између осталог истраживала и проблеме са којима се млади суочавају када је у питању њихов идентитет, што је у суштини

9) Један од разлога који ствара конфузију када је у питању национални идентитет и како га прихватити и развити, сигурно је и присуство конзервативног схватања нације, као и немогућности да се редефинише схватање националног идентитета којим би државна обележја и грађански интерес имали примат над пореклом и осећањем.

10) У мултикултурним демократским друштвима, национални идентитет није темељ признања једнаке вредности и са њом повезане идеје једнаких права. Са либерално демократске тачке гледишта особа има право да захтева једнако признање прво и пре свега, на основу његовог или њеног универзалног људског идентитета или потенцијала, а не на основу националног идентитета. Универзални идентитет као људских бића је, по истим гледиштима, примарни идентитет без обзира да ли је у питању грађанство, пол, раса или етничко порекло.

проблем младих у свим друштвима. Тешко је поредити их и тражити заједничке тачке преламања/сусрета, јер је у основи коришћен различит приступ и различита методологија, као што су и на различит начин дефинисани крајњи домети истраживачког задатка који је постављен. Ипак, издвојили би једно новије истраживање.

Према подацима који су добијени у истраживању које је подржао и објавио Фонд за отворено друштво 2010. године и које се бавило безбедносним ризицима и претњама у окружењу младих са посебним акцентом на насиље, издвојило се питање о томе како млади себе доживљавају и кроз које категорије идентитета.[11)]

Табела 1.

Идентитет младих – самооцењивање

Категорије идентитета	Заступљеност
припадник младе популације	43.69%
породична особа	15.03%
професионални идентитет	10.36%
припадник националне/етничке групације	7.79%
грађанин света	6.93%
Европљанин	5.06%
члан спортског клуба	3.35%
Остало	3.04%
припадник политичке групације	2.18%
припадник навијачке групе	2.10%
припадник верске групације	0.47%

Млади човек у Србији најчешће се препознаје управо као припадник младе популације (генерације), али значајно поштује породичне вредности, посебно улогу мајке, која је приоритетни извор подршке и позитивних порука.[12)] Тек сваки десети испитаник себе проналази у професионалном идентитету, а сваки дванаести

11) Драгана Дулић, Светлана Станаревић, Драгана Матовић, Весна Николић, *Безбедност младих у Србији – како млади процењују данашње безбедносне претње, ризике и изазове, са посебним освртом на насиље*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2010. Истраживање је обухватило младу популацију у Србији (узраста 15-30 година), на узорку од 1423 испитаника. Као метода истраживања примењено је анкетирање, а мерни инструмент је био анкетни упитник.

12) У истом истраживању најчешћи извор позитивних порука које подржавају ненасиље, а које млади примају, разумеју и примењују, су мајке. Тај став је исказало чак три од

у националном или етничком. Неочекивано је да, упркос великој промоцији европске оријентације/интеграције земље и кампање о глобалним вредностима и космополитизму, само 5% испитаника се превасходно осећа Европљанином, а само 7% грађанином света!

Слика 1.
Рангирање различитих идентитета
припадника младе популације

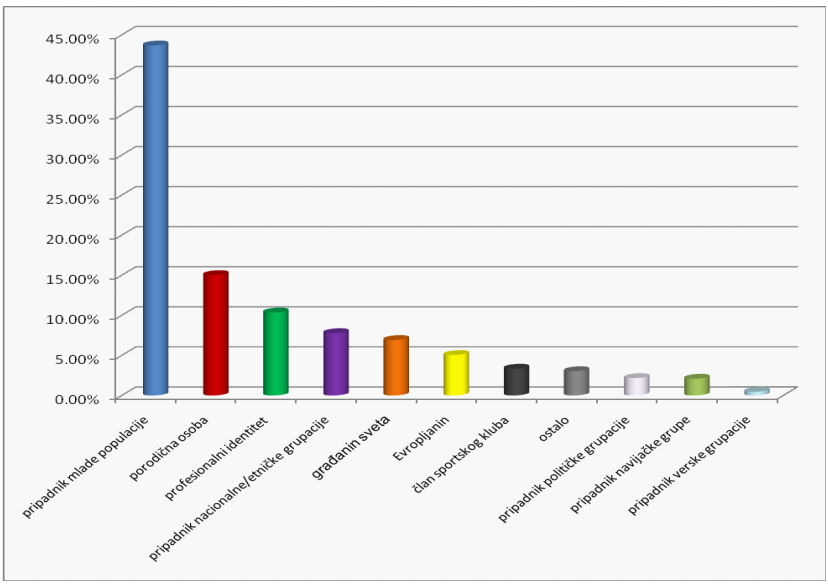

Испитаници са градских подручја на друго место, уместо идентитета породичне особе, постављају професионални идентитет. Испитаници са сеоских подручја на треће место, уместо професионалног идентитета, постављају националну или етничку припадност, као што је то случај и са испитаницима мушког пола, нижег степена образовања (завршена основна школа и ниже) и најмлађим испитаницима (15-19 година). Испитаници који припадају националним/етничким мањинама на друго место стављају национални идентитет, односно етничку припадност, а на треће место професионални идентитет.

Веома мали број младих људи проналази се у идентитету навијачке групе, верске или политичке групације, што је релативно неочекивано, с обзиром на општеприхваћени став у друштву да се

четири испитаника. Потом следе очеви и пријатељи, са подједнаком, али десет пута мањом заступљеношћу, у односу на мајке.

много већи број младих идентификује са овим групацијама, те да су облици насиља везани за ове групације врло заступљени.

Оно што је интересантно и донекле може изазвати полемику на основу добијених резултата је чињеница да највећи број младих себе доживљава само кроз један аспект идентитета, обзиром да су имали могућност да заокруже више идентитета у којима се проналазе. Будући да је тако, као да укидају и себи и другима могућност да буду другачији, да се дефинишу на више различитих начина, а не само као део једне групације. Због тога се поставља питање ко, на који начин и којим мерама и активностима у раду са младима подстиче и подржава процес формирања идентитета.

Млада особа се може остварити кроз мноштво улога, од којих су многе ствар личног избора, а ако себе доживљава као аутономну особу која има могућност избора сигурно ће се због тога и осећати добро. Самим тим, потрудиће се да отклони оне околности које могу бити извор незадовољства и фрустрација, а креирати оне које омогућавају да се испољи/оствари као користан члан друштва, пун иницијатива и позитивних импулса за рад и напредак. Међутим, то често не зависи од њихове воље и могућности, већ од ангажовања и подршке шире друштвене средине која ће створити услове да се развијају вишеструки идентитети младих. Значај који поједина друштва придају младима, а уз то још и подстичу њихове могућности да развију вишеструке идентитете, неминовно постаје и једно од мерила развијености тог друштва.

"Човјек живи у више свјетова. За сваки свијет потребан је други кључ. Не можеш ићи из једног у други без одговарајућег кључа" (Карл Косик)

УЛОГА ОБРАЗОВАЊА У ИЗГРАДЊИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КАО КУЛТУРНОГ РЕСУРСА СРБИЈЕ

Образовање је значајно за развој друштва, његову савременост, будућност, квалитет живота и могућности да чланови тог друштва живе слободно и срећно. Свака култура развија институције за васпитање и образовање које члановима групе/друштва преносе знања важна за опстанак те групе. Форма у којима се такво знање уводи и увежбава могу бити различите.

Са епохом јачања нације и образовање мења свој профил. Оно се одвојило од норме универзалистичке хуманости и повезало се

и с особеностима народа укорењеног у одређен језик, историју и територију. Грци, као васпитачи човечанства, постали су учитељи осталих народа зато што су открили принцип који покреће западњачки духовни свет, принцип по коме се он разликује од свих других светова које знамо. Тај *cusa movens* наше историје јесте принцип културе.[13)]

Основни појмови дискурса о образовању заједно уоквирују комплекс одређеног знања о идентитету, за разлику од конкретног стручног знања и знања стеченог искуством. У потрази за идентитетом важно је створити средиште у узнемирујуће разноврсном и комплексном животном окружењу, средиште које ће служити као оријентир. Наиме, изречена комплексност захтева и сопствено редуковање и самоограничавање. Да би поједноставили живот, концентрисали се и усредсредили на једну одређену централну тачку, морају се успоставити чврсти критеријуми и општеважеће или општеприхваћене вредности.[14)] Питање које нужно произилази из претходно реченог јесте где у модерном свету наћи норме или како их створити.

Самоограничавање уједно и значи обавезивање на норме које се проглашавају за апсолутне и свете. Када се усредсредимо на једну одређену средишну тачку, поред широке понуде и општег релативизовања вредности, постиже се одлуком и одлучношћу, које су израз једне нове спремности на везивање, једне нове врсте религиозности.[15)] Иначе нормативна традиција не настаје само путем богато документоване и распрострањене културне историје једног народа у историји, него и избором и ограничавањем на неколико канонизованих личности на „велике мајсторе“ и њихове велике текстове (у српској култури су то Свети Сава, Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Слободан Јовановић и други)[16)].

13) А. Асман, *Рад на националном памћењу*, Библиотека XX век, Београд, 2002.

14) У теорији је опште прихваћено становиште да је дискурс о образовању заправо дискурс о вредностима.

15) А. Асман, *Рад на националном памћењу*, Библиотека XX век, Београд, 2002, стр. 80.

16) Свети Сава као први архиепископ аутокефалне српске архиепископије, дипломата, законодавац, књижевник, ходочасник и једна од најзначајнијих личности српске историје. Доситеј Обрадовић личност из српске историје који први свесно ствара праву националну књижевност на чистом народном језику, намењену најширим слојевима српског народа. Национални проблем поставио као културни проблем, истичући просвећивање као предуслов народног препорода. Вук Караџић, реформатор српског језика, значајан између осталог и по“ Другој књизи народних песама“ која је носила доста етичких елемената, са обележјима различитих историјских раздобља и различи-

А какви су ставови данас младих анализирајући њихове узоре?

Такође је важно питање, које је обрађено истраживањем и има значајну улогу код изградње идентитета младих, питање узора. Дакле, ко су узори младима у Србији или које узоре би препоручили својим вршњацима.

Свако друштво настоји да афирмише и наметне неке облике понашања, одређене особине личности или ставове које сматра вредним. Вредности које су прихватљиве за заједницу, друштво афирмише или путем апстрактних формулација (писана и неписана правила) или одређене вредности приказује као особине или карактеристике неких особа. Носиоци тих вредности могу бити угледне јавне личности и модели друштвено пожељног понашања. Морамо имати на уму и чињеницу да поред персонализације позитивних вредности (чији су носиоци хероји, свеци, научници), постоји и персонализација негативних вредности. Неопходно је такође уочити да и друштва еволуирају, а промене у друштву имају за последицу и промене доминантних друштвених вредности. На овим просторима, често је долазило и долази до озбиљних друштвених ломова, који као последицу имају ситуације у којима се дојучерашњи хероји проглашавају злочинцима, угледни грађани криминалцима (и обрнуто, криминалци као успешни пословни људи), просечни музичари и певачи као врхунске звезде и слично. У складу са овим променама, млади мењају своје ставове и своја опредељења ка оним личностима које у одређеном тренутку и амбијенту препознају као своје идоле или узоре са којима се могу и идентификовати. Знају такође, да препознају који идоли „емитују“ позитивне, а који негативне вредности.

Подаци о вредносним оријентацијама појединих категорија младих, прикупљани у различитим временским периодима, омогућавају да се добије увид у стабилност или променљивост вредносног профила младих, као и утицај актуелних друштвених околности на поједина вредносна опредељења. На основу мерења ставова по одређеним питањима, могу се проценити и претпоставити вредности и вредносне оријентације које леже у основи тих ставова. Такође се може уочити начин на који се врши постепено мењање система вредности, могу се открити промене у вредносним приоритетима, и утврдити „главни кривци” који доприносе тим проме-

тих друштвених средина. Из њих се ширила представа о Србима као једном херојском народу чије је јунаштво било оплемењено правдољубивошћу.

нама. Нови систем вредности не подразумева увек само позитивне помаке на преласку из старог у ново, иако би било пожељно да се управо то деси. Афирмисање новог система вредности и погледа на свет, у свом средишту мора садржати одреднице као што су: дијалог и партнерство различитих цивилизација, поштовање културних различитости, религијска и етничка толеранција, мултикултурализам, сарадња и заједништво, развијање и афирмација културе мира и културе рада.

Приметна стабилизација политичких и економских прилика, успех спортиста на међународној сцени, позитивна промоција имена земље и на основу научних достигнућа домаћих научника и истраживача, допринела је да млади у Србији мењају ставове када су у питању узори којима су наклоњени или са којима би се идентификовали. Као (не)очекиван резултат поменутог истраживања добијен је податак који указује на замену места дојучерашњих првих узора младима неким новим. Млади Србије су издвојили следеће узоре:

- спортисте (више од трећине испитаника), и то Новака Ђоковића, Владе Дивца, Немању Видић, Милорада Чавића, Јелену Јанковић, Ану Ивановић и Александра Ђорђевића;
- велике научнике и истраживаче (више од четвртине испитаника), попут Николе Тесле, Алберта Ајнштајна, Милутина Миланковића и Михајла Пупина;
- историјске личности (више од петине испитаника), као што су Јосип Броз Тито, вожд Карађорђе, Махатма Ганди, Зоран Ђинђић, Кнез Милош, Цар Душан, Нелсон Мандела, Мартин Лутер Кинг или Кнез Лазар;
- свештена лица (једна седмина испитаника), међу којима се издвајају претходни патријарх Павле, Свети Сава, садашњи патријарх српски Иринеј, Амфилохије Радовић, Николај Велимировић;
- успешне политичаре (једна седмина испитаника), као што су Зоран Ђинђић, Борис Тадић, Јосип Броз Тито, Владимир Путин и Барак Обама;
- хероје последњих ратова (једна десетина испитаника), међу којима су Ратко Младић, Жељко Ражнатовић Аркан, Радован Караџић, Небојша Павковић, Зоран Радосављевић и Милан Тепић;
- личности са естраде (нешто мање од десетине испитаника), попут Светлане Ражнатовић Цеце, Светлане Секе Алексић, Ђорђа Балашевића, Јелене Карлеуше, Здравка Чолића и Лепе Брене.

Тек сваки двадесети испитаник изабрао је неке друге узоре, а то су најчешће били родитељи, наставници, књижевници и други уметници.

Табела 2.
Узори младих

Добри узори младима	Заступљеност
спортисти	38.63%
велики научници и истраживачи	27.73%
историјске личности	20.56%
свештена лица	14.64%
успешни политичари	14.25%
хероји последњег рата	10.98%
личности са естраде	9.74%
неко други	5.22%

Овај податак код неких може изазвати и сумњу, али не сме да не изазове признање младим људима, који су свесни своје улоге у друштву и важности избора оних вредности које ће допринети укупном напретку друштва.

Када се зна колико су млади људи важан фактор друштвеног и економског развоја своје уже и шире заједнице, и колико је њихов свеж ентузијазам битан за обнову урушеног моралног и вредносног поретка у данашњој Србији, подршка њиховој улози налаже један вишеслојан, холистички приступ укључивању младих у друштво и преласку у зрело доба. Како би се позабавили међусобно повезаним безбедносним, образовним, здравственим и свим другим животним потребама младих људи у Србији, неопходно је залагати се за вишедимензионалну политику према младима, која би се истакла већом подршком усаглашавању и повезивању школских програма и потреба тржишта рада, неформалном образовању и учешћа младих у процесима одлучивања на свим нивоима друштва, као и умрежавању младих. [17)]

17) Један од првих корака ка системском решавању положаја младих и организоване бриге о њима у Србији био је и оснивање надлежног Министарства за омладину и спорт, а затим су следили наредни кораци као што је стварање Коалиције младих Србије, као кровне организације младих, затим доношење Националне стратегије за младе и пратећег Акционог плана, актуелан рад на предлогу Закона о младима чије доношење се ускоро очекује, отварање Канцеларија за младе широм Србије и многи други. Да-

Омладина са својим виталним, образовним, културним, политичким и другим обележјима, располаже потенцијалима од изузетног значаја за свеукупни друштвени развој. Остваривање пожељних друштвених промена зависи од способности друштвене заједнице да активира и усмери њене креативне и развојне могућности, а млади такве могућности сигурно поседују. Но, вратимо се образовним институцијама и субјектима у друштву, који имају кључну улогу за правилан развој и максималну искоришћеност тог већ препознатог потенцијала младих.

Образовање има веома важну улогу информисања и формирања младих као активних и одговорних чланова заједнице у којој живе. Један од основних циљева образовања[18] јесте развити самосталан лични идентитет младог човека чему треба да допринесу сви наставни предмети и целокупан васпитно-образовни процес. У садржај личног идентитета, као што је већ речено, улазе многи аспекти међу којима и етнички/национални и они заједно делују на целокупно понашање појединца.

Као што је већ познато, наставни предмети који највише предњаче као носиоци националних обележја су матерњи језик и књижевност, историја, географија и предмети посвећени културном стваралаштву одређене националне заједнице. Ови наставни предмети пружају основна сазнања о култури народа којем се припада, његовој историји и географским обележјима територије на којој се живи. Пригодним садржајима у оквиру тих предмета ученици могу најлакше усвојити основна знања о свом националном пореклу и развити свест о поседовању специфичних културно–антрополошких, националноисторијских, вредносно–обичајних и језичких обележја. Уз упознавање културних посебности сопствене националне заједнице, пожељно је да ти предмети усмеравају ученике на разумевање и поштовање других народа, на прихватање разлика произашлих из утицаја другачије средине и на усвајање основних људских права.

кле, нешто се помера, покреће и заузима правилан курс ка доношењу конструктивних решења и спровођењу омладинске политике која ће заиста побољшати и унапредити положај младих у Србији и њихов потенцијал искористити на прави начин.

18) Данас се све више говори о новим приступима образовању који су зацртани у бројним стратегијама образовања за XXI век и који се могу операционализовати кроз четири образовна циља која морају да се остваре: учити да би се знало, учити да би се радило, учити да би се живело заједно и учити да би се било/живело (остваривање људске целокупности, развој личног и групног идентитета, самопоштовања и самоуважавања).

Тиме се ствара основа за трансфер културног обрасца као друштвеног ресурса развоја преко гранања образовања у правцу безбедносне културе,[19] организационе као и професионалне културе рада и стваралаштва. На тим основама се гради идентитет младих као аутентичан темељ за обликовање људских ресурса једне земље па и Србије.

Образовањем се иначе стичу знања о вредностима и обичајима које једно друштво настоји да промовише у свим приликама, такође и о садржајима којима ће се дати преимућство у преносу знања и средствима која ће користити да би остварили те циљеве. Образовни процес мора бити обогаћен и хуманистичким садржајима, а хуманистичко образовање мора постати део опште културе у културолошке самосвести сваког појединца. На тај начин се негује/култивише и обогаћује личност појединца и групе и пружа им се шанса да успешније пронађу и изграде свој идентитет и сагледају сва ограничења, препреке и изазове глобалног друштвеног развоја. Развој идентитета представља суштину развоја и филозофије образовања за XXI век и њен најважнији циљ.

Откривањем властитог идентитета (издвајањем цивилизацијских колективних вредности из културне историје света и сопственог народа), развија се не само колективно памћење, већ се омогућава откривање и чување властитог групног и индивидуалног идентитета, али и других личних и друштвених вредности. При том се развија осећај припадности свом народу, али и човечанству, па с једне стране се негује национални идентитет, а с друге развија и обогаћује дух „планетарног човека“.

19) Било је већ успешних покушаја да се предмет Безбедносна култура уведе у образовне програме средњих школа и на факултетима у Републици Србији и у Републици Српској. Као резултат одређених пројеката и програма објављене су и прве публикације из ове области. Види: Љ. Стајић, С. Мијалковић, С. Станаревић, *Безбедносна култура*, Драганић, 2005, Љ. Стајић, С. Мијалковић, С. Станаревић, *Безбедносна култура младих*, Драганић 2006, *Појмовник безбедносне културе*, уредници С. Станаревић, Ф. Ејдус, ЦЦВО и Министарство за омладину у спорт, 2009. године и други.

Milenko Bodin, Svetlana Stanarevic

YOUTH IDENTITY – SECURITY ISSUE OF HUMAN RESOURCES IN SERBIA

Summary

The identities create and shape interests or needs, depending on the analysis context. Numerous interests, such as national security, depend on personal identity, which is related to comprehension of other identities. Some actors in social relations often cannot decide on their own interests before understanding what do they represent – "who are they", and what is their role in the society.

One of the most important, but often the most contradictory expression of the identity is national identity, which conditions development and presentation of other forms of identity. For the young of a society, national identity holds high importance, since it helps shaping their relationships towards some of the environmental entities and establishes interests or needs to be initiated.

This text is a contribution to striving for the young and their issues with certain aspects of identity to be interpreted to the highest extent possible, under the paradigm of modern (Serbian) society and European environment as well. The young are not the problem or potential source of the problem to be solved; instead, they are a significant national resource, potential or "vital social wealth", which can contribute to the social development. This text shall also highlight the possibility to set the fight of the young with building their own identity in the context of human resources security issues.

Educational institutions are significant for youth socialization and behavior streamlining, especially to build the identity and shape the young as a social resource of Serbia.

Key words: identity, national identity, the young, security, human resources, educational institutions.

ЛИТЕРАТУРА

- Asman Alaida, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- Смит Антони Д., *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010.

- B.,,Anderson, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991.
- Giddens, A., *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, Cambridge, 1991.
- Fou, Jane (ed.), *A Brave New Generation*. *Youth in Gederal Republic of Yugoslavia*, UNICEF, Belgrade, 2002.
- Дулић Драгана, Станаревић Светлана, Матовић Драгана, Николић Весна, *Безбедност младих у Србији - како млади процењују данашње безбедносне претње, ризике и изазове, са посебним освртом на насиље*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2010.
- Erikson, E., *Identity, youth, crisis*, Norton, New York, 1968.
- Стајић Љубомир, Мијалковић Саша, Станаревић Светлана: *Безбедносна култура младих*, Драганић, Београд, 2006.
- Стајић Љубомир, *Учењем до безбедности*, Зборник радова Факултета цивилне одбране, 2005.
- Бодин Миленко, „Теоријске претпоставке разумевања и остваривања националне безбедности“, *Ризик, моћ заштита – увођење у науке безбедности*, Службени гласник, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2010.
- Бодин Миленко, *Менаџмент људских и социјалних ресурса и национална безбедност*, Зборник радова, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, 2005.
- Халперн Катрин, Руано-Борбалан Жан-Клод, уредници, *Идентитет(и): појединац, група, друштво,* Клио, Београд, 2009.
- Центар за проучавање алтернатива, *Млади загубљени у транзицији*, Београд, 2004.
- Центар за социолошка истраживања, *Противречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2009.
- Центар за социолошка истраживања, *Омладина Балкана између насиља и културе мира*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за педагогију, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2007.
- Wallace, C., and S. Kovatcheva, *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*, Mac Millan, London, 1998.

Овај рад је примљен 19. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
323.1+316.356.4

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 47-62.

*Ђуро Бодрожић**
Институт за политичке студије, Београд

ДВА ТИПА НАЦИОНАЛИЗМА**

Сажетак

Радом се указује на различите околности у којима је дошло до стварања нација у западној Европи, у односу на начин и време како је тај процес текао код српског народа. Различит амбијент бивања нацијом одредио је и другачији карактер националној идеологији. Реформација и револуција биле су главни креатори тог амбијента у коме је настала идеја нације и са њом свезана идеологија западноевропског национализма.

Национализам није био само одговор на ускраћеност већ и на својеврсну испражњеност и осећај усамљености и изолованости европског човека. Француска револуција је смрскала стари политички поредак и створила напрслине на заједништву и солидарности које је давала црква. Национализам је постао замена за религију, претворивши се у голо обожавање моћи. Мисија која се приписивала својој нацији сводила се на империјализам. Сопственој нацији приписује се изабраност. Сви западноевропски народи водили су, или покушавали да воде, империјалистичку политику: од Наполеона до Хитлера. Величање сопствене нације, њено шовинистичко уздизање над осталим нацијама, као изабране, измицало је контроли, претварајући се у необуздани расистички империјализам.

Стварајући аутокефалну Српску цркву, Свети Сава је поставио темеље и српској нацији. Прожетост српског православља и српске народности, као црквено-народно јединство јесте темељ на ком је српска

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

нација образована и опстала, упркос вишевековном ропству и подељености. Савиним радом је одређен правац и етос српског национализма који не дозвољава ширење државе преко граница нације. И не сматра да је држава највиша вредност којој се чине све жртве, већ да изнад тога стоји једна виша моралност којој се подрђују сви овоземаљски интереси и државно-политички разлози.

Дајемо тумачење одреднице коју је однеговало народно предање и изнео гениј народне поезије о избору између два царства.

Кључне речи: нација, национализам, империјализам, национални идентитет, Светосавље, црква, држава, Косовско опредељење.

Амбијент у оквиру којег је настао национализам на европском западу наспрам оног који је владао на другим просторима, као што је нпр. наш простор словенског истока, умногоме је различит, те је и психолошка структура битно другачија. На ту разлику, неопходну да би се разумела разлика између национализма у Европи и српског национализма, желимо да укажемо у овом раду.

ЗАПАДНОЕВРОПСКИ НАЦИОНАЛИЗАМ

Реформација и револуција биле су главни креатори амбијента у коме је настала идеја нације и са њом свезана идеологија западноевропског национализма. Национализам није био само одговор на ускраћеност већ и на својеврсну испражњеност и осећај усамљености и изолованости европског човека. Француска револуција је смрскала стари политички поредак и створила напрслине на заједништву и солидарности које је давала црква. Поредак који је начет ренесансом и нарушен реформацијом револуција је разорила у потпуности. Појединац се осетио лишен сигурности и уточишта. У национализму је препознао идеално средство за проналажење једног новог вида заједништва. Изворно осећање припадништва једном народу које је одувек лежало у појединцу и није везано уз појаву модерне националне свести, добило је своју свесну димензију и рационалну употребу. Тиме се један осећај преобразио у свесну чињеницу стваралачке моћи и вољу за моћ. Нација постаје место сопственог самопотврђивања, место уз кога се вежу наде и страхови. Нација постаје предмет обожавања. „У секуларизованој

епохи нација постаје коначна и највиша вредност; она се налази у средишту једне профане религије.“[1)]

Национализам је замена за религију, псеудорелигија у којој појединац поново проналази уточиште које му даје сигурност и осећај припадности у заједници која му импонује својом природношћу. „Са слабљењем религиозног веровања није нестала патња коју је то веровање делимично ублажавало.“ Било је потребно наћи један еквивалент религиозном веровању „да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао“... „мало је ствари било (и још јесте) погоднije у ту сврху од идеје нације. Ако се признаје да су националне државе „нове“ и „повјесне“, нације чији су оне политички облик без изнимке постоје од памтивека и, што је још важније, поступно прелазе у бескрајну будућност. Магија национализма претвара случај у судбину.“[2)]

Солидарност са живима замењује солидарност са мртвима. Утопија постаје замена за апокалипсу. Деловање се руководи циљем, а не завештањем. Националне силе добијају моћно средство обједињавања и усредсређености. У томе је снага национализма дистанцираног од верске компоненте али и његова зла коб. Како нема никаквог осећаја или представе о апсолуту изнад себе, тај модерни европски национализам апсолутизује саму нацију која не признаје било какав виши ауторитет, који даје мерила на основу којих се може оценити законитост сопственог деловања, јер нико не може бити судија у ствари сопственог поступања и одговарати једино пред собом.

Мерило шта је законито поступање, а шта није – није садржано у самом национализму. „Модерном национализму непрестано прети опасност да склизне у хистерију моћи, која разара одговорност и обавезу да се повуку линије разграничења.“[3)] Разграничење долази од ауторитета који надилази национални оквир и које намеће обавезе за све појединце и све нације и којем ће се морати полагати сви рачуни и са којим се води непрестани унутрашњи дијалог. Где тога нема и где се нација узима као врховно начело, као чин по себи и циљ за себе и не признаје постојање једне више структуре у којој учествује и којој служи и у којој представља један елеме-

1) Алаида Асман, *Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања*, Београд, Библиотека XX век, 2002, стр. 51.

2) Бенедикт Андерсон, *Нација замишљена заједница,* Београд, Плато, 1988, стр. 21.

3) Мартин Бубер, „Национализам“, *Градац*, бр. 126-127, Чачак, год. 24, 1997, стр. 75.

нат потребан за њено функционисање, немогуће је наћи критеријум законитости и одговорности. Такав приступ отвара пут који ће од нације учинити молоха који прождире све па и сопствену децу. Уместо реакције на мањкавост или болесно стање у животу нације, што национализам представља у класичном смислу, он доживљава изопачење и сам постаје болест, са којом организам нације није у стању да се сам избори сопственом снагом, већ та снага онда дође споља.

Величање сопствене нације, њено шовинистичко уздизање над осталим нацијама, као изабране, врло лако може да измакне контроли и претвори се у необуздани расистички империјализам. Роберт Н. Бела би рекао да „идеја о изабраном народу која се отме контроли и обавезама завета води право у пакао“.[4)]

Етос се не може свести на моћ али, се засигурно потврђује кроз моћ. Моћ није довољна али јесте нужни услов етоса, којег можемо представити и као легитимитет. Дакле, оно што једну заједницу држи на окупу. Сама по себи „моћ као таква још није кобна него постаје кобном тек ако није садржајем политичког етоса. ...Употреби моћи поставља границе једино политички етос. Ако се политички етос распадне, или ако се још уопће није обликовао, тада људски живот доспијева у службу моћи која хоће једино себе, наиме своје властито повећање“.[5)] Да би примена моћи била легитина, она мора бити у служби достизања и очувања слободе, у овом случају националне слободе, ван тога она је нелегитимна, политички етос се распао.

Како у самом национализму не може бити критерија шта је законито а шта не, критериј треба потражити ван национализма. Свака, од страна у сукобу, познаје само своје потребе и признаје само своје право. Зато Лео Штраус узима овај моменат, везан уз потребу решавања међународних спорова, који су увек спорови нација, као кључни разлог за баштињење идеје природног права.[6)] Природно право је и данас потребно како би постојао „известан узор према коме просуђујемо шта је законито а шта није“.[7)] Да би се приступило решавању сукоба различитих друштава, немогуће је ако се не приступи са позиција и с критеријумом који може дати

4) Роберт Н. Бела, *Погажен завет*, Београд, XX век, 2003, стр. 92.

5) Ханс Фолкман Шлук, *Политичка филозофија,* Загреб, Напријед, 1977, стр. 140.

6) Лео Штраус, *Природно право и историја*, Београд, Плато, 1998, стр. 11.

7) *Исто*, стр. 10.

само познавање природног права.[8] „Ако не постоји – каже Штраус – узвишенији узор од идеала нашег друштва, онда смо потпуно неспособни да се критички односимо према том идеалу.“[9]

Замисао је свакако племенита, једино је упитно колико је остварљива јер све нације, нарочито оне које заузимају доминантну позицију, држе да је њихов положај природан, а сила наоружани разум.

Већ у самом почетку, аспирације које је показала француска нација, нација која је породила савремено начело нације на западу, намером да заведе један поредак светске владавине сопствене нације, на најбољи начин су показале разобрученост националне моћи ослобођене религијске надградње.

Нација без националне цркве, ствара национализам без вере. Национализам без вере постаје религија. Религија која се претвара у голо обожавање моћи, чији је култ сила, чему се све подређује и приносе жртве. Фанатизам који је често пратио национализам, нарочито у 20. веку доводи се у узрочну везу са одсуством религиозности. „Заиста се много може рећи у прилог тврдњи да је повећани фанатизам националиста узрочно везан с пропадањем религиозних уверења. Национализам је постао надомјестак за вјеру. Нација, како је националисти схватају, јесте надомјестак за Бога; национализам те врсте може се назвати ethnolatrija.“[10]

ЕТОС СРПСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА

Неприхватљива је теза да се национална свест код Срба појављује тек од револуционарне 1848. године и мађарске буне. Није то време кад почиње стварање српске нације, већ време кад је почео процес њене вестернизације и покушај измештања из њеног природног лежишта и прилагођавања европским узусима, како би била укалупљена у обрасце западне културе, подобна појмовима европског ума и фазонирана по европском стандарду и укусу.

Распадом Отоманске царевине, отворен је простор настанку нових држава. Те државе није запљуснуо талас онога што Тојнби зове ‘’тријумф варварства и религије’’, зато што су оне подлегле

8) *Исто,* стр. 10, 11.

9) *Исто*, стр. 10.

10) Хју Ситн-Ватсон, *Нације и државе*, Загреб, Глобус, 1980, стр. 428.

притиску западне цивилизације и уместо да постану варварским кнежевинама у стилу херојског доба, постале су имитација западних националних држава. Штавише, Срби као и Грци, Румуни и Бугари „по свој прилици су – вели Тојнби – радо и раширених руку прихватили изгледе културне, као и политичке и економске вестернизације“.[11] На тај начин слом Отоманске империје био је тријумф западне цивилизације, а не стварање основа за развој сопствене и аутентичне православне хришћанске цивилизације.[12] Ови народи чине изузетак у односу на друге народе и културе који су се одали позападњачењу свог економског и политичког система, као што су Арапи, Персијанци и Индуси. Они су, укључујући и Јапанце – каже Тојнби – „прихватили западну културу са сасвим одређеним менталним и моралним резервама, уколико су је уопште и прихватили“.[13]

Прожетост српског православља и српске народности, као црквено-народно јединство јесте темељ на ком је српска нација образована и опстала, упркос вишевековном ропству и подељености. Често присутна теза да је све до деветнаестог века Српство идентификовано са православљем у основи је тачна. Погрешна је само претпоставка да је то последица непросвећености, културне и политичке заосталости, услед којих један етникум, у овом случају српски, није постао нацијом или је касно постао. Као да је мера културе и зрелости личити и опонашати другог а не бити свој и за себе. Изнете особине не лишавају једну заједницу националног својства и особености, већ је чине органском и себи својственом заједницом.

Стварањем националне цркве Свети Сава је засновао и српску нацију и дао јој верски и црквени темељ на којем се она после изграђивала. Национална црква подразумева „једну самосталну црквену организацију са својом централном влашћу из народа и у народу; са народним свештенством, народним језиком и народним обичајним изразом своје вере“.[14]

Да је српско Светосавље одредило српску националну идеју, њену истину и дух, карактер и усмерење, готово је опште мишљење оних који су се посвећено и без предрасуда бавили истражи-

11) Арнолд Тојнби, *Истраживање историје,* Београд, Просвета, 1970, стр. 232.

12) *Исто*, стр. 230.

13) *Исто*, стр. 232.

14) Николај Велимировић, *Национализам Светог Саве*, Београд, 1935, стр. 11.

вањем постанка и историјског живота српске нације. Сви који су помније истраживали историјат српске нације и особеност српске националне идеје, било да припадају српском народу или су странци, слажу се, да је, превасходну улогу у формирању српске нације одиграла Српска православна црква. „Српску државну идеју Немањићке династије створио је физички Немања, а интелектуално Сава. Расцепкане српске државе гложиле би се и сатирале међусобно и даље, да их није сјединила енергична воља Немањина; али да није било Савина рада, оне би се опет, после нестанка Немањина, вратиле у стари вртлог и бориле се до новог Немање и тако даље“.[15)]

Код Владимира Дворниковића налазимо још изричитије: „стварањем и организовањем српске народне цркве св. Сава је у ствари оснивач српске нације“.[16)] Дакле, није српска црква избила у први план, тек кад је нестало српске државе. Она није преузела једну нацију и накнадно јој утиснула свој печат у вековима робовања. Она је ту у самом почетку. Није само чувар националне идеје, већ и њен творац. Идентификација српског православља, српске народности и српске државе, започела је још у доба Светог Саве и није се завршила сломом Немањићке државе, већ је у оданости њеним идеалима наставила живети у Цркви која ју је надживела.

Не подлеже никаквој сумњи да је Свети Сава централна личност у историји српског народа, темељни лик, чињеница којом се фиксира национални дух. Срби могу бирати између Ђорђа и Милоша, код Саве нема избора јер *када би другом свој крст дали, ми се више Срби не би звали.*

Свети Сава, архиепископ апостолске Српске Цркве, зна да је његово спасење и његова судбина спојена с повереним му народом. И зато он, обраћајући им се са „браћо и пријатељи“, моли да усвоје истините речи вере које им саопштава „да би тако и он могао ‘имати удела са светима’ – с Апостолима, Пророцима, Пастирима, Оцима“.[17)] А то је она вера потврђена на седам Васељенских Сабора. На Сабору у Жичи чује се његова реч: „Не презирите ниште – своје крви“. У признању ништих и да су своје крви положена је идеја нације.

15) Владимир Ћоровић, *Покрети и дела*, Београд, Геца Кон, 1921, стр. 23.

16) Владимир Дворниковић, *Је ли наш народ религиозан*, Нови Сад, 1937.

17) Атанасије Јевтић, *Богословље Светог Саве*, Врњачка Бања, Св. Симеон Мироточиви, 1991, стр. 93.

Свети Сава се окренуо ништима не само зато што је био Србин, већ с тога што је био хришћанин – Светогорац. Хришћанство је и обузело људе јер је пружило руку сиротињи према којој је стари свет био немилостив. Нису беда и смрт од глади били неподношљиви већ презир и напуштеност од једног света који их је изгнао чак и из вере. У таквом свету хришћанство је развило своју проповед да су људи браћа, учинило и молитву и трпезу заједничком којима су могли приступити и слепи и сакати. То је суштина хришћанства и Цркве које се хоће звати Христовом. То је сладост православља – „слатко православље".

Савиним радом је одређен правац и етос српског национализма, у који је уграђен механизам самоконтроле који спречава да се он претвори у голо обожавање колективне људске моћи која сама себи даје симболе и ритуале и једино себи служи. У складу са уређењем цркве иде уређење и народне државе. Црквена и државна саобразност није препознатљива само у начелима унутрашње организације, где је црквена организација узор државној, већ и у циљу којем и једна и друга служе. Епископ Николај тај циљ, или боље рећи мисију, назива теодулијом, служењем Богу, наспрам теократије својствене западу. Из тога је проистекло и политичко васпитање народа, који очекује и да политика његових вођа одговара његовим погледима. Границе државе поклапају се са границама народа. Докле се простире народ иде и државна територија и њен мач. Све што је испод тога недопуштено је, као што је недопуштено и ићи преко тога, ићи у освајање туђег.

Саживљеност с таквим идеалом Црква је посведочила својим историјским животом и односом према догађајима који су одредили националну судбину, а самим тим и српски национални карактер. Национални карактер увек одређују велики догађаји као што су ратови, сеобе и сл. и однос који народ заузме према тим догађајима, као и однос према великим историјским личностима. Цар Душан је забацио органски принцип који је црквом уграђен у српску народност и повео империјалистичку политику освајања, чиме је – казаће владика Николај – припремио терен за њену будућу пропаст, јер је држава постајући империјом престала бити отаџбином. Материјални добици изражени кроз територије, плаћени су губитком унутрашње моралне присности и солидарности. Такво је било и укупно мишљење Српске цркве која никад није дала благослов таквој политици, нити посвећење циљевима такве политике.

Најбоље то казују речи владике Николаја: „Покорити или покорен бити – подједнако је катастрофално за националну државу“.[18)]

Борба за веру, била је кроз читаву нашу историју и борба за Српство. Испаштати за веру, било је исто што и испаштати за националне идеале. Мартиријско и херојско било је нераздељено. Херој је био мученик, а мученик херој. Свака издаја, водила је отпадништву, а свако отпадништво завршавало се издајом. Није онда ни чудна наша национална склоност ка песништву и епској причи, јер је епика онај медиј који понајвише омогућује сублимацију мартиријског и херојског, сажимање историјских и психолошких истина једног народа. „То што ове песме доносе није „историја“, то није историјска стварност. Те епске песме нису стварне, али су истините у једном вишем смислу. Оне су истините не само у песничком него и у историјском смислу, наиме као тумачење и осмишљавање националне историје.“[19)]

КОСОВСКИ ЗАВЕТ – СРЖ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ИДЕЈЕ

Из дела Светога Саве изишло је Косовско опредељење, трајно обележје српскога народа. „А Косовско Евањеље – сво је од Светога Саве. Јер, у чему се састоји оно? – У свенародном самоодречењу ради Христа: сав народ, са светим царем на челу, одриче се земаљског царства ради небеског царства, жртвује земаљско царство ради небеског царства.“[20)]

Из Светосавља је настало и схватање државе према којем држава није крајњи циљ којем се све има жртвовати. Има нешто чему се и држава, са свим политичким интересима и државним разлозима, мора подредити, што је и од ње важније, јер: *земаљско је замалена царство, а небеско увек и довека*. Ништа не доказује постојање националног етоса и мере колико ова два стиха који чине темељ једног опредељења, једно завештање. Шта представља, заправо, ова мисао коју је изнедрио геније народне поезије, а суштина је нашег Косовског предања?

18) Николај Велимировић, *Исто*, стр. 13.

19) Герхард Геземан, *Студије о јужнословенској народној епици*, Београд-Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2002. стр. 197.

20) Јустин Поповић, *Живот Светога Саве и Светога Симеона*, Минхен, 1962, стр. 175.

Свако предање, одговарало стварности или представљало голу фикцију, крије у себи једну идеолошку истину. Није важно може ли наука учинити њену садржину веродостојном, „већ је основно душевни став који је резултат веровања у ту легенду“.[21)]

Није, толико, важно да ли се оно што један народ верује да је било заиста и догодило, важно је баш то да он верује, јер тако замишља себе, казује о свом идеалу. Јер „сам – налазимо код Иве Андрића – дошао до једног негативног закључка: да наша лична мисао у свом напору не значи много и да не може ништа; и до другог, позитивног: да треба ослушкивати легенде, те трагове колективних људских настојања кроз столећа, и из њих одгонетати, колико се може, смисао наше судбине.“[22)]

Сазнања до којих се може допрети указују да ова поетска максима о два царства, по свему легендарна, има и своје историјско утемељење. Овде су се подударила историја и легенда. Историјски догађај се претвара у евокативни симбол који се урезује у национално памћење, у вредност која се не оспорава.

Односи између римокатоличког запада и римске цркве и Срба имају своју историју и пре појаве Турака. Њихова појава интензивирала је контакте, али амбиција Рима увек је била иста. „Што су турске војске јаче наваљивале са Истока, то су ревносније стизали мисионари са Запада.“[23)]

Од Срба је тражено да се приклоне римокатолицизму и да се поклоне папи у замену за политичку подршку и награду у територијама. У таквим преговорима био је још и цар Душан са истим понудама и условима. Све да је и хтео, ни он, нити неки други од самодржаца то није био у стању да учине, нити су имали такву моћ, иако су били апсолутни и неприкосновени. Православна црква била је и сувише утицајна а њене светосавске традиције већ укорењене, да би она била вољна да се одрекне свог пута. Сам Душан није смео ризиковати, јер би тај ризик био исувише велик. Одлука „да се турска сила сузбије папском помоћу, уз услове које

21) Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Цетиње, 1968, стр. 61.

22) Иво Андрић, „Разговор са Гојом“, *Есеји I*, Сабрана дела, књ. XII, Београд, Просвета, 1976. стр. 25.

23) Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, Српска књижевна задруга, 1994, стр. 225.

је постављала курија, претила је опасност да букне незадовољство у земљи".[24)]

Помоћ за борбу са отоманском силом, условљена је променом вере и губљењем националне аутокефалне православне цркве или барем прихватање уније са Римом. Исти они захтеви који су упућени и Византији стигли су и Србима пре судбоносне битке, чији је исход задуго одредио историју српског народа, као што је и избор одредио њихов национални карактер. И одговор је био исти: *Боље Турци, него католици.*

Пре шест векова Европа је видела у турској моћи и навали прилику и средство за проширење своје власти и над народима грчког и словенског православног света. Николај Данилевски пише: „Као сатана-саблазнитељ, она је говорила оронулој Византији: 'Видиш ли царство ово, падни на колена и поклони ми се, и све ће бити твоје'. Пред претњом Мухамеда, она је сазвала Флорентински сабор, и сагласила се да пружи помоћ самртнику само под условом да се он одрекне свог духовног блага – да се одрекне православља. Оронула Византија је свету показала невиђени пример духовног хероизма. Она је радије пристајала на политичку смрт и све ужасе варварске најезде него на издају вере, што је била предложена цена за спас. То схватање о значају турског погрома живело је и у срцу српског народа. У епском предању о бици на Косовом пољу приповеда се о виђењу кнеза Лазара, коме се предлаже избор између земаљског венца и победе – и небеског венца, купљеног ценом смрти и пораза. Инстинктивно пророчански дух народне поезије као да је у победи над отоманском силом видео губљење духовне самобитности народа. И сада Словени Турске пре прихватају тешки муслимански јарам него цивилизовану владавину Аустрије... Европа се боји да ће се на развалинама Турске развити самобитан словенски живот; она се нада да ће дуго мучење довести на крају до истог резултата коме је она тежила сазивајући Флорентински сабор. Како тада, тако и сада она говори хришћанским народима Турске: 'Ступите у духовно вазалство романо-германског света и одступништвом докажите искреност свог одрицања и распашће се окови који вас стежу'."[25)]

24) Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац, [б. и.] 1938, стр. 58.

25) Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Београд, Службени лист СРЈ: Досије, 1994, стр. 255.

Избор, који народна песма представља као избор између два царства значило је да се треба одрећи православне вере и своје самосталне Светосавске цркве и приклонити Риму, а овај ће обезбедити потребну помоћ да би се савладала отоманска сила и сачувала држава. У супротном, остати веран својој вери и опредељењу, значи лишити себе физичке заштите и помоћи, и пасти у турско ропство. То је избор између турског турбана и римске митре. Православни хришћани су се по речима Арнолда Тојнбија „приклонили политичкој доминацији муслиманских Османлија као мање непријатној алтернативи од прихватања западног хришћанског начина живота у онда текућим религијским изразима признавања црквене врховности папе.“[26] Величина Косовског опредељења је у томе што је изабрано не оно што је корисно, већ оно што је исправно. Тако настаје идентитет.

Национална црква светкује националну историју; канонизује војсковође и посвећује жртве и ствара основе солидарности с њима, што чини срж националног васпитања и одређује карактер нације, онемогућујући је да апсолутно појми у себи.

Канонизовање одређене личности, код српског народа и његове цркве, није увек везано уз чуда која су везивана уз њихово име већ, исто тако, и уз историјску улогу и значај у народном житију. Како је запазио Радован Самарџић: „Срби су родољубиву жртву схватали као богоугодно дело“.[27] И, у складу с тим, оно што није богоугодно *и миломе Богу приступачно* није ни родољубиво.

Djuro Bodrozic

TWO TYPES OF NATIONALISM

Summary

With this text author wanted to underline various circumstances which lead to formation of nations in Western Europe in comparison to the way and time period of similar process of formation of Serbian nation. Different background of the processes of formation of nations determined characters of national ideologies. Reformation and revolution were main creators of the background for a birth of the idea of nation and ideology of Western European nationalism.

26) Арнолд Тојнби, *Истраживање историје II,* Београд, Просвета, 1970, стр. 30.

27) Радован Самарџић, *Косовско опредељење*, Београд, СКЗ, 1990. стр. 147, 148.

Nationalism was not only a reply to a feeling of deprivation of European citizen, but also the reply to her/his feelings of emptiness, loneliness and isolation. French Revolution destroyed former political order and made cracks in unity and solidarity which prior to it had been provided by the Church. Nationalism became a substitution for religion, becoming a pure adoration of power. Imperialism became a mission attributed to some nations. People attributed "predestination" to their own nations. All Western European nations, from time of Napoleon to time of Hitler, embraced the politics of imperialism or at least tried to embrace it. Glorification of one's own nation and its chauvinistic positioning above other nations with the idea of them being "predestined ones" started to get out of control and became transformed into a non-stoppable racist-like imperialism.

By establishment of an autocephalous Serbian church Saint Sava established a foundation for creation of Serbian nation at the same time. Interweaving of Serbian Orthodoxy and Serbian nationality as a church-national unity has been a foundation for education and survival of the Serbian nation despite its centuries-long slavery and division. Through Saint Sava's work there was determined a direction as well as ethos of the Serbian nationalism according to which extension of the state beyond the borders of the nation was not permitted. It did not consider the state to be a highest value and worth sacrificing everything for, but instead of that it considered that above the state there was a higher morality which all the worldly interest and state-political causes were submitted to. In this text we give interpretation of a determinant on one's need to make selection between two empires, the determinant which is bred in folk tradition and expressed in genius-like folk poetry.

Key Words: nation, nationalism, imperialism, national identity, Saint-Savahood, church, state, Kosovo commitment

ЛИТЕРАТУРА

- Бенедикт Андерсон, *Нација замишљена заједница,* Београд, Плато, 1988.
- Иво Андрић, „Разговор са Гојом", *Есеји I*, Сабрана дела, књ. XII, Београд, Просвета, 1976.
- Алаида Асман, *Рад на националном памћењу: кратка историја немачке идеје образовања*, Београд, Библиотека XX век, 2002.

- Роберт Н. Бела, *Погажен завет*, Београд, XX век, 2003.
- Мартин Бубер, „Национализам“, *Градац*, бр. 126-127, Чачак, год. 24, 1997.
- Ханс Фолкман Шлук, *Политичка филозофија,* Загреб, Напријед, 1977.
- Лео Штраус, *Природно право и историја*, Београд, Плато, 1998.
- Хју Ситн-Ватсон, *Нације и државе*, Загреб, Глобус, 1980.
- Арнолд Тојнби, *Истраживање историје,* Београд, Просвета, 1970.
- Николај Велимировић, *Национализам Светог Саве*, Београд, 1935.
- Владимир Ћоровић, *Покрети и дела*, Београд, Геца Кон, 1921.
- Владимир Дворниковић, *Је ли наш народ религиозан*, Нови Сад, 1937.
- Атанасије Јевтић, *Богословље Светог Саве*, Врњачка Бања, Св. Симеон Мироточиви, 1991.
- Герхард Геземан, *Студије о јужнословенској народној епици*, Београд - Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2002.
- Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Цетиње, 1968.
- Јустин Поповић, *Живот Светога Саве и Светога Симеона*, Минхен, 1962.
- Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац, [б. и.] 1938.
- Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, Српска књижевна задруга, 1994.

Resume

Notion of “a nation”, considering contemporary meaning of the word, was created in the midst of French Revolution. It means that at that time each individual among the people, regardless of her/his social status and origin, became conscious of her/his political rights regarding the state and inside of the state. National consciousness as such did not exist before the revolution, because making wars and creation of states was considered to be the matter of kings to deal with. War became an issue for everybody and consequently the state, too, became an issue for everybody to deal with. Nations of nobles, which consisted of privileged ones, became nations of people.

Background of formation of Western nations was considerably different from circumstances under which nations within the Orthodox-Slavic cultural sphere started and brought to end their own formation. In the West a nation was formed as a result of the battle between the Roman-

Catholic Church and state powers. Place, role and character of the Roman-Catholic Church in the West and its understanding of the state and relation between an empire and Papacy caused that the idea of nation and universalism of the Catholic Papacy become irreconcilably contrasted. Only the befall of the Roman Catholic universalism created space and gave opportunity for one different perspective which could provide transformation of the idea of nation into an active political force and cultural power. Secularization of European society was a necessary precondition for the birth of European nationalism. In absence of the Church it was the State which took over its decisive role, supported by intellectuals and citizens. They were a new force whose cooperation and conflicts with European monarchs lead to an overall overturn and breakdown of ancien régime.

In the East in case of Orthodox nations which established their national churches, the Church was a determinate factor in formation of national consciousness. From this point derives the difference between nationalisms of nations in Western Europe and the nations with different Church-State traditions from them. By this also a different character of nationalisms in the West and in the East was determined.

A nation without national church creates nationalism without religious foundation. Thus nationalism becomes only a substitute for religion and then the nation becomes object of adoration. Such nationalism transforms itself into a pure adoration of power, the cult of which is the force and to which everything is submitted and sacrificed. Fanatism which often followed nationalism, in particular in case of 20th century, was most directly connected with lack of religiousness.

By establishment of an autocephalous Serbian Church Saint Sava made foundation to the Serbian nation at the same time. Interweaving of the Serbian Orthodoxy and Serbian nationality as a form of the church-the people's unity was the foundation for education and survival of the Serbian nation despite its centuries-long slavery and division. By Saint Sava's work there was determined a direction and ethos of Serbian nationalism into which there was installed some sort of self-control mechanism which prevented itself to be transformed into a form of pure adoration of collective human power which made symbols and rituals for itself with the aim to serve itself only. From the

work of Saint Save there also originated Kosovo commitment, which is a permanent feature of the Serbian nation.

Овај рад је примљен 23. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

ПОЛИТИКА, ДЕМОКРАТИЈА, ПОПУЛИЗАМ

65

Драган Траиловић

ПОПУЛИЗАМ КАО ФАКТОР СЛАБЉЕЊА ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА СРБИЈЕ

83

Душан Достанић

МОДЕРНА ДРЖАВА ПРЕД ИЗАЗОВИМА КОМУНИТАРИЗМА

111

Блажо М. Радовић

ПРЕДВИЂАЊЕ У ПОЛИТИЦИ

139

Срђан М. Перишић

ПОСТМОДЕРНО НЕСТАЈАЊЕ ПОЛИТИЧКОГ И ДЕМОКРАТИЈЕ

УДК:
316.334.3:321.7(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 65-82.

Драган Траиловић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПОПУЛИЗАМ КАО ФАКТОР СЛАБЉЕЊА ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА СРБИЈЕ[**]

Сажетак

Популизам се јавља као једна од значајних друштвених и политичких појава, која око себе ствара доста контроверзи. На популизам се са једне стране гледа као на озбиљну претњу демократији, док са друге стране постоје схватања која настоје да популизам одреде управо као демократску силу, као друштвени покрет, који је усмерен на премошћавање насталог социјалног јаза између народа и политичке и економске елите. До оваквих противречности долази због самих карактеристика популизма које се манифестују у друштвеној и политичкој пракси и које су међусобно често веома супротне једна другој. Стога је потребно поред једног општег одређења појма популизма, увек водити рачуна и о конкретним околностима у којима се он јавља и приступити му у зависности од случаја до случаја. У складу са тим у овом раду ћемо најпре покушати да одредимо које су то битне одлике популизма, а затим ћемо навести и које су то његове основне врсте. У другом делу рада бавићемо се узроцима популизма, као и његовим основним појавним облицима у Србији анализирањем деловања српских политичких партија као генератора овог политичког феномена.

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: популизам, демократија, демократски капацитети, народ, елита, политичке партије, Србија

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПОПУЛИЗМА

Као и када је реч о многим другим појмовима друштвених, а самим тим и политичких наука, јавља се проблем јасног и свеобухватног одређења и прецизног дефинисања појма популизма. Образовати појам о једном предмету, а затим га и јасно одредити, заправо значи утврдити које су то суштинске одредбе тог предмета, односно формирати целовиту замисао о њему утврђивањем његових битних одлика.[1)] Уколико се пође од оваквог приступа у схватању и одређењу једног појма, када је реч о популизму јавља се већи број проблема. Популизам је један од оних политиколошких појмова који се опире јасним и прецизним дефиницијским одређењима. Појам популизма као и сама друштвена, прецизније политичка појава на коју се он односи је релативно униформан и једнозначан. Он као такав обухвата велики број различитих, понекад и супротних значења, а значење и садржај овог концепта стално се обнавља и допуњава новим одликама у другачијим историјским ситуацијама и у промењеним друштвеним условима, па је стога крајње „неухватљив“ и несталан концепт.[2)] Популизам обухвата широк дијапазон покрета, политичких и социјалних тенденција, тако да се јављају потешкоће око њиховог свођења на прецизне заједничке карактеристике и битне одлике. Дефиниције популизма које се у литератури могу наћи често су из ових разлога или претерано уопштене или крајње формалистичке и једнозначне, а често оптерећене субјективношћу, а не ретко и идеолошким утицајима. Различити покушаји дефинисања популизма у политичкој науци, као што је већ речено, стављају акценат само на неке његове специфичности, могуће карактеристике и битне одлике, па према томе не постоји једно општеприхваћено одређење овог појма. Међутим, дефинисања и одређења појмова су неопходна да би се колико толико један појам разумео и теоријски одредио и као такав у пракси препознао,

1) Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука,* Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2003, стр. 147.

2) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,* Службени лист, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 85.

рачунајући на све ризике које такво дефинисање доноси. Ми овде нећемо дати дефиницију појма популизма, него ћемо уместо тога маркирати бар неке од његових битних одлика преко којих ће бити могуће схватити овај појам.

Сама реч популизам води порекло од латинске речи *populus*, што значи народ. Дакле, појам „народ" једна је од битних одредби овог појма. Проблем је тај што и сам појам „народ" није једнозначан. Разлике у схватању појма „народ" јављају се у зависности од различитих популистичких покрета који га израбљују, заправо у зависности од земље до земље и друштвених околности у којима се јавља нека од форми популизма.[3)] Тако, на пример, у једном случају под појмом „народ" подразумева се сељаштво, негде су то произвођачи, негде доњи раднички слојеви, а негде ситни фармери и пословни људи.[4)] Ипак, већина популистичких струја најчешће на „народ" гледа као на аморфно, безлично мноштво политичке манипулације, а ређе као на неку његову организовану форму. Ђовани Сартори разликује пет значења појма народ као мерила за одређивање демократске и недемократске употребе овог појма и то: „апроксимативна већина (много људи), интегрална већина (сав народ), народ као ентитет (органска целина), народ као множина (принцип апсолутне већине) и народ као множина изражена „принципом ограничене већине".[5)] Сва значења осим последњег су у супротности са демократским принципима јер угрожавају индивидуални положај појединца и положај мањина у једном друштву. Упркос томе, једна од значајних карактеристика популизма јесте величање „народа" и свега народног, и то у смислу „обичног човека" и грађанина, а често и нижих друштвених слојева, социјално угроженог дела становништва или сеоског становништва. То је наглашавање оних вредности које представља „народ", а насупрот свима онима који подривају суверенитет „народа" над његовим правима и вредностима, с намером премошћавања насталог социјалног јаза између „народа" и политичке и економске елите.[6)] Пре-

3) Francisco Panizza, „Introducion: Populism and the Mirror of Democracy", in: *Populism and the Mirror of Democracy*, (Ed. Francisco Panizza),Verso, London/New York, 2005, p.5.

4) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,*оп.цит., стр. 77.

5) Giovanni Sartori**,** *Democratc Theory*, Prager, NewYork 1965, p. 18, наведено према: Небојша Попов, *Српски популизам – од маргиналне до доминантне појаве,* Београд, 1993, Интернет, /15/8/2008/, http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IV/D4/document#_ftn1

6) Слободан Орловић, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 366.

ма неким схватањима популизам подразумева симболичну поделу једног друштва на „народ“ и „оне друге“. Ти „други“ могу бити владајућа олигархија, политичари, доминантна етничка или религијска групацију, односно то су сви они који спречавају „народ“ да оствари своје јединство и према којима „народ“ гаји антагонизам.[7)] Овакво схватање појма народа као и истицање његовог угроженог положаја у једном друштву открива и друго заједничко својство, односно битну одредбу готово свих видова популизма, а то је његов антиелитизам и антибирократизам. Антиелитизам се може узети као карактеристика популизма која представља „неку врсту противтеже или алтернативе у односу на елитизам, као социјална и политичка самозаштита ширих слојева према могућим ексцесима политичких монопола, нарочито у економској сфери“, сматра проф. др Матић.[8)] Наиме, популизам често карактерише и настојање популистичких захтева за успостављањем директних односа „народа“ и политичке елите, заобилазећи званичне државне институције, кроз инсистирање на непосредној демократији.[9)] Међутим, када се антиелитизам помиње као одредба популизма потребно је имати у виду и чињеницу да супротно томе постоји и врста популизма која заправо представља технику владања масама, и то мањег круга људи на власти, односно политичке елите. Дакле, популизам без обзира на своје својство антиелитзма није неспојив са „истицањем доминације харизматских вођа као отеловљења воље и тежњи маса“[10)] и доминацијом елите. У многим радовима који се баве популизмом управо се популистички вођа одређује као један од кључних елемената овог концепта. Дакле, са једне стране имамо схватање популизма као облика уједињавања „народа“ у условима економске и социјалне неизвесности и великих друштвених турбуленција, и то као брана од угрожавања ових слојева становништва од стране друштвених (политичких и економских) елита, а са друге стране реч је само о тактичкој формули политичке владавине, пре него о разрађеној стратегији стварних и темељних демократских, економских и ширих друштвених промена.[11)] У овоме се заправо огледа и противречност оних садржаја који се појмом популизма

7) Francisco Panizza, „Introducion: Populism and the Mirror of Democracy”, in: *Populism and the Mirror of Democracy*, (Ed. Francisco Panizza),Verso, London/New York, 2005, p.4.

8) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,*оп.цит., стр. 79.

9) Francisco Panizza, „Introducion: Populism and the Mirror of Democracy”, in: *Populism and the Mirror of Democracy*, (Ed. Francisco Panizza),Verso, London/New York, 2005, p.4.

10) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,*оп.цит., стр. 77.

11) Исто.

обухватају. Због овога, појам популизма се схвата двојако, и чешће одређује пежоративно, као регресивна и друштвено деструктивна тенденција и претња либералној демократији, а супротно томе као веома позитивна друштвено-мобилизаторска сила. Тако постоје и схватања која популизам одређују као начин друштвене реакције, као друштвену динамику, покрет на који се гледа као на демократску снагу и моћ „народа" и његових вредности као основе политичке мудрости и социјалне правде које су супротстављене неправедној концентрацији моћи и благостања у друштву и тако усмерене на укидање лоше владавине.

Као још једна често заступљена карактеристика разних видова популизма јавља се и антимодернизам и заговарање поштовања традиције, а као реакција на процесе модернизације супротстављајући се тако крупном капиталу и процесима глобализације.

Дакле, постоји велики број различитих врста, типова популизма и популистичких струја које могу постојати одвојено, али се могу и међусобно преклапати и мешати, стварајући тако потпуно нове квалитете. Као такви они могу имати различита обележја и појавне облике, па се тако популизам у једној ситуацији може појавити у форми покрета, може попримити обележја особеног политичког стила или технике и начина владања и друго. Ово заправо показује још једну одлику популизма, а то је да популизам има високу моћ прилагодљивости на различите друштвене услове и да та његова прилагодљивост почива на чињеници, бар када је реч о већини популистичких струја, дакле не свим, да њему недостаје веза са основним и универзалним вредностима,[12] односно да он подржава наопако успостављен систем вредности у једном друштву. „Узрок његове прилагодљивости лежи у „празној души" популизма".[13] То се огледа у томе што популизам идеје и вредности користи само као средства, инструменте свога деловања па се често због тога одређује као псеудо-идеологија, или идеологија маса.[14] Тачније, популизам је ретко чврсто идеолошки утемељен већ је најчешће без јасних идеолошких опредељења. Он је заправо једна еклектичка политичка форма која захвата елементе других иде-

12) Милутин Митровић, „Псеудо-идеологија: Популарни популизам", *Економист*, бр. 235, Интернет, /17/08/2008/, http://www.differentia-nis.org/forum/opsta-politika/populizam/

13) Paul Taggart, Populism, Open University Press, Buckingham-Philadelphia, 2000, pp. 1-2, 10-14, превела Милица Ћировић, „Популизам - загонетна сила", *Бука - магазин*, 2007, Интернет, /17/08/2008/, http://www.бука.com/do/da,448

14) Милутин Митровић, „Псеудо-идеологија: Популарни популизам", оп. цит.

ологија и покрета. Имајући ово у виду, ако би се чак и поставило питање идеолошке оријентације популизма, односно да ли он припада левици, десници или пак центру, популизам се не би стриктно могао позиционирати ни на једној од ових тачака политичког спектра.[15] Он се тако може наћи на различитим тачкама удаљености од централних и умерених политичких оријентација, па према томе и на крајњим половима. Овако схваћен популизам заправо може представљати нит која повезује и прожима различите па чак и супротне политичке оријентације.[16] На тај начин популизам искривљује хоризонталну дуж политичких оријентација дајући јој облик „потковице", где се крајње тачке уместо да су на супротним крајевима приближавају једна другој. Међутим, многи теоретичари који се баве популизмом сматрају да је он у својој основи ближи десничарским политичким оријентацијама.

Разлике у схватању појма популизма, поред свега наведеног, потичу још и од тога што популизам у зависности где се јавља поприма и локалне карактеристике, па је тако детерминисан околностима и ситуацијама у којима егзистира, односно од контекста зависи. Оно што се може уочити као правилност је да су мање економски развијеније земље и аграрни региони наклоњенији популистичким појавама, али да на популизам нису имуне ни земље Запада.[17]

Полазећи од свега што је речено, најкраће узето, битне одредбе и обележја популизма би били: величање „народа" као тоталитета, као интегралне већине и свих оних вредности које он заступа, као и истицање да је народна воља основ политичке акције; антиелитизам, антибирократизам, антииндивидуализам, односно колективизам. Такође, реч је о тактичкој формули политичке владавине с једне, односно методу друштвене реакције на одређене социјалне околности с друге стране. Као такав популизам има различите појавне облике и подразумева различите па чак и супротне садржаје. Њега карактерише недостатак везе са фундаменталним и универзалним вредностима и има висок степен адаптибилности на различите друштвене и политичке околности, те је он без јасних идеолошких опредељења и оријентација, односно одликује га ши-

15) Исто.

16) Слободан Орловић, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 358.

17) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,* оп. цит., стр. 79.

роки идеолошки еклектицизам у условима када је детерминисан друштвеним околностима и ситуацијама у којима се јавља.

Дефинисање појма популизма показало је све потешкоће око покушаја свођења овог појма и његових појавних облика на неке коначне заједничке и суштинске одлике и карактеристике. Међутим, из потребе свеобухватног и детаљног поимања и објашњења овог појма то је било неопходно учинити. Из истих разлога неопходно је извршити и одређену типологизацију и разврставање различитих популистичких покрета и струја полазећи од неких њихових заједничких одредница као критеријума разврставања. Имајући ово у виду, као и велики број критеријума на основу којих се може извршити класификација чини се сврсисходним прихватити типологију популистичких струја коју преузима и проф. др Милан Матић.[18] Приказану класификацију популистичких струја треба схватити условно и у теоријске сврхе, јер се чисти модели и врсте популизма у стварности ретко могу наћи. Они постоје или помешани међусобно или са другим кохерентнијим облицима политичког организовања друштва.

Полазећи од горе поменутог критеријума могуће је многобројне и различите популистичке струје сврстати и окупити, најпре, у две велике групе популизма. Прва група би била она која окупља оне популистичке покрете и популистичке струје, које без обзира на све разлике, гледају на популизам као на демократску и антиелитистичку друштвену и политичку појаву и која се генерише „одоздо“, из народа. Ова врста популизма би се могла одредити као „аграрни популизам“, у оквиру кога се могу разликовати и подврсте као што су „фармерски радикализам“ (нпр. популизам америчке Народне партије), „сељачки покрети“ (нпр. источна Европа, балканске земље – националне сељачке и земљорадничке странке) и „интелектуални аграрни социјализам“ (нпр. народњаштво у Русији).[19] Другу групу би чиниле оне популистичке струје и покрети чија би се заједничка карактеристика налазила у одређеним техникама и стиловима политичког деловања и који се генерише „одозго“, односно реч је о популизму као начину и средству долажења и очувања на власти. Оваква врста популизма би се мо-

18) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,* оп. цит., стр 84.

19) M. Canovan, *Populism*, Junction Books, London, 1981, p. 295. наведено према: Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,* Службени лист, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 84.

гла одредити као „политички популизам“, у оквиру кога се даље могу разликовати следеће подврсте: „популистичка диктатура, популистичка демократија, реакционарни популизам и политичарски популизам“.[20] Међу овим врстама политичког популизма као најраспрострањеније и најчешће испољаване подврсте популизма, уопштено гледано, истичу се пре свега политичарски популизам и популистичка диктатура. Може се уочити да је ретко која политички организована друштвена заједница резистентна на неку од ових врста политичког популизма и да се они у мањем или већем обиму и степену могу јавити готово у сваком друштву, поготову када је реч о политичарском популизму.

ГЛАВНИ УЗРОЦИ ПОЈАВЕ ПОПУЛИЗМА У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ

За прецизно и јасно разумевање појаве и ширење популистичких тенденција у Србији, потребно је, колико је то могуће, сагледати бар оне главне групе узрока који су на то утицали. На настанак популизма и његово претварање у доминантну појаву у Србији утицао је веома велики број и за простор Србије специфичних узрока. Они су потицали и били генерисани из различитих извора (друштва, државе, странка, медија, појединаца...), настајали и нестајали у различитим временским периодима и утицали на различите начине на политичку сцену Србије. С тога, веома је тешко обухватити их и побројати све, али је ипак могуће навести оне који јесу или су били доминантни и са највише утицаја. Према томе, укратко, главне групе узрочника појаве популизма у савременој Србији били би:

- историјско наслеђе популистичког деловања у политичкој пракси Србије, ауторитарни елементи у политичкој култури, поистовећивање друштва, нације и државе;
- честа економска нестабилност и социјална угроженост већег дела становништва (посебно сеоског), економске блокаде, санкције и дуготрајна изопштеност из међународних политичких и економских токова, ратни сукоби, ризици транзиционих друштвених промена, урушавање система вредности тиме и свеобухватна системска и комплексна друштвено-економска криза;

20) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија,* оп. цит., стр 84.

– етнификација политике и комбиновање националистичке идеологије са популистичким инструментима и техникама политичког деловања, настајање национал-популизма;
– институционална и конституционална лутања оличена у различитим формама организовања заједничке државе (СРЈ, СЦГ, односно Државна заједница Србије и Црне Горе, РС), косовско питање, недовршеност и злоупотреба демократских институција власти, хронични мањак владавине права и правне државе, одсуство стабилног и легитимног система власти;
– непостојање развијеног и делујућег цивилног друштва као неопходног ограничења политичке моћи државе;
– недостатак унутарпартијске демократске процедуре што се одражавало и на државни ниво;
– утицај регионалног и ширег међународног окружења, без адекватне регионалне сарадње на питањима решавања међуетничких проблема и сукоба из прошлости, спољна мешања у унутрашње ствари државе, висок степен осећаја спољашње угрожености земље.

ОБЕЛЕЖЈА ПОПУЛИЗМА У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ

У периоду с краја осамдесетих година па надаље популизам и његови различити појавни облици постали су у Србији доминантна појава која је мање-више захватила скоро све поре како политичког, тако и друштвеног живота у земљи. Србију захвата глобални популистички синдром чији се симптоми јављају како код партија на власти, тако и код оних партија које су се налазиле у опозицији. Српски популизам потицао је из два извора, наиме био је стваран и кретао се како „одоздо нагоре“ тако и „одозго надоле“. Популизам као политичарски и прагматски постаје један од основних начина деловања политичких партија и начин политичког понашања као особеног стила појединих политичких актера. Као резултанта тога јесте да у Србији долази до тога да се управљање општим и заједничким интересима становништва често ставља на маргине државног и друштвеног ангажовања, а у појединим периодима бива и потпуно занемаривано.Прва и значајна одлика настајућег српског популизма јесте био висок степен персонализације политике, која је отелотворена у лику и делу новог вође и спасиоца народа у условима великих друштвених турбуленција. Освајањем власти у партијском апарату, након 8. седнице, септембра 1987. године,

за Србију то постепено постаје Слободан Милошевић, са упориштем у касније формираној Социјалистичкој партији Србије. На основама незадовољства већине српског народа у погледу развоја политичких околности у Југославији, почев још од Устава из 1974. године, као и поновног отварања косовског питања и буђења национализма и сепаратизма у југословенским републикама, Слободан Милошевић консолидује своју власт у Србији и трећој Југославији. Партијски лидер постаје носилац идентитета партије. Режим који настаје почиње да се познаје по имену вође – „Милошевићев режим". Други јасно уочљив процес, који карактерише ову фазу и који несумњиво представља један од битних инструмената деловања настајућег српског популизма, јесте и тзв. антибирократска револуција.[21)] Она се, наиме, огледа у „склањању", смени старих кадрова и политичке елите са њихових функција, а која је била подржавана популистичким захтевима за њиховим хапшењем. Окупљени „народ" на митинзима сада директно истиче своје захтеве вођи. Овакво непосредно обраћање народу на „митинзима истине" постаје средишњи канал политичке комуникације вође и народа, што је једна од главних карактеристика популизма. Битна одлика српског популизма у овом периоду огледала се и у циљном скретању пажње људи на могуће и стварне угрожености положаја српског народа у Југославији, али и на делу територије Србије и потребу одређене политичке акције и мобилизације „народа", како би се такво стање превазишло. Анализа говора и јавних наступа политичке елите у то време показује да се за овај циљ као основно средство користи управо популистичка реторика која апелујући на сентименте појачава како ирационалне фрустрације и страхове тако и стварно незадовољство код људи.[22)] Имајући све што је раније речено на уму, прву фазу настанка и развоја популистичког синдрома у Србији карактерише масовни популистички покрет кроз оно што је одређено као „дешавање народа"[23)], као један процес, и „антибирократска револуција" и смена старих кадрова и успостављање но-

21) Детаљније о томе: Nebojša Vladisavljević, *Serbia's Antibureaucratic Revolution - Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization,* Palgrave Macmillan, Basingstoke/ New York, 2008.

22) „... опет смо у биткама, и пред биткама. Оне нису оружане мада и такве још нису искључене...Српски народ је ове године постао свестан нужности своје међусобне слоге као неопходног услова за свој садашњи живот и даљи развој", Слободан Милошевић, Јавни наступи и говори Слободана Милошевића, http://www.mail-archive.com/srpskainformativnamreza@yahoogroups.com/msg00168.html

23) „Поштовани народе! Наша историја ће ову годину запамтити као годину у којој нам се *догодио народ*!", Милован Витезовић, цитирано према: Небојша Попов, *Српски популизам – од маргиналне до доминантне појаве,* оп. цит.

ве политичке елите на челу са С. Милошевићем, као други. Народни, популистички покрет који је у овом периоду настао јесте био израз стварних потреба темељних друштвених промена и у основи је био демократски и настао је као реакција на реалну и свестрану друштвену кризу у Југославији и Србији. Међутим, освајањем и консолидовањем власти популизам у Србији започиње своју нову фазу. Од средства за освајање власти, он постаје средство њеног очувања, а исто тако и начин опозиционог деловања.[24)]

Основна карактеристика српског популизма од 1990-их па надаље јесте константно позивање владајуће елите и опозиционих странака на народ и народну вољу као основе сваке политичке одлуке и делања, а кроз упозоравање на непрестане спољне и унутрашње претње таквој „народној вољи". Као битна одлика популизма у овом периоду издваја се и честа нееконomска редистрибуција националног дохотка која је чињена са циљем очувања социјалног мира и стабилности, стварањем привида да се „нешто чини", излазећи у сусрет популистичким захтевима који су били усмерени углавном на краткорочне, одмах видљиве социјалне погодности, а не на стварне стратешке економске промене. Значајно је то да и већина опозиције која се у овом периоду јавља такође није била резистентна на популистички синдром који је захватио Србију и њено друштво. „Популизам агоре", окупљање народа на митинзима и популистичку реторику сада заступају и практикују и опозиционе политичке партије и њихови лидери, свако са својим особеним полулистичким карактеристикама (нпр. Вук Драшковић – СПО , Војислав Шешељ – СРС). На овим митинзима и демонстрацијама широм Србије које организује СПО, али уз учешће и других партија опозиције, као што су мартовска дешавања 1991. године окупља се велики број људи чиме се показује да нема више „јединственог и хомогенизованог народа" као подршке власти. Наиме, како Н. Попов истиче сада свако има свој „народ" коме се обраћа и настоји да га мобилише за своје циљеве. Као један јавља се „народ" који подржава власт, опозиција има свој „народ", а као трећи „народ" по њему јављају се студенти.[25)]

У годинама после смене власти 5. октобра 2000. године, политичарски и прагматски популизам постаје један од основних начи-

24) Слободан Орловић, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 366.

25) Небојша Попов, *Српски популизам – од маргиналне до доминантне појаве,* оп. цит.

на политичког деловања политичких партија и начин политичког понашања као особеног политичког стила појединих политичких актера. У овом периоду долази до бујања различитих популистичких струја на политичкој сцени Србије као што су Покрет снага Србије и Богољуб Карић, Народна сељачка странка Марјана Ристичевића, Нова Србија Велимира Илића и многи други.

Популизам, међутим, у овом периоду, као и раније, највише производе релевантне политичке партије и њихови лидери. Популизам у Србији постаје битан облик политичког такмичења, јер се показао као добро средство ширења бирачког тела, и њему се приклањају готово све партије на домаћој политичкој сцени.[26] Ово се највише манифестује кроз два процеса. Током процеса изборних кампања и током процеса формирања постизборних, најчешће непринципијелних прагматских коалиција, што показује и који су циљеви таквог популистичког деловања странака. За већину партија на политичкој сцени Србије (ДС, ДСС, СПС, СНС, СПО, СРС, УРС) може се рећи, уз одређене резерве, да припадају групи свеобухватних, *catch-all* партија.[27] Дакле, ове партије се из овог разлога, што настоје да обухвате што шире и неиздиференциране друштвене слојеве и своје изборне поруке усмеравају на читаво бирачко тело, најчешће у свом политичком деловању користе разним популистичким средствима и популистичком реториком. Политички језик представника већине странака у Србији одликује то што је његов садржај често оперативно и циљно дефинисан, а поврх свега углавном прилагођен ситуацији и бирачима којима се у тренутку обраћа. Наиме, говор партијских лидера у Србији, најчешће у периоду изборних кампања, настоји да буде рефлексија, ехо мишљења и ставова свих оних којима је упућен. Програми ових странака су мање идеолошки утемељени и нису усмерени на јасно одређене друштвене групе, већ су углавном начелне природе и на нивоу крајње уопштене програмске платформе, остављајући тако доста простора за попуњавање различитим, а пре свега популистичким садржајима који се затим имплементирају у дневнополитички контекст. Тако се популистичке карактеристике код партија у Србији више манифестују кроз праксу политичког деловања, најчешће у

26) Слободан Орловић, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2011, стр. 368-370.

27) Видети о томе: Владимир Гоати, *Политичке партије и избори у демократском поретку,* оп. цит., стр. 30.

време избора, а мање кроз њихове програме. У пракси, политичко деловање већине партија у Србији карактерише заодевање стварних садржаја у популистичко рухо (нпр. евроатланске интеграције су, мање-више, решење свих друштвених проблема већине грађана и „обичног човека“). Популистичка форма информације као начин на који се она пласира јавности је главна карактеристика српског популизма. Дакле, изборне кампање политичких странака најбоље показују колико је популистички вирус захватио политичке партије у Србији. Популистичком реториком партије у Србији се најчешће користе када је реч о економским и социјалним темама, где се као главно средство углавном користи демагогија и где је матрица делања увек иста: истиче се да је конкретна странка једина која има кључ и решење за неопходне друштвене и економске реформе, док се истовремено настоји да се туђи „производ“ представи као лош, покушавајући да се тако придобије што шире бирачко тело.[28)]

Још једна од главних карактеристика популизма у Србији јесте и поновно оживљавање старих подела на „народњаке“, чуваре традиције и „европејце“, носиоце модернизације. Овакве поделе одражавају социјалне раседне линије и српског друштва као целине, појачавајући осећаје неизвесности и онемогућавајући тако стварне и прекопотребне демократске реформе, а подстичући различите, по друштво и појединца, деструктивне популистичке тенденције. Оне заправо представљају сукоб двеју популистичких струја: националистичког, конзервативног популизма, антимодернизма и другог, „ЕУ – популизма“ и модернизма. Такође, висок степен персонализације политике странке и њихов олигархијски карактер као и јачање позиције и улоге лидера странке доприносе јачању популизма у Србији. Јачање улоге политичких лидера, нарочито у периоду изборних кампања, доводи до тога да се бирачи при својим политичким изборима чешће опредељују не према програму странке већ према представљеним карактеристикама њеног лидера.[29)] Ово даље доводи то тога да се на разне начине, а најчешће популистичким завођењем јавности и демагогијом, стварањем одређене медијске слике, оствари и одржи што већа популарност ли-

28) Слободан Орловић, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 370.

29) Видети о томе: Мирјана Васовић, „Персонализација политике у „транзиционој“ политичкој култури Србије: социјално психолошка исходишта и политичке последице“, у *Демократија у политичким странкама Србије* (приредио Зоран Лутовац), Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2006, стр. 45.

дера странке. Овакве тенденције у странкама у Србији негативно утичу, како на демократију унутар странке, тако и на демократију у друштву и држави.

* * *

Један јединствен концепт популизма не постоји, показало се ни када је реч о покушајима одређења појма популизма опште схваћеног, тако ни на конкретном примеру Србије. Међутим, како год да се поима, популизам у Србији има корене који сежу дубоко у историју српског друштва и државе. Историјски посматрано популизам у Србији је попримао различите облике и био испуњен различитим понекад и супротним садржајима. Ипак, као правилност показује се његово најчешће кретање и манифестовање кроз три форме. Наиме, када је настајао популизам у Србији се углавном јављао у периодима кризних друштвених стања. Углавном су то били услови социјалних угрожености већине људи и услови дубоке друштвене подвојености између народа и елите који су захтевали велике друштвене реформе и заокрете у политици, која је била доживљавана као лоша, погубна и одвојена од народа. Тада би се популизам, најпре јавио у форми покрета који би био усмерен на прекидање оваквог стања и као такав био генерисан „одоздо" из народа. Дакле, показало се, да се популизам у Србији прво јављао као реактивна форма већине „обичних људи" против корумпиране политичке елите. Као такав он није био алтернатива демократији нити њој супротстављен, већ је представљао захтев за враћање политике у оквире демократије. То су били захтеви у време које пада пре друге владавине Милоша Обреновића, у време „дешавања народа" крајем 80-их, почетком 90-их, као и 2000-те. Истовремено са популизмом као покретом готово увек је текао и процес коришћења популизма као средства за долажење до власти, а затим и њено очување. Наиме, популистички покрет би готово увек изнедрио популистичког вођу који је требало да изађе у сусрет овако постављеним популистичким захтевима. Популистички покрет сада постаје изразито политичан и настоји да артикулише популистичке захтеве, али како се то у Србији најчешће догађало без демократије или стварајући њен привид популизмом као средством. Новоформирана политичка елита која је на власт дошла на крилима популистичког покрета у условима када се позитиван популистички набој брзо губи, а популистички покрет осипа по правилу настоји да се на власти одржи популизмом. Тада популизам показује и своје друго,

лоше лице под којим продужава да постоји ширећи се на све поре друштвеног живот. Наиме, популизам се јавља и у својој трећој форми односно као особен политички стил делања у политици. Сада различити политички актери показују различите популистичке карактеристике и његове нове могућности. Тако се показало да су у Србији углавном доминантна два популистичка концепта, концепт популистичке диктатуре, који је чини се бар за сада превазиђен и концепт политичарског популизма, који је на делу. Унутар њих показало се да постоје и различити варијетети популизма и то: „национал-популизам“ (нпр. СРС), „конзервативни популизам“ (ДСС), „ЕУ-популизам“ (ДС), „социјални популизам“ (СПС).

Карактеристично је за Србију, видело се, да се популизам дели по поделама друштва око два питања, питања Косова, националног идентитета и евро-атланских интеграција, по подели на „две Србије“ супротстављајући тако једну популистичку струју другој.

Као закључак, односно проблем, који се из оваквог схватања популизма сам по себи намеће јесте и то шта остаје изван популизма. Наиме, овако начињен приступ носи ризик да се свако позивање на народ одреди као популизам, да се свако политичко делање одреди као популизам. Који су критеријуми по којима би се одредило шта јесте, а шта није популизам? Као једини начин процене јесте остварење заговараних циљева и обећања као потврда да оно што се говори и стварно чини, односно да се могуће претвара у стварно. Чини се да у Србији таква потврда углавном изостаје. У условима објективно лоше економске ситуације, високе стопе незапослености, политичке нестабилности, високог степена корупције, лоше спровођене приватизације, недржавничког понашања странака, недовољно политички свесног народа, недостатка демократије и неразвијеног цивилног друштва све и изгледа као испразна популистичка реторика и тиме се регресивном и деструктивном популизму предвиђа блистава будућност. Наиме, у условима глобализације и притиска на национални суверенитет и културни идентитет и у другим земљама Европе, пре свега земљама у окружењу, јачају различите популистичке тенденције, које су најчешће у спрези са десничарским политичким структурама, које делују као брана економским и политичким димензијама глобализације и крупног капитала, који угрожава положај „обичног човека“.

Dragan Trailovic

POPULISM AS THE WEAKENING FACTOR OF POLITICAL INSTITUTIONS` DEMOCRATIC CAPACITY IN SERBIA

Summary

Populism appears as one of the major social and political phenomena, which is mostly controversial. Populism is seen as a serious threat to democracy, while on the other hand there are opinions that are trying to determine populism as a democratic force, as a social movement that aims to bridge the social gap between the people and the political and economic elite. These discrepancies occur because of the characteristics of populism that are manifested in social and political practice and they are, very often, mutually opposed to each other. Therefore, in the process of defining the concept of populism, it's necessary to pay attention to particular circumstances in which that phenomena occurs and access it on a case by case basis. Accordingly, in this paper we will try to determine the essential characteristics of populism and then we'll mention its basic types. The second part of this paper will address the causes of populism and its basic manifestations in Serbia.

Key words: populism, democracy, democratic capacity, people, elite, political parties, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Laclau Ernesto, Populism: What`s in a name?", in: *Populism and the Mirror of Democracy,* Francisco Panizza (Ed.),Verso, London/New York, 2005.
- Panizza Francisco, „Introducion: Populism and the Mirror of Democracy", in: *Populism and the Mirror of Democracy*, Francisco Panizza (Ed.),Verso, London/New York, 2005.
- Paul Taggart, Populism, Open University Press, Buckingham-Philadelphia, 2000, pp. 1-2, 10-14., „Популизам - загонетна сила", *Бука - магазин*, превела Милица Ћировић, 2007, Интернет, /17/08/2008/, http://www.6yka.com/do/da,448
- Vladisavljević Nebojša, *Serbia's Antibureaucratic Revolution - Miloševic, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization,* Palgrave Macmillan, Basingstoke/New York, 2008.
- Васовић Мирјана, „Персонализација политике у „транзиционој" политичкој култури Србије: социјално психолошка исходишта и

политичке последице“, у *Демократија у политичким странкама Србије* (приредио: Зоран Лутовац), Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2006.

- Матић Милан, *Либерализам, популизам и демократија,* Службени лист, Институт за политичке студије, Београд, 2002.
- Матић Милан, *О српском политичком обрасцу,* Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука,* Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2003.
- Митровић Милутин, „Псеудо-идеологија: Популарни популизам“, *Економист*, бр. 235, Интернет, /17/08/2008/, http://www.differentia-nis.org/forum/opsta-politika/populizam/
- Орловић Слободан, „Уставноправни осврт на теорију и појавне облике елитизма и популизма у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 349-374
- Попов Небојша, *Српски популизам – од маргиналне до доминантне појаве,* Београд, 1993, Интернет, /15/8/2008/, http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IV/D4/document#_ftn1

Resume

In this paper we will try to determine the essential characteristics of populism and then we'll suggest its basic types. The second part of this paper will address the causes of populism and its basic manifestations in Serbia. For this purpose, the paper analyzes the activities of the Serbian political parties as a generator of this political phenomenon. As in the case of many other concepts of social and political sciences, there is a problem of comprehensive and precise definition of the term populism. Therefore, in political science there is no single generally accepted definition of this concept. Because of that, we will not define populism in this paper, but instead we`ll mark some of its essential characteristics such are "people", anti-elitism, collectivism, etc. through which it will be possible to understand this concept. Populism in Serbia is the product of relevant political parties and their leaders. In time it became a relevant form of political competition among all political parties, because it is a good mean for gaining wider public and political support. This is mostly manifested through two processes: during the election campaign and during the formation of political coalitions. It is characteristic for Serbia that populist behavior of political parties is based on the division of the Serbian society around two issues - the issue of Kosovo, traditionalism

and preservation of national identity, and Euro-Atlantic integration and modernization.

Овај рад је примљен 20. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
321.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 83-109.

*Душан Достанић**
Институт за политичке студије, Београд

МОДЕРНА ДРЖАВА ПРЕД ИЗАЗОВИМА КОМУНИТАРИЗМА**

Сажетак

Предмет овог рада је комунитаристички изазов модерној држави. Аутор указује на разлику између либералног и комунитаристочког схватања државе. У првом делу рада наводе се основна питања са којима се суочава теорија државе на крају XX и почетку XXI века. Други део рада бави се либералним концептом неутралне државе. У трећем делу рада прво се разматра шира комунитаристичка позиција. Након тога прелази се на централне тачке спорења између либерала и комунитараца. Тиме се указује и на њихове различите позиције када је у питању држава. Аутор у раду води рачуна о различитим облицима комунитаристичке мисли и њиховим међусобним размимоилажењима.

Кључне речи: држава, неутрална држава, институције, либерализам, комунитаризам, идентитет, сопство, заједница

Немачки правник и филозоф, Јозеф Изенезе, приметио је да, откако је држава постала предметом рефлексије, она се мора оправдати пред трибуналом ума, зашто је потребна, зашто поступа овако, а не другачије, зашто је устројена овако, а не онако и зашто уопште држава, а не анархија.[1)] Како се једном покренут процес критичког промишљања о држави више не може зауставити нити одгодити, ни сама држава није у стању да га добије и заврши у

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

1) Josef Isensee, *Država, ustav, demokratija*, Politička kultura, Zagreb, 2004, str. 13.

своју корист, и у најбољем случају може га само издржати. Себе може оправдати само уколико се у свом деловању повинује захтевима ума и онолико колико их следи. Историја модерне државе која још од свог настанка, пре отприлике пет векова, пролази кроз сталне промене и метаморфозе као и историја политичких и теорија о држави, које показују развој мисли о држави као и одговоре на изазове времена, доказује да једном дато оправдање не може важити заувек. Тако национална држава деветнаестог века није имала исту структуру нити испуњавала исте задатке као држава на крају двадесетог века.

Већи број теоретичара истиче да држава прожима већи део наших живота, те да не постоји место на које се можемо од државе склонити. Упркос свим антидржавним утопијама, она је реалност која се не може игнорисати. Па ипак, може се чути да је двадесети век запоставио филозофију државе.[2)] Почетком века плуралистичка теорија државе Ласкија, Бентлија и Кола одрицала је држави првенство у односу на друге групе истичући да је она суштински једнака са другим врстама удружења. Са друге стране правни позитивизам претворио је државу у скуп правних норми. Након Другог светског рата успон бихејвиоризма, новог плурализма, те појачано интересовање за друштвене покрете и цивилно друштво питања државе смешта на маргине политичке теорије. То ипак није значило и престанак критичког промишљања државе. Промене у свету крајем двадесетог века враћају појам државе у центар политичких дебата, а наше време намеће држави нове изазове и утиче на промену њене физиономије.

На крају XX века држава се налази на удару процеса глобализације којима се мора прилагоди. Постоје мишљења да су многе класичне концепције везане за државу озбиљно доведене у питање под дејством процеса глобализације, при чему се пре свега мисли на идеју суверености државе.[3)] Процеси регионализације указују да се бројни проблеми савременог друштва више не могу решавати у оквиру националних држава, па долази до преношења традиционалних функција државе на међународне организације. У том смислу може се говорити о дубоком процесу десуверенизације. „Националну државу, истовремено, поткопавају и етнички артикулисане локалне самоуправе и регионалне аутономије, као и иностране и

2) Норман Бери, *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007.

3) Вукашин Павловић, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, 2011, стр. 299.

домаће, а најчешће повезане, невладине организације, интересне групе и групе притиска, те агенције за лобирање, које преузимају, намећу, контролишу, прозивају и утичу на послове који су одвајкада били у ексклузивној надлежности државних органа.“[4] Са тим у вези је и изазов модерној држави који долази са стране екологије и који доводи у питање могућност суверених држава да саме решавају проблеме глобалног загађења. Велики изазови савременој држави долазе и из поља културе, као и од стране радикалног феминизма. Са друге стране распад Совјетског Савеза, Чехословачке и Југославије по линијама етничких подела вратио је на другачији начин на дневни ред питање националне државе, повећањем броја држава у свету и продубљењем наде национало-ослободилачких и сепаратистичких покрета у свету да ускоро могу имати своју државу.

На тренутак може изгледати да су досадашње основе оправдања државе потрошене и да не могу да се носе за захтевима времена. Ипак не треба брзоплето закључити да је реч о процесу нестанка државе. Још мање је познато каква би то нова форма организације могла заменити државу. Светска држава нити је близу остварења, нити постоје гаранције да би једна светска држава била боље решење од великог броја независних држава. Треба имати на уму и упозорење Карла Шмита да када би се некаква светска држава, која би обухватала читаву Земљу, односно човечанство и могла успоставити она нипошто не би била држава, будући да не би представљала политичко јединство.[5] Са друге стране, ако би нека наднационална творевина, као што је на пример Европска унија, поништила државност својих држава чланица и претворила се у евроспку савезну државу, она би и сама постала држава, могуће империјална, али ипак држава. Поништавање националних држава не би дакле укинуло државу као категорију. Ако и поред свих изазова данашњице алтернатива држави не постоји, то значи да се на нове изазове држави може одговорити само изградњом нових установа и променом институционалних аранжмана. Идеје и теорије увек су обликовале структуру и форму државних институција, па тако и комунитаристичка теорија има захтеве за промену и редизај-

4) Ненад Кецмановић, *Политика, држава и моћ*, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 149-150.

5) Карл Шмит, „Појам политичког“ у Карл Шмит, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 38.

нирање институција. У нашем раду фокусираћемо се на приказивање изазова које пред модерну државу поставља комунитаризам.

НЕУТРАЛНА ДРЖАВА

Пре него што се посветимо комунитаристичком разматрању државе, неопходно је барем у основиним цртама приказати модел неутралне државе са којим комунитаристи воде полемику, кратку историју развоја неутралне државе, као и основне аргументе њој у прилог.

Према Карлу Шмиту, већ од XIII века стварају се политичка јединства, која се не само у чињеничном него све више и у правном погледу, ускраћују *imperium*-у, у настојању да *autorictas sacerdotium*-а потисну само на духовне ствари, што је знак нестајања средњевековног хришћанског царства.[6] Међутим, након искуства верских грађанских ратова у Европи, држава одустаје од свог ореола светости, духовних задатака и бриге за спас душа својих грађана. Ратови у име вере и на њој заснованог поретка суштински су угрожавали ред и поредак уопште. У таквој ситуацији држава је морала доказати да је снажнија од религије те да она управља верским властима, а не обрнуто. Како се питањима вере бави црква, а не држава, религија се повлачи у домен приватног, а од хришћанске државе настаје секуларна држава одвојена од институције цркве. Током XVII и XVIII века европске државе вежбају верску толеранцију, а рађају се и претпоставке за стварање либералне државе. Када је религија постала приватна ствар, ореол светости добијају приватна сфера и приватно власништво.

Мајкл Волзер примећује да се неутрална држава мора формирати саобразно уметности раздвајања између јавне и приватне сфере.[7] Тако је начело религијске толеранције, у дуготрајном процесу, једноставно проширивано и на друга контроверзна питања. Неутрална држава је дакле производ либерализма, који је опет политичка теорија модернитета. Основне предпоставке на којима почива неутрална држава су истовремено и одлике модерног живота - постојање аутономног појединца који држи до слободе и при-

6) Карл Шмит, *Номос земље у међународном праву Ius Publicum Europaeum*, Федон, Београд, 2011, стр. 42.

7) Јанош Киш, *Неутралност државе*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1996, стр. 83.

ватности, увећање богатства и стални ток инвенција и иновација, механизам власти који је за цивилни живот истовремено нужан и стална претња.[8] Ако је држава истовремено и неопходна и претња цивилном животу требало би омеђити њено деловање. Истовремено, у оним подручјима у којима држава делује она је дужна да своје грађане третира као једнако правне. Због тога држава према различитим групама настоји да задржи неутралан став, што значи једнак третман и немешање у међусобне спорове између раличитих религија, култура и погледа на свет. Грађани се замишљају као рационални појединци, носиоци природних права, а не као чланови заједница које одређују њихове циљеве и вредности. Дакле, либерали истичу приоритет права над добрим. Ове принципе не оправдава то што се њима максимализује друштвено благостање, или на други начин промовишу неко добро, него што оснажују концепт права, моралну категорију која долази пре добра и независно је од њега. „Под овим се подразумева уверење да је оно што свака особа вреднује као нешто што доприноси животу лична одлука за коју се не може тражити помоћ у вредностима заједнице или било којој врсти колективизма.“[9] Ова „декултуризација“ политичког, чишћење јавне сфере од културних и етничких елемената и њихово задржавање у приватној сфери, сматра се кључном карактеристиком модерне државе. Позивајући се на Роланда Дворкина, Јанош Киш сматра да се у рационалној интерпретацији либерализма неутралност темељи на једнакости, а не обрнуто.[10] У идеји да су за државу сви њени поданици једнако вредни, без обзира на њихове посебности и разлике, је битан егалитарни супстрат сваке неутралне државе, будући да држава једанко поштује моралну личност сваког свог појединачног грађанина. Као личности - као свесни ствараоци властитог живота – ми смо *једнаки*.[11] Грађани су такође једнако способни да преиспитују и мењају своје концепције добра на разложним и рационалним основама. Тако је поред егалитарног присутан и снажан индивидуалистички моменат и захтев за аутономношћу. Ако право долази пре добра, то значи да права и слободе грађана нису повезана са његовим припадањем или неприпадањем неком колективу односно са прихватањем или неприхватањем неке концепције доброг живота. Грађанин је слободан да се одвоји

8) John Gray, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1999, str. 97.

9) Норман Бери, *наведено дело*, стр. 33.

10) Јанош Киш, *нав. дело*, стр. 44.

11) Јанош Киш, *нав. дело*, стр. 153.

од групе којој припада или да прић некој другој групи, а да се то не одрази на његова права. Држава је дужна да свим грађанима обезбеди мир и сигурност, као и поштовање њихових основних људских права, а у случају социјалне државе, она је надлежна и за социјалну правду, тј. социјално старање. У остале ствари држава нема права да се меша, а сваки појединац је најбољи судија у стварима које га се лично тичу. „Мил је заступао једну верзију овог аргумента тврдећи да свака особа има јединствену личност чије је добро различито од добра било кога другог.“[12] Ако је тако онда држава треба да обезбеди најшири могући простор својим грађанима како би били у могућности да следе своје концепције доброг живота. Отуда и либерално интересовање за грађанске и личне слободе.

Поред моралне аутономије и самоодређења, начело једнаког достојанства подразумева да држава све своје акције мора оправдати пред грађанима, као пред равноправним партнерима у расправи и то аргументима које ни један разуман човек не може одбацити.[13] Тако држава своје поступке не може правдати позивајући се на традицију, религију, идеологију или посебан поглед на свет. Џон Ролс тврди да би неутралну државу „која своје деловање не оправдава на основу интринсичне супериорности или инфериорности схватања доброг живота и која не покушава да смишљено утиче на просуђивање људи о вредности другачијих схватања“[14] требало заступати са становишта самоодређења. Већ овде налаже се претпоставка о могућности одвајања чињеничких од вредносних судова, при чему се у правдању државних одлука смеју користити само чињенички судови. Такође, ту је присутна и просветитељска вера у људски разум и универзални, сваком нормалном човеку подједнако доступни *common sense*. Наравно, било је потребно доста времена да се ово начело једнаког достојанства изведе до својих крајњих последица, јер је остајало отворено питање, шта је заправо третман достојан човека. Примера ради, дуго се чекало на женско право гласа.

За ово разматрање битно је да држава не може фаворизовати ни једну културну или религијску скупину, нити наметати неки начин живота као пожељан, али такође она паралелно са тим не сме никога дискриминисати или својим грађанима ускраћивати нека-

12) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, стр. 241.

13) Киш, *нав. дело*, стр. 32-44, 54.

14) Кимлика, *нав. дело,* стр. 243.

ква права и услуге због неких њихових приватних карактеристика[15]. Иако држава нема права да одлучује уместо својих грађана она није неутрална према разним концепцијама живота, суштински једнако вредним, те она и не жели да процењује њихову вредност или безвредност. Ово одустајање од хијерархизовања стилова живота проширује се и на домен морала и културе. Ни у том домену држава ни не може интервенисати и забрањивати неку верску или културну праксу грађана само зато што је нека већина или мањина сматра неморалном или непримереном. Дакле, култура, културне чињенице и културене преференције грађана задржавају се у сфери приватног, што не не значи да су увођење опште једнакости у друштву нити неутралност последица државних одлука. Тако Кимлика сматра да либерализам не захтева неутралност последица већ само неутрално оправдавање.[16] Стварна подела на „ниже“ и „више“, богатије и сиромашније, и даље опстаје, а једнакост међу грађанима је једнакост формално-правне природе.

„Када се полази од претпоставке да учлањење у политичку заједницу није условљено материјално-имовинским и културно-етничким критеријумима, онда се ова заједница не схвата као нешто што има своје супстанциално утемељење, већ као нешто чија је суштина дата њеним *обликом* израженим у терминима *универзалних* правила игре.“[17] Држава се дакле више не може правдати вером, моралом, обичајима, него само становиштем универзалног разума. Утемељена на просветитељском универзалистичком рационализму, држава се њиме легитимише остављајући све културене и традицијске разлике небитим. Грађанин је човек који прихвата основна и за све важећа правила игре садржана у уставу. Индивидуална права претходе политичкој заједници, па грађани задржавају и право на отпор. Заједница, дакле, постоји због појединаца.

Овако постављена схема неутралне, либерално демократске државе све више се ставља пред знак питања и може се посматрати и као неостварљиви идеал. Држава својим активностима (свесно/несвесно, вољно/невољно) може једну групу фаворизовати наспрам друге, поготово ако је фаворизована група истовремено и већинска. У неким случајевима, чак и ако је остварљива, доследна

15) Киш, *нав. дело*, стр. 34.

16) Colin Farrelly, *Contemporary Political Theory*, Sage Publications, London, 2004, p. 110.

17) Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 18.

неутралност не мора бити пожељна. „Од државе се, наиме, очекује одржавање свагдашњег *statusa quo*, независно од тога да ли је *statusa quo* сам по себи прихватљив.“[18] Неутрала држава може се схватати као агностичка, без идеала, која одбацује сваки суд о моралним питањима и као таква, у моралном и епистемолошком смислу је скептична. С тим у вези Кимлика сугерише да „неутралност“ није најсрећније изабран термин будући да либерални егалитаризам није заснован на идеји моралне неутралности, већ је и сам у одређеној мери морална теорија заснована на начелима интринскичне моралне вредности појединаца, расне и родне једнакости, правде као непристрасности, једнакости могућности, индивидуалних права и одговорности итд.[19] На истом трагу је и Јанош Киш, поборник неутралне државе, који настоји да покаже да је она спојива са одређеном концепцијом политичког морала, те да неутрална држава која се држи својих начела, није и равнодушна држава.[20] Ипак, сама промена термина не решава проблем, јер се неутралној држави и много другог ставља на терет. Хедонизам као и етичка несигурност модерних друштва приказује се као плод неутралне државе.

КОМУНИТАРИЗАМ

Након периода занемаривања културе од стране ортодоксних марксиста[21] и теоретичара рационалног избора, тема комунтаризма је у последње време поново ушла у жижу интересовања политиколога као и идеја заједнице која је након Другог светског рата испарила из политичке теорије или је третирана као дериват слободе и једнакости.[22] Термин *заједница* улази у политичку теорију на велика врата, а савремена политичка теорија спаја интересовања за питања културе, заједнице и државе. У том смислу Рејмонд Плант тврди: „С пропашћу религијских или чак митолошких основа политичке легитимности, дио задаће политичке филозофије је постао пружити универзалне разлоге за политичку легитимност. То је можда најјасније изражено у учењима о људским правима. По тим

18) Киш, *нав. дело,* стр. 48.

19) Кимлика, *нав. дело*, стр. 244.

20) Киш, *нав. дело*, стр. 90.

21) Насупрот овом ортодоксном марксизму који културу схвата као статичну „суперструктуру“ у оквиру марксизма настала је и доста утицајна Грамшијева теорија културне хегемоније.

22) Кимлика, *нав.дело*, стр. 233.

су учењима људска права схваћена као да се односе на све особе посвуда. У таквом свијетлу, политички поредак мора бити утемељен на захтјевима разума, а не на локалним и специфичним вриједностима појединих држава. Но, у прошлих се десетак година у политичкој теорији догодио препород покушаја теоретизирања не на опћи и свеобухватан начин, већ настојећи схватити вриједности политичких заједница. То комунитаристичко мишљење је експлицитно супротстављено тенденцијама универзализације које сам споменуо."[23] Идеја апстрактне, безличне, правне и неутралне државе суочава се са теоријама које почивају на претпостављеном првенству заједнице, традиције, културе и статуса.

Који су разлози због којих су култура и заједница и њихова веза са државом стављени међу основна питања политичке теорије? Распад држава комунистичког блока одиграо се по линијама националних подела и покренуо талас етничког национализма и у источној Европи који је значајно утицао на процесе демократизације. Поред Европе, до повећања етничких конфликата дошло је и у другим деловима света. Паралелно са тврдњом да данас готово не постоје етнички хомогена друштва поједини истраживачи истичу да је скоро половина држава у свету у различитом степену захваћена етничким конфликтима.[24] Стога је легитмно упитати се, ако је либерална држава заиста неутрална спрам културног плурализма, због чега је појединим нацијама толико битно да формирају своје посебне националне државе? Ово питање значајно је и за западна друштва у којима је велики прилив имиграната из земаља трећег света довео до отварања бројних питања. Емигрантске заједнице истичу захтеве за признањем и жале се на системску дискриминацију њихових стилова живота. Тако, Французи пореклом из северне Африке или Немци турског порекла који представљају трећу генерацију имиграната често одбијају интеграцију у друштво и грчевито се држе свог етниког, културног и религијског идентитета. Са друге стране, староседеоци реагују дилемом да ли се њихов идентитет и начин живота доводи у питање. Западне демократије суочавају се и са сецесионизмом унутар својих граница. Шкоти, Каталонци и Фламанци сасвим јасно истичу захтеве за својим националним државама. У западној Европи чести су протести

23) Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002. str. 46.

24) Вукашин Павловић, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, 2011, стр. 397-398.

на којима се истичу захтеви по питањима идентитета, једнакости, правде и демократије.

У таквом конетексту, комунитаристички приступ истиче у први план вредност заједнице и њену посебност, па политички филозоф Адам Свифт примећује да је и заједница добила свој „изам". Ова струја у политичкој филозофији настаје у XX веку и повезује се са Мајклом Санделом, Аластером Макинтајером, Мајклом Волзером, Данијелом Белом и Чарлсом Тејлором... Норман Бери сматра да комунитаризам представља разорнију и површно посматрано снажнију критику индивидуализма него што је то био случај са марксизмом будући да ово учење није оптерећено марксистичком метафизиком или њиховом анахроном политичком економијом.[25] По комунитаристима вредности заједнице, традиције и општег добра нису довољно признате међу либералима, који чак и не разумеју њен стварни значај. Макинтајер на пример тврди да је читава либерална култура свесно антитрадицијски усмерена.[26]

Основа комунтарне мисли и није тако нова ако се има у виду широк круг теоретичара који су насупрот либералном индивидуализму, атомизму, субјективизму и пренаглашеном значају тржишта истицали идеал заједнице. Макинтајер је на пример инспирисан Аристотелом, Сандел Ханом Арент, док Петер Краус помиње Хердеров, Хумболтов и Хегелов утицај на комунитаристичка схватања Чарлса Тејлора.[27] Истицање Хердера посебно је занимљиво будући да је управо овај немачки критичар просветитељства најдоследније истицао идеју укорењености. Комунитаристичка мисао много дугује и Хегелу, барем онолико колико либерална мисао дугује Канту. Хегелова критика природноправног индивидуализмна, његово одбацивање егалитаризма Француске револуције, као и одбацивање уговора као модела за људске односе, те схватање државе као *communitas communitatum* инспирисали су данашње комунитаристе.

Ипак, комунитаризам чини један хетероген скуп теорија који се условно може третирати као јединствен. Тако Краус истиче да комунитаристи не чине систематске напоре на стварању нове фи-

25) Бери, *нав. дело,*стр. 38.

26) Andrew Pyle (ed), *Key Philosophers in Conversation: The Cogito Interviews*, Routledge, London, 1999, p. 80.

27) Peter A. Kraus, „Komunitarismus" in Claus Offe, Martin Hartman (hrsg.), *Politische Theorie und Politische Philosophie*, Verlag C. H. Beck, München 2011, s. 30-31.

лозофске школе већ је реч о мање-више сродним, паралелним доприносима критици индивидуалистичког либерализма.[28] За Свифта комунитаризам представља „папазјанију“ која је у поређењу са осталим „измима“, изузетно лоше дефинисан израз. Иако чак и водећи филозофи комунитаризма својим аргументима нападају различите мете, они постављају суштинска питања у домену филозофије.[29] Занимљиво је да Макинтајер, који се сматра најдоследнијим и најсвеобухватнијим од свих комунитаристичких критичара либерализма, упорно одбија да буде сврстан у ред комунитариста. Овој збрци доприноси и чињеница да је и сам појам заједнице вишезначан, односно да се може сматрати суштински спорним појмом. Уз то, поједини комунитаристи признају свој дуг либерализму, док један број либерала настоји да у своје концепције уврсти комунистаристичке елементе, а могу се чути и ставови да је спор између либерализма и комунитаризма заправо бура у чаши воде, односно спор у оквиру либерализма, а не између либерализам и његових критичара.[30] То значи да комунитаристи критикују либерализам какав он заправо никада није био, те у том смислу постоје покушаји мирења либерализма и комунитаризма довођењем на заједничку основу. Реч је о Ролсовој концепцији политичког либерализма те Милеровој и Тамириној идеји либералног национализма.[31] По нашем мишљењу без обзира на све покушаје помирења либерализма и комунитаризма, потребно је имати у виду значајне разлике унутар самог комунитаризма и темељно различите позиције између појединих комунитариста и либерала.

КОМУНИТАРИСТИЧКЕ ПРИМЕДБЕ

Из комунитаристичке перспективе произлази да политичке установе, као на пример држава и право, израстају из једног етничког односно културног корена, захваљујући чему задобијају особени карактер. За Волзера државе су политички израз заједничког начина живота,[32] што значи да политичке установе никада не могу

28) Kraus, „Komunitarismus“ in Claus Offe, Martin Hartman (hrsg.), *нав. дело*, s. 30.

29) Адам Свифт, *Политичка филозофија*, Clio, Београд 2008, стр. 157-160.

30) John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips (ed), *Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 19.

31) Петар Матић, Миша Стојадиновић, „Либерални национализам: у потрази за изгубљеним идентитетом“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2010.

32) Мајкл Волцер, *Подручја правде: одбрана плурализма и једнакости,* Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 74.

у строгом смислу бити неутралне, чак и онда када то желе и покушавају тако легитимизовати. Оне заправо теже очувању оног облика живота у коме су укорењене. Из комунитаристичке перспективе, концепција неутралне државе је немогућа и крајње сумњива. Сандел даје пример абортуса. Какву год одлуку држава донесе по питању абортуса она ће полазити од одређене моралне односно религијске концепције и стога неће бити неутрална, те је ово питање немогуће разрешити без западања у моралне и религијске контаверзе.[33] Ако је већ тако, комунитарци сматрају да би неутралну државу требало напустити ради политике „општег добра", при чему је оно за комунитаристичко друштво супстанцијална концепција доброг живота која дефинише „начин живота" заједнице.[34] Овакво схваћено опште добро представља стандард према коме се процењују избори појединачних грађана. Дакле, комунитаристичка држава треба да промовише оне концепције живота које су у складу са начином живота те заједнице (на пример породичне вредности или хетеросексуалне односе). Од ње се не може очекивати да по овим питањима буде неутрална или незаинтересована, као што не може остати незаинтересована за судбину својих сународника који живе и ван њених граница. Према томе, ако је држава политички израз заједничког начин живота она заслужује да буде критикована када одбија да репродукују одређене циљеве и моделе живота „инхерентне политичком облику живота". Државна власт се не може ограничавати помоћу апстрактних, а универзално важећих принципа и не може стајати ван постојећег политичког поретка утемељеног на одређеним културним претпоставка и одређеном сету вредности. Тај поредак се не може процењивати и вредновати према вредностима које су му стране ма колико се тврдило да су „универзалне".

Комунитаристи доводе у питање и саме темеље неутралне државе. Наиме, оправдања државе која пружа либерална теорија, а која зависе од њене економске ефикасности или степена поштовања људских права и сама су оптерећена претпоставкама о људској природи, о правди и моралу које извиру из одређене слике света за коју се, саму по себи, не може рећи да је боља или гора од неке друге слике света. У том смислу комунитаристи и постструктуралисти тврде да појединац схваћен на либералан начин није не-

33) Colin Farrelly, *Contemporary Political Theory*, Sage Publications, London, 2004, 109-110.

34) Кимлика, *нав. дело*, стр. 247.

утрална чињеница, него обична иделошка премиса која оставља значајне политичке последице при закључивању. Либерали можда претендују на универзланост својих закључака, али те су њихове почетне позиције - свесно или несвесно, намерно или ненамерно - једнако идеолошки обојене као и било чије туђе. Ако је тако, онда и либерални закључци могу важити само у одређеном контексту и у одређеној традицији. На крају крајева, либерални модел државе схвата се као западни модел, настао у оквиру заподноевропског, или прецизније, енглског културног контекста.

За комунитаристе, дакле, не постоји никакав „апстрактни човек", „максимализатор користи", са својим апстрактним правима и личним преференцијама, одвојен од своје заједнице, културе, традиције, историје... Данашњи комунитаристи апстрактно и атомистичко схватање појединца ишчитавају код либералних теоретичара. „На пример, Тејлор тврди да су многе либералне теорије засноване на 'атомизму', на 'крајње површној моралној психологији' по којој су појединци самодовољни изван друштва."[35] За човеково самоодређење неопходан је некакав контекст заједнице јер га је ван контекста друштвених односа и обичаја немогуће потпуно разумети. Комунитаристи прихватају Витгенштајново мишљење да су границе нашег језика границе нашег света. Скрутон тврди да рационално понашање у друштву долази кроз усвајање форми, обичаја и традиција које нико не може сам осмишљавати.[36] Отуда затим следи комунитаристички одговор који гласи да појединац не претходи друштвеним уређењима, већ да је њима конституисан.[37] Штавише, људи су уграђени у мреже друштвених односа и никада изоловани, а саморазумевање и саморефлексија се не одвија у друштвеном вакуму. Комунитаристи се позивају на Витгенштајна и његово схватање друштвеног карактера сопства. Мајкл Сандел тврди да су наша сопства бар делимично конституисана циљевима које не бирамо, него их откривамо јер смо срасли са неким заједничким друштвеним контекстом.[38] Вредности заједнице којој припадамо добрим делом, али ипак не потпуно, одређују наш идентитет. Наш осећај идентитета и наше самопоштовање, уско су повезани са снагом нашег колективног идентитета. Људи своје ве-

35) Кимлика, *нав. дело,* стр. 276.

36) Andrew Pyle (ed), *Key Philosophers in Conversation: The Cogito Interviews*, Routledge, London, 1999, p. 30.

37) Бери, *нав. дело,* стр. 41.

38) Кимлика, *нав. дело*, стр. 252.

заности и припадност заједници не могу да бирају, они их затичу, као што не могу бирати улоге у којима се налазе већ их само могу интерпретирати. То значи да појединац не може бирати да ли ће бити Србин, Хрват, православац или мухамеданац... Он само може тумачити шта значи бити Србин и православац. Неки, као на пример Скрутон, сматрају да однос између појединца и заједнице којој припада треба посматрати дијалектички.

Према комунитаристичком становишту, људи имају посебне врсте обавеза према својој политичкој заједници. Човек не бира сам од себе правила по којима живи, већ прима одређене вредности, норме и улоге које му омогућавају живот у заједници. Тиме комунитаризам упућује критику либералним концепцијама сопства и самоодређења.

Насупрот либералима који инсистирају на моралном приоритету појединца у односу на заједницу и на слободи да одлучују о властитој концепцији живота, комунитаристи спремно закључују да држава „поштује наше самоодређење не тако што нам омогућава да се повучемо из наших друштвених улога, него тако што нас подстиче да дубље продремо у њих и разумемо их, што и политика општег добра настоји да постигне.“[39] Аутономија личности се не остварује некаквим ослобођењем од друштвених ограничења, бежањем из друштва, него управо потпунијим учешћем у грађанском поретку и дубљом интеграцијом у заједницу. Ради одржавања заједнице која грантује самоодређење потребна су нека ограничења индивидуалног самоодређења. У најбољем случају здрава заједница одржава равнотежу између индивидуалних избора појединаца и заштите начина живота заједнице.

Вредности, норме и улоге разликују се од друштва до друштва и од културе до културе. За разлику од либерала по којима је заједница значајна само утолико уколико доприноси добробити појединаца који је чине, комунитаристи сматрају да су заједнице стварне и утичу на животе својих чланова, те се не могу просто свести на скуп политичких аранжмана који у крајњој линији стоје у функцији приватних интереса. Волзер тврди да је заједница сама по себи добро, чак најважније добро које се може расподелити.[40] Држава се, дакле, не може процењивати са становишта индивидуалне користи или степена поштовања права већ права и слободе могу има-

39) Кимлика, *нав. дело*, стр. 249.

40) Мајкл Волцер, *нав. дело,* стр. 57.

ти значење само у контексту одређене заједнице, те ни једно право не можемо имати насупрот заједници.

Добар део комунитаристичке критике либерализма усмерен је на то да покаже да либерали пренаглашавају права, а занемарују дужности појединаца према заједници. О каквим год правима да се ради она нису и не могу бити апсолутна. Макинтајер тврди да не постоје природна или људска права и да је веровање у њих једнако веровању у вештице и једнороге. Добро претходи праву и право само њиме може бити одређено. Даровање апстрактних права људима је занемаривање њихових заједничких вредности и схаватња. Само позивањем на заједничку концепцију добра (а не на права) може се спречити друштвени сукоб појединаца и група. Макинтајер закључује да прихватањем либералног поимања слободе и људских права, а не прихватањем вредности заједнице као ауторитативног погледа на живот, заједници прети распад. Он у либерализму проналази морални нихилизам, јер су западна друштва одбацивањем аристотеловске традиције и објективних стандарда доброг и лошег напустила истинску етику зарад задовољења личних преференција. „Оно што спрега филозофског и историјског аргумента открива јесте да *или* човек мора да следи своје амбиције и колапс различитих верзија просветитељског пројекта док на крају не остане само ничеовска дијагноза и ничеовска проблематика, *или* човек мора да мисли да просветитељски пројекат не само што је био погрешан него га на првом месту уопште није требало започињати. Нема треће алтернативе и, још одређеније, нема алтернативе коју пружају они мислиоци који се налазе на срцу савременог конвенцијалног наставног програма из филозофије морала, а то су Хјум, Кант, и Мил. Није онда чудо да подучавање етике тако често има деструктивне и скептичне последице на свест ученика.“[41] Тако у западним друштвима царују анонимност и бесциљност, и нагриза се морал јер квазиегалитистички начин размишљања одваја личност од заједнице.[42] Роџер Скрутон се залаже да прихватање аристотеловске позиције буде изведено до краја. Придржавати се Аристотела аргумент је за традиционалну сексуалну моралност,[43] али се тиме не могу правдати сексуалне слободе и заговарати права хомосексуалаца.

41) Аластер Макинтајер, *Трагање за врлином*, Плато, Београд, 2008, стр. 155-156.

42) Бери, *нав. дело*, стр. 40.

43) Pyle, *нав. дело,* p. 31.

Добро које претходи правима у крајњој линији имплицира да држава има натуралистичку основу јер настаје природном еволуцијом, а не уговором међу појединцима који поседују природна права. Држава и јавно добро не могу се извести из друштвеног уговора јер би то значило извођење власти из „моралног вакума". Свака заједница ствара свој особени морал и своје вредности, своју културу, и своје традиције, а из њих ничу институције те заједнице. „Пошто су политичке институције по овом схватању укорењене у вредностима одређене политичке заједнице и њене политичке културе, јасно је да је немогуће доследно одвајање између културе (која би припада приватној сфери) и политике (односно јавне сфере)."[44] Немогућност раздвајања приватне и јавне сфере руши темељне претпоставке неутралне државе. Разлике у културном идентитету, по тој логици, стварају разлике у политичким идентитетима, односно политичким системима, а различите културе стварају различита политичка очекивања. У том смислу Волзер у својој књизи *Подручја правде* тврди да правда зависи од друштвених значења. Пребачен на терен политичких институција овакав став производи значајне последице. „Лојалност институцијама, вјеровање у њихову вриједност, не темељи се ни на чему другоме осим на чињеници да се оно, како тврди Рорти, поклапа с вјеровањем многих других чланова групе с којима се идентификујемо ради моралног или политичког одлучивања и на чињеници да су та вјеровања, вриједности и лојалности дистинктивни за групу, те група на основи њих ствара своју слику о себи и осјећај за властиту вриједност."[45] Институције изникле из културних особености заједнице могу имати сопствену унутрашњу вредност те преко њих заједница ствара слику о себи. Заједница се схвата у хоризонталним и у вертикалном смислу будући да она ствара институције које се сматрају ауторитативним, а не спољашњим критеријумима моралне или политичке филозофије лојалност овим институцијама се не може правдати или оспоравати. Како се легитимност неке праксе тражи у њој самој, право на постојање имају једино оне институције кроз које се изражава национални идентитет. Комунитаристи оптужују либерализам да поткопава институције намећући им вештачке моралне критеријуме у чијем центру се налази појединац, а не заједница. Забринути за судбину наших институција спремни

44) Душан Достанић, „Значај проучавања културе за модерну политичку мисао", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011. стр. 279.

45) Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, str. 436-7.

су да окриве политику либерала за срозавање угледа традиционалних институција (породице, цркве, школе, медија...) указујући да је либерализам поткопао традиционалне заједнице и створио „попустљиво друштво“ које више интересује остварење индивидуалних преференција него испуњење заједничких одговорности.

У вези са унутрашњом вредношћу институција конзервативни филозоф Роџер Скрутон чак захтева од грађана да према институцијама осећају пијетет, привржености, лојалност и страхопоштовање, а од државе тражи да националну цркву тертира као цркву са специјалним правима и дужностима, да штити националне митове и тиме поништава идеју неутралне државе саркастично примећујући да су комунитарни либерали сентименталци који желе онолико заједнице колико може побољшати живот левичарских интелектуалаца неспремних да плате цену одржања заједнице: побожност, искључивање, заједнички морал, можда чак и заједничку религиозност, као и осећај да смисао живота зависи од покроности и будности према непријатељу.[46] Из те перспективе, сви имигранти морају се прилагодити институцијама, идентитету и културним праксама држава у које су дошли или да их напусте. Нешто помирљивије речено, није неопходно да сви имамо иста веровања, да сви водимо исти породични живот, или учествујемо у истим прославама, али треба да делимо исто морално и правно наслеђе, језик и исти јавни простор.[47]

Либералнији комунитаристи од Скрутона, који високо цене друштвени плурализам, прилично су неповерљиви према либералном пројекту неутралне државе, верујући да она у крајњем случају поткопава плурализам. Ако су Скрутон и комунитаристи конзерватици окренути прошлости, онда широк круг комунитариста који своје ставове спајају са либералним национализмом и републиканизмом можемо назвати оним „окренутим будућности“. Тако неки леви комунитаристи виде мултикултурализам „као одговарајући начин заштите заједница од нагризајућих ефеката индивидуалне аутономије и афирмисања вредности заједнице. Такву заштиту заслужују пре свега енто-културне мањине, делимично и зато што су најугроженије, али и стога што још увек имају комунални начин

46) Дејвид Милер, „Националност и културни плурализам“, у Слободан Дивјак, (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002. стр. 277-278, Tabble, *нав. дело*, p. 467.

47) Roger Scruton, “Multiculturalism, R.I.P.” in *The American Spectator*, December 2010, January 2011, p. 50.

живота које је потребно заштитити. За разлику од већине, етнокултурне мањине још увек нису подлегле либералном индивидуализму, па су тако очувале кохерентан колективни начин живота.“[48] Ови комунитаристи траже поштовање права мањина, преиспитује традиционалне праксе и афирмише засебне идентитете, те их је могуће спојити са феминизмом, мултикултурализмом и уопште политиком признања. Али и они доводе у питање неутралност државе јер од институција захтевају да поштујући групне посебности постану инклузивније и демократскије, а држави намећу обавезу заштите плурализма идентитета и спречавање маргинализације мањинске групе. У том смислу се рецимо захтева да језик не буде препрека за укључивање различитих културних мањина у доношење одлука. Ова струја сматра и да је у секуларном друштву конзервативна идеја заједнице застарела уз основну претпоставку да модерна друштва карактерише изразита разноврсност и културни плурализам. Ако се у прошлости ова шареноликост могла занемаривати или потискивати помоћу модела „нормалног“ живота, данас се захтева политика признавања различитих идентитета. Иако леви и десни комунитаристи деле сличне полазне позиције о ситуираности појединаца у социјалном и културном контексту, мултикултурни комунитаризам је изузетно критичан према десном комунитаризму и национализму, сматрајући их некохерентним, опресивним и искључујућим што је становиште које заступају Јангова, Бенхабиб и Парек. Они политику схватају средством преко кога се широк круг идентитета може изражавати, легитимизовати, па и изједначити, и залажу се за делиберативне форме демократије са захтевом за признавање имигрантских културних традиција. Тако су централна мета Парекове критике управо Скрутонове позиције.[49] И овакав мултукултурни комунитаризам „окренут будућности“ једнако је скептичан према неутралној држави, као и конзервативна струја. По њима и либерална држава фаворизује „нормалност“ односно једне групе и њихове праксе насупрот другима. Неутралност државе често није довољна, будући да се многе групе (црнци, жене, домороци, етничке и верске мањине, хомосексулаци) и даље осећају маргинализованим или жигосаним упркос томе што имају заједничка права грађанства, и то не само због свог друштвено-економског статуса него и због друштвено-културног

48) Кимлика, *нав. дело,* стр. 371.

49) Adam James Tabble, “Exclusion for Democracy”, *Political Theory*, Vol. 34, No 4, Sage Publications, 2006, p. 467.

идентитета, односно различитости.[50] Дакле, онај опсег права и институција које чине либералну грађанску државу постављен је тако да одговара једном културном кругу и одређеним групама, али не и другима. Међутим, либерални националисти управо у име културе и идентитета критикују мултикултурализам као самодеструктивни концепт.

На овом месту може се поставити и питање граница заједнице. Један број комунитариста међу којима Скрутон и Волзер сматрају да се границе заједнице и националне државе поклапају. „Комунитаристички је пројакат интерпретација и поновно успостављање смисла заједничих значења који су по речима Ненси Розенблум 'латентни' у националној држави."[51] На национални идентитет се не гледа само као на посебно добро, већ и као на посебну политичку вредност која обезбеђује неполитичке услове правде. Волзер тврди да је политичка заједница вероватно најближи свет заједничких значења до кога можемо доћи. „Језик, историја и култура се удружују (присније овде, него игде друго) да би произвели колективну свест."[52] Али, но то није општи став, јер су комунитаристи који нагињу мултикултурализму скептични према концепту националне државе и одбацују идеју да треба да постоји јединствена и заједничка национална култура, користећи се аргумнетом да неке групе свесно одбијају да буду интегрисане у заједничку националну културу, односно да изражавају жеље за одвајањем из државе. И писци као што су Сандел и Макинтајер остају неповерљиви према држави јер је она сувише широк оквир за постизање консензуса о питањима доброг живота. Све државе у свету састоје се од великог броја различитих културних група и различитих заједница које баштине врло различите идеје доброг живота. То значи да је комунитаристичку политику могуће водити једино на локалном нивоу, док државна политика мора остати колико-толико либерална ако се жели избећи искључивање великог броја људи.[53] Дакле, потребно је јачати локалне нивое власти и политике, радити на децентрализацији и федерализацији, а одустајати од националне државе кад год и колико год је то могуће. Облици заједништава лако могу трансцендирати националне државе, за шта је добар пример био

50) Кимлика, *нав. дело*, стр. 362-363.

51) Plant, *Suvremena politička misao*, str. 459.

52) Волцер, *нав. дело,* стр. 56.

53) Кимлика, *нав. дело,* стр. 302-4.

ислам. Осећај идентитета лако се може повезати са заједничким значењима која прелазе националне границе.[54] Како другачије објаснити велики број добровољаца из исламских земаља у ратовима у Босни и Херцеговини или Авганистану?

КРИТИКА КУЛТУРНОГ ТРЖИШТА

Комунитаристи су скептични и према деловању културног тржишта. Ако се културно тржиште препусти само себи, оно ће на крају поткопати културну структуру која подржава плурализам. Џозеф Раз каже да је подржавање вредних облика живота ствар друштва, а не појединца.[55] Занимљиво је да Раз, иако либерал (комунитаристички), сматра да Ролсова неутралност није ни кохерентна опција ни пожељна стратегија[56] и тврди да је и сам либерализам посебан начин живота који изражава одређену концепцију добра према којој либерална држава не може и не треба да буде неутралана. На њега нема утицаја комунитаристичка критика да преко неутралне позиције покушава да „прокријумчари“ одређену концепцију доброг живота (што и не крије). Надаље, либералиму се замера и то да културни плурализам и толерантну политичку културу узимају здраво за готово. Чарлс Тејлор наступа са сличне позиције уз аргумент да либерална неутралност не може одржати друштвене услове потребне за коришћење аутономије.[57] По њему је самоодређење могуће у одређеној врсти друштва, са одређеном врстом друштвеног окружења. У важности културног идентитета лежи дужност државе је да осигура опстанак либералне националне културе. Неутрална држава која не штити одређено друштвено окружење и одређене институције не успева да очува услове у којима је самоодређење заправо једино могуће. Али, шта онда остаје од неутралности државе? Ако држава ипак оваплоћује одређени систем вредности, да ли је онда прича о неутралности само реторика? Универзална правила игре требала би да важе у сваком културном контексту ако су заиста универзлана, а веза између тих правила и западне културе била би само историјски контингентна. Шта се дешава када институције значајне за формирање нашег идентитета, као што су породица, школа, црква, цивилно друштво

54) Plant, *Suvremena politička misao*, str. 460.

55) Кимлика, *нав. дело*, стр. 279.

56) Gray, *Liberalizam*, str. 111.

57) Кимлика, *нав. дело*, стр. 276-8.

итд. пропадају? Може ли се прихватити мишљење Хане Арент да неразвијено цивилно друштво води у тоталитаризам?

Неутрална држава намеће и проблема односа легалитета и легитимитета. Наиме и раније је широк круг писаца истицао да либерална држава пати од кризе легитимитета[58] што су прихватили и неки модерни аутори, као Јирген Хабермас, који сматра да вредности капиталистичког индивидуализма, односно интрументална рационалност и опортунизам подривају културну усаглашеност неопходну за функционисање и одржавање капиталистичког поретка, што доводи до смањења легитимности.[59] Данашњи комунитаристи прихватају овакве ставове сматрајући да је за објашњење легитимитета и солидарности потребно више од заједничких начела правде, односно поштовање једног низа за све важећих, апстрактних правила. „Друштво чији припадници брину не само о себи и својим породицама, већ и о независности свих својих сугрђана, и који су спремни да остварење сопствених интереса ограниче у мери у којој то обавезе према њиховим сугрђанима захтевају (...) јесте друштво које карактеришу солидарност, братство, заједништво.“[60] Ради се заправо о питању шта је основа заједничке припадности и зашто појединци желе да наставе да живе заједно у оквиру једне државе, а не да створе нову или да се припоје другој земљи. Комунитаристи на питање шта је осим заједничких политичких правила неопходно за одржавање јединства одговарају да је то заједнички идентитет, односно заједнички начина живота. Да би људи били вољни да остваривање личних интереса огранче у корист солидарности са сугрђанима, морају имати дубљи осећај заједничког идентитета него што је припадност истој држави. Либерални концепт неутралне државе који се заснива само на сету општеприхваћених правила игре нема одговор на питање идентитета, те је недостатак тржишта у немогућности да створи солидарност и заједничи идентитет. За своје сугрђане жртвујемо се зато што су нам блиски, што делимо заједничку традицију, културу, језик и историју, а не зато што имамо исто држављанство.

58) Карл Шмит, „Легалност и легитимност“, у *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

59) Ендрју Винсент, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 53.

60) Свифт, *наведено дело,* стр. 189.

НЕУТРАЛНА ДРЖАВА – ЗАСТАРЕЛА И ПРЕВАЗИЂЕНА

Део критике против неутралне државе своди се на то да је она просто застралела ствар. Ако је либерализам теорија модерног доба, у постмодерном времену либерализам и неутрална држава постају реликти прошлости. Ово мишљење заступа Џон Грej који се слаже са Макинтајером и комунитаристима да је просветитељски пројекат пропао, као и на њему утемељен пројекат либералне, неутралне државе. Грej тврди да самоурушавање совјетске империје не значи победу либералног модела него је тек увод у епоху пропасти Запада. То што поједини либерали не желе прихватити свој пораз не значи много. Проблем дефинисања услова мирног суживота различитих погледа на свет, актуелан је данас исто колико и у Хобсово време, али либерални одговор више не задовољава, те је потребно створити постлибералну политичку теорију. Тако се и Грej залаже за постизање привременог *modusa vivendi* између различитих култура помоћу политичких нагодби. То подразумева стварање институција политичког и правног плурализма у којима базичне јединице не би били појединци већ заједнице.[61)]

На крају се може поставити и питање успеха читавог либералног пројекта и са њим повезане неутралне државе. Макинтајер сматра да је модерни свет остварио најгоре ноћне море шкотског просветитељства пре него његова надања. Са једне стране назале се масе културних пролетера, а са друге преклапајуће елите које контролишу политичку понуду, манипулишу економским организацијама, правном структуром и токовима информација.[62)]

***

У овом излагању уочавају се главне линије разилажења између комунитариста и либерала. Суштинске разлике између ове две струје у политичкој мисли долазе до изражаја на питању државе. Док либерали заговарају концепт неутралне државе као једини праведан, или најмање лоше решење, дотле комунитаристи упућују значајне примедбе овом концепту. Ради се о широком кругу примедби на које либерална политичка теорија тешко налази одговоре. Како је и сам комунитаризам прилично широк, са уочљивим значајним разликама и размимоилажењима и примедбе упућене

61) Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 25-26.

62) Pyle, *нав. дело,* p. 80.

неутралној држави су некада темељне, а некада дозвољавају могућност помирења и проналажење средњег решења у оквиру политичког либарализма или либералног национализма. Па ипак основне линије напада указују да либерална мисао и неутрална држава не могу да сачувају заједницу, створе и одрже солидарност међу људима, изграде и одрже заједнички идентитет, те да се на тој бази не може одржати ни једна концепција општег добра. Фокусирањем на права појединаца тешко се може створити оквир за остварење заједничке концепције добра. То би значило да је неутрална држава заправо незаинтересована, равнодушна држава која стварајући попустљиво друштво састављено од аутономних и једнакоправних појединаца разара заједницу. Ако се питања доброг живота, вредности и културе оставе тржишту и личном избору, исход би могао бити поразан по саме либерале.

Комунтаристи тврде да је погрешна сама полазна тачка либералне теорије на којој се гради неутрална држава. Људи се не могу посматрати као апстрактни, изоловани појединци. Они су оно што су захваљујући чланству у неким заједницама унутар којих стичу идентитет. Тако и држава, право и све институције пројектоване за апстрактне појединце могу бити тиранске према људима од крви и меса. Вештачки пројектоване институције могу се са становишта морала, традиције и идентитета одређене заједнице сматрати нелегитимним, чак шетним и деструктивним. Комунитаристи зато обрћу либералну схему и сматрају да заједнице на основу своје традиције, идентитета, историје и морала морају саме из себе изнедрити своје институције и концепцију државе, а не да се прилагоде захтевима неутралне државе и институција које у основи репрдукују сасвим одређени либерални поглед на свет. Такође држава своје поступке не мора правдати само на основу свима доступних аргумената, који у крајњој линији апелују на свим људима заједнички *common sense*, већ су довољна оправдања која се позивају на заједнички начин живота. Ако се прихвати комунитаристичка критика мењају се и захтеви према држави. Наспрам неутралне државе поставља се активна држава која штити и промовише вредности одређених заједница. Она се према свима не односи на исти начин. Ако су култура и традиција оно што нас чини политичким онда се оне не могу сматрати одвојеном од државе и тражи се државна интервенција у тој области. На овом месту се и сами комунитаристи међусобно одвајају тиме што једна струја жели да очува идентитет већине, док је друга заинтересованија за добробит мањинских

заједница. Питање обима државне интервенције је такође спорно, али заједничка тачка обе групе је супротстављање либералима и критика праксе неутралне државе.

Ипак, ма колико критиковали либерализам, већина комунитариста није спремна да прихвати крајње консеквенце свог учења и показује интерес да сачува неке споне са либерализмом. У већини случајева не захтевају превелику државну интервенцију и оно што траже често је само више солидарности и више заједништва, односно снажније цивилно друштво, снажнија породица, активнија суседства и локалне заједнице, снажнији средњи нивои политике. Уместо нагласка на појединцу, они траже да држава заштити заједнице. Носталгија за прошлим временима замењује се потрагом за новим изворима заједништва, при чему се вољно или не вољно прихватају неки елементи либералне политике.

Dusan Dostanic

Modern State Under Communitarian Challenges

Summary

The subject of this paper is the communitarian challenge to the modern state. The author points out the difference between liberal and communitarian view upon the state. In the first part of the paper are outlined the main issues facing the theory of the state at the end of XX and the beginning of XXI century. The second part deals with the liberal concept of a neutral state. In the third part of the paper is first discussed the broader communitarian position. Then we move on to a central point of contention between liberals and communitarians. After that are pointed out their different positions when it comes to the state. The author takes into account the different forms of communitarian thinking and their mutual disagreements.

Key words: state, neutral state, institutions, liberalism, communitarianism, identity, self, community

ЛИТЕРАТУРА

- Бери, Норман, *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Винсент, Ендрју, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Волцер, Мајкл, *Подручја правде: одбрана плурализма и једнакости,* Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Gray, John, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1999.

- Дивјак, Слободан, *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Достанић, Душан, „Значај проучавања културе за модерну политичку мисао“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011.
- Dryzek, John S, Honig, Bonnie, Phillips, Anne, (ed), *Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Isensee, Josef, *Država, ustav, demokratija*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
- Кецмановић, Ненад, *Политика, држава и моћ*, Чигоја штампа, Београд, 2009.
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Киш, Јанош, *Неутралност државе*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1996.
- Kraus, Peter, „Komunitarismus“ in Offe, Claus, Hartman, Martin (hrsg.), *Politische Theorie und Politische Philosophie*, Verlag C. H. Beck, München 2011.
- Макинтајер, Аластер, *Трагање за врлином*, Плато, Београд, 2008.
- Матић, Петар, Стојадиновић, Миша, „Либерални национализам: у потрази за изгубљеним идентитетом“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2010.
- Милер, Дејвид, „Националност и културни плурализам“, у Слободан Дивјак, (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002.
- Павловић, Вукашин, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, 2011.
- Pyle, Andrew (ed), *Key Philosophers in Conversation: The Cogito Interviews*, Routledge, London, 1999.
- Plant, Raymond, *Suvremena politička misao*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002.
- Свифт, Адам, *Политичка филозофија*, Clio, Београд, 2008.
- Scruton, Roger, “Multiculturalism, R.I.P.” in *The American Spectator*, December 2010, January 2011.
- Стојановић, Ђорђе, „Концепт стратешке културе: случај ЕУ“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010.
- Tabble, Adam James, “Exclusion for Democracy”, *Political Theory*, Vol. 34, No 4, Sage Publications, 2006.
- Farrelly, Colin, *Contemporary Political Theory*, Sage Publications, London, 2004.
- Шмит Карл, „Легалност и легитимност“, у *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
- Шмит, Карл, *Номос земље у међународном праву Ius Publicum Europaeum*, Федон, Београд, 2011.

• Шмит, Карл, „Појам политичког“ у Карл Шмит, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

Resume

In this article are observed the key differences between liberals and communitarians. The essential differences between these two streams of political thought can be seen at the question of the state. While liberals advocate the concept of a neutral state as the only just or at least "not so bad" solution, communitarians point out significant objections to this concept. On the other hand, communitarianism is a quite broad concept, with obvious internal differences and disagreements. It sometimes has essential complaints to the liberal concept of the neutral state, and sometimes allows the possibility of reconciliation and finding solutions somewhere in the middle which can be the political liberalism or liberal nationalism. Yet the basic line of the attack suggests that liberal thought and a neutral state cannot preserve community, create and maintain solidarity among people, build and maintain a common identity, and that on this basis concept of common good cannot be created. This would mean that the neutral state is actually indifferent, apathetic state that creates a permissive society composed of autonomous and equal individuals which destroys community. If the question of the good life, values and culture, is left to the market and personal choice, the outcome could be devastating for the Liberals.

Communitarians argue that the liberal theory upon which is neutral state build is wrong itself. People should not be viewed as abstract, isolated individuals. They are what they are due to membership in certain communities within which they acquire identity. So, state, law and all other institutions designed for abstract individuals can be oppressive for the people of flesh and blood. Communitarians therefore reverse the liberal scheme and believe that community based on their traditions, identity, history and morality must make their own institutions and the concept of a state, which means not to adapt to the demands of a neutral state and the institutions that basically reproduce quite a liberal view of the world. Also, state cannot justify its actions on the basis of "all available arguments", which ultimately appeal to all people and their common sense. Quite opposite, justifications which refer to a common way of life are sufficient. Against the neutral state stands active state which protects and promotes the values of certain communities. It does not apply to everyone in

the same way. If the culture and tradition are things which make us political, then they cannot be considered separate from the state. So, it requests state intervention in this area. At this point communitarians take different paths. Some of them want to preserve the identity of the majority, while the others are more interested in the welfare of minority communities. The question of the scope of state intervention is also controversial, but both groups oppose the practice of liberals and neutral states.

However, no matter how critical of liberalism, most of communitarians are not ready to accept the ultimate consequences of their teachings and show interest to retain some ties with liberalism. In most cases they do not want too much government intervention and all they really what is often just more solidarity, more unity and a stronger civil society, stronger families, more active neighborhoods and local communities, a stronger mid-level policy. Instead of emphasis on the individual, they are asking the state to protect community. Nostalgia for the past times is replaced by the quest for new sources of community, with more or less willingness to accept some elements of liberal politics.

Овај рад је примљен 5. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
321.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 111-138.

Блажо М. Радовић
Министарство одбране Републике Србије, Београд

ПРЕДВИЂАЊЕ У ПОЛИТИЦИ*

Сажетак

Предвиђање у политици је друштвени феномен, који вешто балансирајући на размеђу научности и ненаучности, природе и уметности, са више или мање успеха, нуди алтернативна решења на путу ка отелотворењу општег добра, као циља сваке политике. И сама политика је у ствари предвиђање. Ова повратна спрега предвиђања и политике рађа бројне методе и технике, непрекидно усавршавајући и унапређујући сазнања о будућности. Истовремено, предвиђање у политици није без ограничења, која са једне стране могу бити тренутни научни домети, а са друге разни облици злоупотребе или манипулације. Предвиђање у политици се стално налази пред сензационалним видицима и бескрајним ограниченостима. Оно, као истинско упориште људске природе, је у сталном покрету за новим сазнањима како би се унапредила безбедност, стабилност и одрживост наших друштава, али и у сталној опасности од економизације, политизације, инструментализације и других видова илузија, као резултат инерције праксе или свесне намере. Који вредносни предзнак, моћ и успешност ће предвиђање у политици остварити зависи од свесне, савесне и моралне одлуке свакога од нас.

Кључне речи: предвиђање, политика, методи, технике, време, стварност, илузија, футурологија.

* Поједини погледи изнети у раду одражавају став аутора, а не Министарства одбране Републике Србије у којем је запослен.

„Експертима не треба одузети реч, треба је само свести на реалне оквире – на решавање парцијалних проблема. Треба одузети реч експертима када се они јављају као планери свеколике будућности.“
(Миладин Животић, 1977.)

Појам „предвиђање“ у свом корену има речи „претходно“ и „видети“ тј. значење које упућује на видети нешто пре, односно видети нешто што не припада садашњем тренутку као датости виђења. Видети, као појам, се у нашем језику често узима не само за физичко виђење тј. пуко гледање ради сазнавања стварности у реалном времену, већ и у смислу „оностраног виђења“ тј. виђења са оне стране стварности, „духовним очима“, оне стварности која не припада материјалном реалитету. Оно често значи и виђење неке друге истине, тајанственог света, незнане поруке, догађаја, људи, духова, бића, Бога. Предвиђање значи и изјаву или тврдњу којом се најављује одређени догађај у будућности. И у другим језицима етимолошка исходишта су сличне природе. Латинска реч *dictio (onis)* – изговарање, казивање, говор, држање беседе, пророчанство, је у корену речи *diction (енг.)* – дикција, избор, распоред речи и *prediction (енг.) односно prédication, prévision (фра.)* – прорицање. У истом смислу се користе и речи *prévoir, présager (фра.)* - предвиђање, прогноза. Често се за синониме термина „предвиђање“ употребљавају речи попут прорицање, пророштво, прогноза, аугурирање, антиципирање, рећи или видети унапред, уметност назирања (Бертран де Жувнел),[1] футурологија (Осип Флехтхајм)[2] и сл. Не ретко срећемо и поистовећивање, мада непрецизно, са планирањем. У неким случајевима се појам предвиђања погрешно схвата и поистовећује са погађањем, мишљењем, па чак и ризиком и клађењем.

Предвиђање као друштвени, психолошки и духовни феномен је друштвено присутна тема од човековог постања. Оно је саставни део слојевите човекове природе обележене потребом за сазнањем, истином, слободом, сигурношћу, срећом, моћи, али и испуњене страхом, знатижељом и амбицијом да вечно живи, да се обожи. Своје постојање у друштву датира дуже него политика као „најста-

1) Bertrand de Jouvenel des Ursins (1903–1987), француски филозоф, политички економиста и футуролог.

2) Ossip K. Flechtheim (1909-1998), амерички политиколог и футуролог немачког порекла.

рија међу друштвеним наукама".[3] Предвиђање је увек било пратилац историчности политике. Колико је политика покушавала да објасни друштво и оно специфично политичко подручје у њему толико је предвиђање, упоредо и као саставни део политике, покушавало да одговори на њене будуће трасе. У основи предвиђања у политици је човекова жеља за достизање најуспешнијег могућег делања, стабилности и безбедности за опште и лично добро. Оно је и потрага за сигурношћу и одрживошћу поретка ради осигурања моћи, кроз персонификацију вечног живота и трајног обожења, ослањајући се на скупове познатих замисли и знатижељно трагајући за новим идејама у циклусима рађања и умирања.

ГРАНИЧНИ КОРИДОР (НЕ)НАУЧНОСТИ

Историчност предвиђања можемо у најопштијем смислу поделити на *ненаучни* и *научни* део. Ненаучни део сеже до дубоке прошлости људске цивилизације. Карактерише га предвиђање повезано са паранормалним карактеристикама и појавама. Човек је често у недостатку сазнања посезао за магијом, астрологијом, нумерологијом или прорицањем судбине, чарањем, гатањем, врачањем, телепатијом, видовитошћу и сл. како би предвидео или барем покушао да предвиди будућност, **„**јер дјелимично знамо, и дјелимично пророкујемо због наше несавршености**"**.[4]

Наука често охоло одбацује и саму помисао на овај аспект човекове природе и друштвености, а **„**званични**"** научници су готови да овим појавама и људима који их проносе, науде ниподаштавањем или игнорисањем. Извесно је да су сујета и гордост предуслов нестанка, а отвореност духа настанка сваког па и научног сазнања, а тиме и предвиђања. Историја је пуна примера научника који су победили научничку окошталост, ослушкујући и време и простор и људе, како би дошли до одговарајућих и што је могуће истинитијих сазнања.

Истина је попут *„златног пресека"* негде у средини, одмерена и избалансирана, потврђујући да ништа људско није вечно, па ни научно сазнање. Пракса је показала да се немерљиво људско искуство, периодично у људској историји, губило уништавањем материјалних трагова и доказа услед катаклизмичних појава у природи

3) Радослав Ратковић, *Основи политички наука*, стр. 19.

4) *Свето писмо - Нови завет*, 1.Кор, 13:9 стр. 340.

или револуционарних друштвених промена, али се исто тако у разним облицима поново обнављало и појављивало, доказујући Фромову тезу о **„**колективном несвесном**“** по којој се долази до сличних сазнања, а да при томе међусобно немамо додирних тачака.

Наведено иде у прилог и тезама Џон Стјуарт Мила (John-Stuart Mill)[5] да се друштво и његове појаве могу спознати и објаснити уз помоћ сазнања психичких особина људи, јер су психички закони у основи друштвених закона, тј. људи су ти који чине друштво онаквим какво јесте. То значи да појединац није изолован од утицаја друштва и обрнуто, друштво је условљено понашањем људи. На сличан начин и Конт тврди да се друштво може проучавати као и природа, да је могуће открити друштвене закономерности или законе и на основу тога предвидети друштвена кретања. На који начин ћемо то урадити, ови мисаони великани су оставили генерацијама иза себе и онима који долазе.

Предвиђање у савременом облику сусрећемо као *научно предвиђање* које је део тројног циља научног истраживања заједно са научним открићем и научним објашњењем појава. И код научног предвиђања поривну мотивацију чини људска природа и потреба за сазнањем непознатих и „будућих токова и стања одређених процеса, као и исход или резултате одређених акција и делатности.“[6] Изведено, научно предвиђање у политици бисмо могли дефинисати као логично закључивање базирано на реалним претпоставкама понашања кључних (политичких) варијабли.

Предмет научног предвиђања су непознате појаве, њихова суштина, чиниоци, својства, везе, будућа стања процеса, услови и узроци њиховог настанка, закономерности и др. Овим општим начелима су обухваћене све друштвене науке, а тиме и политичке науке, односно наука о политици. За разлику од *свакодневног предвиђања,* чији циљ можемо сагледавати као сазнање будућих догађаја и процеса ради решавања конкретних проблема који по решавању добијају „документарну функцију“ *научно предвиђање* има „фундаменталну основу“ чији се резултати „уграђују у теоријски фонд... за будуће практично деловање.“[7]

5) Види: John-Stuart Mill, *Auguste Comte and Positivism*, Интернет: http://www.gutenberg.org/files/ 16833-h/ 16833-h.htm

6) Богдан Шешић, *Основи методологије друштвених наука,* стр. 303.

7) Момчило Сакан, *Методологија војних наука*, стр. 463-64.

Научно предвиђање се на један посебан, рекли бисмо другачији начин артикулише и у футурологији, науци о будућности тј. науци о предвиђању.[8] Неки аутори су склони тврдњи да је футурологија наука која **„**тражи динамику равнотеже у оквирима постојећих система**“** или „наука која треба да управља процесом друштвеног развитка у условима савремене технологије“.[9] Они критички расположени карактеришу футурологију као „идеологију експерата“, наводећи да футуролошке прогнозе имају вредност једино ако понуде решења којима се „смањује проценат неодређености и ризика а повећава способност управљања променама.“[10] Други је представљају као „науку у повоју“ која настоји да се бави тоталитетом и елементима које ниједна друга наука не узима непосредно за свој предмет, тачније она обухвата сва могућа предвиђања о будућности. Полемичко је питање, ако једна „наука“ настоји да се бави предметом које друге науке не препознају или чак одбацују као „ненаучан“ да ли је она уопште наука? Односно, ако нема *стваран* предмет истраживања над којим би спроводила сазнајни процес, питање је да ли таква наука уопште постоји или је то пак наука о ономе што реално не постоји, што би био револуционарни преседан у науци. Значај овог питања, а посебно однос између футурологије и политике, као и предвиђања у футорологији и предвиђања у политици отвара низ хеуристичких питања, од којих су многа научно неутемељена, на граници научног сазнања, развојна, па рекли бисмо и опсенарска. То захтева значајнију синтезу сазнања о међусобним односима и тачкама преплитања, што неће бити предмет овог рада.

ПРЕДМЕТ ПРЕДВИЂАЊА У ПОЛИТИЦИ

Предвиђање у политици свој предмет и метод црпи из конститутивности ових елемената у самој науци о политици. Ако узмемо у обзир схватање да је предмет науке о политици „политичка сфера као релативно самостална област друштвене стварности коју сачињава све што је политичко“[11] онда можемо закључити да предвиђање у политици за свој предмет, *у ширем смислу***,** узима све несазнатости и будуће токове политичких појава попут политич-

8) Види: Ален Грас, *Футурологија,* 1997.

9) Миладин Животић, „Футурологија и утопија“, стр. 50.

10) Исто, стр. 54.

11) Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, стр. 24.

ког деловања, политичких односа, политичких процеса, институција, организација, као и њихове мотиве и узроке, затим политичку свест, политичке идеје, политичку историју[12] у смислу друштвено-историјских догађаја и сл.

У ужем смислу, предвиђање у политици за свој предмет има остварење општег добра и праведности, државу и њене институције, политичке процесе освајања и одржавања власти, управљања, развоја, промене или смера, субјекте политичких процеса и чиниоце који на њих утичу, односно сазнање о предмету предвиђања у циљу достизања извесности која омогућава безбедност, стабилност и одрживост друштва, управљачких процеса и управљача у њему. На тај начин предвиђање добија и ону практичну улогу алата или инструмента практичне стране политике.

Поред навођења шта јесте, нужно је навести и шта није предмет предвиђања у политици, ослањајући се на саму суштину логике науке, утврђивања научног знања и научног истраживања приликом решавања проблема узрочности. Тачније ослањајући се на Њутново (Issac Newton) постављање проблема узрока у науци према коме „нема узрока". Он је објаснио шта је привлачна сила тј. шта су односи између предмета и шта је облик који би требало да поприми њихово кретање тј. еволуција у времену, али се није бавио смислом и питањем шта је узрок тих ствари, јер би у противном дошао до Бога.[13] И данас се наука „одриче" дела стварности прибегавајући *научним поједностављивањима* ради лакшег разумевања појава. У прилог томе иде и тврдња да „трагање за исконом и новумом (за самореализацијом личних људских могућности) не припада сфери научног знања.[14]

Не би било проблема да се тако постављена наука задржава у одабраној сфери „привидне" или „скраћене" реалности. Проблем настаје када тако постављена наука претендује да објасни све, целокупни реалитет и суштину. Свесно одбацујући трагање за смислом на својим почецима и не уграђујући питање о смислу у своје

12) Исто, стр. 22-24.

13) Ален Грас, *Футурологија*, 1997, стр. 122.

14) Миладин Животић, „Футурологија и утопија", стр. 65. и („Утопијско мишљење је увек двоструко кретање – оно је тежња за исконом, и тежња за новумом. Термином „искон" обележавамо човекову тежњу за властитим идентитетом, за оним што је изгубљено, чега нема. Термином „новум" означавамо тежњу за још неискушаним, ризик да се иде с ону страну стереотипа, прописа и норми свакодневнице, да се на лични ризик трага за смислом опстанка", *исто*, стр. 64.)

темеље колико год то било тешко за науку, она „погорђена“ сазнањима и дометима у свесно одабраном и ограниченом реалитету у коме се не прича о смислу, ускаче са пуном силом у терен смисла и претендује на његов престо. Но тешко да ће и једна наука у томе успети, што потврђује њена историчност, нужна пролазност и природа превазилажења новим сазнањима. Све дотле док синергично не прихвати питање смисла у својим истраживањима, она ће лутати у *довољности без узрока,* са својим научним револуцијама и синусоидним оповргавањима, самодовољно се крећући у свесно ограниченом простору. Када буде прихватила *духовну димензију* у своје истраживачко поље, биће оплемењена за нови квалитет. Самим тим у себи ће имати већи степен истине и способности за поуздано предвиђање будућих токова, јер ће у себи имати делић вечности као предмет свог истраживања. До тада ћемо и даље говорити о вероватности не само предвиђања у политици, већ и у самој науци о политици.

МЕТОДЕ, ТЕХНИКЕ И ГРЕШКЕ ПРЕДВИЂАЊА У ПОЛИТИЦИ

У тежњи ка прецизнијим и извеснијим научним предвиђањима политичких појава истраживачи прибегавају универзалним методама попут *научне импликације* где се на основу појединачне чињенице предвиђа друга појединачна чињеница, *дедуктивног предвиђања* (предвиђање посебног на основу сазнања општег и чињеница које су у складу са њима), *индуктивног предвиђања* (предвиђање општег на основу познавања појединачног који су у складу са њим), *индуктивно-дедуктивног предвиђања* (на основу утврђене истоветне особине или дешавања код посебних случајева исти се дедуктивно примењују на сазнавање других посебних случајева), *дијалектичко-дедуктивног предвиђања* (које подразумева превазилажење противречности између ранијег сазнања и нових чињеница)[15] и *хипотетичко-дедуктивног предвиђања* (које се показала продорнија за практичне политиколошке прогнозе засноване на довољном броју случајева и искуству заснованом на чињеницама, као и у инструменталном политичком деловању).[16] Међутим,

15) Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, стр. 189-93.

16) Иван Радосављевић, *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, 161-62.

код предвиђања веома сложених догађаја, код којих узрочне везе нису познате, Шешић предлаже да се ослонимо на *статистичку индукцију* и *статистичко индуктивно предвиђање* „чија се извесност изражава степеном вероватноће у смислу степена могућности истине“, што се изражава рачуном вероватноће.[17)]

Да бисмо имали употпуњену слику о коришћеним методама и техникама предвиђања не можемо да се задржимо само на верификованим научним методама већ је неопходно уважити и методе и технике које су различитог степена научности, али које се у сазнајној пракси често користе и које су дале извесне резултате. Оне се употребљавају и у другим (друштвеним) сферама науке, које имају значајан утицај на политичке појаве. Синергичност међусобног деловања економије, технологије, културе, безбедности или самих промена у окружењу неизоставно утиче и на преплитање и међусобно преузимање метода и техника. Имајући наведено у виду, остале методе и технике се могу груписати у: квалитативне (интуитивне), квантитативне, истраживачке, нормативне и методе повратне спреге.

Квалитативне (интуитивне) методе се користе када су тачни подаци тешко доступни па је неопходно прибећи интуицији као природном својству човека заснованом на обједињеном стеченом знању и искуству. Ту убрајамо: бреинсторминг (набацивање идеја), обрнути бреинстроминг, синектика (аналогија), делфи метод, научна фантастика (утопија), експертска анализа, поглед одоздо на горе, фокус групе, технолошко предвиђање, лични интервју, анализа унакрсног утицаја, ретроспектива, преглед посматрања, играње улога и игре симулације.

Кванитативне методе подразумевају методе које обједињавају математичка правила настала из података прошлих догађаја као предвиђање будућих догађаја. У квантитативне методе убрајамо: статистичку методу, аналогну методу, узрочни модел, корелацију и екстраполацију тренда.

Истраживачке методе користе сазнање о садашњем стању, његовим потенцијалима и трендовима које пројектују у будућност и на тај начин предвиђају будућност, али под претпоставком да се средина (појава) неће мењати у осталим битним факторима. У ове

17) Богдан Шешић, *Општа методологија,* оп.цит., стр. 363.

методе убрајамо: морфолошку анализу, метод сценарија и моделе симулације.

Нормативне методе представљају жељену будућност, на начин да се постављају циљеви или жељена стања у будућности као полазна основа, а онда се из „будућности" иде у назад по временској основи до садашњости уз разраду метода и техника за реализацију жељеног стања. У нормативне методе спадају: стабло релевантности и метода узорка или шаблона (*енг.* pattern).

Методе повратне спреге сагледавају предмет предвиђања на начин да проучавају токове од циљева ка средствима и од расположивих средстава ка циљевима. Обухватају метод повратне спреге (*енг*. feedback) и теорију игара.[18)]

Наведене методе и технике немају подједнаку употребну вредност за предвиђање у политици. Посебно јер се приликом предвиђања у политици морамо ослањати на политичку сферу коју карактерише несталност и сложеност, немогућност долажења до тачних информација и података, склоност мешања објективне реалности са субјективизмом и имагинацијом (замишљањем), условљеношћу и увезаношћу политичке сфере са другим друштвеним областима и делатностима и др. На известан начин то нас упућује на отвореност у коришћењу метода и тахеника ради сагледавања, ако не тачних, а оно бар потенцијалних или наслућујућих токова које не бисмо смели занемарити. Исто тако нас упућује на објективизацију реалности и настојање истраживача-прогностичара да своја запажања темељи на што је могуће објективнијој слици, уважавајући поред главних токова и могуће настајање пропратних појава и последица. Можемо имати у виду и сазнање да су многе појаве у политичкој сфери настале као замена за задовољење истих потреба, само на други начин. Као и да су потреба за сазнањем, моћи и одржањем (нагон за животом, укључујући и супституцију за вечни живот), између осталог снажни покретачи људског духа на инвентивност и новачење у циљу њиховог задовољења у политици.

Да би се увећао степен поузданости, односно смањио степен непоузданости предвиђања прибегава се *контролним методама* попут: *триангулације* (паралелних предвиђања), *анализе осетљивости* (анализе нумеричких метода), *вероватне варијације*, *пара-*

18) Марија Серво, „Методе предвиђања промена у окружењу", стр. 38-42.

лелних сценарија и *усменог објашњења*.[19] Такође, пожељно је ослањање на више различитих метода које се међусобно надопуњују и које уравнотежују научна застрањивања која доводе до погрешака, погрешних закључака и предвиђања, а у крајњем и до погрешног планирања и деловања у политици.

Постављајући питање „Шта ако?“ и проналазећи одговоре, уживљавајући се у саму политичку појаву и њен ток, упоређивањем и избором најбоље методе и технике за предвиђање и контролу поузданости, ми и даље нећемо доћи до апсолутне истине и потпуно тачног предвиђања будућих несазнатости. Пре ћемо доћи до свести о потреби *умне ширине* са којом треба да приступимо политичкој појави, тачније доћи ћемо до јасности да приступ мора да буде растерећен субјективних предрасуда и крутих убеђења, а обремењен широким и смисленим гледањем на проблем. Тек тада можемо доћи до сазнања о новом начину размишљања о будућности политичких појава, као и до низа алтернатива. Будућност није окамењен тренутак већ, као и садашњост, процес испуњен обиљем могућности, чије мноштво непознатости и вероватности можемо предвиђањем свести на уравнотежен број разумних токова.

Оно што је предност људске природе је уједно и његова највећа мана. Тај *дуалитет суперлативности* је најизразитији у људском „ограничењу“ да за „најразумнији ток“ и „најбољу варијанту“ политичког процеса или појаве бира њему разумљив и логичан садржај, што не значи да је тај садржај и истинит. Зато су најчешће грешке приликом предвиђања у ствари људске грешке настале делом као продужетак људске природе, а делом васпитања и личне (не)активности. Тако се и у предвиђању појављују *карактеристичне грешке* попут: „претерани оптимизам, немогућност да се утврде претпоставке, лоша процена брзине догађаја, ограничена стручност, недостатак маште, занемаривање ограничења, механичко ослањање на екстраполацију, превремени завршетак, претерана прецизност, необазирање на спољашње снаге, неуспешно спајање квантитативних мера са квалитативним ставовима, неутврђивање пута до резултата и лоше коришћење информација.“[20] Такође, грешке могу бити *локалног* и *системског* карактера,[21] али и у подацима, моделима предвиђања, у несклађености предмета са методама

19) Марија Серво, „Научно предвиђање у служби успешног пословања“, стр. 26.

20) Марија Серво, „Научно предвиђање у служби успешног пословања“, стр. 27.

21) Исто, стр. 28.

и техникама предвиђања, у самом приступу па чак и намерно (свесно) изазване грешке.

Грешке направљене у политичкој сфери имају несагледиве последице по ток једног друштва, његовог ближег и ширег окружења, па и читавих политичких заједница и цивилизација. У једном случају то је изражено у непроцењивости људских живота, душевном и телесном страдању, уништеним материјалним и културним добрима, а на другој страни изгубљеном врему које је човеков најзначајнији ресурс. Свест о могућим грешкама у предвиђању, смањује њихов утицај приликом планирања и реализације политичких акција, као и последичност политичког одлучивања, док са друге стране повећава степен одговорности прогностичара, планера, управљача и извршилаца. Такође, на уравнотежен и превентиван начин нас упућује да се прилагођавамо променама, да правовремено припремамо друштво на промене, али и да консензусно и одговорно иницирамо промене у циљу већег нивоа безбедности, стабилност и одрживости наших друштава. То важи и у ситуацијама и областима обремењеним различитим облицима дисконтиунитета, учећи нас да усмеравање и обликовање промене, као и прилагођавање новонасталим ситуацијам не значи по аутоматизму карактерну лицемерност, слабовољност и превртљивост, већ одговорност, зрелост и осетљивост за догађаје у нашем окружењу, истанчанији категоријални апарат, унапређеније мишљење и вредновање, изоштреније сазнање и анализу, боље планирање, прецизније моделовање, смисленије и промишљеније предвиђање, правовремене припреме, делотворност и ефикасност у сваком часу и на сваком месту, што је од посебног значаја за организоване колективитете.

Упоредо и упркос слабостима, људско сазнање по својој природи се креће ка све прецизнијем предвиђању политичких појава. Пракса, као спознавање чињеница о предмету предвиђања, ће на најбољи начин одредити и вредност полазних хипотетичких оквира и крајњи резултат предвиђања политичких појава, а то је њихова корисност и примењивост за опште добро, што би требало да буде циљ сваке политике.

НЕУЈЕДНАЧЕНОСТИ ПОЛИТИКЕ И ПРЕДВИЂАЊЕ

Неуједначеност и неправилност одвијања друштвених (политичких) појава отежава предвиђање, а тиме и планирање и припремање за истраживање, као и предузимање конкретне акције као сврхе политике. Поједини аутори, попут Нортропа, порицали су предиктичку могућност друштвених, а самим тим и политичких теорија тврдећи да се због своје слојевитости оне не покоравају закону сталности „што онемогућава предиђање будућег стања чак и када би садашње стање било специфично дато.“[22)]

У политичким наукама владају сложене и динамичне закономерности узрочности и зависности које је самим тим теже, али не и немогуће, предвидети. Извесно је да досадашња сазнања у политичкој теорији и теоријама политике не омогућавају чврста упоришта за прецизна предвиђања, нарочито ако их сагледавамо кроз чиниоц време као трајање и кроз наведено самоограничавање у постављању проблема узрочности. Наука о политици није подређена строгим логичким нужностима тј. формалним импликацијама. Она је до извесне мере, због природе политике, отворена за манипулације, илузије (привиде и обмане) и нагађања. Зато се пред предвиђање политичких појава поставља низ тешкоћа. Једна од њих је што у свом испитивању будућности полази од непотпуног броја чињеница и непоузданих узрочних веза међу чињеницама. Затим имамо проблем анализе тих чињеница и њиховог тумачења на начин да се не утврђује само „оно што јесте“ већ првенствено „оно што се не зна“, као и проблем долажење до оног најистинитијег тумачења, с обзиром да чињенице у политичким појавама допуштају распон различитих, а често и потпуно супротних тумачења. И као последње, проблем ваљаног и основаног постављања хипотезе или хипотетичког оквира за предвиђање неоткривених и непознатих политичких појава, њихових својстава и веза са другим појавама и процесима, као и будућих смерања познатих политичких појава и процеса као могућих истина. Такође, не бисмо смели запоставити и „људски фактор“, односно способност научника-прогностичара која у великој мери може одређивати правац, карактер, ниво и смисао тако постављеног предвиђања.

22) Богдан Шешић, *Општа методологија,* стр. 359.

И поред наведеног можемо тврдити да „реална импликација вероватноће“[23] постоји тј. вероватност, могућа истинитост или извесност да ће се нека политичка појава десити или одвијати на предвиђен начин, као и да ће се иста моћи објаснити, а тиме и предвидети. *Моћ предвиђања* је условљена самим предметом предвиђања, сазнатошћу односно експликативном снагом политичке теорије, односно теорије о политици коју користимо и одабраних метода предвиђања. „Прошлост је вилајет чињеница над којима немамо никакву моћ...то је вилајет сазнатљивих чињеница...(у коме) позитивно знање можемо да имамо само о прошлости...у погледу прошлости човекова воља ништа не вреди, његова слободна воља је равна нули, његова моћ – непостојећа“[24], тврди Бертран де Жувнел**.** *Успешност предвиђања* зависи од основних фактора попут одредивости степена тачности садашњег стања система или процеса, познавања тенденција развоја и тачности процене будућег стања на основу садашњег стања. У великој мери за ваљано научно предвиђање политичких појава је важно да успешно препознамо односе и везе између чињеница и хипотетичких теорија (хипотеза) које ће довести до квалитативне интерпретације чињеница, њихове узрочности и могућих праваца развоја или дешавања.[25]

Ако су могућности предвиђања извесне ући ћемо у сферу *одређености* политичких појава. Неизвесношћу предвиђања улазимо у сферу *неодређености*, а уколико предвиђањем долазимо до алтернативних (решења) улазимо у сферу *ризика*. Из односа одређености и неодређености произилази и вредност самог предвиђања, али и наша способност да коришћењем научности смањимо неодређеност и ризик на такав начин да их претварамо у извесност. Из тог разлога све је чешћи случај да је предвиђање у политици у рукама оних који планирају и утичу на будућност, било да је у питању држава, центри моћи или ангажовани експерти. Остаје питање какви су домети, квалитет, истинитост и природа таквог предвиђања које је све више монополизовано и професионализовано?[26]

Норвежанин Џон Галтунг (John Galtung) тврди да је примереније рећи да се будућност проучава, пре него истражује. Пре-

23) Богдан Шешић, *Општа методологија,* оп.цит., стр. 359.

24) Воја Чолановић, „Време – како га футуролози виде“, стр. 29.

25) Богдан Шешић, *Општа методологија,* оп.цит., стр. 361.

26) Миладин Животић, „Футурологија и утопија“, стр. 54.

ма њему „истраживање се везује за емпирију, а податке нуди само прошлост; (док) будућност не може да нам их понуди.“[27)]

ВРЕМЕ И ПРЕДВИЂАЊЕ У ПОЛИТИЦИ

„Јер људско време постоји само кад човек чином својим мења свет, превазилазећи старо и стварајући ново. Без новума и искона нема ни људског (историјског) времена, постоји само математичко-физикално време.“ (Миладин Животић, 1977.)

Политику не бисмо смели да поистоветимо и разумемо искључиво као практиковање власти или као остварење одређених идеолошких циљева. Она је наука која изискује потребна знања да бисмо се њом бавили на сврховит и смислен начин, али исто тако за њу је потребно поседовање даровитости и склоности која њеној научности даје животност и употребну вредност.

Сагледавајући на неки начин ова два чиниоца (објективни и субјективни) који чине делатно језгро политике, у њеном предвиђању не бисмо смели да запоставимо и трећи, свепрожимајући чинилац – *време*, као хоризонт сагледавања будућих догађаја. Посебно имајући у виду да време нема своју замену, да постаје све више критичан фактор политичке сфере, несталан и непредвидив чинилац који на предвиђање утиче тројако: и као мерна величина, и као трајање (интервал времена) и као кашњење (у реализацији акција и циљева).[28)]

Предвиђање у политици је веома повезано са познавањем времена као трајања, али и духа времена, као постојања у трајању, од чијег разумевања зависи и наше препознавање различитих перспектива, могућности, потенцијала али и опасности и ризика који нам помажу у бољем разумевању света у коме живимо. Просторно-временско сагледавање политичке димензије је посебно значајно за мале државе и народе, који би своје постојање и односе са другима требало да темеље на корацима у сагласности са временом. То је изузетно важно за усмерења њихове политике, као и за предвиђање токова политичких процеса, идеја и феномена, које би требало да употребљавају као превентивни алат у политичкој сфери.

27) Воја Чолановић, „Време – како га футуролози виде“, оп.цит., стр. 29.

28) Марија Серво, „Хоризонти предвиђања“, стр. 62.

Предвиђати у политици значи да, поред уважавања „духа времена“, користимо расположиве сазнајне капацитете, пре свега институционалне али и индивидуално-стваралачке, као и чиниоце који нам не иду у прилог. Известан степен рационалности у сагледавању будућности укључује аналитичност, отвореност и спремност да се сагледа и разуме шта то „други“ раде, али и свесно уважавање *феномена случајности* у политици, који могу бити некада и пресудни. Такво предвиђање у потпуности искључује менталну и практичну ароганцију, која подстиче на одржавање и употребу принципа моћи заснованих на сили као средству достизања одређених (политичких) циљева. Употребом ароганције искључујемо „другог“ и заснивамо реализацију властитих циљева на сили а не на међусобној сарадњи, не уважавамо потребе „другог“ и стварамо предуслове за настанак „спирале сукобних феномена“ у виду спорова, криза и сукоба. У таквим условима предвиђање се осорно игнорише и запоставља. Строго фиксиран циљ, не уважавање окружења, игнорисање политичке (друштвене) реалност и сл. досадашња политичка пракса је кажњавала последицама, које су много пута биле погубне по друштво и државу која је била на тој силници друштвеног деловања.

Према Бертран де Жувнелу будућност је *подручје слободе* (да замислимо да ће нешто чега нема у будућности постојати), *подручје моћи* (да проверимо вредност онога што смо замислили јер смо у стању да утичемо на будућност) и *подручје неизвесности* (јер оно што ће бити не може да се докаже и провери на исти начин као оно што је већ свршена чињеница).[29)]

Предвиђање у политици је у временском смислу темељено на прошлости и садашњости, а окренуто будућности. Прошлост има своју корективну улогу, коју не треба занемаривати посебно јер је прошлост у многим сегментима саставни део будућности као њене наследнице. Један део прошлости је увек заробљен у свакој будућности, помажући јој да дефинише своја исходишта и утемељења неопходна за отварање нових домета и сазнања, нових предвиђања. Али прошлост не би требало да буде апсолутно одређујућа, што је најбоље изражено у речима ирског државника Буркеа (Edmund Burke, 1729-1797) „Никада не можеш планирати будућност уз помоћ прошлости“.[30)] Међутим наше памћење представља нашу

29) Воја Чолановић, „Време – како га футуролози виде“, оп.цит., стр. 29.

30) Види: http://www.brainyquote.com/quotes/topics/topic_time3.html

прошлост на исти начин на који селективно опажање и средства комуникације пројектују садашњост и будућност. Ово нам говори да свако озбиљно проучавање будућности изискује и озбиљан захват у прошлости. Свођење представе о времену на прошлост као на нешто што је неповратно, на садашњост као на нешто привремено и на непознату будућност у којој се све то тренутно претаче нас упућује на незаобилазност човекове *субјективизације времена*.[31] Многи од догађаја који предодређују будућност већ се налазе у блиској прошлости[32] док догађаји који се дешавају у садашњости су толико испред наше сазнатости да њихов значај препознајемо тек када они постигну критичну масу у неком будућем тренутку. Мењајући будућност ти догађаји могу да захтевају и промену нашег гледања на прошлост. Такође, мислимо да смо кадри да садашњост лакше контролишемо, него прошлост и будућност. Међутим, Мекхејл тврди да је то можда само привид јер се садашњост „може дефинисати и уписати тек кад је прошла. Значај каквог минулог или садашњег догађаја долази до изражаја само у блиској или даљој будућности.“ Из угла употребне вредности прошлост и будућност би се могла сматрати нечим што је претежно под нашом контролом и контролом „неопипљиве садашњости“.[33]

Тврди се да живимо време техницистичког и економистичког сагледавања и вредновања времена у коме највећи израз има планирање у свим сферама друштвеног живота као и психолошки осећај скраћености времена. Такође, време је у предвиђању политике, као и у другим наукама, постављено линерано због потребе друштва у коме производња намеће квантификацију времена. Важно је напоменути да и тако линеарно схваћену будућност „не видимо као континуитет развоја времена, већ као одсечке“[34] времена или безграничан низ садашњих тренутака. Сигурност предвиђања расте са скраћењем временског периода у коме се догађаји посматра-

31) „Своје време имају и песник, и филозоф, и трудница и календар. Своје време има и футуролог! Оно се назива будућност?“ тврди британски књижевник Лоренс Дарел (Lawrence Durrell), из Воја Чолановић, оп.цит., стр. 28., као и италијански филозоф и астроном Ђордано Бруно (Giordano Bruno, 1548-1600) у својој изреци „Време је отац истине, његова мајка је наш ум“ нас подсећају на субјективизацију времена као људске творевине, док амерички писац Вилијем Гибсон (William Gibson, 1948-) тврди да се време креће у једном правцу, а наша меморија у другом. Види: http://www.brainyquote.com/quotes/topics/topic_time3.html

32) На то нас упућује и Џон Мекхејл (John McHale), 1922-1978, амерички уметник, социолог и футуролог шкотског порекла, из Воја Чолановић, оп.цит., стр. 30.

33) Воја Чолановић, оп.цит., стр. 30.

34) Драган Ђуричин, Јован Тодоровић и Стево Јаношевић: *Стратегијски менаџмент*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004. стр. 189.

ју при чему долазе до изражаја методе ехстракције из сазнатог, логичке везе, елиминација, потврђеност у пракси ближе прошлости и др. Коришћење искустава из прошлости се смањује са протоком времена, а неизвесност постаје све извеснија. Проучавањем будућности ми неизвесност не укидамо, већ је смањујемо и доводимо у нама разложне оквире.

Истовремено пракса све више негира линеарну поставку времена у виду наглих, готово револуционарних догађаја због којих се и представа о времену измешта ка „квантном" тј. скоковитом поимању времена.[35)] Почетак 21. века је обележен преседанским случајевима у политичкој сфери који се приказују као психолошки „рестартована" стварност, на начин као да пре њих ништа није било. Као да догађаји, историја и време почињу са 2000. годином. Ново има одјека, старо се заборавља, а о будућности се говори песимистички. Драстичне промене и изненадни догађаји пуни сензационализма се нижу у све краћим размацима и попут савременог Армагедона обележавају нови миленијум.[36)]

И ако све спремнији за овакве догађаје човек више не располаже временом, сада време располаже човеком. Човекова жеља да време схвати као медијум којим се стиже до немогућег и најбољег, у смислу „да све што је овде и сад је лоше, а тамо и тада биће савршено"[37)] и правило да се будућност замишља као „реализација најбоље могућности садашњости" [38)] је укотвљена у песимизам сведене реалности и несигурне будућност, под налетом негативних догађаја у политичкој (друштвеној) сфери. Прошлост се проглашава реликтом и непотребним баластом. Стваралаштво посустаје под налетима техничко-технолошког прогреса због чега се средства за достизање благостања проглашавају за циљ и сврху делања и жи-

35) „ ... још у раном будизму (приближно 3. век н.е.) постојала теорија о тренутности (*кшана-вада*) по којој се време, тј. процесуалност спољног света и свести схватала квантно. Сматрало се, наиме, да процеси не теку континуирано, већ скоковито, да оно што ми доживљавамо као континуиран временски, узрочно-последични след, у ствари представља след веома кратких временских јединица, *кшана*..." Коментар Душана Пајина у Воја Чолановић, „Време – како га футуролози виде", оп.цит., стр. 27.

36) Рушење зграда Светског трговинског центра у Њујорку (11.09.2001.) које се види као предворје прагматично мотивисаног уласка у блискоисточни и средњеазијски метеж Ирака и Авганистана али и као почетак ниспона моћи САД, медијски мондијализоване епидемије птичијег и свињског грипа, пуштање поверљивих информација преко сајта „Викиликс", бројни земљотреси, цунамији, поплаве и пожари великих размера на различитим тачкама земљине кугле, атомски акцидент у Јапану, узбуркан север Африке са ратом у Либији и др.

37) Исто, стр. 36.

38) Ферид Мухић, „Будућност између утопије и антиутопије", стр. 37.

вљења. Истовремено одиграва се надвладавање принципа Времена над принципом Простора, Утопија бива смењена Хетеротопијом. То значи „укидање есхатологије прошлости (митови, генеалогија) односно будућности (идеална заједница, идеални поредак) једном "есхатологијом" садашњости (овде, сада, ту), која имплицира просторне променљиве, распоређивање. Ако је Утопија место којег нема нигде, онда је Хетеротопија место које може бити било где. Распоређивање значи сталну промену граница, онемогућује институционализацију у категоријама традиционалне политичке теорије, и доводи у питање категорије Традиције и Идентитета."[39] Ова трансформација људске перцепције и мишљења, као и односа који из њега произилазе сливају политичку сферу на садашњост која добија нову агенду. Агенду којом се човек развлашћује да управља својом судбином, плаши сталношћу криза и непредвидивошћу шокова и наводи да „глобална питања траже глобалне одговоре".

СТВАРНОСТ ИЛИ ИЛУЗИЈА ПРЕДВИЂАЊА У ПОЛИТИЦИ

Предвиђање у политици можемо посматрати и као научну дисциплину у повоју, која ствара велики простор за синергије свеколиког сазнања. Мада и даље остаје питање да ли је у питању предвиђање или привиђење.

У науци, као и у политици је исправно користити тезе предвиђања ако су тезе засноване на знању, односно ако су утемељене на научно доказаним и научно истинитим чињеницама. Сведоци смо да на том плану највише напора улаже економски и технолошки сектор по природи своје делатности и делатне орјентације, међутим последњих деценија наука покушава да зађе и у поље предвиђања у политици, спорту, настоји да докучи земљотресе, урагане, климатске промене, да предвиди потрошњу природних ресурса, пораст становништва, миграције, изборе и сл.

Предвиђање у политици, настало на тлу САД 60-тих година прошлог века у оквирима војних компанија, је у почетку имало за циљ да предвиди и одреди стратегију будућег нуклеарног рата, да ту стратегију учини употребљивим инструментом политике.[40] Касније, током читавог Хладног рата обојеног нуклераном претњом,

39) Павле Миленковић, „Границе региона: хетеротопија иидентитета. Епистемолошки аспект", стр. 201.

40) **Paul Dickson,** *Think Tanks***,** 1972.

предвиђање у политици се развијало у различитим правцима али увек са једним настојањем - да задовољи одређене потребе. Те потребе се крећу у распону од превазилажења неке неодлучности, односно оправдању неког избора, до оних које су у служби развоја науке о политици тј. епистемолошког, академског, духовног развоја и на крају као водич за акцију. Свака од наведених смерница предвиђања у политици има своје добре и лоше стране. За све њих је карактеристично да су извршене за некога и од стране некога, са циљем сазнавања будућности политичке појаве, оправдавања одређеног избора или у простом ларпурларистичком задовољењу маса код којих је потребно утврдити поштовање према владајућим, без обзира на њихове потезе и вредности које заговарају.[41)] Занимљиви су све чешћи покушаји предвиђања резултата политичких избора или нивоа популарности (рејтинга) путем разних анкета. Медији често користе такве информације да увећају тираж или гледаност, док политичари користе такве информације како би уочили највероватније исходе или садржински унапредили своје кампање у будућности.

Структуре власти и моћи широм света улажу интелектуалне напоре и финансијску подршку овој врсти делатности како би се припремили за будуће догађаје и усмерили према оним битним, са што је могуће мање ризика. При томе користе услуге тзв. „футуриста“ или „прогностичара“, као и различитих маркетиншких агенција, „think-tank“ удружења, института, реномираних појединаца и „спин доктора“ који узимају у обзир све досадашње и тренутне податке, као научни темељ на којем се развијају истраживања и очекивања из будућности.

Некада су предвиђања у политици била обавијена степеном тајности, данас су оне транспарентан пејзаж могућих будућности, распон могућности и потенцијалних дисконтинуитета који, како тврде неки аутори, би требало да нам отвори пут широког сагледавања развојних могућности које би иначе пропустили да уочимо. У самим почецима, научно предвиђање политичких појава се сводило на техницистичко замрзавање света, његову објективизацију која је искључивала онај његов најнепредвидљивији део – самог човека. На тај начин оно се кретало у апоријама тј. уколико су њене прогнозе биле успешније утолико је отвореност ка будућности била мања, првенствено због свођења човека на објекат. На тај на-

41) Ален Грас, *Футурологија*, оп.цит., стр. 3-4.

чин је и стварност била више контролисана политиком и науком у служби политике због чега је политички систем постајао рационалнији, али је човек постајао све неслободнији. Од тог времена до данас предвиђање је еволуирало од пророштва са тврдим хипотезама и детерминистичким сценаријима ка меком убеђивању, саветодавању и препорукама. Државе нису више искључиви „власници будућности", а „експерти-прогностичари" које су такве државе ангажовале су почели да тврде да не знају баш све. Због тога они данас опрезно мапирају будућност на начин да (над)националним креаторима политике или налагодавцима, понуде визију како би свет могао да еволуира, идентификујући могућности и потенцијалне као и негативне развоје догађаја који би могли да угрозе политичке акције. Критички осврт и на овакво деловање прогностичара у предвиђању политике се своди на запажање да када год се предвиђање потчини владајућим идејама, политичким плановима и потребама оно губи оштрицу визионарства, стваралаштва, моћ доношења нових идеја или просто моћ увиђања будућности, њених праваца, трендова, критичних тачака и развоја догађаја. Она тада постаје роб тзв. „реалности" стерилно конзервирајући и обесмишљавајући стварност. Својим деловањем упада у својеврсну декаденцију и властиту супротност, улазећи у немогућу и илузорну мисију „овековечавања" и тотализације једног друштва, једног света.

Неизвесност и несигурност будућих догађаја, у смислу наше омеђаности за њихово сигурно и поуздано предвиђање, је стање природе људског предвиђања али не и саме природе феномена. Човек, било налагодавац, било прогностичар, је тај који има мањкавост и субјективност која се не може у потпуности уклонити, али се може ублажити, па чак и претворити у предност. Тако да наше настојање да сагледамо појаве у политици неће бити усмерене на њихову елиминацију, већ на разумевање њихове природе и предузимање одговарајућих акција.[42)]

Предвиђање будућности нпр. тежишних праваца савремених међународних односа и стратегија деловања се данас према неким ауторима одвија у три смера. *Први* припада групи предвиђања која заговарају „преображени свет" у „будућности без изненађења"

42) Интересантан је пример виртуелне интернет странице под називом „Европа 2020", која представља напор тима истраживача и њихових партнера посвећен предвиђању политике Европске уније на начин да пруже и обједине иновативне садржаје како би унапредили капацитете Европске уније у сучељавању са изазовима 21. века. Види: http://www.eu2020.org

и „тежишне правце међународних односа после глобалне кризе као промене којима се ништа не мења“ и код којих је препоручено управљање преко постојећих мултилатералних установа „поступно поправљаних опрезним подешавањима и чешћим исправљањем курса деловања.“[43] За овакву групу предвиђања добар пример је деценијско искуство у мапирању глобалне будућности помоћу анализа и пројеката РАНД корпорације (RAND – Research and Development),[44] сценаријских модела Националног обавештајног савета за потребе центара моћи и управљања у САД[45] или интердисциплинарног истраживања трендова који одређују будућу одрживост друштава и света у целини а односе се на климу, енергију, храну, пољопривреду и животну средину широм света, коју ради Светски институт за (п)осматрање (Worldwatch Institute).[46]

Други смер чини процес тзв. „деглобализације“, са својим протогонистима Белом (Walden Bello), Кејнсом (John Maynard Keynes) и Поланијем (Karl Polanyi), који препоручују решења која подразумевају крајње „пресецање досадашњег процеса глобализације бременитог сплетом криза“ и кидање „прожимајућих веза међузависности“ које означавају „узроком увлачења целокупног човечанства у глобалну мрежу неправедне и погубне надмоћи једне државе и једног система.“[47]

И последњи, *трећи* смер, који позива на „смеле искораке“ и „вишеструке коренште измене“ у прилазу проблемима међународних односа, упућује нас да је глобална криза прилика за „проналажење управљачких решења подесних за настајуће глобално мрежно друштво“ али и одустајање од владања према застарелим „мапама превазиђеног мишљења“ које иза себе има „поразне последице избегавања и одуговлачења усклађених чињења“, како би на примерен начин управљали садашњошћу и тако лакше увиђали тежишта будућих праваца међународних односа. Гуруи овог смера су Ен-Мари Слотер (Anne-Marie Slaughter) која „умреженошћу“, као особином света у коме живимо, увезује сва друштва са САД

43) Јелица Стефановић-Штамбук, „Предвиђања тежишних праваца међународних односа после глобалне кризе“, *Политичка ревија,* стр. 304-305, 305-313.

44) Види: www.rand.org

45) Види: National Inteligence Council 2025 Global Trends: A Transformed World (Final Report) или National Inteligence Council Security Environment 2025 Final Report (09. Jun 2008.)

46) Види: www.worldwatch.org

47) Јелица Стефановић-Штамбук, оп.цит., стр. 305. и 313-325.

у средишту мрежне повезаности и комуникације и Вилијамс Тапскот (Williams Tapscott) који позива на сарадњу „без надређености и подређености“, без деоба и хијерархија.[48)]

Нажалост, у политици није редак случај да се будућност, а са њом и политичке појаве, „спинују“ односно намерно или плански покрећу уским страначким, државним, институционалним или просто интересима кругова моћи, а да се при томе не сагледавају последице са којима се много дуже живи него што се утроши времена за генерисање таквог „предвиђања“. Некад су погрешна предвиђања резултат слабе информисаности и познавања природе политичке појаве, ограничености прогностичара и других рекли бисмо објективних разлога. Међутим проблем настаје када је погрешно предвиђање резултат намерно превиђаних информација, манипулације људском природом и природом политичке појаве као извориштa илузионизма,[49)]обмане, неморалног и неодговорног понашања прогностичара и/или налагодавца или намерног изазивања наглих догађаја[50)] који у основи имају јасан циљ (нпр. лична корист, потреба за контролом и управљањем, потреба за одржањем на власти, одржавање поштовања и утицаја, стварање светске владе или светског друштва (нације), овладавање туђим ресурсима и др.).

Оптимистичке визије политичких процеса у будућности су се много пута сводиле на проблем материјалног благостања. Настојање да се домогнемо хуманије будућности се често претвара у настојање, а неретко и борбу, за друштво изобиља. Човекова слобода, самореализација, продуховљење и обожење ставља се у апсолутну зависност од раста техничко-технолошке моћи, која својом неконтролисаношћу и доминацијом може уништити основу људског опстанка – душу и природу.[51)] Неретко, предвиђање у политици је настојање владајуће идеолошке парадигме да одбије суштинску упитаност о смислу који поприма историја и о месту човека у простору и времену[52)] склањајући своја усмерења са хуманизације свих деловања. Затим употреба футурологије и футу-

48) Исто, стр. 305. и 325-330.

49) Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, стр. 64-70.

50) Види http://www.un-freezone.org/bloomfield_7.html (Lincoln P. Bloomfield, *A World EffectivelyControlled by The United Nations,* Institute for Defense Analyses, Study Memorandum No. 7, March 10, 1962.)

51) Миладин Животић, „Футутрологија и утопија“, оп.цит., стр.51.

52) Ален Грас, *Футурологија*, оп.цит., стр. 10.

ролошких предвиђања, заснованих на идејама тзв. „технолошког оптимизма“, потрошње и материјалног благостања као инструмента бирократизованих идеологија, зарад стабилизације постојећих политичких система[53].

Резултати предвиђања се, још од краја 70-тих година, систематски уграђују у свеобухватна планирања будућности коју постмодернисти и критичари индустријализованог савременог друштва виде као начин да се јача моћ и власт над човеком, гуше стваралачке могућности, спречава стварање „нових вредности и нове културу која би била израз ослобођеног човека“.[54] Такође, критике сежу и дотле да се футуролошко планирање оптужује да потчињава човека економској нужности и политичкој моћи, као и да се због тога „однос циљева и средстава окреће на главу“, а послушни грађанин који „служи економици и политици...надокнаду за ту верну службу добија у оној будућности која нема никакве додирне тачке са садашњошћу“[55].

Касније отрежњење од идолошких манипулација и илузионизма доноси тзв. *критичка футурологија* која нас суочава са реалним проблемима неконтролисаног раста и потрошње, експлоатације природних ресурса и деградације животне средине, неусклађености финансија и реалне економије, производње хране и раста становништва и др. Нажалост критичка футурологија „није и не жели (и не може) бити она теорија која може да мења социјалне услове савремених (еколошких) криза.“[56]

Често је предвиђање у политици и продужетак сна о „предгреховном“ господарењу природом и свему оном што је чини, укључујући и људе. Оно је сан о вечности, трајности, непроменљивости, извесности. Сан о обоготворењу, који се увек суочава са неумитношћу људске пролазности, нередом, неочекиваним променама, смрћу.

Како помирити антиподе политике у виду стварности и илузије, било да су оне одевене у привиде или у обмане? Како сагласити предвиђање такве природе? Према Симеуновићу „кључ разрешења противуречности илузије и стварности (у политици, Б.Р.) није ни у утврђивању њихове супротности, ни у опредељености за јед-

53) Миладин Животић, „Футутрологија и утопија“, оп.цит., стр. 52.

54) Исто, стр. 60.

55) Исто, стр. 60.

56) Исто, стр. 53.

ну од њих, него у њиховом измирењу".[57] Као што је извесно да је предвиђање од директног интереса за политику и кругове моћи, тако је извесно да је политика у ствари предвиђање, да је на „средокраћи природе и уметности", те да се не може одређи илузионизма. На коју ће страну тас превагнути зависи од наше одлуке, и као налагодавца, управљача, и као прогностичара, истраживача. У тој свесној и савесној одлуци је *кључ именитељ* помирења ове две крајности. Ми смо ти који им дају вредносни предзнак. Ми смо ти који илузионизму политике и предвиђања у политици дају сврховитост својим моралним деловањем, које подразумева одговорност и спремност на труд за опште добро.

*

* *

Нико више не доводи у питање да су свет у коме живимо и стварност која нас окружује сложена. Исто тако нико више не сумња да је зарад „научности" потребно такву стварност упростити, како би се њом лакше управљало. У свеукупној сложености која се веома брзо мења предвиђање у политици ће имати све тежи задатак и све мање простора и времена за стваралачко сагледавање будућности. Да ли то значи да ће предвиђање у политици бити све стишњеније нужношћу да буде окретније, флексибилније и прагматичније или ће се све више тонути у релативизацију и скепсу посматраних појава?

На једној страни футуролози препоручују да се мисли краткорочно, да се призна властито не знање, да се специјализира одређена област и напусти тежња ка досезању сазнања о општој будућности, као и да се прогностичари усмеравају мање на причу, а више на слушање.[58] На сличан начин нас планери света упућују слоганом „господарити будућношћу, суочити се са променом"[59] или као што је пророчица Питија из Делфа, преко својих свештеника, служила као саветодавни ослонац античким владарима, тако по аналогији и „футурологија (предс)казује нашим принчевима шта могу да учине...да би остали принчеви!"[60]

На другој страни наука, а са њом и њена „перјаница" – предвиђање, све мање може да тврди да зна истину. Она све мање зна,

57) Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, оп.цит., стр. 70.

58) *The Economist*, „The future of futurology, Think small, think short—and listen", December 30th 2007.

59) Raymond Aron, *Les Désillusions du progrès*, p. 288.

60) Ален Грас, *Футурологија*, оп.цит., стр. 47.

а све више сумња. Не може ни да се подичи да је у нешто сигурна. Сигурна је да није ниушта сигурна. Сигурна је да је све релативно и да оно што је данас није исто што и сутра. Имамо ли на делу релативну истину, истину садашњости? Ако је садашњост мера свеколике стварности онда је све што је сада оно што јесте. Већ сутра она то више није. Релативна истина. Истина која је само данас и овде. Колико сутра она је релативност, а „истина" је остала прошлости. Следећега дана ње или више нема или је неко стигао да је прогласи за „неистину". Мало тога за века једног човека опстане, а да га у следећем већ не поништи, преправи, доради или потпуно изокрене други човек. У таквом ритму наука која потражује истину трајности и предвиђање које проучава извесну будућност постају уситњено и умањено (са)знање. Све је више научника, академских грађана и припадника епистемолошких заједница који отворено говоре да нешто не знају – а по најмање шта ће бити. Ако они не знају, ко би требао и могао да зна? Други опет говоре да знају, збуњујући нас све више. Једни знају да не знају, а они који не знају причају да знају. Научници, истраживачи, прогностичари и др. који знају да не знају су на Сократовом путу да нешто и сазнају. Други, тешко да ће сем себе убедити било кога шта стварно знају, ако знају уопште.

За неке ауторе ова исходишта и начини предвиђања (у политици) су питање опстанка. Они са забринутошћу посматрају како ће изгледати свет у коме се будућност сагледава све мање из угла ненаучних аспеката културе и хуманизације процеса и деловања, а све више из научно-техничког угла. Брине их и уколико се питање предвиђања у политици сведе на идеолошку раван када је склоно неистини, обмани и самообмани или уколико средства за достизање (са)знања и самореализације постану сама себи сврха, а парцијални циљеви се прогласе општим? Ова питања су све присутнија и код предвиђања у политици и уопште код футурологије, као гранској и сродној дисциплини.

Како испунити један од постулата предвиђања да се предвиде кораци који ће донети најмање штете или највећу корист, а сачувати се од упадања у економизацију или политизацију предвиђања, у нужност ефикасности или инструментализације која неминовно умањује есенцију сваког предвиђања – истинитост, ново сазнање, ново решење.

У свету у којем постоји море информација нама мањкају оне које су нам неопходне. У свету који нуди невероватан избор свега

и свачега нама мањка способност и жеља да одаберемо оно право. Уместо проналажења најбоље могуће одлуке, ми се задовољавамо оном која нам дође прва или која нам се учини прихватљивом. Истина коју сагледавамо је истина једног тренутка, једног места које смо ми одабрали. Из такве референтне тачке ми предвиђамо догађаје и процесе у политици. Из такве позиције и стања свести ми сагледавамо и проучавамо будућност. Међутим, из тако свесно одабране „стишњене рационалности“ ми не можемо да сагледамо, проучавамо и предвидимо догађаје у политичкој сфери. Са већ постојећим ограничењима људске природе и уз свесно поринуће у ограничавање и неморалне поступке, визија будућности ће бити све даља од нас. Свођење искључиво на есхатологију садашњости која носи логику ефикасности, прагматичности и подизања средства на пиједестал циља сазнања утрнуће сваку људскост и претпоставку самореализације и обоготворења. Обесмислиће сваки смисао. Нестаће представе о будућности, а предвиђање као човекова природна потреба и стање постаће само још један реликт прошлости, са несагледивим последицама.

Blazo M. Radovic

FORECASTING IN POLITICS

Summary

Forecasting in politics is a social phenomenon offering alternative solutions towards embodiment of the common good as the objective of any policy, through clever balance between scientific and non-scientific, nature and art, with more or less success. Politics itself is in fact forecasting. This feedback between forecasting and politics brings forth numerous methods and techniques, while continually improving and enhancing the knowledge of the future. Simultaneously, forecasting in politics is not without limits, which on one side may be the current scientific achievements and, on the other, various forms of abuse or manipulation. Forecasting in politics is always faced with sensational views and endless limitations. As the true anchor of human nature, it is in constant search for new knowledge aimed at improving security, stability and sustainability of our societies, but also in permanent danger from economization, politicization, instrumentalization and other forms of illusions, as a consequence of inert practice or deliberate intention. What value prefix, power and success will forecasting in politics achieve, depends on the conscious, conscientious and moral choices of every one of us.

Key words: forecasting, politics, methods, techniques, time, reality, illusion, futurology.

ЛИТЕРАТУРА

- Aron, Raymond: *Les Désillusions du progrès: Essai sur la dialectique de la modernite*, Calmann-Lévy, Paris, 1969.
- Грас, Ален: *Футурологија* (naslov originala Alain Gras, *La Futurologie*, Seghers, Paris, 1976), превела мр Валентина Ручнов, Институт за политичке студије, Београд, 1997.
- Dickson, Paul: *Think Tanks***,** New York, Ballantine Books, 1972.
- Ђуричин, Драган, Јован Тодоровић и Стево Јаношевић: *Стратегијски менаџмент*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004.
- *Енглески речник (Dictionary), српско-енглески и енглеско-српски*, Бранислав Грујић и Илијана Срђевић, приредио Лазар Мацура, Јасен, Београд, 2001.
- Животић, Миладин: „Футурологија и утопија“*,* Часопис *Култура*, број 36/37, Београд, 1977. стр. 50-67. Интернет: http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/ 1556.pdf (сајт посећен 02.08.2011.)
- Казимировић, Н. Радован: *Тајанствене појаве у нашем народу-кременско пророчанство* (репринт издање из 1941. године), Sezam Medico d.o.o. Београд, 1996.
- Миленковић, Павле: „Границе региона: хетеротопија и идентитет. Епистемолошки аспект“*, Социолошки преглед*, волl. XXXVI (2002), бр. 1-2, стр. 201–217.
- Милосављевић, Славомир и др Иван Радосављевић: *Основи методологије политичких наука*, 3. изм. и допуњено изд., ЈП Службени гласник, Београд, 2006.
- Mill, John-Stuart: *Auguste Comte and Positivism*, Интернет: http://www.gutenberg.org/files/ 16833-h/16833-h.htm, (сајт посећен 11.08.2011.)
- Мухић, Ферид: „Будућност између утопије и антиутопије“*,* Часопис *Култура*, бр. 36/37, Београд, 1977. стр. 36-49. Интернет: http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/ CasopisKultura/1545.pdf
- *National Inteligence Council 2025 Global Trends: A Transformed World (Final Report, November 2008)*. Интернет: www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html, (сајт посећен 05.08.2011.)
- *National Inteligence Council Security Environment 2025 Final Report (09 Jun 08),* Интернет: www.dni.gov/nic/NIC_2025_2008_06_09_intro.html (сајт посећен 05.08.2011.)
- Радосављевић, Иван: *Хипотетичко-дедуктивна метода у истраживању политике*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1996.

- Ратковић, Радослав: *Основи политичких наука*, Институт за политичке студије, Београд, 1985.
- Сакан, Момчило: *Методологија војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.
- *Свето писмо - Нови завјет*, превод Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве, Југословенско библијско друштво, Београд, 1998.
- Серво, Марија: „Однос предвиђања и планирања“, *Пословна политика*, ИКП Пословна политика АД, (Земун) Београд, Година XXXVII, јун-јул 2008, стр. 67-70, „Хоризонти предвиђања“, *Пословна политика*, ИКП Пословна политика АД, (Земун) Београд, год. XXXVII, октобар-новембар 2008, стр. 60-63, „Методе предвиђања промена у окружењу“, *Пословна политика*, ИКП Пословна политика АД, (Земун) Београд, год. XXXVIII, број 1-2, 2009, стр. 37-42 и „Научно предвиђање у служби успешног пословања“, *Пословна политика*, ИКП Пословна политика АД, (Земун) Београд, год. XXXVIII, бр. 9-10, 2009, стр. 23-28.
- Симеуновић, Драган: *Теорија политике (ридер)*, I део, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.
- Симеуновић, Драган: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Стефановић-Штамбук, Јелица, „Предвиђања тежишних праваца међународних односа после глобалне кризе“, *Српска политичка мисао*, Београд, бр. 2/2010, год. 17. вол. 28. стр. 297-333.
- Тадић, Љубомир: *Наука о политици*, 2. допуњено изд., БИГЗ, Београд, 1996.
- *The future of futurology, Think small, think short—and listen*, December 30th 2007, from The World In 2008 print edition, Интернет: http://www.economist.com/node/10230338 (сајт посећен 07.07.2011.)
- *Француско-српски и српско-француски речник*, приредио Војислав Николић, 2. изд., Јасен, Београд, 2006.
- Чолановић, Воја, „Време – како га футуролози виде“, Часопис *Култура*, бр. 36/37, стр. 27-35. Интернет: http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/1540.pdf (сајт посећен 15.08.2011.)
- *Цепни речник латинско-српски*, приредио Бранислав Грујић, ИП „Обод“ АД Цетиње, Београд, 1999.
- Шешић, Богдан: *Општа методологија*, 6. изд., Научна књига, Београд, 1988.
- Шешић, Богдан: *Основи методологије друштвених наука*, 3. изд., Научна књига, Београд, 1982.

Овај рад је примљен 10. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
141.78:321.7+32.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 139-154.

Срђан М. Перишић
Факултет политичких наука, Београд

ПОСТМОДЕРНО НЕСТАЈАЊЕ ПОЛИТИЧКОГ И ДЕМОКРАТИЈЕ

Сажетак

Аутор у чланку говори о кризи демократије у западним друштвима и у свету, у епохи постмодерне, као и судбином политичког која је неодвојива од демократије. Полази се од тога да је садржај модерне исцрпљен, и да је наступила нова епоха, постмодерна. Постмодерну посматрамо као либерализовану парадигму. Победа либерализма над другим политичким доктринама условила је његову универзализацију, што вуче за собом суштинске трансформације саме природе политике и демократије, али и самог либерализма. Основне узроке деструкције демократије и нестанка политичког видимо у биополитичком стању, биомоћи и биовласти као темељним карактеристикама либералне постмодерне.

Кључне речи: постмодерна, демократија, либерализам, политичко, криза, биополитика, моћ.

СТАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Шта се догађа управо сада? Шта нам се то догађа? Шта је овај период, управо овај тренутак у коме живимо?

Фуко

Данас је демократија „мит планетарних размера“ који се показује кроз настојање многих у савременом свету да искажу потребу за успостављањем демократије, али и кроз то да готово сви режими настоје да себе легитимизују као демократске порет-

ке. Теоријска мисао о демократији је фокусирана на Хантингтонов *Трећи талас*, односно на демократску консолидацију у постауторитарним друштвима. Истраживања се, у последњих двадесетак година, баве углавном процедурама доношења одлука, изборима, успоном, ширењем или извозом демократије, при чему су све више у оптицају појмови: „развијена демократија", „ограничена демократија", „надзирана демократија", „дефектна демократија", итд. Међутим, стварност је другачија. Тако нас Кецмановић подсећа да се заборавља да се ствари назову правим именом. Он наводи да се тиме вероватно „најављује вријеме постдемократије", јер је демократија „постала спектакл којим управљају ривалски тимови спин-доктора који одређују политичку агенду, врше селекцију ограниченог броја тема, инсценирају их и персонализују, медијски обликују јавно мњење итд." Наиме, „у оним случајевима гдје су знак и означено у тако драматичном раскораку да то боде и већ замагљене очи и вријеђа већ помућени здрав разум, прибјегава се релативизујућим атрибуцијама"[1] (Кецмановић, 2009, 52). Дакле, у условима данашње вишеструке светске кризе, демократија не може бити у успону и не може се посматрати кроз термине ширења. Данас нам постмодерна епоха показује да је садржај демократије промењен и да се њоме манипулише.[2]

Манипулација демократијом има за циљ да се не уочи разлика између демократске праксе, која је била присутна у *држави благостања,* и постмодерног тоталитаризма. То се може приметити, између осталог, у САД после 11. септембра 2001. године. Наиме, одговор државе на овај догађај је оголио стање демократије у САД. Тако Кецмановић наводи да је „стање перманентне ратне мобилизације у име људских права и демократије довело до ванредног стања и њихове суспензије у властитој кући"[3]. Колективни страх, који постоји код америчких грађања због тероризма, додатно се потхрањује и комбинује са његовом манипулацијом, што има за последицу стварање послушности и одсудства сваке критике. Највеће разочарење је, наводи Жуњић, „гигантски колапс слободне критичке штампе", која је постала главна „трансмисија мани-

1) Ненад Кецмановић, „Демократија и насиље", *Годишњак 2009*, Факултет политичких наука, бр. 3, Београд, 2009, стр. 52.

2) „Демократија је све више манипулативни појам, средство које је функционализовано с обзиром на интересе јачега..." (Вучина Васовић, *Савремене демократије*, том 1, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 20).

3) Ненад Кецмановић, „Демократија и насиље", исто, стр. 51.

пулације домаће и светске јавности". На делу је сужавање личних слобода, које је добило своју законску форму, којим се одобрава не само прислушкивање без судске одлуке, већ и контрола кориштења библиотечког материјала на универзитетима[4].

Криза демократије подразумева да је на делу деструкција њене политичке и социјалне димензије. У политичком смислу то значи непрекидно удаљавање стварних места доношења битних политичких одлука од самих грађана, „олигархизацију, елитизацију и плутократизацију формално демократских институција", и маргинализацију парламента[5]. Последњих деценија ово је добило значење које се односи на свођење вишепартијности на двопартијски систем који делује једнопартијски. Наиме, поражена партија или коалиција не силази са сцене, она остаје у својству лојалне опозиције рачунајући да ће на следећим изборима победити при чему добија и један део власти и користи које су у вези са њом. Овај компромис је у складу са општом тенденцијом укрупњавања монопола на тржишту. Нове партије немају никаквих шанси. Такав систем Зиновјев пореди са једнопартијским системом у бившим социјалистичким земљама. Наиме, прва карактеристика оваквог система је срастање политике и управљања, односно, водећи партијски активисти, политичари су постали део управљачког слоја и у држави и у економији баш као „у државном апарату комунистичких земаља". Зиновјев истиче да политичари постају сарадници концерна, заузимају положаје који уопште нису политички. „Образују се својеврсни картели великих партија и клика професионалних политичара. Они одлучују ко ће, и какве положаје заузети у установама у којима власт има приступа. Партије и клике пребрађују државу у свој плен, у извор свакојаких животних добара..."[6]. Избори су, у таквој ситуацији, изгубили свој некадашњи демократски карактер, јер су се свели на избор лица у органе власти на неограничено дуг период. С тим у вези, све је подређено што оперативнијем управљању. То се може постићи кроз потпуно јединство законодавне и извршне функције власти. Дакле, владе у либералним земљама и

4) Слободан Жунић, *Модерност и филозофија*, Плато, Београд, 2009, стр. 11-12.

5) Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, Службени гласник - Институт друштвених наука, Београд, 2010, стр. 57.

6) „Образују се својеврсни картели великих партија и клика професионалних политичара. Они одлучују ко ће, и какве положаје заузети у установама у којима власт има приступа. Партије и клике пребрађују државу у свој плен, у извор свакојаких животних добара..." (Александар Зиновјев, *Запад*, Наш дом – Age D' Homme, Београд, 2002, стр. 165.).

не заступају вољу демоса, већ вољу елита, или, боље речено, *већина* уопште и непостоји као примарно дати фактор (изузев у самим изборима).[7] Постоје само створене субјективности у служби власти, односно на делу је десубјективизација саме демократије.

Деструкција социјалне димензије демократије је везана за нестанак *државе благостања*. Сама социјална држава је у великој мери успела да искорени тлачење, понижења, што је услов за раст слободе и бољи живот човека, што је и сврха демократије. Пјер Бурдије (P. Bourdieu) наводи да је либерализам у економији створио „дарвиновски свет" несигурности, патње и стреса, што је образовало „једну резервну армију радне снаге укроћене прекаризацијом" и незапосленошћу. Наиме, тежња економских монопола ка остваривању максималног профита у условима кретања капитала и финансија на глобалном нивоу, условила је да тржишна економија спроводи политику усмерену на флексибилност у запошљавању и платама. На делу је „индивидуализација односа између послодаваца и запослених. То се постиже „утврђивањем индивидуалних циљева, увођењем индивидуалних евалуативних разговора, индивидуализовањем повишице, индивидуализовањем каријере, ауто-експлоатацијом..."[8]. То је довело да слабљења колективних циљева и солидарности између свих. На делу је систем „структуралног насиља" који се огледа у деморализацији и конформизму. То ствара „складно функционисање индивидуалистичког микро-економског модела", а армија незапослених и „није армија, јер изолује, етомизује, индивидуализује, демобилише и десолидарише"[9]. Радништво је изгубило свој политички идентитет, деполитизовано је, а тиме је и потреба за демократијом сужена.

Манипулација јавним мњењем путем медија је пример у коме се огледа криза и ишчезавање демократије. Иначе, јавно мњење чине тренутна уверења, ставови и судови. Кецмановић наводи да се оно образује узајамним сучељавањем партикуларних и субјективних интереса путем дијалога и дебате, уз свестрану толеран-

7) „Представничка демократија из саме своје бити рађа осамостаљивање политичких елита од демоса и њихово претварање у елитистички слој, а тенденцијски, и у посебну политичку класу." (З. Видојевић, исто, стр. 21).

8) На делу је „индивидуализација односа између послодаваца и запослених. То се постиже „утврђивањем индивидуалних циљева, увођењем индивидуалних евалуативних разговора, индивидуализовањем повишице, индивидуализовањем каријере, ауто-експлоатацијом..." (Пјер Бурдије, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 110-111.).

9) Пјер Бурдије, исто, стр. 111–112.

цију према свим разликама и супротностима, чиме се „долази до општег, односно, барем већинског интереса“[10]. Овако дефинисано и у пракси примењивано схватање јавног мњења је карактеристика демократије. Имајући у виду да је јавно мњење саздано од жеља, интереса, и сл. који су мање или више субјективни, оно је врло флуидно, подложно контроли и манипулацијама политичких и економских центара моћи. То се одвија путем медија.

Медији грађанину сугеришу ослобађање „сувишних“ идентитета сводећи га на индивидуу којој је свеједно шта се дешава у земљи и свету. Циљ је да се спречи било каква политичка акција усмерена на стварање опозиције либералном поретку. Медији су фактор деполитизације. „Телевизија предлаже једно виђење света које је све више деполитизовано, асептично, безбојно, и све више вуче за собом новине у свом скретању ка демагогији и подређивању комерцијалним потребама“[11]. Ги Дебор (G. Debord) је писао да су медији део *друштва спектакла*, у коме постоји само оно што се појављује, а медији поседују монопол над оним шта се појављује[12]. Антонио Негри (A. Negri) и Мајкл Харт (M. Hard) примећују да се политика преселила из парламента у медије, чиме је постала део *виртуелне стварности.* Наиме, спектакл се види најпре у области изборних кампања где је фокус не на политичким проблемима већ на слици и изгледу политичара. Ова двојица теоретичара наглашавају да је „политички дискурс један артикулисани рекламни врисак, а политичка партиципација се редукује на избор пробављивих слика.“[13]

ЛИБЕРАЛНА ПОСТМОДЕРНА

Све појаве овог времена показују да се у старом животу више не може наћи задовољење.

Хегел

Проучавање савремених друштвених и политичких феномена поставља методолошке проблеме истраживачима. Наиме, Епштајн

10) Ненад Кецмановић, *Домети демократије*, ФПН – Чигоја, Београд, 2005, стр. 43.

11) Пјер Бурдије, исто, стр. 87-88.

12) Ги Дебор, *Друштво спектакла (La Société du spectacle),* А. Голијанин, Београд, 2003.

13) Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, стр. 344. Наслов оригинала: Michael Hardt/ Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press; Cambridge, Massachussets / London, 2000.

нас обавештава да се, с једне стране, наука углавном бави објективним чињеницама, које као такве спадају у прошлост и које су „постале својина историје". С друге стране, наводи он, проучавање и схватање савремености пружа нам „јединствену могућност за докучивање смисла појава, како се оне откривају сада и овде", тј. смисла савремених друштвених и политичких феномена. Када је у питању постмодернизам, ми се налазимо „и унутра и изван њега"[14]. С тим у вези, да бисмо разумели савремене појаве, тј. положај демократије, изроке њене деструкције у западним друштвима и у свету, у епохи постмодерне, као и судбину *политичког* која је неодвојива од демократије, полазимо од тога да их морамо интепретирати у ширем дискурсу чије су оне део. Дакле, треба схватити смисао постмодерне како би се сагледао феномен нестајања политичког и демократије.

Почетком 80-их година прошлог века у западној политичкој филозофији и теорији започиње филозофски дискурс између постмодерниста и модерниста. Дискурс је отворен Лиотаровим (Liotard) програмским текстом *Постмодерно стање* у коме је постмодерно стање западног друштва одређено као стање у коме се више не поклања поверење метапричама (великим, општим и јединственим наративима) као што су просветитељска о еманципацији човечанства, идеалистичка о теологији духа и историјска о херменеутици смисла.[15] Све метаприче, у које Лиотар убраја и политичке идеологије и доктрине, су изгубиле своју општу важност и снагу легитимације. Лиотар сагледава учинак модерности кроз практичну реализацију политичких идеологија, доктрина и теорија епохе модерне. Политичке доктрине модерне су компромитоване у друштвеној стварности, јер настоје да једну вредносну норму универзализују чиме потчињавају интересе и вредности других погледа. Оне производе насиље настојећи да свој нормативни идеал примене на сложену друштвену стварност. С друге стране, сама епоха модерне је зачела стварање плуралитета животних норми и културних разлика, што метаприче чини насилним, јер у таквој плуралној реалности немогуће је реализовати неки нормативни идеал без политичког насиља. Дакле, тоталитаризам и политичко насиље су

14) Михаел Н. Епштајн, *После будућности: судбина постмодерне*, Draslar partner, Београд, 2010, стр. 5.

15) Лиотар објављује 1979. *Постмодерно стање* (*La Condition postmoderne, Rapport sur le savoir*), 1983. године *Раскол* (*La Differend*). Српско издање: Жан Ф. Лиотар, *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988.

њихова последица, а сам крај модерне то разоткрива и уводи друштво у постмодерно стање, стање лишено доминације свих метаприча и идеологија, али и стање „радикалног плуралитета“[16].

Период у коме се распламсава дискурс о крају модерне и почетку постмодерне, тј. о исцрпљености метаприча, је период када са друштвене сцене силази још једна политичка доктрина (социјализам), али и период кога у потпуности обележава победа либералне идеологије. Дакле, можемо се сложити са Лиотаровом критиком метаприча, да су оне иманентно тоталитарне, али не и са делом где он види њихову исцрпљеност и нестанак (крај). Управо победа либерализма над осталим конкурентним доктринама и метапричама и његов успех да у друштвеној стварности увелико реализује своје нормативне идеале је означила једно сасвим другачије *стање* у западним друштвима од оног које је било доминатно у епохи модерне, и једно другачије стање него што га описује Лиотар. Модерна јесте завршена, а нову епоху дефинишемо као либералну постмодерну, а ново постмодерно стање као стање *биополитике*.

Постмодерну, у којој своје пројекте, идеале реализује политичка идеологија либерализма, тј. у којој су биополитика и биомоћ/биовласт доминатна стања друштва, видимо као основне узроке деструкције демократије и нестајања политичког.

Каква је била модерна? Уочавамо два њена битна обележја. Прво, модерна је одрицање од традиционалног друштва (предмодерне) као алтернативне парадигме. Валерштајн (Walerstein) модерност одређује као „спој друштвене стварности и посебног погледа на свет“, те је она „заменила, чак сахранила, оно што сада означавамо као *Ancien Regime*.“[17]. Она је као посттрадиционално и антитрадиционално друштво у себи садржавала идентитете у којима су рационализам, критицизам, наука, експеримент, технолошки развој, индивидуализам и политика заменили теологију, колективност, веру, догматику, холизам, онтологију. Бити модеран, пише Валерштајн, значило је, на самом почетку нове епохе, „бити антисредњовековни, у смислу у којем средњовековни означава ускогрудост, догматизам и, изнад свега, ограничења власти“. Укратко, „то је био тријумф људске слободе над силама зла и незнања“[18]. У епохи модерне постојао је јасан пројекат, оптимизам и јако изра-

16) Жан Ф. Лиотар, навед. дела.

17) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 66.

18) Имануел Валерштајн, исто, стр. 109.

жен хуманистички патос. До данас се тај пројекат у основним цртама реализовао, традиционално друштво је савладано. У ствари, модерна је била процес постепене, „прогресивне либерализације, ослобођења човека од тога, што претендује на догматичку улогу његове колективне идентификације“[19] .

Друго обележје модерне епохе јесу политичке идеологије. Без њих модерна не би била могућа. Валерштајн дефинише идеологију као „један од одговора на тај нови поглед на свет који зовемо модерност“. Наравно, убрзано давање одговора на модерност и формирање идеологија су поспешиле Француска и друге револуције. За разлику од претходних векова, у коме су за животе народа и друштава пресудну улогу имали религија, династије, сталежи, итд., у епохи модерне, наглашава Дугин, „политика се преместила на чисто идеолошки ниво, прекројивши карту света, етносе и цивилизације, на нов начин“[20].

Према томе, модерна, то је „модерност ослобођења, стварне демократије, људског испуњења...“[21]. Све политичке идеологије су биле усмерене у том правцу. Тиме је у модерној епохи предмодерно друштво побеђено. Дугин у том смислу каже да без обзира да ли су неке од политичких идеологија у себи садржавале старе принципе из предмодерне, све су оне на свој начин „исказивале дух модерности“[22].

Пошто се модерна ослободила од онтологије прошлог, тј. традиције, али и онтологије будућег, што су је изражавале друге, побеђене идеологије, као што је комунистичко учење, модерна је постепено дошла до тачке у којој је „сво биће смештено у ефемерну природу тренутка“. Тренутак је, с друге стране, постао узурпиран од стране медија, тј. постоји само оно што показује телевизија. „Биће постоји онолико дуго колико траје информација о њему“[23]. *Живот и биће у тренутку* су тачка тријумфа модерне. Дакле, модерна открива свој нихилизам у том моменту када је програм нихилизма испуњен. Имајући то у виду Дугин наводи да постмодерну можемо именовати и као *ултрамодерна*, али је исправније постмодерна јер

19) Александр Дугин, „Постмодерн или ультрамодерн?“, *Философия хозяйства*, №3, Москва, 2003, стр. 15.

20) Александр Дугин, *Четвертая политическая теориая*, Амфора, Москва, 2009, стр. 17.

21) Имануел Валерштајн, исто, стр. 110.

22) Александр Дугин, *Четвертая политическая теориая*, исто.

23) Александр Дугин, „Постмодерн или ультрамодерн?“, стр. 15.

оно *пост* означава да после реализације процеса модерне не остаје ништа, тачније остаје „чисто ништа".

Готово слично говори Ђани Ватимо (G.Vattimo) у књизи *Крај модерне*[24]. Ватимо види почетке постмодерног мишљења у делима Ничеа и Хајдегера, тј. у Ничеовој апологији нихилизма и у Хајдегеровим текстовима о *превладавању* метафизичког. Они су, према Ватиму, први уочили постмодерне зачетке модерне. Нихилизам је, наводи Ватимо Хајдегера, „процес на чијем крају од битка као таквог 'није остало ништа'".[25] У сваком случају у схватању постмодерне полазимо од нихилизма као врхунца модерне.

Исто тако, откривање испуњења нихилизма модерне епохе поклопило се са победом либерализма. Либерализам је постао реализација процеса модерне, при чему је у тој епохи доследно и методично одбацивао онтологију традиционалног друштва. Либерализам је, у намери да одреди садржај политичког, успео да са историјске сцене склони и све конкурентне политичке идеологије XX века: нацизам, фашизам (укључујући Франков, Перонов и Салазаров облик тоталитаризма), конзервативизам, и на крају социјализам (укључујући комунизам и социјал-демократију). Тако је на крају XX века, од свих политичких идеологија које су биле способне мобилисати милионске масе, и које су се борile да доминирају над историјом, истиче Дугин, остала само једна, либерална[26]. Последња победа либерализма, тј. победа над социјалистичком идеологијом, била је апсолутизација модерне. Идеолошка борба у модерној, око питања шта је нормативни субјекат човечанства, тј. да ли је то раса (нацизам), држава (фашизам), класе (социјализам) или индивидуа (либерализам), решена је победом либерализма, тако да је нормативни субјекат човечанства постала индивидуа. Индивидуални субјекат више није резултат избора између осталих алтернатива, већ је постао нека врста универзално важеће истине. Дакле, човек ослобођен од идентитета, као и „људска права" постају опште прихваћени (макар у теорији) и фактички – обавезни. Човечанство, састављено од индивидуа, која природно теже универзализацији, постаје глобално и једно.

24) Ђани Ватимо, *Крај модерне*, Братство-јединство, Нови Сад, 1991.

25) Ђани Ватимо, исто, стр. 21. По Ватиму, модерна је *превладавање* (*Verwindung*) старог, тј. *новум*, је основни садржај бића, тако да је напуштање тог *новизма* минимални услов преласка у постмодерну, при чему постмодерна не подразумева *превладавање* модерне, већ се према њој односи пасивно.

26) Александр Дугин, *Четвертая политическая теориая*, исто.

С тим у вези, вредности модерне, као што су рационализам, позитивизам, па и научност се „препознају“ као елементи тоталитарне, репресивне политике метанарација, али ових побеђених од стране либерализма, и подвргавају се критици уз паралелну глорификацију потпуне слободе и независности појединца од било каквих идентитета, па и морала, разума, једнакости (социјалне, етничке, полне). Упоредо са тим, човечанство, као глобални свет, се подвргава економским законима (који су савршено очишћени од вредности). Сва политичка правила се замењују техничким (Фуко то назива „управљаштво“, *gouvernementalite*). Политичари се понашају као менаџери, технолози који врше оптимизацију управљањем. Све је подређено што бољем управљању и организацији. И политика. У таквим условима нема места сучељавању и алтернативи јер се нарушава принцип што бољег управљања.

ДЕПОЛИТИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ, ПОЛИТИЗАЦИЈА ЖИВОТА

Данас ништа није модернije од напада на политичко.

Карл Шмит

Либерална постмодерна води ка укидању политике, онакве какву познајемо из периода модерне. Све је усмерено ка спречавању стварања политичке алтернативе. На делу је „исцрпљеност политичког дневног реда“ која се огледа, речено по К. Шмиту, у недостатку непријатеља, што је суштина политичког. При томе, сматра Дугин, када либерализам са нивоа идеја прелази у једини садржај друштвеног и технолошког живота, он више није идеологија, већ егзистенцијална чињеница. Дакле, либерализам из „сфере субјекта прелази у сферу објекта“[27], тј. ова идеологија је „прешла са нивоа идеја, политичких програма, и декларација на ниво ствари, улази у тело друштвене реалности“. Либерализам је „мутирао у начин живота, конзумеризам, индивидуализам, у постмодерни стил фрагментације субполитичког постојања“. Самим тим политика је „постала *биополитика*, прешла је на индивидуални и субиндивидуални ниво“[28]. Истискује се садржај политичког кроз свеопшту политизацију живота. Изгледа парадоксално, али живот је постао део јавне сфере, међутим, на сасвим другачији начин него што је

27) Александр Дугин, *Четвертая политическая теориая*, стр. 6.

28) Александр Дугин, *Четвертая политическая теориая*, стр. 2.

то био у предмодерни. Управо у свеопштој политизацији живота од стране власти види се једна од одредница нестајања политичког и биополитике. Кољевић наводи да „садашња либерална политика, у протеклих десет година је потврдила, управо доказујући се кроз разне облике политизације живота, да нисмо завршили са биополитиком као антиполитиком која означава смрт политичког. Однос између биополитике и нестајања политичког (*disappearance of the political*) може да се посматра као дупли процес узајамног произвођења.“[29)]

Исто тако, нестанак политичког у корист биополитике према Негрију и Харту је обојен тежњом либералне власти да оствари потпуну контролу над становништвом на тај начин што ће сама власт да „постане интегрална функција коју сваки појединац прихвата и реактивира сам од себе“, тј. њен примарни задатак је да управља животом, да буде биовласт[30)]. Циљ биополитике/биовласти је друштво контроле, које се развија „на самом крају модерног времена отварајући се према постмодерном“, а подразумева да „механизми командовања постају све више ‘демократски’, све више иманентни друштвеној области, дистрибуисани на све стране мозговима и телима грађана“[31)].

Теорију биополитике започиње Фуко (M. Foucault) у предавањима на Колеж де Француз од 1976-1979. године.[32)] Према Фукоу, политичко је у директној вези са *моћи*, тј. са облицима испољавања моћи у периоду модерне. Својом генеалогијом моћи Фуко нас упознаје да се у модерни моћ испољила, реализовала као облик суверенитета, а да други облик реализације моћи долази после суверенитета и представља биополитику. Биополитика се према Фукоу почиње јављати још крајем 18. и почетком 19. века, као низ пракси и техника управљања у западним друштвима, усмереним ка популацији. Она је производ либерализма. Сво време епохе модерне биополитика је постепено разарала моћ суверенитета, али

29) Богдана Кољевић, „Нестанак политичког?“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 352-353.

30) Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, стр. 38.

31) Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, стр. 37.

32) Биополитика је присутна у Фукоовим књигама: *Треба бранити друштво*, *Рођење биополитике*, *Историја сексуалности* (1. део), *Надзирати и кажњавати*. У српској политичкој филозофији тему биополитике је отворила Богдана Кољевић са књигом *Биополитика и политички субјективитет* (*Biopolitics and Political Subjectivity*, The New School University, New York, October 2009.).

се у потпуности почиње реализовати тек у праксама управљања неолибералне власти крајем 20. века[33].

Биополитика врши деполитизацију политичког политизацијом живота појединца и становништва преко пракси управљања, тзв. управљаштвом, као и помоћу превласти политичке економије, као облика „управљаштва". Дакле, као прво, она је тотална контрола становништва путем разних пракси и техника: и то кроз усмеравање рађања, смрти, дужине животног века, болести, исхране, и сл. Биополитика као управљаштво је усмерена на живот појединца и популације. Живот је политизован. Друго, праксе управљања се најбоље уочавају у политичкој економији. Економија је „методологија управљања" која се разликује од права и улоге државе, као и од улоге политичког. Циљ ове методологије управљања је да се преко управљања економским процесима врши регулисање становништва, његове економске моћи, раста, здравља, миграција, и сл. Исто и обрнуто, да се прилагођавањем становништва економским процесима обезбеди развој капитализма[34]. И на тај начин живот је постао политички објекат, политизован, а политика деполитизована. За Фукоа деполитизација политичког је економизација путем тржишта, „као места где се ствара истина"[35]. С тим у вези, Кољевић наводи да разлику између политичког и биополитичког треба посматрати као разлику „између самосвести и инструменталног разума, између живота као субјекта и живота као објекта..."[36].

Дакле, биополитика је основна карактеристика испољавања моћи у постмодерној епохи, облик моћи који се односи на систем пракси управљања људским понашањем (животом) од стране либералне власти, дакле, проистекао из дискурса либерализма, а који, као такав, разара модерну. Према томе, између либерализма, биополитике и пракси „управљаштва" животом, стоји једнакост.

Негри и Харт у схватању биополитике дају концепцију „империје", која је суштина нове, постмодерне епохе. Они у основним цртама се ослањају на марксистички модел борбе рада и капитала, који се у постмодерни мењају до крајњих граница. Капитал и тржиште постају свемоћни, глобални, тотални за све. Рад је, према овим ауторима, у постмодерни децентриран, „распршен". Носилац

33) Мишел Фуко, *Рађање биополитике*, Светови, Нови Сад, 2005.

34) Мишел Фуко, *Историја сексуалности*, 1. део, Каирос, Сремски Карловци, 2006, стр. 157.

35) Мишел Фуко, *Рађање биополитике*, стр. 47.

36) Богдана Кољевић, „Нестанак политичког?", стр. 358.

рада је „мноштво“. У постмодерни се сучељавање рада и капитала одвија сасвим другачије, него што је то било у модерни. Уместо „дисциплине“, карактеристичне за модерну, капитал и тржиште користе „контролу“. Уместо политике капитал користи биополитику. Уместо државе имамо планетарне мреже. На делу је деструкција државе-нације, укидају се међудржавни ратови, бришу границе. „Суверенитет је узео нови облик саткан од низа националних у супранационалних организама уједињених под једном јединственом логиком управљања“[37]. Империја за разлику од империјализма, карактеристичног за модерну епоху, је децентрисана, она нема метрополе, нити колоније, она је планетарна и универзална, а глобализација је њена потврда. Империја поседује три нивоа контроле мноштва. То су нуклеарно оружје у рукама политичара, као први ниво биополитичке контроле, транснационалне корпорације као други ниво и трећи ниво контроле је замена за демократију и чине га мас-медији у свом планетарном спектаклу.

Да бисмо у потпуности схватили значење биополитике, нужно је сагледати и у контексту рата. За Фукоа „политика је рат настављен другим средствима“, тј. рат се посматра у бинарној концепцији, да постоје увек две групе појединаца једна наспрам друге.[38] Међутим, сагледајмо значење „хуманитарних ратова“ и интервенција, те безбедности као биомоћи усмерене на „репродукцију идеје мира и демократије“. Наиме, Негри и Харт у делу *Мноштво* сматрају да се *биовласт* у структурисању постмодерног друштва простире кроз две парадигме моћи. То су *парадигме рата и мира*[39]. „Рат постаје општа матрица свих односа моћи и техника доминације“, односно, „рат је постао *режим биомоћи*, тј. облик владавине која нема за циљ само контролу над становништвом него и продукцију и репродукцију свих аспеката друштвеног живота“[40]. То се види у покретању ратова против апстрактних појмова. Непријатељ више нису поједине државе, политичке заједнице или појединци, већ појмови као што је тероризам. Такав рат служи „мобилизацији свих друштвених снага и суспензији или ограничавању нормалног политичког дискурса“[41]. То је и циљ *биовласти* – суспензија политичког. При томе, границе рата и просторно и временски постају

37) Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, стр. стр. 8.

38) Мишел Фуко, *Треба бранити друштво*, Светови, Нови Сад, 1998, стр. 64-67.

39) Hardt, Michael i Negri, Antonio, *Mnoštvo – rat i demokracija u doba Imperija*, Multimed. Institut, Zagreb, 2009.

40) Hardt, Michael i Negri, Antonio, *Mnoštvo – rat i demokracija u doba Imperija*, стр. 29.

41) Hardt, Michael i Negri, Antonio, исто, стр. 30.

неодређене. Рат, дакле, има карактер давних религијских ратова, при чему се „непријатељ“ означава кроз појам **зла**. Исто тако, „међународни односи и унутрашња политика све више постају слични и испреплетани“, јер је непријатељ *и изван и унутра*. То ствара готово идеалну ситуацију за остваривањем биополитичке контроле.

Имајући у виду да рат подразумева хијерархију и послушност, онда је он у ери модерне, ако не потпуно онда делимично, подразумевао и укидање демократиских поступака, дискурса. Дотле, у постмодерни, схватање рата као глобалног и унутрашњег и перманентног и то кроз призму *биовласти* подразумева да „суспензија демократије постаје норма а не изузетак“[42]. Према томе, биовласт/биомоћ за Негрија и Харта означавају перманетно стање рата (глобалног), али на такав начин да стално врше репродукцију идеје демократије и мира, као коначног циља. Наиме, у име демократије и људских права неизбежно је перманетно ванредно или ратно стање. За Агамбена је прелаз из модерне у постмодерну управо индикативан на примеру САД, где се ванредно стање, после *11. септембра*, успоставља као правило, што је само један пример преображаја политике модерне у биополитику постмодерне, при чему су сви грађани субјекти биополитичке контроле, тј. *хомо сацер-и*[43] (Agamben, 2006). Дакле, перманенција ванредног стања имплицира постојање само две позиције, али не кроз бинарност „пријатељ – непријатељ“, већ кроз сагласност (као центар) и несагласност (као периферија, као зло). Ово значи да се у постмодерни не можете определити, као некад у модерни, за десницу, левицу, центар, конзервативност, социјализам, и сл., тј. за неку од ових различитих комбинација. „Непријатељ“ више није супарник са којим сучељавате свој програм. Нема више „пријатеља“ и „непријатеља“. Постоји само принцип: „ко није са нама тај је против нас“, што на глобалном плану има за последицу проглашавања читавих народа и култура отпадничким (несагласним). Тиме је демократија постала „функција софистицираног насиља над здравим разумом, у земљама демократски развијеног свијета, и сировог насиља над читавим нацијама, регионима па и континентима“[44]

42) Hardt, Michael i Negri, Antonio, исто, стр. 33.

43) Giorgio Agamben, *Homo sacer: Suverena moć i goli život*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2006.

44) Ненад Кецмановић, „Демократија и насиље“, стр. 53.

Srdjan Perisic

POSTMODERN VANISHING OF POLITICS AND DEMOCRACY

Summary

The author talks about the crisis of democracy in Western societies and in the world, in the era of postmodernism, as well as the fate of the political as inseparable from democracy. We start with the fact that the content of modern is exhausted, and there has been a new epoch, postmodernism. Postmodern is seen like liberalized paradigm. The victory of liberalism over the other political doctrines has caused its universality, which will incur substantial transformations of the nature of politics and democracy, and liberalism itself. The main causes of the destruction of democracy and political power we see in the bio-political state and bio-power as fundamental characteristics of the liberal postmodern.
Keywords: postmodernism, democracy, liberalism, political crisis, bio-politics, power.

ЛИТЕРАТУРА

- Agamben, Giorgio, *Homo sacer: Suverena moć i goli život*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2006.
- Бурдије, Пјер, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Дебор, Ди, *Друштво спектакла (La Sociétéé du spectacle),* А. Голијанин, Београд, 2003.
- Епштајн, Михаил, *После будућности: судбина постмодерне*, Драслар партнер, Београд, 2010.
- Фуко, Мишел, *Треба бранити друштво*, Нови Сад, Светови, 1998.
- Фуко, Мишел, *Рађање биополитике*, Светови, Нови Сад, 2005.
- Фуко, Мишел, *Историја сексуалности*, 1. део, Каирос, Сремски Карловци, 2006.
- Хардт, Михаел и Негри, Антонио, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005. Наслов оригинала: Michael Hardt/Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press; Cambridge, Massachussets / London, 2000.
- Hardt, Michael i Negri, Antonio, *Mnoštvo – rat i demokracija u doba Imperija*, Multimed. Institut, Zagreb, 2009.
- Кецмановић, Ненад, *Домети демократије*, ФПН – Чигоја, Београд, 2005.
- Лиотар, Жан Франсоа, *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988.
- Валерштајн, Имануел, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005.

- Васовић, Вучина, *Савремене демократије*, том 1, Службени гласник, Београд, 2006.
- Ватимо, Ђани, *Крај модерне*, Братство-јединство, Нови Сад, 1991.
- Видојевић, Зоран, *Демократија на заласку*, Службени гласник – Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Зиновјев, Александар, *Запад*, Наш дом – Age D' Homme, Београд, 2002.
- Жуњић, Слободан, *Модерност и филозофија*, Плато, Београд, 2009.
- Дугин, Александр, „Постмодерн или ультрамодерн?“, *Философия хозяйства*, № 3, Москва, 2003.
- Кецмановић, Ненад, „Демократија и насиље“, *Годишњак 2009*, бр. 3, Факултет политичких наука, Београд, 2009.
- Кољевић, Богдана, „Нестанак политичког?“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

Resume

Liberal postmodernism leads to abolishing politics, politics we are aware of from the modern era. All is oriented to prevention of creating political alternative. "Fatigue of political agenda" is in action. At the same time, liberalism which is in transition from the level of ideas to the level of the single content of social and technological life, is not ideology any more, it becomes existential fact. Accordingly, liberalism comes to the point where it leaves the sphere of a subject and enters the sphere of an object, i.e. this ideology has switched from the level of ideas, political programs and declarations to the level of concrete things. Liberalism has mutated into the way of life, consumerism, individualism..." That way politics has become biopolitics, it has changed into individual and sub-individual level." Political content is being pushed out by universal politicization of life. It looks like paradox, but life has become a part of public sphere, however in a way that is completely different from the one that used to be usual for premodernism.

Овај рад је примљен 9. марта 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

157

Roozbeh (Rudy) B. Baker

МОДЕЛ ШВАЈЦАРСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

179

Зоран Видојевић

СТАЊЕ ЛЕВИЦЕ - ГЛОБАЛНИ НАЦРТ

219

Миодраг Радојевић

ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ УСТАВНОСТИ У СРБИЈИ – устави у „ванредном стању“ – (1990–2010)

245

Миле Ракић

УСТАВНИ ОСНОВИ У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

263

Душан Гујаничић

ПОЛОЖАЈ ЗАКОНА У ФРАНЦУСКОМ ПРАВНОМ ПОРЕТКУ

283

Мухамед Наср

ВЕХАБИЈЕ КАО ПРОДУЖЕТАК СЕЛЕФИЈЕ?

УДК:
342.24(494)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 157-178.

*Roozbeh (Rudy) B. Baker**

МОДЕЛ ШВАЈЦАРСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Сажетак

Са ширењем Европске уније ка југоистоку, односно у правцу мноштва чланица бивше Југославије, врло је вероватно да ће се њене институције, које се карактеришу супротностима и неједнакошћу, показати као неспособне за суочавање са теретом који са собом носи једна ефикасна и демократска владавина. Европска унија мораће да реагује брзо како би се решила инхерентног демократског дефицита који постоји у њеним политичким институцијама. Ако жели да уклони јаз који је настао између њених институција и бирачког тела, Европска унија (ЕУ) мораће суштински да реорганизује структуру датих институција. Приближавањем идеје проширења ЕУ стварности, овај фундаментални захтев постаће неизбежан, уколико нова, проширена ЕУ жели да избегне парализу или могући колапс. Швајцарска представља идеални пример за Европску унију како да реши проблем реформе својих недемократских институција. Паралеле између ЕУ и Швајцарске веома су упадљиве, јер су обе састављене из група које говоре мноштво језика, као и из конгломерата суверених ентитета, од којих сваки поседује јединствену историју и културу. Федерализам уопште, као и швајцарски специфичан облик федерализма (кооперативни федерализам), представљају најбоље решење за решавање демократског дефицита које тренутно трује институције ЕУ.

* Гостујући професор права на Универзитету у Источном Сарајеву. Дипломирао на Универзитету Калифорнија у Сан Дијегу; докторирао (право) на Универзитету у Илиноису; магистрирао (међународно право и социо-политичке студије) на Универзитету Калифорнија на Берклију; докторирао (политика и међународни односи) на Универзитету у Јужној Калифорнији. *Е-Маил*: Rudy.Baker@yahoo.com

Кључне речи: швајцарски федерализам, Европска унија, институције ЕУ, демократски дефицит

УВОД

Са ширењем Европске уније ка југоистоку, односно у правцу мноштва чланица бивше Југославије, врло је вероватно да ће се њене институције, које се карактеришу супротностима и неједнакошћу, показати као неспособне за суочавање са теретом који са собом носи једна ефикасна и демократска владавина. Слични примери могу се наћи у историји: познато је да је ширење старе Хабзбуршке монархије допринело њеном претварању у нејаку и неефикасну државу, која се нашла у ситуацији да треба да управља увећаним бројем становништва са различитим прохтевима. Ако ЕУ жели да избегне судбину Хабзбуршке монархије, мораће брзо да реагује како би се решила *демократског дефицита* који је присутан у њеним политичким институцијама.

Према дефиницији политиколога и чувеног стручњака за питања ЕУ, Johna McCormicka, *демократски дефицит* у контексту ЕУ може се најбоље дефинисати као „јаз између моћи европских институција и способности европских грађана да утичу на рад и одлуке тих институција“.[1] Уколико жели да се реши јаза који се развио између њених институција и бирачког тела, Европска унија (ЕУ) мораће суштински да реорганизује структуру датих институција. Приближавањем идеје проширења ЕУ стварности, овај фундаментални захтев постаће неизбежан, уколико нова, проширена ЕУ жели да избегне парализу или могући колапс.

ЕУ је свакако величанствен експеримент: ова заједница представља огромни скуп различитих језичких и културних група које се труде да формирају неку врсту демократске државе. Велики експеримент заиста, али ако се жели изаћи из оквира обичних експеримената и истражити конкретна и успешна стварност, онда не треба ићи даље од Европе. И, заиста, у срцу Европе, на стратешком прелазу између Алпа и реке Рајне, постоји земља која је успела да на задивљујуће успешан начин формира национални идентитет и политички консензус без стицања фактора за које се традиционално сматра да су потребни за такав подухват. Ова земља не по-

1) McCormick, J.: *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, Palgrave Macmillan, London, 2002, стр. 146.

седује заједнички, колективни језик, нити јединствену колективну етничност, односно религију, али ипак функционише као успешна целина. У питању је Швајцарска. Она успешно функционише јер је озбиљно прихватила све што ЕУ (у садашњем облику) није, тј. чињеницу да се моћ најбоље зауздава када је јаз између бирачког тела и институција моћи што мањи.

Паралеле између ЕУ и Швајцарске су упечатљиве: (1) ЕУ се састоји од група које говоре мноштво језика, као и Швајцарска;[2] (2) ЕУ се састоји од конгломерата суверених ентитета од којих сваки има јединствену историју и културу, као и Швајцарска.[3] Према томе, није изненађујуће то што је норвешки аналитичар Stein Rokkan навео следеће:

Швајцарска представља микрокосмос Европе: језичке и религијске различитости, регионални контрасти у економском развоју и обрасцима насељавања, тврдоглаво чување аутономије у систему увећане међузависности и убрзане међузависности. Због свих наведених разлога, свако озбиљно проучавање швајцарске политике представља допринос проучавању политичке структуре Европе. Ово важи и за историјско и институционално проучавање[.][4]

Ако се посматра швајцарски политички модел, немогуће је заобићи гледиште да је управо овај модел, у којем је нагласак на швајцарском облику федерализма, познатом као *кооперативни федерализам*, најбоље целовито решење за *демократски дефицит* који тренутно трује институције ЕУ и прети да ће ширењем ЕУ, њене институције постати незграпне и безначајне. Демократски плурализам није немогућ у вишејезичним / мултиетничким државама ; загонетка лежи у томе да се плурализам примени на начин који не ремети друштвени мир. Многи европски скептици би рекли да је такав трик неизводљив; међутим, Швајцарска и даље бивствује. У овом чланку покушаћемо да докажемо да је Швајцарска модел

2) У Швајцарској постоје четири језичке групе: немачка (63.7%), француска (20.4%), италијанска (6.5%) и романшка (0.5%), в. Lüdi, G. и Werlen, I.: *Recensement fédéral de la population: le paysage linguistique en suisse*, Office fédéral de la statistique, Neuchâtel, 2005, стр. 8. По Уставу Швајцарске сва четири језика су „национални језици" државе. В. *Constitution fédérale de la Confédération suisse du 18 avril 1999* [даље у тексту *Const. suisse*], члан 4.

3) Швајцарска се састоји из 26 кантона и полукантона, сваки од њих је признат Федералним уставом Швајцарске и сваки поседује различиту културу и историју. В. *Const. suisse*: op. cit., члан 3.

4) Rokkan, S.: *Forward* Steiner, J., *Amicable Agreement Versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1974, стр. xi.

успешног демократског плурализма у хетерогеном друштву, односно да може да послужи као такав модел, јер федерализам уопште, а поготово швајцарски специфични облик *кооперативног федерализма*, служе да се смањи опасност од раздора између многих језичких / етничких група, кроз смањење јаза између бирачког тела и институција и свођење власти на најмањег заједничког имениоца. Према речима америчког правника Stevena G. Calabresia:

[Д]руштвена хетерогеност може представљати велику опасност за стабилну демократску владу. Федерализам … може смањити ову опасност додјељујући мањинама ниво власти унутар које они постају географска мањина. Ако су мањине у извесној мери географски концентрисане и ако је народ спреман да уступи контролу над кључним питањима Уставом установљеним субјединицама нације, онда федерализам може помоћи у одржавању друштвеног мира.[5)]

Део I овог чланка даје концептуалну дискусију федерализма. Део II чланка разматра швајцарски *кооперативни федерализам*, и објашњава зашто је баш тај облик федерализма надмоћнији у односу на остале моделе. Део III чланка нуди компаративно сагледавање швајцарског *кооперативног федерализма* и федерализма који је у пракси у Канади. Део IV чланка даје преглед швајцарских политичких институција, односно, представља пример *кооперативног федерализма* на делу на институционалном нивоу. Део V износи истраживање политичких институција ЕУ, дискутује и идентификује *демократски дефицит* у односу на те институције. Чланак се завршава са дискусијом о томе како швајцарски модел *кооперативног федерализма* може помоћи у решавању проблема *демократског дефицита* у оквиру политичких институција ЕУ.

I. КРАТКА КОНЦЕПТУАЛНА ДИСКУСИЈА ФЕДЕРАЛИЗМА

Федерализам се може дефинисати као област специфичне политичке организације у којој се грађани заклињу на верност двама (или више) суверена на два (или више) нивоа.[6)] Унутар федералног система, нижи нивои (државе, покрајине, кантони, итд.) имају

5) Calabresi, S. (1995): „A Government of Limited and Enumerated Powers: In Defense of United States v. Lopez“, *Michigan Law Review*, бр. 94, стр. 762.

6) Klöti, U.: *Federalism in Europe*, серија предавања угледног госта (15. октобар, 1997), бр. 1, Универзитет Алборг, Веће за проучавање друштвених наука и јавне администрације.

утврђене сфере надлежности које централна власт не може угрозити.[7)] Сваки ниво има своју пореску базу, а нижи нивои играју улогу у процесу доношења одлука на вишем нивоу.[8)] Федерализам, дакле, представља методу управљања која моћ удаљава од центра. У току 34. конференције под називом „Couchiching Conference", коју је организовао канадски Институт за јавне послове (Canadian Institute of Public Affairs), а која је била у потпуности посвећена питању федерализма и његовом значају у модерним владама, британски историчар Maks Beloff је као кључно оправдање постојања федерализма навео следеће:

Сваки федерални систем је компромис. Морају постојати они, који, пре свега, виде потребу за уједињеном акцијом и други који су импресионирани разноликошћу држава и покрајина, и који желе да задрже што већу могућу аутономију појединачних јединица. Сви се слажу да у правом федералном систему мора постојати потпуно јединство у погледу спољног света; одбрана, спољна политика (укључујући спољну економску политику) морају бити проблем централне власти. У погледу унутрашњих послова постоји довољно простора за разноликост. Због тога, федерализам мора увек дозвољавати одређени ниво флексибилности, јер се и фокус било које од обе стране аргумента мења с протоком времена. Из тог разлога, не сме се занемарити амандманска машинерија, као ни инструменти тумачења.[9)]

Кључно обележје федералног система, према томе, јесу компромис и флексибилност између потребе за централним управним телом насупрот захтеву за локалном контролом. Посматрано са структурног становишта, два су појавна облика федерализма: *искључиви федерализам* и *здружени федерализам*. У *искључивом федерализму* многи задаци управљања стриктно су одвојени унутар два нивоа власти. Ту нема преклапања, и као таква, наведена два нивоа владе, барем у теорији, не угрожавају суверена подручја оног другог. Најбољи пример земље која практикује федерализам, односно његов облик под називом *искључиви федерализам*, је Канада. Секција 91 *Уставном закону из 1867*. (део канадског

7) Rubin, E. и Feeley, M. (1994): „Federalism: Some Notes on a National Neurosis", *UCLA Law Review*, бр. 41, стр. 911.

8) Klöti, U.: op. cit.

9) Hawkins, G. (ур.): *Concepts of Federalism: 34th Couchiching Conference*, Canadian Institute of Public Affairs, Toronto, 1965, стр. 7.

Устава)[10] додељује различите задатке управљања искључиво канадском парламенту (примарном нивоу власти), док секција 92 *Уставном закону из 1867.* додељује друге одабране задатке управљања „искључиво" покрајинама (секундарним нивоима власти). Тако су нека од овлашћења, као што су осигурање од незапослености, поштанска служба, као и морепловство и шпедиција под искључивом контролом примарног управног тела или централне владе.[11] Слично томе, следећа овлашћења, као што су оснивање општинских институција, оснивање предузећа са покрајинским објектима, имовина и грађанска права, под искључивом су контролом секундарних управних тела или, као што је то овде случај, покрајинским властима.[12] Под *здруженим федерализмом*, с друге стране, многи, ако не и сви, задаци управљања подељени су између примарних и секундарних управних тела. Најбољи пример земље која практикује федерализам у облику *здруженог федерализма* јесте Швајцарска. Детаљно читање швајцарског Савезног устава открива да Конфедерација (орган власти примарног нивоа) и кантони (органи власти секундарног нивоа) деле власт ни мање ни више него на девет различитих задатака управљања: коришћење воде, путева, регулацију трговине и индустрије, образовања, пореза, пољопривреде, грађанског и кривичног права, социјалне заштите и заштите животне средине.[13] *Здружени федерализам* је надмоћнији од *искључивог федерализма* јер *здружени федерализам* присиљава оба владара да сарађују једни с другима у имплементацији задатака власти; оваква врста сарадње наравно, временом, може довести до хармонизације разних правила и регулације примарног / секундарног нивоа. Алтернатива, унутар *искључивог федерализма*, је непостојање сарадње између две одвојене сфере (јер заиста није потребна), што резултира двема различитим сферама утицаја у оквиру једног политичког поретка.

10) Познат и као *British North America Act*.

11) *Constitution Act, 1867*, (U.K.), 30 & 31 Vict., ц. 3, с. 91, прештампано у R.S.C. 1985, App. II, бр. 5.

12) Исто, с. 92.

13) Linder, W.: *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, St. Martin's Press, New York, 1994, стр. 41.

II. ДЕТАЉАН ОПИС ШВАЈЦАРСКОГ КООПЕРАТИВНОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Генијалност швајцарског, „домаћег" облика федерализма, дакле *кооперативног федерализма*, лежи у његовој способности да примени принцип демократског плурализма на хетерогену мултијезичку / мултиетничку скупину народа. Крајњи резултат јесте систем који у највећој могућој мери смањује јаз између бирача и институција власти, и који преноси моћ на најнижи ниво власти. Начин на који је то урађено садржан је у следећим кључним одликама *кооперативног федерализма*: (1) *принцип супсидијарности*; (2) сарадња између Конфедерације и кантона; (3) једнак однос између Конфедерације и кантона и (4) кочница моћи на федералном и кантоналном нивоу власти путем *непосредне демократије*.

А. *Принцип супсидијарности*

Принцип супсидијарности подразумева да проблеме који утичу на друштво треба решавати држава само уколико приватни сектор није у могућности да их реши.[14] Из горенаведеног следи да *принцип супсидијарности* захтева да се државни ангажман, уколико је то неопходно, треба реализовати кроз најниже могуће нивое власти.[15] Предност увођења *принципа супсидијарности* у Швајцарској је двострука. Прво, трошкове модернизације у Швајцарској сносиле су у великој мери приватне организације, чиме се ограничава потреба за крупним централним телом.[16] Као резултат тога, уместо да сама поднесе терет модернизације државе, влада се развила првенствено како би пружила подршку наведеним приватним индустријама у њиховим настојањима да модернизују државу.[17] Друго, због успостављања односа те врсте, влада (како на федералном тако и на кантоналном нивоу) врло брзо почиње да консултује приватне пословне организације приликом израде нацрта сваког новог закона који може утицати на њих.[18] Осим овог неформалног процеса консултација, након израде нацрта, формално се консултују и разне пословне групације (заједно са кантони-

14) Benini, A.A.: *Modern Switzerland*, McGraw-Hill, Boson, 1999, стр. 79.

15) Исто.

16) Исто.

17) Исто.

18) Исто, стр. 86.

ма), како би дале своје мишљење / сугестију.[19] Крајњи резултат је данашњи политички систем који пружа велику пажњу захтевима и мишљењима посебних интересних група, чиме се на један начин смањује јаз између бирачког тела (који припада разним групама) и институција моћи.

Б. Сарадња између Конфедерације и кантона

Сарадњу између Конфедерације и кантона у процесу вршења власти гарантује како структурна реалност *здруженог федерализма* (у којој су разни задаци вршења власти подељени између органа власти примарног и секундарног нивоа) и још важнија чињеница да се у кантонима налази значајан део машинерије за имплементацију федералног права. Швајцарска има мало федералних агенција са административним присуством на терену.[20] У Канади, федерална влада се може ослонити на сопствене теренске агенције да ће извршити имплементацију њених директива. На пример, савезне порезе у Канади скупља порески орган федералне владе, *Revenue Canada*. Швајцарска федерална влада, с друге стране, при наплати пореза нема ништа слично наведеном пореском органу. Уместо тога, федерална влада је принуђена да се ослони на разна кантонална пореска тела у наплати федералних пореза. Резултат овог процеса је успостављање блиског, симбиотског односа између Конфедерације и кантона, уместо ривалитета између два суверена.

В. Равноправна сарадња између Конфедерације и кантона

Швајцарски Савезни устав гарантује, кроз различите одредбе, да се однос између Конфедерације и кантона заснива на равноправној сарадњи. Кантони „нису у хијерархијском односу са Конфедерацијом, већ су партнери једнаких права".[21] Члан 1 *Устава Швајцарске* именује свих 26 кантона и полукантона и подвлачи како кантони и полукантони заједно са Швајцарцима чине Швајцарску Конфедерацију. Набрајајући различите кантоне и сматрајући да они чине (једним делом) Швајцарску Конфедерацију, члан 1 указује на то да је Швајцарска федерална структура.[22] Члан 53 обавезује Конфедерацију да штити постојање и границе кантона,

19) Wälti, S. (1996): „Institutional Reform of Federalism: Changing the Players Rather Than the Rules of the Game", *Swiss Political Science Review*, бр. 2, стр. 13.

20) Benini, A.A.: op. cit., стр. 80.

21) Исто.

22) Aubert, J.F.: „The Swiss Federal Constitution", у *Introduction to Swiss Law* (ур. Ansay, T. и Dessemontet, F.), Kluwer Law and Taxation, The Hague, 1981, стр. 20.

чиме се осигурава заштита кантона од укидања путем федералног налога. Члан 3 признаје кантоне као суверене ентитете и гарантује им сва права које Устав не гарантује Конфедерацији (слично 10. амандману *Устава Сједињених Америчких Држава*). Ово признање кантоналног суверенитета даље подразумева да Конфедерација поштује аутономију кантона (члан 47), да су кантони овлашћени да склапају договоре унутар њихових интересних сфера (члан 48), да су кантони овлашћени да склапају договоре са другим државама у оквиру својих овлашћења (члан 56). Члан 48 посебно је значајан, пошто га кантони користе као основу за изградњу узајамних хоризонталних кооперативних структура, чиме избегавају централну (тј. федералну) интервенцију.[23)] Уговори између кантона, звани *concordats*, могу регулисати сва извршна, законодавна и судска питања над којима кантони имају власт.[24)] Без обзира на признање суверенитета, кантони такође учествују у иницијалној изради федералних закона који се односе на њих (чак и предложених уставних амандмана), и то путем формалне консултационе процедуре, који је укратко поменут раније. Швајцарски политички аналитичар Sonja Walti објашњава:

Консултовање кантона изводи се путем формалне *консултационе процедуре*. У овој процедури нацрт уставног амандмана, законског предлога (новог закона или његове ревизије) а понекад чак и владиног декрета доставља се стејк-холдерима ради консултација. Консултациона процедура обично укључује интересне групе, политичке партије као и кантоне. Владин декрет обавезује федералну администрацију да консултује кантоне, не само у вези са конституционалним амандманима, него и у вези са законодавним одлукама, ако се одлуке тичу њихових права и дужности или уколико имају значајне политичке, културне, економске или финансијске посљедице по њих.[25)]

Успостављањем односа једнакости између федералног центра и кантоналне периферије, у Швајцарској је очуван друштвени мир међу многим језичким / етничким групама. Федерална влада ни у ком случају не посматра се као хегомонистичка претња; управо супротно, сматра се једним од равноправних партнера.

23) Wälti, S.: op. cit., стр. 15.

24) Исто, стр. 14.

25) Исто.

Г. Непосредна демократија као кочница федералне и кантоналне моћи

Кроз историју па до данашњих дана, Швајцарска се сматра једном од најдемократичнијих држава на свету, понајвише због метода помоћу којег швајцарски систем ограничава федералну и кантоналну моћ. Тај метод назива се *непосредна демократија.* Амерички аналитичар George Arthur Codding објашњава:

За Швајцарску се често каже да је најдемократичнији државни систем … Ниједна друга држава не ослања се толико снажно на савремене инструменте непосредне демократије: иницијативу и референдум. На првом месту, сви уставни амандмани, без обзира на извор, морају добити одобрење већине бирача. Затим, сам народ има моћ да покрене промене у Уставу. Бирач није ограничен само на одобравање или неодобравање предлога које нуди федерално законодавство. И коначно, место где етикета „демократски" поприма посебно значење, налази се тамо где је народу дато уставно право да принуди федералне власти да поднесу већину закона и важних споразума на одобрење народу. Када се узму у разматрање слична права у већем броју кантоналних … питања, швајцарски бирачи заиста постају суштински део законодавног процеса.[26)]

Описани процес заслужује и детаљнију обраду. Предлоге за промену *швајцарског Савезног устава* може дати бирачко тело у форми иницијативе.[27)] Потребно је 100,000 потписа како би таква иницијатива стигла на гласачки листић и била предмет гласања.[28)] Како би била прихваћена, иницијатива за промену швајцарског устава захтева двоструку већину.[29)] Будући да иницијатива не потиче из швајцарске владе, већ од народа, она се сматра „покретачком снагом непосредне демократије".[30)] Сви законски прописи које је донела *Уједињена федерална скупштина*,[31)] што је назив за федералног законодавца, могу бити доведени у питање путем факултативног референдума. Референдум ће се одржати уколико је прикупљено 50,000 потписа у року од 100 дана од дана објављивања

26) Codding, G.A.: *The Federal Government of Switzerland*, Houghton Mifflin, Boston, 1961, стр. 55.

27) *Const. suisse*: op. cit., члан 139.

28) Исто.

29) Под „двоструком већином" мисли се на већину бирача и на кантоналну већину (већини кантона у којим су гласачи прихватили предлог). В. *Const. suisse*: op. cit., члан 142.

30) *La confédération en bref* , Chancellerie fédérale, Bern, 2011, стр. 17.

31) Ово може да укључује савезне законе, обавезујуће одлуке и одробене споразуме.

датог закона / уредбе.[32] Неопходна је проста већина гласова да би закон / уредба била блокирана.[33] Сврха референдума може се описати на следећи начин:

Референдум је сличан вету. Путем блокирања амандмана које предлаже … влада, односно путем одлагања њиховог дејства, референдум одлаже и чува политички процес … Из тог разлога, референдум се често описује као народна *кочница*.[34]

Ограничавање моћи владе које је стављено на располагање бирачком телу путем *непосредне демократије* заиста одстрањује јаз између споменутог бирачког тела и институција моћи. На овај начин осигурава се демократски плурализам и одржава друштвени мир, јер утицајније мањине могу оформити коалиције како би уклониле све уставне амандмане, законе или уредбе с којима се не слажу. Институције моћи свесне су тога и узимају ту чињеницу у обзир. Из тог разлога, радо укључују све интересне групе у процес консултација приликом састављања нацрта амандмана / закона / уредби у припреми (као што је већ споменуто). Страх од кочења којем би могло прибећи бирачко тело путем *непосредне демократије* гарантује избегавање драстичних / контроверзних законских акција, чиме се осигурава друштвени мир.

III. ПОРЕЂЕЊЕ ШВАЈЦАРСКОГ КООПЕРАТИВНОГ ФЕДЕРАЛИЗМА

Кратко поређење језичке политике Канаде и Швајцарске можда ће бити најбољи пример супериорности швајцарског *кооперативног федерализма* у односу на друге облике федерализма. Канада је, као и Швајцарска. састављена из различитих језичких / етничких група; углавном говорника енглеског и француског језика. Потпуно супротно *принципу супсидијарности кооперативног федерализма*, канадска федерална влада је преузела највећи део одговорности по питању језичке политике и чак наметнула билингуализам широм Канаде путем федералног *Званичног закона о језицима* (*Official Languages Act*) из 1969.[35] Резултат овакве погрешне политике је општи колапс друштвеног мира. У претежно англофоним покрајинама као што су Алберта или Манитоба, ста-

32) *Const. suisse*: op. cit., члан 141.

33) Исто, члан 142.

34) *La confédération en bref* : op. cit., стр. 17.

35) B. *Official Languages Act*, R.S.C., chs. 0-2 (1970).

новништво је бесно реаговало на двојезичне саобраћајне знакове, пореске обрасце и томе слично. У претежно франкофоној покрајини Квебек, где имамо претежно француско говорно подручје и где се тај језик пажљиво негује и чува,[36] чињеница да се енглеском језику може и мора дозволити да стоји раме уз раме са француским, је, између осталог, готово довела до отцепљења.[37] С друге стране, у Швајцарској су друштвени сукоби избегнути, и то не са две него са четири конкурентне језичке групе. Таква ситуација произилази из *супсидијаности* на којој инсистира *кооперативни федерализам* у примени моћи. На тај начин, швајцарски политички аналитичар Алдо А. Бенини, објашњава следеће:

Већина Швајцараца неће оклевати … у набрајању предности федерализма које су, за њих, очигледне. Овакав облик владе дозвољава структуру одлучивања која истовремено функционише на неколико нивоа. Он комбинује дугорочно планирање са прагматичним, локалним интересима. Децентрализована политичка власт такође штити … мањине … Из тог разлога, заштита мањина веома добро функционише за језичке и вјерске заједнице. Нико никада не би ни помислио о увођењу немачког као наставног језика у школама или потискивању школске молитве у оквиру католичких кантона. Федерализам на тај начин одговара на културну разноликост Швајцарске. Он усмерава незадовољство далеко од националне политике и тиме повећава националну кохезију. Тако смањује друштвену разлику између грађана и центара моћи.[38]

Релегацијом језичке политике ка периферији, уместо да централне управе, као и приклањањем теорији територијалности језичких група (тј. свака језичка група остаје доминатна у својој области), Швајцарска је успела избећи друштвене сукобе између многих језичких група.

36) За више информација о улози француског језика у развоју квебечког идентитета в. Baker, R.B. (2008): „Racial Formation in Quebec: A Legal Retrospective“, *Journal of Law in Society*, бр. 10.

37) B. Richler, M.: *Oh Canada! Oh Quebec!: Requiem for a Divided Country*, Penguin Books, Toronto, 1992.

38) Benini, A.A.: op. cit., стр. 82-83.

IV. ШВАЈЦАРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Швајцарске политичке институције[39] служе као институционални оквир *кооперативног федерализма* у овој држави. Управо кроз њих, одредбе *кооперативног федерализма* примењују се на националном нивоу и њима се учвршћује концепт демократског плурализма. На политичком нивоу, швајцарска влада састоји се из дводомног законодавца (познатог као *Уједињена федерална скупштина*)[40] и колективног извршног органа (познатог као *Федерални савет*).[41]

Због сложене мреже међуодноса унутар *Уједињене федералне скупштине*, *Федералног савета*, кантона, интересних група, бирачког тела, усвајање новог закона, уопштено говорећи, је дуготрајан процес који траје годину дана и више.[42] Иако је у овом систему усвајање закона дуготрајан процес, компромис се састоји у томе што су сви институционални актери консултовани, а бирачком телу дат завршни вето (путем факултативног референдума); на овај начин осигурава се демократски плурализам и одржава друштвени мир, јер се консултују сви актери и смислено укључују у процес одлучивања.

А. *Уједињена федерална скупштина*

Уједињена федерална скупштина састоји се из два дома. Горњи дом, познат као *Савет држава*, са 46 чланова, заступа интересе кантона.[43] Сваки од 20 кантона бирају по два представника, а сваки од полукантона бирају по једног представника. Сви кантони бирају своје представнике за *Савет држава* директним мандатом, са изузетком полукантона Јура. Доњи дом, познат као *Државни савет*, има 200 одборника који заступају интересе свих грађана.[44] Број кантоналних посланика зависи од броја становништва у том кантону.[45] Сви представници за *Државни савет* бирају се према пропор-

39) Под „политичким институцијама“ мисли се на *Уједињену федералну скупштину* (законодавни део) и *Федерални савет* (извршни део).

40) *Const. suisse*: op. cit., члан 148.

41) Исто, члан 174.

42) *La confédération en bref* : op. cit., стр. 38.

43) Исто, члан 150.

44) Исто, члан 149.

45) На пример, Цирих, највећи кантон по питању броја становника, шаље 34 представника у *Државни савет*, док мањи полукантони, као што је Обалден, шаљу само једног представника.

ционалној заступљености, осим кантона који шаљу само по једног представника. Избори се одржавају сваке четири године. Оба дома имају једнаку одговорност као и моћ. Њихови главни задаци су да помогну у доношењу и озакоњењу уставних амандмана и федералних закона, да утврде да ли су кантонални устави у складу са федералним правом, да одобравају федерални буџет, одобравају међународне споразуме и бирају чланове *Федералног савета*[46] и *Федералног трибунала*[47].[48] Предност дводомног законодавства је у томе да су интереси кантона формално садржани у законодавном процесу.[49] *Уједињена федерална скупштина* себе, пре свега, посматра као ванструковно законодавно тело које се из тог разлога састаје се само четири пута годишње, при чему су састанци отворени за јавност.[50]

Б. *Федерални савет*

Федерални савет чини 7 чланова, које сваке четири године бира *Уједињена федерална скупштина*.[51] Сви добростојећи швајцарски грађани могу бити изабрани у *Федерални савет*. Неограничени реизбор је могућ, мада у пракси чланови сами себе ограничавају на два до четири мандата. Сваке године *Уједињена федерална скупштина* бира једног члана *Федералног савета* као ротирајућег председника Швајцарске конфедерације. Ова титула не даје никаква већа овлашћења, него означава да је њен носилац *primus inter pares*[52] међу колегама, чиме добија задатак председавања састанцима и састајања са страним достојанственицима. *Федерални савет* један је од ретких колективних извршних органа у свету. *Федерални савет* је врховни ауторитет у земљи, а њени чланови првенствено су одговорни за владине активности. Сви федерални саветници имају административни портфолио[53] и задужени су за формулисање тачно одређене политичке области. Све укупно, *Федерални савет* уствари делује као мешавина извршне, законодавне и судске власти. Што се тиче извршне власти, *Федерални*

46) Колективни извршни орган који се састоји из 7 чланова.

47) Врховни суд који се састоји из 38 чланова.

48) *Const. suisse*: op. cit., чланови 163-173.

49) Због чињенице да закон не може бити усвојен без сагласности оба дома.

50) *La confédération en bref* : op. cit., стр. 32.

51) *Const. suisse*: op. cit., члан 175.

52) „први међу једнаким“.

53) Тих 7 портфолија су: спољни послови, унутрашњи послови, правосуђе и полиција, одбрана и спорт, финансије, економски послови, саобраћај и комуникације.

савет планира, координира и унапређује савезну политику.[54] Што се тиче законодавне власти, *Федерални савет* може да поднесе *Уједињеној федералној скупштини* нацрте жељеног закона и да доноси прописе који регулишу имплементацију федералних закона.[55] Коначно, по питању судске власти, *Федерални савет* бави се питањима управног права.[56] За разлику од *Уједињене федералне скупштине*, која се не састаје често, *Федерални савет* састаје се најмање једном седмично током целе године. *Федерални савет* не доноси одлуке гласањем 7 чланова, већ кроз општи консензус, који је добио назив *принцип колегијалности*.[57] Још од 1959. заступање политичких странака у *Федералном савету* води се путем тзв. *магичне формуле*, по којој две највеће конзервативне странке (Слободна демократска странка и Хришћанско-демократска народна странка) треба да имају 4 места у *Федералном савету*, друга конзервативна странка добија 1 место (Швајцарска народна странка), док Социјалдемократска странка левице добија 2 места.[58] То значи да Швајцарска поседује једну од најстабилнијих влада на свету, владу која се није значајно променила у последње 52 године. Иако владина овлашћења изгледају веома велика, нарочито у поређењу са *Уједињеном федералном скупштином*, моћ *Федералног савета* ограничена је на три начина. Прво, принцип колегијалности јака је препрека за контроверзне и раздорне ставове. Друго, *магична формула* гарантује власт удаљену од свих главних странака и уместо тога, она је подељена на 4 странке чији су програми често различити. Треће, *непосредна демократија* осигурава да ће се *Федерални савет* уздржати од заузимања било које позиције која се сматра сувише контроверзном или екстремном, из страха од иницијативе или референдума.

54) *Const. suisse*: op. cit., члан 180.

55) Исто, чланови 181-182.

56) *Федерални савет* доноси одлуке о питањима управног права која спадају у специфични домен његових 7 портфолија. В. *Const. suisse*: op. cit., члан 187.

57) *La confédération en bref* : op. cit., стр. 43.

58) У 2003. и 2008. *магична формула* делимично је измењена како би рефлектовала нову политичку реалност. 2003. Швајцарска народна странка добила је додатно место, услед пораста њеног утицаја унутар изборног тела. 2008. године, додатно место које је дато Швајцарској народној странци је враћено и уступљено новооформљеној Демократској конзервативној странци Швајцарске (која се почетком године одвојила од Швајцарске народне странке и формирала као нова странка).

V. ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ (ЕУ)

Да би се што адекватније приказао начин на који швајцарски модел *кооперативног федерализма* може помоћи у решавању *демократског дефицита* унутар политичких институција ЕУ, потребан је кратак преглед политичких институција ЕУ, а затим и идентификација бројних манифестација *демократског дефицита* унутар већ споменутих политичких институција. Након тога, швајцарски модел може бити примењен. На политичком нивоу, ЕУ је састављена од следећих институција: *Комисије*, *Савета министара*, *Савета Европе* и *Европског парламента*. Осим *Европског парламента*,[59] остале институције не могу бити означене као искључиво законодавне или извршне по природи, будући да извршавају обе функције.

А. *Комисија*

Комисија служи као јединствени хибрид државне службе и дневне владе ЕУ.[60] *Комисија* је састављена из 27 комесара (изабрани из реда земаља чланица) и функционише попут министарске структуре (слично кабинету премијера), са једним комесаром који је председник док су остали комесари задужени за различите административне портфолије,[61] као и за формулисање политике у оквиру споменутих области. Основна функција *Комисије* јесте да доноси смернице (издавањем обавезујућих директива) и иницира доношење закона (кроз израду нацрта).[62] Председник *Комисије* је нешто слично премијеру, осим што нема одређена овлашћења. Наиме, (1) не именује остале чланове кабинета (тј. друге комесаре); (2) може да додели различите портфолије, али мора размотрити

59) Који је, иако знатно скрајнут, изричито законодавни орган у оквиру политичких институција ЕУ.

60) В. *Treaty on European Union*, Mar. 30, 2010, 2010 O.J. (C 83) 13, 18 [даље у тексту *Treaty on European Union*], члан 17.

61) Тих 27 портфолија су: председник; спољни послови и безбедносна политика; унутрашњи послови; правосуђе; основна права и држављанство; економска и монетарна питања; конкуренција; запошљавање; социјална питања и инклузија; унутрашње тржиште и услуге; пољопривреда и рурални развој; здравство и потрошачка политика; трговина; политика проширења европског суседства; поморство и рибарство; регионална политика; климатске активности; истраживања и иновације; међународна сарадња; хуманитарна помоћ и одговор на кризе; дигитална агенда; буџет и програм финансирања; енергија; развој; животна средина; интер-институционалне везе и администрација; пореска и царинска унија; ревизија и борба против превара; индустрија и предузетништво; образовање, култура, вишејезичност и млади.

62) *Treaty on European Union*: op. cit., члан 17.

предлоге важних чланица ЕУ; и (3) не може отпустити друге комесаре (комесаре номинују друге државе- чланице и може их разрешити, *en masse*, само *Европски парламент*). Комесари обављају функцију 5 година (и не могу их сменити државе-чланице из којих потичу).[63] Из тог разлога, *Комисија* је аутономан орган који представља шире интересе ЕУ као институције, који су најчешће одвојени од интереса осталих држава чланица. *Демократски дефицит* овде се манифестује кроз чињеницу да се *Комисија* не може подврћи јавној одговорности.[64] Именовање председника *Комисије* је резултат тајних преговора између држава чланица; не постоји мандат бирачког тела, посредни нити непосредни.[65] Мандат председника *Комисије* заснива се на импулсима држава чланица а не мишљењу бирачког тела.[66] Понекад и грађани и интересне групе имају утицаја на одлуке које доноси *Комисија*.[67] Са својим институционалним седиштем у Бриселу, *Комисија* је у потпуности ослобођена питања интереса локалног нивоа. Будући да је изолована и заштићена од бирачког тела, не постоји ни подстрек ни интерес да се уплиће у оваква питања.

Б. *Савет министара*

Савет министара није сам по себи једно тело, већ је сачињен из различитих 27 министара држава чланица (нпр. када се састане 27 министара пољопривреде, то је *Савет министара пољопривреде*; када се састане 27 министара спољних послова, то је онда *Савет министара спољњих послова*, итд.).[68] *Савет* се мења (из пољопривредног у спољне послове) у зависности од тога шта је на дневном реду. *Савет министара* је заправо законодавно тело у којем се закони које шаље *Комисија* или прихватају или долази до измена, након чега се враћају назад.[69] *Савет* такође може да иницира законе.[70] *Савету* у овим процесима потпомаже стални одбор јавних службеника, познатији као ЦОРЕПЕР, који надзире предложене законе и издаје релевантне препоруке *Савету*.[71] Скоро све

63) Исто.

64) McCormick, J.: op. cit., стр. 146.

65) Исто, стр. 146-147.

66) Јер га именују државе чланице а не бирачко тело.

67) McCormick, J.: op. cit., стр. 147.

68) В. *Treaty on European Union*: op. cit., члан 16.

69) Warleigh-Lack, A.: *European Union: The Basics*, Routledge, London, стр. 41-42.

70) Исто.

71) Исто.

одлуке *Савета* доносе се већинским гласањем[72] (осим неких политичких питања које још увек захтевају једногласност). Међутим, по тзв. *Луксембуршком компромису* (*Luxembourg Compromise*) свака држава чланица може да блокира гласање *Савета* уколико сматра да закон који треба бити изгласан представља претњу њеном суверенитету.[73] *Савет министара* експлицитно је област у којој државе чланице имају директну заступљеност у ЕУ, и све мере које предузме *Савет министара* представљају државни интерес чланица. Овде се *демократски дефицит* манифестује кроз чињеницу да су седнице *Савета* затворене, упркос томе што, као што је речено, *Савет* доноси виталне законодавне одлуке.[74] Резултат такве тајности је да министри не могу бити одговорни пред бирачким телом за мере које предузимају.

B. *Савет Европе*

Савет Европе може се сматрати најмоћнијом институцијом ЕУ у смислу политичке моћи, јер директно представља националне интересе држава чланица.[75] *Савет Европе* састаје се два пута годишње и састављен је од лидера различитих држава чланица. *Саветом Европе* управља председник *Савета Европе* кога бира *Савет* на мандат од две и по године. *Савет Европе* је највиши ниво одлучивања унутар ЕУ;[76] оно стоји изнад и изван других институционалних структура ЕУ. Гласање се не спроводи у самом *Савету Европе*, већ се организују неформални састанци када је потребан широки консензус по релевантним питањима. *Демократски дефицит* овде се манифестује кроз чињеницу да из разлога што је *Савет Европе* неформално тело, лидери држава чланица нису обавезни да се обрате бирачком телу по питању одлука које доносе унутар *Савета Европе*.[77] Савршен пример за ово се може наћи у ономе што је уследило након *Мастрихтског уговора* (који је радикално променио ЕУ раних 90-тих), и који је „углавном договорен иза затворених врата, неадекватно представљен европској јавности и - упркос важним променама које је унео у структуру и циљеве ЕУ

72) Многим државама чланицама осигурани су уравнотежени гласови, (мање - више) пропроциолнално броју становника.

73) Слично *Libertium Veto* у старој Републици Пољској.

74) McCormick, J.: op. cit., стр. 147.

75) В. *Treaty on European Union*: op. cit., члан 15.

76) Мада се то не спомиње у оригиналу *Римског споразума* којим је створена Европска заједница (претеча данашње ЕУ), него више важи као неформално правило.

77) McCormick, J.: op. cit., стр. 146.

- био подвргнут тесту референдума у само три државе чланице [од њих 12], од којих се једна од њих није сложила.“[78)]

Г. *Европски парламент*

Европски парламент је једино институционално тело ЕУ директно одговорно европским гласачима.[79)] То је директно изабрано тело, са 751 чланом.[80)] Састав *Европског парламента* бира се сваких 5 година, према систему пропорционалне заступљености. До недавно, *Европски парламент* није имао много директног утицаја, пошто је једино имао овлашћење да издаје саветодавна мишљења по питању предложених закона. У последњих 20 година, међутим, овлашћења Европског парламента су донекле увећана: (1) *Европски парламент* сада може изгласати неповерење *Комисији* и натерати целокупну *Комисију* да да оставку.[81)] (2) *Европски парламент* сада има овлашћење заједничког одлучивања о законима унутар одређених области.[82)] Процес заједничког одлучивања отежава *Савету министара* да донесе закон уколико *Европски парламент* не да свој пристанак.[83)] (3) Одобрење *Европског парламента* неопходно је такође за одређене споразуме које ЕУ договори са спољним силама. Експанзија моћи *Европског парламента* је свакако позитиван развој у борби против *демократског дефицита*, иако нажалост, нова овлашћења дата *Европском парламенту* нису толико значајна ни далекосежна. Изгласавање неповерења не дозвољава *Европском парламенту* да издвоји одређене комесаре које треба отпустити, већ целу *Комисију* (која можда обавља добар посао), и због тога је његова примена проблематична. Моћ заједничког одлучивања не односи се на кључне области, тако *Европски парламент* и даље остаје релативно слаба институција (вис-а-вис *Комисије* и *Савета министара*).[84)]

78) Isto, стр. 146.

79) В. *Treaty on European Union*: op. cit., члан 14.

80) Број места подељен је између држава чланица на основу броја становништва.

81) Потребна је 2/3 већина. В. *Treaty on the Functioning of the European Union*, Mar. 30, 2010, 2010 O.J. (C 83) 47 [даље у тексту *Treaty on the Functioning of the European Union*], члан 234.

82) У легислативне области унутар којих *Европски парламент* има овлашћење заједничког одлучивања спадају: унутрашње тржиште; слободно кретање радника; заштита потрошача; образовање; култура; здравље; транс-европске мреже; запослење; право на оснивање; и борба против преваре.

83) Тј. Сада је потребан већи број гласова из *Савета министара* да би се донео закон. В. *Treaty on the Functioning of the European Union*: op. cit., члан 294.

84) Кључне легислативне области у којима *Комисија* и *Савет министара* могу да делују без сагласности *Европског парламента* су следећа: полицијска и судска сарадња у

*
* *

Примена швајцарског модела *кооперативног федерализма* могла би помоћи у решавању *демократског дефицита* који загађује институције ЕУ; решење се може наћи у премошћавању јаза између политичких институција и бирачког тела ЕУ. *Принцип супсидијарности* и инсистирање на ангажовању приватног сектора и преношењу моћи на најнижи ниво власти, може да помогне институцијама да укључе више интересних група у процес одлучивања, и да олакшају бирократски пртљаг.[85] Развој формалне процедуре консултација локалних области може помоћи у усмеравању институција према критичним проблемима и чак позитивним сугестијама. Помак у правцу заступљености заснованој на политичким, а не националним или језичким питањима, може обезбедити више одлука заснованих на демократској вољи, уместо залагања за перцепцију различитости засновану на националности. Укључивање неких од националних интереса у *Комисију* као тело које доноси смернице, могло би да помогне у надоградњи интереса државе на тело које одређује смернице, уместо да се њега разграђују. Гаранција моћи коју бирачком телу пружа *непосредна демократија* натјерала би политичке институције да обрате пажњу на жеље бирача (због страха да ће се њихова политика преокренути у референдум) и да ће се бирачко тело осећати оснажено и потпуно укључено у политички процес.

Права је штета што Швајцарску свет толико дуго игнорише и посматра је као обичну знаменитост. Стварност је много комплекснија, јер у данашњем свету нарастајућих мултиетничких сукоба, Швајцарска стоји као подсетник да се кредо националистичког начина размишљања, (карактеристичног за 19. век), а по којем државе требају бити изграђене стриктно на етничким / језичким основама, не мора прихватити. И док ЕУ настоји да реконструише Европу на потпуно нови и оригиналан начин, треба се нагласити да ће, без демократског плурализма, нова Уједињена Европа, чије рађање многи очекују, бити мртворођено дете.

кривичним питањима; ревизија уговора ЕУ; дискриминација; држављанство ЕУ; визе; азил и имиграција; правила конкуренције; економска политика; и порески договори.

85) Може се приметити да *Федерални савет* има само 7 административних портфолија, а *Комисија* 27.

Roozbeh (Rudy) B. Baker

SWISS MODEL OF FEDERALISM

Summary

As the European Union has been spreading to the south-east, that is, in direction toward a cluster of member-states of former Yugoslavia, it is very probable that its institutions, characterized by contrasts and inequality, will prove themselves to be incapable of facing the burden that one efficient and democratic government carries upon. The European Union will have to react quickly in order to solve the issue of inherent democratic deficit in its political institutions. If it wants to get rid of the gap which arose between its institutions and electorate, the European Union (EU) will have to fundamentally re-organize the structure of its existing institutions. As the idea of enlargement of the EU becomes closer to reality, this fundamental demand will become unavoidable if this new enlargened EU wants to avoid the paralysis or possible collapse. Switzerland is an ideal example for the EU on how to solve the problem of reforms of its non-democratic institutions. Parallels between the EU and Switzerland are very obvious as both of them consist of groups speaking multitude of languages and also both of them consist of conglomerates of sovereign entities with their own unique histories and cultures. Federalism in general and the specific Swiss model of federalism (cooperative federalism) are the best solution for solving the issue of democratic deficit which currently causes problems to the EU institutions.

Keywords: Swiss federalism, European Union, EU institutions, democratic deficit.

ЛИТЕРАТУРА

- Aubert, J.F. 1981. „The Swiss Federal Constitution.“ у *Introduction to Swiss Law*, ур. Turgal Ansay и Francois Dessemontet. The Hague: Kluwer Law and Taxation.
- Baker, Roozbeh (Rudy) B. 2008. „Racial Formation in Quebec: A Legal Retrospective.“ *Journal of Law in Society* 10: 1-30.
- Benini, Aldo A. 1999. *Modern Switzerland*. Boston: McGraw-Hill.
- Calabresi, Steven G. 1995. „A Government of Limited and Enumerated Powers: In Defense of United States v. Lopez.“ *Michigan Law Review* 94: 752-831.
- Codding, George A. 1961. *The Federal Government of Switzerland*. Boston: Houghton Mifflin.

- Hawkins, Gordon (ур.) 1965. *Concepts of Federalism: 34th Couchiching Conference*. Toronto: Canadian Institute of Public Affairs.
- Klöti, Ulrich 1997. *Federalism in Europe*. Серија предавања угледног госта (15. октобар, 1997), бр. 1, Универзитет Алборг, Веће за проучавање друштвених наука и јавне администрације.
- Linder, Wolf 1994. *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. New York: St. Martin's Press.
- McCormick, John 2002. *Understanding the European Union: A Concise Introduction*. 2. издање. London: Palgrave Macmillan.
- Richler, Mordecai 1992. *Oh Canada! Oh Quebec!: Requiem for a Divided Country*. Toronto: Penguin Books.
- Rokkan, Stein, *forward* **Jü**rg Steiner 1974. *Amicable Agreement Versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Rubin, Edward L. и Malcolm Feely 1994. „Federalism: Some Notes on a National Neurosis." *UCLA Law Review* 41: 903-952.
- Wälti, Sonja 1996. „Institutional Reform of Federalism: Changing the Players Rather Than the Rules of the Game." *Swiss Political Science Review* 2: 1-29.
- Warleigh-Lack, Alex 2009. *European Union: The Basics*. 2. издање. London: Routledge.
- *La confédération en bref* 2011. Bern: Chancellerie fédérale.
- *Constitution fédérale de la Confédération suisse du 18 avril 1999*.
- *Constitution Act, 1867*, (U.K.), 30 & 31 Vict., ц. 3, прештампано у R.S.C. 1985, App. II, бр. 5.
- *Constitution Act, 1982*, being Schedule B to the *Canada Act 1982* (U.K.), 1982, ц. 11.
- Lüdi, Georges и Iwar Werlen 2005. *Recensement fédéral de la population: le paysage linguistique en suisse*. Neuchâtel: Office fédéral de la statistique.
- *Official Languages Act*, R.S.C., chs. 0-2 (1970).
- *Treaty on European Union*, Mar. 30, 2010, 2010 O.J. (C 83) 13, 18
- *Treaty on the Functioning of the European Union***,** Mar. 30, 2010, 2010 O.J. (C 83) 47

Овај рад је примљен 8. марта 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
329.14"19/20")

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 179-217.

Зоран Видојевић
Београд

СТАЊЕ ЛЕВИЦЕ - ГЛОБАЛНИ НАЦРТ

Сажетак

Левица је у највећем делу света разбијена и толико увучена у систем да ју је тешко препознати, без обзира на то што би суровост нелибералног капитализма требало да доведе до њеног јачања као реакција на овакво стање. Пораз левице је увелико утицао на глобалне, регионалне и локалне прилике у друштву. У циљу анализе положаја и улоге левице у савременом друштву овај рад је подељен на три дела. У првом делу аутор анализира главне комунистичке партије и њихову метаморфозу. У другом делу се анализира распад левице на просторима Европе као и неуспех социјалдемократије. У последњем, трећем делу, се разматра нови социјализам и драма епохе.

Кључне речи: левица, савремено друштво, социјалдемократија, нови социјализам, драма епохе.

Двадесетих година прошлог века Ђ. Лукач је формулисао дијагнозу тадашњег стања света, која готово у потпуности важи и за садашње доба. Суштинско у њој је да "слијепе силе капиталистичко-економског развитка друштво тјерају у понор, да буржоазија више нема моћи да друштво након кратких колебања пређе преко 'мртве тачке' својих економских закона…"[1] Та 'мртва тачка' данас се очитује безмало свугде унутар капиталистичког универзума, а посебно је видљива на његовој периферији, у коју спада и највећи део пост-реалсоцијалистичких земаља. Она много више говори о природи дегенеративног капитализма него већ увелико

1) G. Lukcs, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1977, стр. 412.

излизани појам "кризе" и неодвојива је од "духовног животињског царства" (Хегел), свеопште грабежи и себичности.[2)]

Иако је неолиберални капитализам крајње суров, услед чега би било природно очекивати развијену левицу,[3)] у највећем делу света она је разбијена, или толико увучена у систем да је практично непрепознатљива или нестала. Оно доминантно у стању левице у данашњем свету није само у знаку дубоке кризе и обамрлости, него и *пораза.* То увелико утиче на глобалне, регионалне и локалне прилике, укључујући и оно што се збивало и што се дешава у Србији, другим пост-југословенским, као и у свим друштвима обрнутог прелазног периода од реал-социјализма ка неолибералном капитализму периферије. Зато се стање левице у њима, али и њихова непосредна будућност, морају сместити у тај шири контекст.

Најпре треба истаћи оно што одудара од слике општег стања левице у савременом свету

Група земаља Јужне Америке, пре свега Боливија, Венецуела, Еквадор, чине изузетак од тог општег стања. У њима се наставља важан историјски експеримент: *остварује се револуција без крвопролића.* То се збива и услед пропалих настојања чегевариста на том континенту, покрета "светлосне стазе", као и њима сличних, да револуционарним терором остваре суштинске и уједно прогресивне друштвене промене. Зато су те револуције без крвопролића, које за сада успевају – *историјска нада.* Чак и ако пропадну, остављају клицу нечег за бољу будућност.

Реформе којима се напушта мит о праведној волшебној "невидљивој руци" тржишта (за коју је својевремено У. Палме рекао да је често окрвављена); садрже благо усмерење ка праведнијем друштву и доводе до тенденцијски бољег општег стања од скорашњег, највидљивије су у Чилеу где "у много чему личе" на оне извршене у скандинавским земљама,[4)] затим, у Бразилу, тој потенцијалној економској велесили (мада и даље с изузетно великим социјалним неједнакостима), у Аргентини, Уругвају. Вероватно ће захватити још неке земље Јужне Америке.

2) О разумевању те Хегелове идеје видети: E. Bloch, *Subjekt-objekt, objašnjenja uz Hegelovu filozofiju* , Naprijed, Zagreb, 1975, стр. 68.

3) О појму левице опширније у: У. Шуваковић, *Методолошке студије*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2011, стр. 49.

4) Према: М. Ковачевић, *Катастрофалне последице највеће заблуде економске науке – неолиберализма*, рукопис у припреми за објављивање.

Центар револуционарних збивања данас се налази у "дворишту" најмоћније силе светског капитализма. Преместио се са Истока на тај континент. То још не значи да ће та збивања прерасти у глобални процес, чак и да ће опстати на том континенту. Али сведоче да историја никада не може бити једнодимезионална. Показују да није угашен дух отпора потчињавању,[5] те да је неистинита тврдња да је социјализам као такав мртав. Наравно, то није нови тип социјализма. Али, неки социјализам, спојен са антиимперијализмом и антиколонијализмом – јесте.

ГЛАВНЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЊИХОВА МЕТАМОРФОЗА

Већина тих партија напустила је своје старо име и себи приписала назив "социјалдемократска" и "социјалиастичка". Промена имена сама по себи мало шта значи. То може бити, а најчешће и јесте, политички "премаз". Чак и да се оне претворе у партије чије биће одговара новом имену то не значи да тиме заиста постају снага која доноси излаз из историјског регреса, поготово што ни старе социјалдемократске партије немају способности за тако нешто (о томе ће се посебно расправљати). Највећим делом оне су се уклопиле у новонастали систем. Но, притом се мора избећи априоризам сваке врсте и уклапање свих тих партија у исту шему. Нису у стању да донесу нешто историјски ново. Али то не значи да и оне партије које се и данас држе бољшевичке традиције, треба третирати као пуке остатке прошлости, без икаквих шанси за било какав већи позитивни политички утицај. И њихова улога у прошлости морала би се објективно вредновати. За те партије се везује и оно што је било најгоре и оно најбоље и ранијем систему: државна репресија, чија је парадигма "Гулаг", лажна суђења, масовна хапшења, прогони и убиства политичких противника. Али, у њихове заслуге спадају развијено, бесплатно образовање и здравствена заштита за све, сигурност материјалне егзистенције чија је основа пуна, премда делом вештачка запосленост, успешна и брза индустријализација, смањивање социјалних неједнакости, велика узлазна социјална покретљивост, видно побољшање општег положаја жена. Једном својом страном, репресијом великих размера,

5) "Латинска Америка је у превирању, које читав континент изгледа води ка народним владама које ће бити независне од диктата Вашингтона…" (S. Žunjić, op cit. str.21).

која је за људске судбине најзначајнија, те партије унутар претходног система, јесу биле објективни субјекти тоталитаризма, другом - носиоци принудне, али неопходне модернизације. С обзиром на драматично стање главнине пост-реалсоцијалистичких друштава могуће је да се у преображеним облицима обнови део принципа и основа тог система. У *епохално-повесном смислу* тај систем, и у својим преображеним облицима, који би у неким димензијама могао бити бољи од садашњег стања, ипак остаје *лик прошлости.* Али у хронолошком смислу може још бити *актуелан*.

Унутрашња структура партија тог типа јесте *ауторитарна*. Али, се ауторитарност не може везивати само за њих. Она постоји, у блажим видовима, и у партијама либералног типа. Произлази из чувеног Михелсовог закона олигархизације свих партија. Све су оне лидерске, или томе нагињу, па је реч вође веома често наредбодавна и углавном се спроводи без веће расправе. Сем тога, партијска ауторитарност мора се шире схватати. Партије које су посредно или непосредно везане за логику капитала, за стицање профита свим средствима, беспоговорну примену немилосрдних метода у процесу рада и перпетуирање савременог најамног ропства – такође су ауторитарне. Стога се тај појам мора односити на све видове гушења слободе, а не само оне политичке.

У делу земаља "старог континента" и сада постоје доста снажне комунистичке партије традиционалног бољшевичког типа и порекла (примера ради, у Русији и Белорусији).

Комунистичка партија на чијем је челу Г. Зјуганов, значајна је опозициона партија у данашњој Руској Федерацији. Наследница је совјетско-бољшевичке традиције, али сада у свој програм и политичко деловање уноси и снажне елементе оне националне и државотворне. Оштро се супротставља западној, пре свега америчкој хегемонији, не пристаје на олигархијски капитализам у својој земљи, али није постигла практично ништа у његовој замени неким бољим системом. И њој, као и многим другим партијама истог типа, одговара удобно место опозиције која оштро критикује постојеће прилике, али нема снагу и не преузима већи ризик да ишта значајно промени у систему. Међутим, услед ширења социјалног незадовољства системом олигархијско-политократског, високо коруптивног капитализма, и поред побољшања општег стања друштва и државе у односу на недавну прошлост - постоји могућност јачања њене улоге и унутрашњег преображаја који би је довео на

виши ниво конкретног деловања, можда и политичке радикализације. То не значи да тим евентуалним променама она постаје партија која је у стању да иницира нову историјску алтернативу, већ да ограничава социјално најгора дејства постојећег.[6] Наравно, у садашњој Русији, левица се не своди на ту комунистичку партију. Али је она организационо и бројчано, као и по свом утицају, и поред свих својих крупних ограничења, објективно најважнија.

У Белорусији три традиционално левичарске партије, две комунистичке и једна аграрна, основа су политичког система. Оне подржавају председника А. Лукашенка. Тај систем се сматра ауторитарним, за шта има основе, пре свега због гушења опозиције и хапшења њених вођа и чланова, као и концентрације власти у рукама председника. Али, као што је за идентификацију природе владајућих партија битан критеријум за чије интересе се залажу, имају ли способност унапређења друштва, чувања независности државе и развитка ефективне демократије, исто то се мора применити и за откривање карактера опозиционих партија.

Објективна оцена природе и учинака политичког система Белорусије, те тиме и политичких партија које су му у темељу, мора уважити и следеће чињенице. Тај систем *има легитимитет*, што показује већинска изборна воља грађана. Не може се та већинска подршка систему објашњавати искључиво ефектима манипулације и политичке принуде. У Белорусији није било пљачкашке приватизације великих размера као у другим пост-реалсоцијалистичким земљама. Социјални положај "обичног народа" је знатно бољи него у претежном делу тих земаља (захваљујући и цени енергената, као и других видова помоћи из Русије, која то чини првенствено због својих геостратешких интереса). На томе се највише заснива легитимитет тог система.

Комунистичка партија Кине јесте ауторитарна, бар према теоријским и политичким мерилима "западног духа". Али, као владајућа, кључна политичка снага те државе, партија у којој се мешају идеје социјализма "кинеских боја" и неолиберална идеологија у

6) То важи и за опозициону Комунистичку партију у Украјини, као и друге партије тог типа у осталим пост-реалсоцијалистичким земљама које нису незнатне по броју чланства и занемарљиве по својој политичкој улози. Оне могу допринети организованим отпорима капитализму сурове експлоатације и понижавајућег статуса радне снаге, али не могу бити стваралаци надмоћне и уједно прогресивне историјске алтернативе постојећем стању. То није условљено само њиховим границама, него и границама садашњег света и времена. Уосталом, то се односи и на све данашње партије као такве.

привреди, једна врста сужене рецепције марксизма, конфучијанизам и прагматизам – она је несумњиво веома успешна у економско-технолошком преображају те земље, брзорастуће нове светске силе. Колико ће моћи да опстане њен *дуални систем* с неолиберализмом у економији и домаћом варијантом реал-социјализма у организацији државе, а делом и у неким другим областима друштва, хоће ли она наћи одговоре на нове изазове свог развоја и ширење незадовољства услед великих социјалних и регионалних неједнакости - за сада се не може знати. У вези с тиме је и питање: како та партија може да обезбеди неопходну меру унутрашње социјалне, политичке и идеолошке компактности, када су у њој и веома богати и сиромашни?

Оно што је посебно важно јесте да се постигнутим резултатима те партије и тог политичког модела, и поред мањка владавине права и развијених институција демократије, демантује теза да само либерални системи омогућују привредни и општи социјални напредак.

Дуални систем, где се сусрећу два принципа: принцип доминације једне партије у основи ауторитарног типа и принцип капиталистичке тржишне привреде, постоји и у Вијетнаму. У њему данас послују корпорације Сједињених Држава, глобалне силе с којом је та земља водила дуготрајан рат за своје ослобођење. У њему су страдали милиони домаћег становништва. Оријентација владајуће комунистичке партије у Вијетнаму на све тешњу сарадњу с најмоћнијом државом-симболом капитализма, која је тој земљи до пре неколико деценија била крвни непријатељ, један је од највећих парадокса метаморфозе партија тог типа..

О зачетку таквог система може се говорити и када је реч о данашњој Куби. Ауторитарна комунистичка партија, у основи бољшевичког типа, с харизматском личношћу доскорашњег њеног вође Ф. Кастра (он и данас има највећу посредну политичку моћ), не дозвољава институционализовану опозицију, нису изостале ни репресивне мере према политичким противницима, али је омогућила одлазак многих од њих у Америку. Она је остварила мање-више оне позитивне тековине у преображају друштва које су карактеристичне за остале земље реал-социјализма. Али, Куба је имала и нешто посебно: одупрла се покушају агресије Сједињених Држава на њену територију, те дуго била (и остала) симбол револуционарног преображаја и отпора тежњама за покоравањем од најмоћније зе-

мље света, њеног суседа. Чињеница да није сломљена као држава равна је светском чуду. Њена владајућа партија и њен лидер имали су велики утицај, који и данас траје, на револуционарна кретања у Јужној Америци, али и на политику волунтаризма и авантуризма у тим кретањима, што је плаћено високом ценом у крви. Сада се та земља суочава с великим економским тешкоћама, па је принуђена да се отвара према тржишној привреди и приватној својини, те тиме и према властитој варијанти дуалног система,

У северној Кореји институционализована је *фараонска варијанта* владајуће ауторитарне партије. Нигде не постоји такав култ, заправо, религизација политичког вође као у тој, вероватно најзатвореније земљи света, где се врхунски државно-политички положај преноси са оца на сина. То није површина система него његова битна карактеристика. Својевсни дуализам тог система је у чињеници да је та земља развила технологију која је у стању да производи атомске бомбе, што значи да има врхунске стручњаке и образовање које омогућује стварање таквог кадра у науци и привреди, а држава не може да обезбеди прехрану становништва.

Системски дуализам у земљама у којима је доминантна, или једина на власти партија бољшевичко-ауторитарног типа је прелаз ка нечему што се сада не може јасно одредити. Али. не постоје ни нужне, нити довољне претпоставке да он садржи суштински бољу историјску алтернативу оном што сада постоји у тим земљама и свету уопште.

ЕВРОПА И ЛЕВИЦА У РАСПАДУ. ДЕБАКЛ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈЕ

Данас је Европа преплављена партијама које за себе каче идеолошки профитабилан атрибут – "социјалдемократска", посебно у друштвима "транзиције". Партије тог типа себе разумеју као носиоце великог "историјског компромиса" "рада и капитала". Најчешће, то је у садашњем историјско "тренутку" пука илузија. Посебно у пост-реалсоцијалистичким друштвима. Оне су такође у озбиљној кризи, која дуго траје, и још јој се не види крај. Истина, постоје неке од њих које настоје да остварују социјалну правду, попут Социјалистичке партије у Француској, мада је питање колико ће у томе успети, затим, радикализовани видови партија тог типа, као што је она у Немачкој на чијем челу је Ласфонтен, поједине у

систем неинтегрисане фракције, "струје" које нису политички окоштале, борбене, неауторитарне неокомунистичке групације и анархистички покрет у Грчкој (с порастом политичког утицаја, али без довољног упоришта међу грађанима), омање асоцијације студентског непрофилисаног отпора. Све је то далеко испод нивоа конкретних историјских потреба и изазова. Европска левица, уопште узев, доживела је такав слом какав је никада није задесио у времену после Другог светског рата. Директна последица напуштања бити левичарско-демократске и солидаристичке позиције изразите већине тих партија јесте слабљење, чак и руинирање модела "социјалне државе", који је у "златном периоду" свог постојања, донео дебрутализацију капитализма и институционализовао елементе социјалне правде у друштвене односе. Изузетак су неколико европских земаља у којима је тај модел опстао без већих оштећења, пре свега Норвешка и Финска. Међутим, показало се, бар до сада, да је европска левица, генерално гледано, и незаинтересована и неспособна за "историјску иницијативу" која тражи излаз из постојећег стања, немоћна и невољна да понуди супериорну историјску алтернативу и иде у сусрет "потребама информатичке ере".[7)]

Залазак демократије, њена потчињеност логици неолибералног капитализма, праћени су и увелико условљени *заласком левице*, њеном дегенерацијом и претварањем, највећим делом, у *погонску снагу* тог капитализма.[8)] Такво стање левице, заправо крах њеног доминантног дела, посебно у пост-реалсоцијалистичким друштвима, знатно је допринео распростирању *идеологије безалтернативности* новоуспостављеном систему. Она је наставак негдашње Фукујамине тезе о крају историје. Као што је та теза, пошто је обавила свој задатак апотеозе либералног капитализма америчког типа - нестала, исту судбину ће доживети и та идеологија. Безалтернативност је противна бити историјског процеса.

Истина је да данашња левица, генерално гледано, претрајава у идејном вакууму, да, како каже Ф. Фукујама, "није у стању да изнесе веродостојан аргумент за агенду која би била нешто друго сем повратка на старомодну социјалдемократију". Он данас говори и

7) Б. Ђуровић, "Левица, јуче, данас и сутра", зборник *Левица, данас у Србији и свету*, Београдски форум за светравноправних, Београд, 2007, стр. 119.

8) "Залазак" слободе и самог смисла демократије у демократији либералног типа, најраспрострањенијег у савременом свету, обрађен је у мојој књизи "*Демократија на заласку - ауторитарно-тоталитарна претња*", Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

о "агонизујућој парализи која је последњих година задесила САД и Европу".[9] То значи да ни десница, нити она политичка формација која се означује као центар, а не само левица, нису у стању да понуде ништа ново, него само, евентуално, донекле кориговани неолиберални капитализам. Криза идеја и стратегија историјских алтернатива је општа. Она је нешто много шире и озбиљније од идеолошких и политичких груписања и усмерења. Потиче из садашњег "момента" развојне линије западне цивилизације, увелико створене синтезом профита, технике и насиља. Сва та три њена битна коституента који су створили ту цивилизацију могу је и разорити.

Излаз из дегенеративне кризе највећег дела света није могућ искључиво оживљавањем, јачањем и иновирањем левичарских покрета и партија. Али, без ововремене левице, која је уједно, умна, демократска и визионарска левица будућности – тај излаз није могуће пронаћи. У трагању за њиме од суштинског је значаја надмоћна *мисао историјске алтернативе*. Можда се нешто од тога јавља, иако неуобличено и нејако у садашњим алтерглобализацијским и "окупацијским" студентским покретима оспоравања система неолибералног капитализма. Врло брзо ће се видети колика је њихова права снага и могу ли нешто историјски значајније донети. У сваком случају, они сада добијају већинску друштвену подршку, а прогноза да ће у не тако далекој будућности доћи до јачања левице у њеним веома различитим, чак, међусобно супротстављеним видовима, има веродостојну емпиријску подлогу.

Б. Денић истиче да се подршка многих синдиката у Сједињеним Државама "окупаторском" покрету може "делимично објаснити широким, тек зачетим осећањем огорчења данашњим политичким приликама, а изнад свега одсуством политичких алтернатива или чак алтернативних визија како би свет могао и морао да буде организован. Демонстрације су зато израз гнева због неправди система, чији мудраци већ деценијама говоре да не може да буде друкчији…Нико не нуди велику визију, чак и номинално социјалдемократске и социјалистичке партије прихватају основне премисе капитализма слободног тржишта".[10]

9) Према: М. Мишић, "Ремонт Запада по Фукујами", *Политика*, 11 фебруар 2012, стр. 07.

10) Б. Денић, у разговору с М. Мишићем, објављеним под насловом "Обама није социјалиста", *Политика*, 13 новембар, 2011, стр. 1,7).

Ова оцена стања главних партија номиналне левице у великој мери важи и за политичку сцену Србије, других земаља бивше Југославије, као и свих европских пост-реалсоцијалистичких земаља.

Маса људи у тим земљама својим искуством "транзиције", неодвојиве од неолибералог капитализма, зна да су обећања о бољем животу приликом његовог увођења била велика превара, да је он и*сторијска алтернатива окренута уназад* и да је његова "безалтернативност" програмирана системска лаж.[11)] Али, та лаж функционише као истина система који се саморепродукује, јер још нема довољно снажних социјалних, политичких и културних актера, нити довољно развијене теоријске мисли да боље алтернативе уобличе до препознатљивости и већинске друштвене прихватљивости. Но, једно је сигурно: не може се заобићи могућност да се међу евентуалним бољим алтернативама том (и сваком) капитализму појави социјализам, али нерепресивни, антиколонијални, економски ефикасан и морално надмоћан, јер је та ефикасност ради социјалне правде, као једног од битних својстава таквих алтернатива.

Ствари се морају дотерати до краја: неолиберални капитализам опстаје и због тога што му се *претежни део номинално левих партија* не одупире. Социјалдемократске партије, вредноване по ономе што је у њима доминантно, сем изузетака, све више губе обележја левице, те стога и углед, као и подршку неповлашћених класа и слојева. Оне су учесници и ствараоци "плуралистичке збрке", чија је функција да се "с привидом вреве кружи око ствари" (Е. Блох),[12)] не додирујући њихову суштину. Политички плурализам постаје позориште где се "глуми" демократија. Максимум њихове делатности је веома скромно смањење суровости неолибералног капитализма.[13)]

Скупа с поразним економско-социјалним учинцима неолибералног капитализма доживљавају пораз и оне социјалдемократске и социјалистичке партије које су у суштини политичко-идеолошка средсва репродукције таквог капитализма. Оне су сада у Европи

11) "Падом социјализма мит о супериорности претворен је у мит и безалтернативности" (В. Вулетић, "Има ли пилота у авиону", *Политика*, рубрика "Погледи", 17 новембар 2011).

12) Опширније о овој Блоховој синтагми у: Б. Милошевић, *Социологија и савременост*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007, стр. 31.

13) Види Б. Баљ, "Левица и модернитет", зборник *Левица данас у Србији и свету*, стр. 93.

већина. Гледано на блиску временску стазу, а не неку дугорочну, могу опстати само оне партије социјалдемократског усмерења чији су програми, а пре свега пракса, на нивоу нове етапе социјалних поларизација, оштрих класних, политичких, вредносних, религиозних и генерацијских сукоба, као и оних, све чешћих, између домородачког и имигрантског становништва. Левица је на испиту способности да себе дубоко измени, да нађе свој одговор за стање које прети социјалном експлозијом и друштвеном дезинтеграцијом по разним линијама. На таласу већинског незадовољства она у наредним годинама може освојити власт у више европских држава, али трајнији легитимитетте власти може стећи само под условом да одбаци све оно што је објективно претвара у инструмент капитал-моћи. То претпоставља да је на суштински преображај покрену нови лидери, нова "органска" интелигенција и нови тип чланства, способни за историјску иницијативу надилажења и напуштања капитал-цивилизације. Логиком дегенеративне кризе која води у све горе стање друштва, она ће се наћи пред питањем каква би морала бити *некапиталистичка и транскапиталистичка историјска алтернатива*, те стога и пред питањем *могућности новог социјализма*. Ако не успе да нађе излаз из постојећег стања и себе суштински промени, доживеће такав пораз који ће довести до њеног фаличког ишчезнућа с политичке сцене и отварања врата свом ширином екстремној десници и диктатури. Евентуални изборни успеси у овом прелазном времену само су *проба*, пуна неизвесности, за њено суочење с нечим што ће тек да уследи, када је реч о генералним друштвеним трендовима.

Све то, у већој или мањој мери, важи и за Србију, с тим што у томе, као готово и у свему другом, проговара и осадашњена крвава прошлост као важна детерминанта друштвених кретања.

Ма колико била потребна комбинација више метода практичког деловања левице с циљем оспоравања капиталистичког поретка, од масовних штрајкова и демонстрација социјалног и политичког незадовољства до револуционарног отпора и тражења начина живота "с оне стране" потрошачког друштва, то није довољно да се гради стварна и боља алтернатива том поретку. Ње неће бити све док се најпре теоријски, а затим практички и светско-историјски не утемељи систем који *надилази свевласт профита.* Левица је доживљавала и доживљава поразе јер тај кључни историјски задатак

није успела да реши. А то није само економски, него је и политички и вредносни, заправо, цивилизацијски задатак.

Номинално леве партије које имају свој део власти у земљама пост-реалсоцијалистичке "транзиције" практично не "пипају" у њену срж - већином пљачкашку приватизацију, а социјализам као историјску алтернативу или не помињу, или помињу реда ради. Кључни узрок томе је што највећи део руководстава и апарата тих партија учествује у "деоби плена" унутар новоуспостављеног поретка и што су без способности историјских иновација. То је подлога чињенице што је левица у европским земљама пост-реалсоцијалистичке "транзиције", генерално гледано, на ниском нивоу. Они бивши "марксисти" који су у "новом" систему постали капиталисти и серијализовани "либерали", "перу" своје биографије, а често и прљав новац. Спадају међу најагресивније браниоце постојећег поретка. Ти "борци" за бескласно друштво, за "модерну левицу", спадају међу персонификације најсуровијег вида поновљене првобитне акумулације богатства и тлачења радничке класе у коју су се заклињали.

Један од канала онемогућавања већег политичког утицаја номинално левих партија на подручју бивших социјалистичких земаља јесте "куповина" лидера. Нови капиталисти су финансијери дела тих партија. А њихове вође постају зависне од својих спонзора. Умртвљују оне активности својих партија које би довеле у питање темеље суровог и регресивног капитализма. Вероватно је да у тој "куповини" лидера и финансирању неких од тих партија које нису безначајне, учествују и стране државе посредством својих тајних фондова и служби. Тај "механизам", дакле, не продире у сваку од њих. Али, продире довољно широко и дубоко да ствара онај распоред политичких актера који одговара најмоћнијим државама, али и домаћој новој буржоазији.

Други чинилац идејног мртвила и политичке дегенерације партија номиналне левице јесте недостатак људи, посебно на нивоу руководстава, који су у стању да стварају свежу, инвентивну мисао. Као и у ранијим владајућим партијама које су носиле називе комунистичких, или сличне, логиком унутрашње бирократизације и олигархизације (што вреди за партије као такве) преовлађују људи апарата, прагматичари без визије и неопходних знања, без оне стваралачке страсти која одликује политичаре од формата, о чему пише Вебер.

Тешко је предвидети колико ће трајати поменути парадокс: све горе опште друштвено стање, све тежи животни положај већине у доминантном делу пост-реал-социјалистичких друштава, а левица јалова, идејно похабана или увучена у постојећи систем, с веома ретким изузецима који битно одступају од тог правила. И ако донекле оживе неке од партија номиналне левице услед претеће друштвене катаклизме, то неће бити довољно за измену њене опште слике. Можда ће се јавити нека друкчија "нова левица". Каква – остаје да се види.

Буржујипореклом из бивше или садашње номиналне левице, у Србији и другде, распростиру се од универзитета и партијских олигархија до слоја крупних "бизнисмена". Ниче је својевремено писао: "Стид, стид, стид – то је повијест човјека".[14] Свакако, стид је део човекове историје. Али бестидност је много већа и јача у стварном историјском процесу који је препун бескрупулозности. Буржујиноминалне левице немају никаквог стида због своје камелеонске природе, садашњег положаја и начина доспевања до њега. Они су део шире системске категорије - *управљачке елите упропаститеља друштва* којима је потпуно страно то осећање.

Сваки систем има своје апологете. Постојећи у Србији бране и уздижу *неолиберални крсташи и евангелисти међу које спадају и бивши "другови", садашње "газде"*. Сви су, као идеолошки ешалон нове владајуће класе, његови велики добитници. Одбрана "светости" приватне својине као такве, посебно оне експлоататорске и крупно-отимачке (наравно, није сва приватна својина таква) везане за колонијално потчињавање - њихово је кључно опредељење. За њих је експлоатација пука измишљотина, бедне наднице су нормалне јер су, по њима, резултат оног што је стварно зарађено и "равноправно" склопљеног уговора између запослених и послодаваца. Нељудски услови рада и обесправљеност радника декларативно се осуђују, али се правдају "кризом" и сматрају оправданим у "пролазним тешкоћама" "историјски неизбежне транзиције", која се услед те "неизбежности" не сме доводити у питање. Главне "мете" њиховог идеолошко-политичког похода су социјализам у свим својим облицима, те стога и социјална правда. Идеја сваког самоуправљања одбацује се као нешто примитивно, "популистичко" и поразно по ефикасну привреду. То се чини с позиција моно-

14) F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratrusta*, Izdavačko-knjižarsko preduzeće "Mladost", Zagreb, 1967, str. 45.

полизације и ароганције идеолошке моћи коју им систем даје по истом обрасцу као и систем политократског социјализма, са себи својственом примитивизацијом марксизма. Моћ неолибералних крсташа и евангелиста произлази и из чињенице да у садашњој Србији (а такво стање је и у другим државама на подручју бивше Југославије, као и на целокупном простору бившег реал-социјализма), како је већ раније наглашено, *нема јаких покрета и партија историјски иновативне левице, способне и истински заинтересоване за друштвени препород.* Ниједна номинално лева партија у својој политичкој пракси не залаже се убедљиво, идејно надмоћно и доследно за *нови социјализам* као алтернативу неолибералном (и сваком) капитализму. Ниједна од њих није укорењена, што значи да нема ни већинску подршку,. у свету традиционалне и нове сиротиње, интелектуалних и мануелних најамника, масе незапослених, лоше плаћених стручњака, сељака који једва опстају на својим ситним парцелама, младе генерације која све више бежи у иностранство, врхунских стваралаца, од којих увелико зависи опоравак земље. Сама реч "социјализам" једва да се чује у позитивном значењу у јавном политичком дискурсу, а камоли да означава циљ ка коме се треба усмерити. Чињеница да је везаност грађана за социјализам доскора била већа (није вероватно да је сада мања) него у последњих 10-15 година његовог постојања у Србији,[15] што је за систем, пре свега његове управљачке и идеолошке елите крајње непријатно, једноставно се игнорише или објашњава стереотипом "носталгије". У темељу те везаности је масовно искуство: у Србији је у социјализму, све до деведесетих година протеклог века, и поред његових многобројних недостатака, доминантни део друштва *много боље живео* него сада.

Социјална правда се помиње у изразито демагошком контексту, без икакве конкретне препознатљивости, и везује се за неку врсту умекшаног неолиберализма и друкчију идеологију "светле будућности". Партије на власти широм бившег реал-социјалистичког простора, које себе дефинишу као левичарске својом политичком праксом не оспоравају постојећи капиталистички систем, у целини гледано, "дивљи", примитиван и развојно неспособан, обележен "парадигмом трауме" (А. Панарин), оне социјалне. Не доводе у питање (или то чине на нивоу празних политичких декларација

15) S. Михаилович, "Прођердан крај века чини нас веома рањивим на уласку у нови век", зборник *Пет година транзиције у Србији*, Социјалдемократски клуб, Friedich Ebert Siftung, Београд, 2005, str. 221, 211, 219.

и у току предизборих кампања), два камена-темељца тог система – преовлађујућу пљачкашку приватизацију и нове облике монополизације власти. Оне су добро уклопљени и *веома пожељни* елемент система са становишта његове логике и интереса нове владајуће класе у коју улази и знатан део оне старе, политократске. То су у основи *партије капитало-парламентаризма* (Бадју).

Да ли ће се принудом околности и растом свести о неопходности формирања борбене и историјски иновативне левице дорасле великим изазовима егзистенцијалне драме и могуће друштвене катаклизме – појавити таква левица или ће потрајати *капитал-левица*, остаје да се види,[16] То питање се решава на равни доминантних глобалних, регионалних и локалних друштвених збивања, већинских политичких опредељења, супериорнијих идеја и знања, одважности и морала, као и квалитета политичких руководстава, посебно лидера.

На темељима лошег система, какав је систем неолибералног и уједно колонијално-вазалног капитализма, повезаног са хаосом, дилетантизмом, раширеном корупцијом и неодговорношћу, дакле, низом додатних елемената који умногостручују поразна дејства тог система - не може се градити боља историјска алтернатива. Нема те групе стручњака, политичара и културних делатника која би могла неким спасоносним планом да направи скок у бољи поредак, а да остану основе постојећег. То је једна од здраворазумских претпоставки тражења боље алтернативе све горем стању привреде и осталих области друштва, ако се сагледавају по оном шта у њима преовлађује и јача. Без тог увида нису могући самоосвешћење и битни унутрашњи преображај постојеће левице у Србији и другим, њој сродним земљама постреалсоцијалистичке "транзиције", нити формирање њених савремених организационих облика. Такав увид није дневно-политичког или уско-партијског, него је општег и епохалног карактера и значаја.

Дакле, левица у минималном смислу препознаје се по томе што се свом снагом бори за поништење пљачкашке приватизације, против огромних социјалних неједнакости, сиромаштва и беде,

16) "Док је традиционална левица захтевала стварање новог друштва једнакости, савремена левица само тражи више једнакости у оквиру либералног капитализма, који је друшто неједнакости" (У. Шуваковић, оп. цит. стр. 53). Овом ставу ваљало би додати проблематизацију појма савремене левице. На делу је у основи квази-левица, као један од главних стубова модерног капитализма, оног неолибералног, и само је у хронолошком смислу "савремена".

вазално-колонијалног положаја земље, за целовиту унутрашњу и спољашњу слободу. Од тих критеријума мора се поћи када се конкретније сагледава стање партија које себе одређују као левицу у данашњој Србији.

Предмет анализе у овом одељку студије није целокупна делатност најпознатијих партија[17] које се у већој или мањој мери јавно декларишу као припаднице ширег спектра партија левице, већ то да ли се и колико оне супротстављају, не само програмски, а поготово не реторички, него првенствено практички, постојећем *капитализму социјалне катастрофе* и залажу за оживотворење оних вредности које воде социјализму будућности. Та ће анализа, дакле, бити намерно методолошки сужена, јер се полази од уверења да је покушај одговора на та два нераздвојна питања од кључног значаја за препознавање стварне природе тих партија.

Најважнија промена у Социјалистичкој партији Србије је у томе што није вероватно да ће убудуће на њено чело доћи неки нови неприкосновени "вођа-господар",[18] чија је реч светиња, а он се претвара у партијског бога, који својом вољом, мимо демократске процедуре, смењује чланове главног партијског органа, и то без икаквог јавног унутар-партијског отпора. То не значи да партија савремене левице нема потребу за снажним лидером, али снажним у демократском, визионарском, оперативном и моралном смислу. Лидери-трибуни који делују за опште добро, који нису ни у чему привилеговани или корумпирани, нити властољубиви, потребни су у сваком, а посебно у историјски преломном времену. Политичко онемогућавање појаве "вође-господара" мора бити и *институционално регулисано.* То још није довољно за развој унутар-партијске демократије. Али је важан корак у том смеру.

Постоје и значајна социо-психолошка ограничења остваривању неопходног нивоа демократског профилисања Социјалистичке партије Србије. Јер апсолутну већину њених присталица "карак-

17) Непотрбно је, а тешко и да је могуће, анализирати све партије које се изјашњавају да припадају левици Србије. Доста њих су партије на "папиру". То је један од доказа хипертрофираног политичког плурализма, који не може бити историјски продуктиван. О томе говори и чињеница да је "на простору Србије деловало, или делује, чак тридесетак странака са социјалистичким или социјадемократским предзнаком" (Б. Ђуровић, *Социјалистичка партија Србије, стање и перспектива савремене левице",* Просвјета", Нови Сад, 2011, стр. 55).

18) Б. Ђуровић, исто, стр.55.

рише ауторитарна оријентација",[19] што није својство само те партије.

Та партија је, свакако, постала значајна на политичкој сцени Србије. Али је она то постала пре свега уносећи неке елементе неопортунистичких погледа када је реч о решавању проблема статуса Косова и критичнијим односом према Европској унији од својих коалиционих партнера. Но, она није препознатљива по ономе што је главно за идентитет партије левице – свеколикој, оштрој и осмишљеној борби против капитализма претеће социјалне катаклизме, који је системски легализован и фактички отимачке приватизације која му је основа. Голим оком је видљиво да је скупина сиротиње, градске и сеоске, све већа, социјалне неједнакости све су дубље, незадовољство постојећим стањем све јаче и шире.

Социјалистичка партија се првенствено препознаје као *партија власти и ослобађања стега прошлости,* а не као кључна партија неопходних суштинских промена система које негирају такав капитализам. Друштвено стање показује да постоји *расцеп* између програма те партије и његовог остваривања, када је реч о егзистенцијално-социјалној проблематици, најважнијој за стварни положај и животне изгледе људи. Истина, то је карактеристично за огромну већину партија као таквих, посебно оних на власти. Јер власт нужно, пре у већој него мањој мери, изобличава ма колико добар програм, а у случају њене монополизације ништи га.

Да би била важан политички актер преко потребних дубинских системских промена Социјалистичка партија би морала тежиште целокупног свог делања ставити управо на бескомпромисну борбу против претежно пљачкашке, практично легализоване приватизације, као и њених погубних привредних и социјалних последица. На то је обавезује само њено име. То подразумева да се она и изнутра мења да би дорасла том задатку од кључног значаја. Програмска начела налажу јој да се континуирано залаже за ововремени социјализам. То би морало бити суштинско обележје бића сваке партије која носи такво име. У друштвеној стварности ничега од социјализма нема, ни као наговештаја. Ако то не буде кључно својство те партије она ће, објективно, трајно бити један од чинилаца репродукције историјски регресивног капитализма, иако га декларативно оспорава.

19) Исто, стр. 177.

Свакако, из овако суровог и у целини деструктивног капитализма, без цивилизацијско-развојних функција капитала, из садашњег крајње тешког међународног положаја Србије и структуре глобалне моћи – не може се "улетети" у социјализам који је у стању да негира капитализам растуће привредне и социјалне катаклизме. Али су неопходни почетни кораци и стратегија који воде ка томе. Социјализам будућности није мит, него историјски конкретно и .препознатљиво добро. Он је само једна, неизвесна историјска могућност, знатно сужена због краха ранијег система реал-социјализма. Али би "добри разлози могли да подрже мишљење да је најоптималнија.".[20)]

Највећа заслуга Демократске партије Србије, која себе одређује као партију "левог центра", је у томе што је била главна организована политичка снага борбе против ауторитарног режима чије је једно од битних обележја да је био и режим личне власти. Политичка репресија је битно смањена, мада није сасвим нестала. Али је она социјална (како је у досадашњој анализи показано), услед природе новонасталог система - његова суштинска и трајна карактеристика. Та, нимало случајна, структурална супротстављеност (а не "обична" противречност) учинака Демократске партије чини главну границу њеног политичког бића. И овде треба нагласити да политичка слобода не може дуго опстати ако нема оне социјалне и ако оне не сачињавају системско јединство.

У вези с тим су и неке друге границе Демократске партије.

Имовинско стање, изгледи за социјалну и политичку промоцију чланова једне партије, посебно њених руководстава, битно утичу на *структуру интереса и целокупан њен профил*. Веродостојна је претпоставка која се да реконструисати на основи састава Демократске партије, сада (фебруар 2012.) главне владајуће странке у Србији, да у њој доминирају припадници боље стојећих средњих слојева, као и дела најимућнијих, који у приципу иду за оним ко је тренутно најјачи, или очекују да ће то ускоро бити. Јасно је и без икакве теорије да они не осећају поразне социјалне последице "транзиције". Напротив, њени су велики добитници и корисници. Мањим делом су и припадници нове буржоазије. По природи ствари не могу бити заинтересовани за дубинске системске промене у корист сиротињских класа и слојева. Демократију схватају

20) М. Марковић, "Да ли је социјализам још алтертнатива", зборник "*Друштвена мисао на граници миленијума*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999, стр.218

као ваљану легалну процедуру и владавину позитивног права, не пропитујући његове вредносне основе, док им је социјална правда декларативна категорија која не обавезује да се систем усмерава према њеном остварењу. Из тога произлази одговарајућа политичка пракса. Ради се о *политици социјалног статус quo-а,* претежно прокапиталистиче усмерености и превелике везаности за најмоћније државе Запада (што не значи да би требало да се на неку другу страну исто тако "нагне" и да се прекину сваке озбиљније везе с тим државама, јер би то, с обзиром на глобалну структуру моћи, Србију водило у још горе стање од садашњег). То је један од узрока изостанка неопходне критичности те партије према капитализму, у основи колонијалном, и догми приватизације, што је довело до тога да се у привреди и целокупном друштву Србије официјелно оправдавају и добијају фактички легални статус и они, изразито друштвено разорни, дубоко дехуманизујући процеси.

То су битна структурална ограничења Демократске партије која онемогућују њено стварно кретање ка партији "левог центра". Све то води, и то не на дугу стазу, смањењу њеног политичког утицаја у ширим материјално и опште-статусно угроженим деловима друштва. Социјалистичка интернационала којој та партија припада сувише је хетерогена, политички слаба и "американизована" да би могла дати "свежу крв" остваривању некада високо вреднованог циља – "демократског социјализма".

Та партија, која се програмски определила да буде партија "левог центра", те стога и за неки облик модерне социјалдемократије, у стварности се (с разлогом) доживљава пре свега као главна партија постојећег поретка, која, по логици ствари, сноси највећу одговорност за веома лоше стање друштва. Партије левог центра највише одликује управо стално практично залагање за суштинску повезаност демократије и социјалне правде. То се не види у деловању те партије. А Србија је друштво изразитих неправди, не само у материјалним условима живота њених грађана.

Неколико партија које себе дефинишу као социјалдемократске, по бројности свог чланства и стварном политичком утицају су углавном минорне. Један од узрока томе је што у Србији не постоји снажна, стабилна и модерна средња класа која би била њихов главни социјални ослонац. Други је у њиховој неспособности уједињења и непостојању политичке воље за то, као и стварања стратегије која одговара конкретним условима друштва Србије. Али узрок

њиховог политички периферног стања јесте и у *преовлађујућој политичкој психологији екстремизма и неподношљивости противника у масовној политичкој свести.* Готово да нема места за партије и покрете прогресивних историјских компромиса, што је условљено и антагонизованом социјалном структуром. На политичкој сцени главну улогу имају идеолошке супротности и мржње, што је дуготрајна историјска константа Србије.

Једно од важних мерила постојања заиста савремене левице у Србији, осталим земљама на подручју до пре две деценије заједничке државе и другде, јесте *однос према НАТО-у, као и сваком другом војно-агресивном савезу* који би се евентуално појавио. Многе номинално социјалдемократске и социјалистичке партије на том подручју и у Европи уопште, било да су на власти, било у опозицији, присталице су НАТО-а. Желе да њихове земље, ако већ нису, што пре постану његове чланице. То што тај савез води агресивне ратове, тежи потчињавању света, што је сам принцип левичарске мисли и политичке праксе неспојив с агресијом било које врсте и чланством у организацијама које њу спроводе – за њих је од периферног значаја. Није случајно што у бившим социјалистичким земљама, чланицама НАТО-а, може да прође само *веома бледа варијанта социјалдемократије*, она која не угрожава крупни капитал, колонијални систем, вазалну демократију и кључну политичку позицију моћних западних земаља, пре свега најмоћније међу њима.

Не заборавимо да су и вође социјалдемократских партија које су биле главне партије власти у више земаља Европе 1999. године, донеле одлуку о учешћу њихових оружаних снага у агресији на ондашњу Југославију, да се ни данашњи њихови лидери нису енергично супротставили разарању Ирака, Авганистана, Либије. Највероватније тако ће поступати и у будућим сличним случајевима. То сведочи о неким важним одликама стварног политичког и вредносног бића тих партија. Агресију у име "одбране социјализма" упражњавало је вођство стаљинистичке комунистичке партије Совјетског савеза. Исто су чиниле, а и данас делом чине, владајуће социјалдемократске партије у Европи у име либерализма, посебно људских права.

Историјска специфичност југословенског социјализма (ставили ту синтагму под наводнике или не) састојала се у идеји и пракси самоуправљања, које је ма колико ограничено, туторисано

и манипулисано, ипак у клици и по интенцији било значајно. Данас, широм бившег југословенског простора једва да се могу наћи предузећа где постоји каква-таква партиципација запослених у доношењу одлука које се тичу њиховог положаја у процесу рада. Стављени су, готово у целини, у статус најамног робља. Један од почетних елемената ововремене *револуције,* као синтезе оштрих, дубинских резова у темељима система и структуралних реформи дугорочнијег карактера на том простору - јесте *покрет за обнову те идеје и праксе,* што претпоставља њихову озбиљну критичку валоризацију и прераду.

Мноштво је предузећа и установа у пропадању. Зашто се они не би могли дати, под повољним кредитима, у својину и на управљање радницима и одговарајућим стручњацима? Ако је то могло и било широко прихваћено 1976. године у најјачој капиталистичкој земљи света – Сједињеним Државама[21], могуће је и у земљама наследницама Југославије, где још постоје трагови самоуправљања као ослободилачке праксе, наравно, имајући у виду сва његова крупна ограничења. По чему је плаћање страним корпорацијама великих средстава из државног буџета изразито осиромашене земље ради отварања нових радних места боље од тога? Посебно ако се има у виду да је прилив директних страних инвестиција којима би се градила нова и значајна предузећа веома мали, и да те корпорације углавном нису за то заинтересоване. По природи ствари за тај и сличне предлоге морали би се заложити стварно иновативна левица и компетентне управљачке елите. Томе би се, највероватније, својом снагом опирала огромна већина примитивно-капиталистичке класе, великим делом састављене од бивших "другова", садашњих крупних приватних власника и псеудо-либерала. Стога је потребан не само класни, него и најшири, демократски заснован, одговарајућим идејама и знањем вођен друштвени покрет за ново, рационално, привредно ефикасно и на социјалној правди утемељено самоуправљање. То не значи да он треба да пође у генерални поход усмерен на ништење приватне својине као такве. Ради се о елиминацији *експлоататорске, монополистичке и социјално поробљавајуће приватне својине*, а не о успостављању неке варијанте "ратног комунизма", као једнакости у беди, без могућности да покрене развој производних снага, кога се и Лењин својевремено одрекао.

21) Види: М. Марковић, исто, стр. 25.

Колико је политички корпус који себе одређује као левицу данас у кризи показује његова *идејна беда.* Он је предалеко од утицајне и живе мисли, од грамшијевске духовне хегемоније. То, поред осталог, показује офанзива крајње примитивног, агресивног и мисаоно ништавног антикомунизма, који преплављује простор постјугословенских друштава, али и Европе уопште. Он је, заправо, идеолошки и практично, *преокренути, најсуровији стаљинизам.* Ни један, нити други не могу без идеологије екстремне мржње, масовних прогона и истребљења политичких противника. У нацифашизму, као екстремном анти-комунизму, као и у стаљинизму, то се опредмећивало у концентрационим логорима. Није искључено да би се то могло поново догодити. Оба су тоталитаристичка и далеко од ишчезнућа. И оба могу стећи већинску подршку. Први посредством изопачене демократије и расизма, други посредством свемоћне државе која одузима слободу, али даје парче хлеба, Оба ту подршку одржавају и путем масовне и систематске душевне окупације.

Квази-левица и псеудо-левица капитулирале су и пред колонијално-вазалним духом који постаје константа система пост-реалсоцијалистичких друштава "транзиције". То је, заправо, нужан данак фактичком пристанку на несупротстављење пост-модерном потчињавању и "мекој" окупацији властите земље ради опстанка на власти или у пријатном положају "принципијелне" опозиције. Духовна окупација као последњи чин потчињавања једне државе оставља трајније трагове од оне војне, јер убија отпор губитку слободе.

Без идејног иноваторства, мисаоне свежине, политичке мудрости и храбрости, без споја супериорне мисли, практичког чина, демократског etosa и поштења – нема опоравка левице ни у Србији, нити било где другде.

Блиска је веза између неолибералог капитализма и тог све јачег таласа анти-комунизма. Најсуровији облик модерног капитализма има свој идеолошки израз у генералном походу против сваке левице, посебно оне комунистичке. То не значи да се и једног тренутка сме заборавити шта се све чинило у име комунизма. Али се не би смело заборавити ни то да је изворна и главна идеја комунизма - *бескласно друштво*. Њен садржај је неуништив, ма колико била сузбијана. Под различитим именима јављаће се све док трају тешке, чак ужасавајуће неправде и патње великог дела човечан-

ства. Она се може наћи и у религиозним етикама, не само хришћанској, у свом теолошком, али и световном виду. *Не припада само аутентичној левици, него и сваком истински ослободилачком теоријском и практичком стремљењу. Она је од општечовечанског значаја.*

Крупни, тлачитељски, олигополски и колонијално-поробљивачки капитал све ће чинити да уништи сваки покрет, сваку партију или интелектуално-политичку групацију, који теже остваривању те идеје. Типичан пример такве праксе је Пиночеов режим у Чилеу, који је парадигма неолибералног капитализма и масовног хапшења, а пре свега убијања, припадника левице у тој земљи, уз свесрдну помоћ Америке, њених тајних служби и моћних корпорација. Ту је та веза између неолибералног капитализма и крајње агресивног анти-комунизма, као и уништавања левице уопште. Она се јавља и у Русији, земљи која је унутар Совјетског Савеза била једна од највећих жртава нацистичког анти-комунизма. И у тој земљи постоји једна од варијанти неолибералног капитализма, с њему иманентном рехабилитацијом екстремне деснице, мада анти-комунизам у њој има и друге узроке, с обзиром на дуготрајну страховладу која је правдана кретањем ка комунизму. Неће бити случајно што се у данашњој Немачкој, најјачој европској економији (у основи неолибералној) и растућој империји, шире и јачају неонацистичке партије и групације. Није то само наслеђе прошлости, него је и производ садашњости. Такође није случајно што тај примитивни и опасни антикомунизам јача у процесу "транзиције" у којој се успоставља такав капитализам. Данас ништа као та суштинска веза неолибералног капитализма и "пећинског" анти-комунизма, чија је екстремна форма повратак нацизма и фашизма, не може угрозити остатке демократије, просветитељства и уопште хуманистичко-ослободилачке мисли и праксе у Европи и ван ње.

Основни закључци који би се могли формулисати из претходне анализе стања левице у савременом свету (дате само у нацрту), могли би бити следећи.

Комунистичке и њима сродне партије бољшевичко-ауторитарног типа, иако повесно превазиђене, не могу се "отписивати" као нешто историјски ирелевантно. Оне ће још постојати, неке, ће, вероватно, ојачати и делимично се променити услед пустошних економско-социјалних учинака "транзиције". Али нису у стању (не само оне) да понуде нову и уједно битно бољу историјску алтернативу.

Садашње социјалдемократске партије, сагледаване као целина, такође нису у стању да то учине. Преовлађујућим делом оне су уклопљене у систем неолибералног капитализма. Чак су и његова погонска снага. Модел "друштва благостања" у озбиљној је кризи, на коју те партије немају одговор. Оне су један од главних узрочника те кризе, па им се, фигуративно речено, може приписати одговорност за политичко "чедо-убиство". И у овом случају постоји вероватноћа да ће се неке од тих партија, или струја у њима, радикализовати у позитивном смислу и постати актери практичког оспоравања тог система. Али, ма колико то било значајно, далеко је од довољног за заокрет ка његовој негацији.

Неопходно је трагати за неким друкчијим "трећим путем" у односу на досадашње, а историјски бољим. Досадашњи модели и стратегије "трећег пута" или су у озбиљној кризи, или су пропали ("држава благостања", "еврокомунизам", самоуправни социјализам у негдашњој Југославији, Блеров, Гиденсов и Клинтонов "трећи пут"). Али се намећу питања шта је то друкчије "треће", има ли неких његових елемената и како га претворити у нову друштвену парадигму. Сада се, првенствено услед ограничености саме епохалне ситуације и доминантног "духа времена" могу само назрети обриси будућности у знаку историјски прогресивног, али несигурног "трећег", према чијем опредмећењу би била усмерена ововремена левица, скупа са свим другим еманципаторским субјектима

Досадашње партије левице су у суштини *партије различитих прошлости,* те стога нису, сем, можда, веома ретких изузетака, на нивоу тог историјског задатка. Нису ни постојећи покрети с левим предзнаком, укључујући садашњу ванпартијску, пре свега омладинску левицу, која доноси извесна освежења у политичкој домишљатости и сензибилитету, али је без јасног програма "за". То "треће" може бити производ епохе која иза себе оставља и реалсоцијализам и реал-капитализам, с њима припадним формацијама које себе одређују као левицу, или важе за њу, укида их у Хегеловом смислу тог појма, односно, историјски надмашује, преузимајући и прерађујући оно из њихових тековина што је вредно. Но, то није никаква историјска нужност. Напротив, спада, из данашњег хоризонта сагледавано, у слабију историјску могућност.

Хоће ли се то ново "треће" појавити из логике производних снага информатичког доба? Ни то се не зна. Најмодернија технологија пружа могућности и за људску еманципацију и за ново

поробљавање. Свакако, то пожељно, чак неопходно историјски прогресивно"треће", неодвојиво је од оног еманципаторског у најмодернијим производним снагама. Али, без одговарајуће људске праксе, која увек значи и борбу за боље - технологија и у својој ослобађајућој компоненти, остаје празна могућност за такав историјски прелом.

Међутим, "треће" може да се опредмети и као *пад у технолошки високоразвијено царство варварства.* У прилог тој прогнози иде чињеница да су из века у век ратови све страхотнији, са све већим бројем жртава, као и да је технологија смрти све јача, све убитачнија и све модернија. Знаци те могућности су очити.

Стога се проблем садржаја, ликова и остварења новог "трећег" враћа на моћ и улогу практичког ума који тражи и ствара претпоставке и субјекте бољег света.

Оно "треће" као историјски битно прогресивно неодвојиво је од *новог социјализма* Но, не сме се искључити могућност и неких других, историјски прогресивних облика "трећег пута". Ако се и појаве, неће се сушински разликовати од новог социјализма, с обзиром на његову природу и telos. Ововремена левица стиче свој идентитет једино ако је способна да такав социјализам доведе до нивоа глобално релевантне идеје и настоји да га практично остварује. Превише је рано да се конкретније одређују његов садржај и његови ликови. Али се већ сада може рећи да је *нужни садржај тог социјализма ишчезавање сваког облика експлоатације и људског поробљавања, као и успостављање светског поретка демократије и мира.* Да због важности питања како до њега доспети опет нагласимо: то није само програм савремене левице него и свих емаципаторских историјских субјеката.

ДРАМА ЕПОХЕ И НОВИ СОЦИЈАЛИЗАМ

Став да нема алтернативе неолибералном капитализму и капитализму као таквом, елемент је лоше политичке метафизике и империјалне идеологије. Њихова је бит у тежњи за овековечењем светског система капитализма, и то у његовој, сада доминантној, најбруталнијој форми. Империје ове епохе тенденцијски се смењују, али та политичка метафизика остаје. Она је програмирано фаталистичка. Њоме се настоји да се сваки отпор једном, крајње неправедном типу друштва и светског система, унапред обесми-

сли и прикаже узалудним. Иако се више не инсистира на третману либералног модела друштва као ”крају историје”, творци и апологете те политике сматрају да је он, ипак, узор за цео свет. Отуда и уверење управљачких елита најмоћнијих земаља Запада, пре свега Сједињених Држава, да им је божјом вољом и историјом дато право усрећивања човечанства свим средствима. Последице такве политике су очигледне.

Али, и уверење да су боље алтернативе таквом систему на дохват руке, само се треба потрудити да се открију и енергијом хтења и требања остваре, креће се унутар фатализма, у овом случају волунтаристичког. Такве алтернативе, иако преко потребне, још су далеко од развијених стратегија епохалних и уједно прогресивних промена. Нису историјском нужношћу предодређене да се опредмете. У најбољем случају тек су у зачетку. Оне су само део историјских могућности, често знатно слабији од збира оних њима супротних. Нема довољно објективних ослонаца, нити снажних субјеката њихове реализације. То је у великој мери узроковано тиме што су партије које себе одређују као леве претежно постале чинилац репродуковања неолибералног капитализма, или његова квази-опозиција.

Фаталистичком оптимизму припада и концепција историје као незадрживог напретка, што значи да нема повратка у лошу прошлост. Међутим, судбина реал-социјализма то најбоље оспорава. Капитализам првобитне акумулације богатства, који је историјски регрес, вратио се без већих отпора. Оно што је личило на велику историјску алтернативу распало се за неколико година.

Унутар уског поља бољих историјских алтернатива мора бити места и за *нови социјализам*. Не сме се пристајати на данас преовлађујући третман сваког социјализма као историјског мртваца и светског страшила, нити се затворити за неке, сада непознате начине изласка из беспућа које се приказује као најзад нађени прȃви пут. Кључна претпоставка новог социјализма је *онемогућавање нелегитимне принуде,* поготово масовних размера, у облику „гулага” или неком другом виду. Одређена мера легитимне принуде мора припадати не било каквој држави, него оној која је заснована на *праведном праву и начелу демократије.*

У модерном добу доминирају две световне идеје: *либерализам и социјализам*. Често су биле антагонизоване и у њиховом тумачењу и у настојањима да се опредмете у друштвеној стварности.

Време је за *теоријско-практичку синтезу*, а не за неку врсту механичког споја, оног најбољег и трајног у њима: *слободе појединца из либерализма и социјалне правде из социјализма.* Била би то, уз додатне услове, најава нечег историјски новог. То је тај неопходни прелом који отвара пут повесном преокрету ка новом социјализму. Садржај тог прелома није циљ само ововремене иновативне левице већ има општечовечански значај. У "топлој" струји либерализма било је места и осећаја за социјалну правду. У таквој струји социјализма слобода појединца никада није била од периферног значаја. Синтеза тог највреднијег из либерализма и социјализма кључна је претпоставка *рехабилитације* и једног и другог. Њоме се они ослобађају тешких компромитација у прошлости и садашњости.

Та синтеза је *нужан, али не и довољан услов* настанка новог социјализма. Довољан услов је разуђен и састављен из више компоненти. Сачињен је најпре од осмишљених борби за то ново, јер оно није поклон историје, од модернизације и глобализације, ако не "с људским ликом", онда бар с оним мање нељудским, светског мира, планетарне демократије и укидања дубоко понижавајућих неједнакости међу људима. Али је састављен и од *духовне револуције у човеку-субјекту* која би омогућила смањивање (ишчезавање није могуће) агресивности, мржње, похлепе и егоизма унутар људског рода, што значи и количине зла, патње и несреће, чији су корени системски, историјски и антрополошки. То подразумева битну промену не само типа економије и политичког уређења него и усмереност ка питањима: *куда хрли свет, чему новац, техника и знање, какав је квалитет нашег живота* ? На први поглед то су апстракције доконог ума. Међутим, ради се о смислу егзистенције и потреби за цивилизацијом која у свему надилази цивилизацију профита као самосврхе. Сувишно је истицати да је то епохални процес и само једна, крајње тешко остварива историјска могућност. Али ако се она напусти - следи нека врста апокалипсе чији се потенцијали очитују готово сваког дана.

Разуме се, између либерализма и социјализма постоје разлике које се не могу пребрисати. Сукоба између поборника тих идеја и даље ће бити. Не могу се оне у свему интегрисати. Битно је да се остварује оно о чему је већ било говора - синтеза између најбољег и најближег у њима. У социјал-демократском моделу друштва дошло је до "додира" тог најбоље и најближег, али не и до синтезе. Она није могућа ако се не *надилазе* темељи капитализма. У том

моделу они су само доведени у *полупитање*. Сада је на делу настојање да се они свим средствима учврсте.

Главни ток модерног социјализма заснива се првенствено на различитим, чак и супротстављеним рецепцијама Марксове мисли, „преломљеном" конкретним историјским приликама и профилом водећих личности које су је претварале у политичку стратегију. Свака мисао када уђе у политичку арену „бламира" се у већој или мањој мери, како услед затечених спољашњих околности, тако и због властитих противречности, недореченості, погрешних дијагноза и прогноза друштвених кретања. Не улазећи тренутно у питање актуелности и граница Марксове мисли, важно је истаћи да њу и ону линију либерализма која у своје средиште ставља слободу појединца, а не приватну својину и тржиште, повезује чувени став из „Манифеста комунистичке партије", да је та слобода услов слободе за све. Тај став има принципијелни значај и за либерализам и за социјализам, те врши улогу посредујуће „карике" између њих. Сем тога, Маркс упозорава да комунисти којима он припада „нису међу оним комунистима који намеравају да униште личну слободу, који желе да претворе свет у огромну бараку или у гигантску кулу рада".[22)]

И код Маркса и код Енгелса има анти-либералних ставова, или њихове мешавине с властитим схватањем либерализма. Али њихово преовлађујуће разумевање револуције као насилне револуције, мора се ситуирати у конкретан друштвени, пре свега класни контекст, препун различитих облика системског и крајње бруталног насиља. Ако су револуције деветнаестог века у Европи гушене крвавим насиљем, логично је да потенцијалне жртве такве политике такође сматрају да се само одбрамбеним противнасиљем, које иде и до крвопролића, могу одупрети тиранији и потчињавању. Такво противнасиље долази до изражаја и у Маркс-Енгелсовој, а посебно Лењиновој теорији револуционарне промене постојећег. То не значи да је тај тип револуције важећи за све могуће друштвене околности.

У историји нема ничег апсолутно новог. Увек се нешто преузима из прошлости, али се преображава и смешта у измењен општи друштвени контекст. То би се данас првенствено односило на социјалну сигурност која омогућује бар основне услове егзистенци-

22) Према: З. Голубовић, *Нова левица, социјализам и персонализам*, Република, бр. 272, 1-15 новембар 2001, стр. 28.

је за сваког, заштиту запослених од самовоље послодаваца, опште бесплатно школовање на свим нивоима, као и бесплатно лечење у свим здравственим установама. Тога је било као цивилизацијске тековине реал-социјализма. Наравно, било је и изразито антицивилизацијских својстава тог система, пре свега прогона, хапшења и убијања невиних, што је највише допринело његовој пропасти.

Нема никаквих изгледа боље историјске алтернативе све док постоји систем у коме се продубљују и шире сиромаштво и беда, материјална, политичка и морална, расте незапосленост, све чешће се умире због немогућности лечења излечивих болести, и уопште, услед неподношљиве немаштине. То је систем у коме се богатство стиче на тлачењу и несрећи других. У њему се управљачка елита саморепродукује по обрасцу: где су родитељи, ту су огромном већином и потомци, уз, евентуално, минимално побољшање социјалног положаја неких од њих. На таквим основама нема изгледа ни за преживљавање већине на егзистенцијалном минимуму, а камоли за нови социјализам. Нису то сазнања за која је потребна "висока" теорија, него су једноставне, свима доступне опоре истине до којих се долази животним искуством милиона људи.

Новост новог социјализма односи се на способност уласка у епоху градње *хуманистичко-информатичког друштва*, при чему се његова суштина не препознаје по високој технологији, него по статусу човека у целокупним друштвеним односима, по квалитету његовог живота, али не у смислу заводљиве формуле "бруто националне среће", у којој се не доводи у питање природа темељних неједнакости међу људима.

Пут ка таквом друштву није могућ без оних цивилизацијских тековина о којима је претходно било речи. Капиталистички систем већ ствара информатичко друштво. Али никада се на његовим основама не може развити хуманизовано информатичко друштво. Јер тај систем потчињава профиту и технологију, и природу, и људе, што значи и сам смисао човекове егзистенције. Нови социјализам није могућ као антитехничка, наводно "изворна" друштвена формација, али ни као пуки наставак "постиндустријског друштва". У овом другом случају ништа се не мења у хијерархији вредности. Новац, "ствари" и квантититативно схваћени прогрес и даље су на првом месту. У темељима новог социјализма је *радикални вредносни преокрет* где примат имају вредности које се не могу купити и продати, естетика живљења, одуховљење, а не освајање. То је,

такође, рационализам "с душом", при чему се она не схвата као мистична категорија, него као јединство саосећајности и солидарности с онима који пате, укидања система који ту патњу производи и поштовања људског достојанства. Разуме се, никада се ниједно друштво не може у потпуности заснивати на тим и сродним вредностима. Увек ће постојати и контра-вредности које су садржане у стварности људских односа. Важно је да односи који произлазе из опредмећења општечовечанских вредности буду растући процес, с изгледима да постане доминантан.

У новом социјализму непосредна демократија доживљава квалитативан скок. Захваљујући информатичкој технологији омогућује се веома брзо сазнање ставова грађана о свим кључним друштвеним питањима. Наравно, она пружа могућности и за тоталитарну контролу. Битна је њена системска функција и употреба.

Иако су такав социјализам, или нека друга прогресивна историјска алтернатива, „галактичким'' раздаљинама удаљени од стварности данашње Србије, не сме се остати заробљен том стварношћу, нити се она сме стављати у „заграде''. Теоријски говор о њима има функцију *историјског оријентира и критичке свести о бити те стварности*. Без тога свако мењање постојећег врти се у кругу, или иде наниже.

Ваља опет нагласити, у нешто друкчијем теоријском склопу, да су за настанак новог социјализма неопходни *ововремена левица, али и најшири савез еманципаторских друштвених субјеката.*

Средином прошлог века појавила се, првенствено у западној Европи, нова левица. Међутим, показало се да она нема дубине, да су њене идеје углавном танке и да није у стању да буде озбиљан чинилац стварног надилажења капиталистичког друштвеног бића. Стога се угасила или "утопила" у постојећи систем.

Данашњем свету неопходна је увелико друкчија левица. То је од посебног значаја за друштва на простору бившег реал-социјализма. У њима би она, ма колико то необично изгледало, морала да истовремено решава неке проблеме карактеристичне за протекла два века и оне који су примарни у овом столећу. Притом се на теоријској равни мора напустити идеологизована категорија "земаља у развоју." Постоји и противразвој као развој унатраг. Многе од земаља с тог простора, као и с других подручја света на које се "лепи" та категорија, међу њима и Србија, имају управо такав развој. Оне су не само сиротињске, него, најчешће, и оштро кла-

сно подељене и колонијализоване. Та категорија је тако справљена да подразумева априорни оптимизам – кретање ка вишем нивоу економског и целокупног друштвеног развитка. Из ње се не може закључити да постоје и цивилизацијски пад, драма епохе с катаклизматичким потенцијалима. Том категоријом то се прикрива, а тиме и чињеница експлоатације која сеже и до нивоа системског и систематског изгладњавања, као и ропског статуса радне снаге. У неолибералној теорији експлоатација се сматра марксистичком измишљотином, јер, наводно, радник приликом склапања уговора са послодавцем унапред пристаје на износ наднице коју ће да прима. То што је он *социјално принуђен* да пристане и на надницу од које не може да прехрани себе и своју породицу, посве је неважно за бранитеље те теорије. Реч је првенствено о *природи система*, па тек после о бескрупулозности надмоћне већине новонасталих газда, мада су тај систем и та бескрупулозност неодвојиви. Истина, знатан број припадника хетерогене скупине предузетника, посебно оних средњег и нижег нивоа имовинског стања, трпи последице лошег интервенционизма неофеудалне, увелико корумпиране и некомпетентне државне власти. На делу је "врзно коло" симбиозе и сукоба примитивног, развојно неспособног капитализма, похлепе, не свих него експлоататорских приватних власника и лоше државе, чије су највеће жртве они без икакве моћи да себи обезбеде бољу егзистенцију.

У већини земаља пост-реалсоцијалистичке "транзиције" ововремена левица се мора суочавати с потребом борбе за зараде од којих се може релативно нормално живети, а не једва преживети, за оснивање синдиката који су у стању да заштите основна права запослених у условима поновљене првобитне акумулације капитала, за спречавање дезиндустријализације и политичког неофеудализма. Уједно, мора се залагати за кретање ка хуманизованом друштву информатичке ере у коме човек није тлачен и потчињен техници, за примат универзалних људских вредности, што значи и за најтежу револуцију, ону *духовно-моралну у човеку као појединцу.* Без ње се социјална и политичка револуција нужно изрођавају. Сем тога, таква левица би морала да иде битно даље од највећег дела садашњих социјалдемократских партија у свом практичко-критичком односу према неолибералном капитализму. Али би морала и да оставља иза себе модел реал-социјализма, што претпоставља да *надилази партије и покрете бољшевичког типа.* При том треба

имати на уму да обновљени капитализам првобитне акумулације богатства из своје логике највише ради управо такве партије и покрете левице. Повесно гледано, они не могу дати ништа ново. Али могу потрајати, јер та прошлост није брзопролазна, и бити значајан чинилац отпора постојећем систему. .

Ововремена левица мора се одредити и према питању шта јој је *идејно-теоријска платформа.* Оријентир је поменута синтеза оног највреднијег из социјализма и либерализма као теоријско-практичког наслеђа и његове потенцијалне новореволуционрне функције у садашњем свету. Али у ту синтезу треба да уђе и све друго из савремених теоријско-практичких кретања, што може допринети настанку новог социјализма. У том великом подухвату не може бити неоспорних величина пред којима се клања, имена која имају статус „црвеног слова'' у религијским календарима. При том би се морало водити рачуна о неким незаобилазним искуствима, пре свега о објективизацијама и данашњем значају Марксове мисли, која је, у различитим интерпретацијама, најчешће догматским, била најзначајнији теоријски извор социјалистичких револуција и из њих насталих система у прошлом веку.

Марксова теорија није довољна за утемељење новог социјализма. Неки ставови садржани у њој, посебно о комунизму, спадају у наивну и анти-дијалектичку утопију. Поједини ставови о националном питању, посебно они који се односе на тадашњи Балкан, носе печат недовољног разумевања конкретних прилика на том подручју и апсолутизације „револуционарног'' разлога''. У једном тексту о дипломатији у ондашњој Европи провлачи се Марксов германоцентризам и одбојност према Русији, не само због апсолутистичког царског режима у тој земљи. Нашло би се тога још. Али то *није оно главно* у његовој мисли. Теорија експлоатације, апсолутног и релативног осиромашења, цикличних криза капитализма, његовог претварања у светски систем, цивилизацијских и дехуманизујучих функција капитала, теорија отуђења, значај технике у развоју модерног друштва, итд. - неопходни су, наравно, иновирани, за градњу поменуте платформе. Данас се унутар различитих видова „пост-марксизма'' битна сазнања садржана у Марксовој теоријској мисли релативизују до непрепознатљивости, а у навали примитивне анти-комунистичке идеологије она се ниште на најпримитивнији начин и с њиме се поступа као с „липсалим псом''. Но, неће бити случајно што се упоредо са дискредитацијом неолибералног капитализма обнавља интересовање за ту мисао.

Повратак капитализма, и то у његовој најбруталнијој варијанти, на подручје бившег реал-социјализма, чини још више актуелним битна Марксова сазнања. Али уједно намеће питање *преиспитивања неких аспеката његове теорије револуције.* У њој, како је претходно наведено, доминира насилно рушење капиталистичких система (мада има и томе супротних ставова), али не и материјалотехничке основе кују ствара модерни капитализам. Сличан, дакле, не идентичан, тип капитализма и сада постоји у главнини земаља на подручју бившег реал-социјализма, па су и крваве револуције такође могуће у неким од њих. Али се не може сметнути с ума чињеница да су се револуције у својој бољшевичкој варијанти, завршиле системским сломом. Стога се данас мора тражити неки друкчији тип револиције да не би дошло до новог пораза. Није реч о томе да се револуције новог типа могу остварити без икаквог насиља, него о томе да оне не буду утемељене на принципу *неограниченог насиља и крвопролића, поготово оног масовног.* И садашње револуције морају располагати властитим, довољно јаким средствима самоодбране и упозорења свим могућим тиранијама, и политичке власти и капитала. Али се мора извући неопходни закључак из пропасти система насталих на темељима револуција прошлог века које су садржале ужасавајуће крвопролиће у грађанским ратовима као компонентама тих револуција. Тај закључак је да се *на основама ничим ограниченог насиља не може градити битно боља и трајна историјска алтернатива.* Судбина реал-социјализма о томе сведочи.

Прва етапа на путу ка новом социјализму био би *дубинско-демократски, развојно способни систем, чија су битна својства: елиминација поретка нове буржоазије и с њом стопљене политократије, које у својим рукама концентришу највећу имовинску и политичку моћ, слобода која има економску и ширу егзистенцијалну подлогу, укидање, не сваке, него експлоататоске, монополистичке и олигополске приватне својине, плуралност облика власништва, суверена држава, поштена, одговорна и компетентна власт.* Такав систем садржи и елемент *борбеног и морално заснованог патриотизма у смислу отпора* не само спољашњем, него и унутрашњем поробљавању, што је неодвојиво. Без већинске свести о потреби таквог историјског заокрета, ма како га назвали, и без актера који могу да га изведу – Србија и мноштво других, њој сличних земаља, неизбежно пропадају и као друштва и као држа-

ве. Данас је то очигледно. Проблем такве алтернативе пре свега је проблем *њиховог опстанка*.

Неопходна је и јасна свест о природи, као и јакој могућности настанка *псеудо-алтернатива*. И "демократура" с „беневолентним диктатором'' једна је од њих. Пажљиво разгртање површине друштвене стварности Србије открије предзнаке тог системског "минотауруса": *спој површинске демократије, "меке" диктатуре политичке олигархије и социјалне диктатуре надексплоататорког капитала, страног и домаћег порекла, који једва да омогућује пуко преживљавање најамне радне снаге.* Оно што од тога одступа нема значајнији утицај на општа друштвена кретања.

Тешка оболелост система Србије произлази из самих његових претпоставки. Два су битна обележја тог система: 1) историјски регресивни и репресивни капитализам, у чијем је средишту преовлађујућа приватизација као фактички легализована отимачина друштвеног богатства; 2) колонијално-вазални положај Србије као државе. На таквим системским основама нема никаквих изгледа опоравка не само Србије, него ни сваке друге земље. Такав систем се мора *одбацити* јер води у социјалну катастрофу, као и спречити опасност новог државног распада. Преко потребна компетентна, одговорна и на свим нивоима поштена власт није могућа у њему. За њено институционализовање потребни су снажан демократски покрет „одоздо'', промене глобалног контекса силе, као и одговарајуће знање „одозго''. То су *приоритети* Србије у овом, за њу веома драматичном тренутку, али и у непосредној будућности. Без њиховог остваривања нема ни минималних услова за дугорочније кретање ка социјализму по мери социјалне правде, егзистенцијалне слободе и људског достојанства.

Стање у друштву Србије, и не само у њему, сувише је тешко, заправо у много чему поразно, да би се о њему говорило на устаљен начин. Потребан је, тачније, неопходан је, теоријски говор који иде до корена ствари, не робује никаквом спољном ауторитету, води разбијању старих и градњи нових "плоча". То је пре свега говор који тражи излаз из историјског ћорсокака и претеће друштвене катаклизме. Велики песник и весник будућности Бранко Миљковић, давно је упозорио на потребу говора који кореспондира с драмом епохе, када је написао "На обичне речи више немам право".

Мноштво проверених емпиријских налаза говори да је главнина истине друштва садашње Србије, и не само тог друштва - улазак у стање економско-социјалне катастрофе, новог растројства државе, моралне трулежи, ширења социјалног песимизма и безнађа. Мало је делова друштва који нису захваћени тим стањем. Одговорност за ту истину тражи да се она јавно саопштава и брани, не ради личне користи и ваљне ”славе” него управо ради најдубљег смисла позива свих који се тим послом баве. Али, то је ипак, лакши део испуњења императива те етике. Много је теже покушати да се *назначе излази* из тог стања претеће и блиске катастрофе, макар они били удаљени од садашњег тренутка. Ако се одбацује идеологија безалтернативности постојећем домаћем и светском стању мора се одбацити и *фатализам безизлазности* из поретка новог насиља које доводи до масовне социјалне неправде и патње. Но, и једно и друго траже озбиљност теоријско-практичког утемељења. Без тога су пуки апели на “добро срце”, утеха и јаук у пустињи. У том смислу питање новог социјализма тиче се и овог и будућег времена. Без ваљане визије будућности нема ни скромно боље садашњости, и обрнуто. Мора се знати ка чему и како се иде. Две су негативно формулисане одренице пута ка бољем: *не сме се успостављати систем једнакости у сиромаштву, који је најчешће спојен с неким обликом старатељске диктатуре; не сме се трпети, поготово подржавати, систем понижавајућих друштвених неједнакости, масовног осиромашења и раста беде, који производи друкчије облике ништења људске слободе*

Данашњу Европу захвата *вишезначно врење.* Захватиће и Србију. Зачиње се нека *друкчија нова левица.* Али настаје и нова агресивна десница. До оштрих сукоба између њих убрзо ће доћи. Време релативног социјалног, политичког и религиозног мира ближи се крају. То је та, све *оштрија, вишеструка конфликтност и непрозирност драме епохе која убрзано наступа.* Може да стекне ураганску снагу. Изгледа да за ту могућност нико није спреман.

Погрешно је видети све то што се збива, првенствено у Европи, Сједињеним Државама, делимично и у Русији коју карактерише проблематична комбинација олигархијског и државног капитализма - пре свега као финансијску, и уопште економску кризу. На делу је нешто много теже и озбиљније: *дотрајалост, али и осиоиност једног типа цивилизације у којој готово све почиње и завршава се профитом.* Такође, било погрешно закључити да непо-

средно предстоји "пропаст Запада". Његова привлачна снага јесте знатно умањена. Но, он и данас располаже најмоћнијим оружјем и великим капиталом. И до сада се није устручавао да га употреби ради наметања својих стратешких интереса. Неће се устезати да то чини и убудуће. НАТО томе служи. Социјална репресија неолибералног капитализма биће праћена оружаним интервенцијама и агресијама широм света, дегенерацијом либералне демократије у империјалну, чак и убилачку демократију, владавином вазалног, дубоко неправедног псеудо-права. Утолико више што сада на историјском хоризонту нема ничег битно бољег, и уједно јачег, да се томе супротстави. То је кључна чињеница глобалног значаја с којом се морају суочити мисао и субјекти прогресивне историјске алтернативе, те стога и новог социјализма.

Сва та збивања, поготово унутаревропска, итекако се тичу и судбине Србије.

Примарна теоријска и практичка питања пред којима се она налази, и не само она, јесу *како и чиме спречити друштвену пропаст и опстати као држава која успешно брани бар доњи праг суверенитета.* У околностима када је на делу *увелико патологизовано социјално стање* које поприма статус нормалности, теоријска мисао стоји пред одговорношћу да заузме одлучан властити став. Она не може сама по себи променити друштво на боље, јер нема такву моћ. Али може исказивати истину о њему, под условом да они који се њом баве следе етику свог позива. Не проговори ли у њој масовно сиромаштво, растућа беда, осујећеност животних изгледа, патња која је резултанта тих процеса, као и спољашња и унутрашња угроженост слободе – она је безвредна. Ако ништа друго теорија том истином отвара могућност формирања нове, стваралачко-критичке историјске свести, која ће, можда, наћи и своје социјалне, политичке и културне адресате, те у стицају повољнијих домаћих и светских прилика - бити чинилац прекида с постојећим и постепеног општедруштвеног опоравка. Тај опоравак би морао бити у знаку цивилизоване, *некрваве револуције*, која засеца у труло ткиво система, посебно када је реч о пљачкашки стеченом богатству, на једној, и *структуралних промена еволутивног типа*, на другој страни. За такав посао потребни су и комуникативна интелектуална заједница, кадра да обликује доминантну свест о неопходности таквих промена и знање како их остварити. Али, неопходан је и *одговарајући историјски материјал*. Не заборавимо при

том Марксову опомену да се прогресивне друштвене реформе не остварују слабошћу јаког већ јачином слабог. Додајмо томе да у историју није уписано да ће слаби неизбежно постати јаки.

На приватној равни алтернатива се може потражити и у прибежишту унутрашњем ослонцу, напуштањем јавног ангажмана за бољитак друштва након увида да тај ангажман наилази на непремостиве препреке. То се мора разумети. Али остаје питање ко се на теоријском плану мора супротстављати цивилизацијском паду и друштвеној трулежи ако то не чине интелектуалци с подручја друштвено-хуманитарних наука? Када ће то чинити ако не сада? То припада бити позива, одговорности и идентитета интелектуалца, поготово у поновном или-или времену. И незаобилазни је услов мисаоно-практичког залагања за нови социјализам, или неку друкчију бољу алтернативу чије контуре тек треба да се оцртају на историјском хоризонту.

Вебер је много раније изразио оно што су париски студенти узели за своју стратешку лозинку у чувеним револуционарнм збивањима 1968. године. Наиме, он пише да „...никада не бисмо могли досегнути могуће да претходно нисмо покушали да досегнемо немогуће''.[23)]

Ма колико та мисао, односно гесло младих бунтовника, били усмерени ка конкретној утопији која упућује на квалитативни прелом у друштвеном развитку, они садрже и елемент *пренапрегнутог волунтаризма*. Ако би етика уверења и етика одговорости морале чинити јединство у политици да би се обављао „позив'' политичара, о чему Вебер такође говори,[24)] то би још више морало одликовати позив интелектуалаца који се баве филозофијом морала и друштвено-духовним наукама. У оба случаја морају се употпуњавати и доводити до неопходне мере узајамног утицаја - воља за променом света и „хладни разум'', циљ и низ потребних знања, објективни услови и актери промена, спонтанитет и организација. Без тога следи слом сваког подухвата којим се претендује на остваривање боље алтернативе постојећем стању.

23) М. Вебер, Духовни рад као позив, Издавачка радионица Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сада, 1998, стр. 189.

24) Исто. стр. 187.

Zoran Vidojevic

THE STATE OF LEFT-WING POLITICS – GLOBAL DESIGN

Summary

The left-wing politics was shattered in most of the world and they are so incorporated into political system that it is difficult to recognize them. Neoliberal capitalism should lead to strengthening of left-wing politics as the response to the cruelty of the main neoliberal principles, but this is not the fact. The defeat of the left-wing politics has largely affected global, regional and local conditions in all societies. This paper is divided into three parts in order to analyze the position and the role of the left-wing politics in modern world. The first part analyzes the main communist parties and their metamorphoses in modern world. The second part analyzes the collapse of the left-wing politics in Europe as well as the failure of the main social democratic ideas. In the third part the author analyzes new socialism and the drama of new epoch.

Key words: left-wing politics, contemporary society, social democracy, new socialism and the drama of epoch.

ЛИТЕРАТУРА

- Б. Денић, у разговору с М. Мишићем, објављеним под насловом "Обама није социјалиста", *Политика*, 13 новембар, 2011, стр. 1,7
- Б. Ђуровић, "Левица, јуче, данас и сутра", зборник *Левица, данас у Србији и свету*, Београдски форум за светравноправних, Београд, 2007
- Б. Ђуровић, *Социјалистичка партија Србије, стање и перспектива савремене левице",* Просвјета", Нови Сад, 2011
- Б. Милошевић, *Социологија и савременост*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007
- В. Вулетић, "Има ли пилота у авиону", *Политика*, рубрика "Погледи", 17 новембар 2011
- G. Lukcs, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1977
- E. Bloch, *Subjekt-objekt, objašnjenja uz Hegelovu filozofiju* , Naprijed, Zagreb, 1975
- З. Видојевић, *Демократија на заласку - ауторитарно-тоталитарна претња*", Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- З. Голубовић, *Нова левица, социјализам и персонализам*, Република, бр. 272, 1-15 новембар 2001

- М. Вебер, Духовни рад као позив, Издавачка радионица Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сада, 1998
- М. Мишић, "Ремонт Запада по Фукујами", *Политика*, 11 фебруар 2012, стр. 07.
- М. Ковачевић, *Катастрофалне последице највеће заблуде економске науке – неолиберализма*, рукопис у припреми за објављивање
- М. Марковић, "Да ли је социјализам још алтертнатива", зборник "*Друштвена мисао на граници миленијума*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999
- С. Михаилович, "Прођердан крај века чини нас веома рањивим на уласку у нови век", зборник *Пет година транзиције у Србији*, Социјалдемократски клуб, Friedich Ebert Siftung, Београд, 2005
- У. Шуваковић, *Методолошке студије*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2011
- F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratrusta*, Izdavačko-knjižarsko preduzeće "Mladost", Zagreb, 1967

Resume

The main goals of the left-wing parties are not only in crises, but they are completely defeated. This fact affects on global, regional and local circumstances in all part of the world including Serbia and all other societies that are in transition process from socialism to neoliberal capitalism that creates periphery societies. Therefore, it is necessary to find broader context of the state of the left-wing parties. Most of these parties may change their name into social democratic or socialistic. This change of their name itself means nothing. That can be only political illusion. Even if they become a true social democratic party that doesn't mean that they will have the strength to overcome historical regression. Europe is overwhelmed by the parties which claim for themselves that they are social democratic, especially those countries that are in transition process. These parties believe that they are carrier of historical compromise of work and capital, but this is most often just an illusion. Within a narrow field of better historical alternatives we must find a place for the new socialism. The key assumption of the new socialism is disablement of all illegitimate coercions.

Овај рад је примљен 13. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
329.14“19/20“)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 219-244.

Миодраг Радојевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ УСТАВНОСТИ У СРБИЈИ[**]
– устави у „ванредном стању“ –
(1990–2010)

Сажетак

Аутор у овом чланку анализира савремени период у развоју српске уставности. Он полази од методолошке матрице по којој је уставни поредак сложен производ друштвених и историјских процеса. У складу са теоријом конституционализма, разматра политичке услове и формалноправни карактер поступка доношења устава и наводи њихове супстанцијалне недостатке. Посматрајући српски случај, видимо да су то „устави у ванредном стању“. Србија се, за разлику од других транзиционих земаља, суочавала са сложенијим захтевима приликом доношења првог устава. Уставу је задата улога акта којима се артикулишу процеси демократизације, али и инструмента заштите државности. У таквим околностима било је теже остварити конституционалну формулу и доносити уставе у складу са процедуралним легитимитетом. Кључни политички актери су уставно питање постављали у контексту страначке политике, што је само по себи значило да и устав није прихваћен као основни друштвени уговор.

Кључне речи: устав, уставност, конституционализам, легитимност, владавина права, федерализам, државна заједница Србија и Црна Гора, Европска унија, уставни консензус, капацитети политичких институција.

---

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

I. УСТАВНОСТ ИЗМЕЂУ ПОЛИТИКЕ И ПРАВА

Студиозно и методично проучавање уставноправног развоја Републике Србије заборављено је у домаћој науци. То се подједнако односи на њену далеку прошлост, која сеже у почетак XIX века са доношењем првих уставних аката у време Првог српског устанка, али и на савремени период након Другог светског рата. Недостатак научног интересовања не може се објаснити недостатком емпиријске грађе или (не)релеватношћу теме. Буран уставноправни развој Србија, што је одлика европско-континенталне уставности, карактеристичан је по бројним уставним променама. С друге стране, актуелни значај ове теме је мотивисан ноторном чињеницом да Србија, и поред постојања писаног устава, још увек није решила своје уставно питање.

Савремени период развоја уставности Србије подудара се са сломом „реалсоцијализма“ и почетком процеса транзиције у посткомунистичким земљама. У току последње две деценије Србија је донела два републичка устава (1990. и 2006. године), федерални устав из 1992. године и Уставну повељу државне заједнице Србија и Црна Гора (2003). Већина ових уставних аката донета је у неповољном политичком моменту. Две деценије уставности у Србије обележене су ратовима, политичким кризама, умирањем и рађањем заједничких и независних држава. За свега две деценије сахрањене су две државе – друга и трећа Југославија и државна заједница Србије и Црне Горе.

Истовремено са уставним променама одвијале су се огромне промене у друштвено-економском и политичком систему. Уместо једнопартијског уведен је вишестраначки систем, укинута је друштвена својина и замењена је идеолошка парадигма. Социјалистичко самоуправљање је уступило место либералној демократији. Основни супстрат либералне демократије је изградња уставне демократије. Под уставном демократијом подразумевамо стварање легитимног правног оквира који гарантује стварање ефикасне и одговорне владе, али и других вредности (сувереност грађана, владавина права, подела власти, репрезентативна влада, заштита људских права и слобода...). Конституционализам је израз политичке филозофије по којој и устав је „израз жеље за неком врстом

демократског легитимитета.“[1] Устав је, уопштено посматрано, дело народа и чувар његове слободе.

У западним демократијама, уставна демократија је била негована и развијана столећима. Од земаља у транзицији очекивало се да направе „велики скок“ и премосте недостатак основних претпоставки, одговарајуће инфраструктуре (правна култура, институције, недостатак свести о значају и улози демократије).[2] Због тога демократску транзицију није пратила и демократска консолидација, иако су то међусобно повезани процеси како су тврдили Линц и Степан.[3]

Србија се суочавала са инхерентним инсуфицијенцијама транзиционог процеса, али и са недаћама које су последице регионалног геополитичког оквира и нерешених статусних питања (државност и национално питање). У таквим околностима било је теже остварити конституционалну формулу и доносити уставе у складу са процедуралним легитимитетом. Кључни политички актери су уставно питање постављали у контексту страначке политике, што је само по себи значило да и устав није прихваћен као основни друштвени уговор. Такво становиште одразило се и на квалитет уставних решења.

II. УСТАВИ И УСТАВНИ АКТИ

1. Устав Републике Србије из 1990. године

Често оспораван, Устав од 1990. године је показао виталност у турбулентном повесном периоду Србије. Захваљујући стицају политичких околности, трајао је дуже него што је то био случај са првим уставима у другим посткомунистичким земљама. Супротно очекивањима, утицао је и доцније на уставотворца. По многим својим одликама, концепцијском приступу и нормативним решењима, овај устав је старији брат Устава од 2006. године.

1) Fridrih Karl, *Konstitucionalna demokratija*, CID, Podgorica, 2005, стр. 483.

2) Перцепција конституционализма је проблем и у другим посткомунистичким земљама. Ненад Димитријевић примећује да „конституционализам за већину људи није представљао саморазумљив легитимацијски основ новог система,“ већ да је прихваћена традиција немачке правне државе. Опширније: Н. Димитријевић, *Уставна демократија схваћена контекстуално,* Фабрика књига, Београд, 2007, стр. 123-124.

3) Упоредити: H. Linc i A. Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija,* „Filip Višnjić“, 1995, стр. 110.

Устав од 1990. године је жестоко критикован у стручној јавности у Србији. Основне примедбе су се тицале легитимности поступка његовог доношења, начина примене начела поделе власти, уређивања положаја председника Републике, рецидива социјалистичког самоуправљања и регулисања односа према савезној држави. Премда теоријски недовољно утемељене, услед непознавања компаративне праксе, добар део ових критика је инспирисан недемократским појавама у функционисању уставноправног и политичког система у последњој деценији XX века. При томе, није прављена разлика између „живог устава" и његових уставних решења, јаза који је постојао између уставног модела и праксе. Устав је догматски тумачен, као дело једног човека.

По техничко-нормативном изгледу, Устав је био ваљано састављен. Ипак, његов основни недостатак Устава је концепцијске природе. Он није био чедо конституционализма. То значи да ограничење власти и стављање појединца у први план, односно слобода и права није била његова полазна основа, већ је намењен за друге политичке циљеве. Начин његовог доношења и садржина уставних норми била је диктирана односом политичких снага. Другу важну детерминанту су чиниле политичке прилике.

Припреме за доношење новог устава Србије отпочеле су крајем 80-тих година прошлог века у политички неповољном моменту. Расправе о уставној реконструкцији савезне федерације узимале су све више маха са захукталом кризом социјалистичког самоуправљања. Сазревало је уверење да је неопходно да се југословенска држава уставно преобрази у складу са премисама либерално-демократске уставности.[4] То је процес који се истовремено дешавао и у другим источноевропским државама у којима су на власти биле комунистичке партије. Међутим, у југословенском случају непремостиву препреку на путу „демократске транзиције", (увођењу владавине права, вишепартизма и тржишне економије) су нерешени међунационални односи.

4) Упућујемо знатижељног читаоца на тематске зборнике: М. Јовичић (ур.), *Основни новог уставног уређења Југославије,* Српска академија наука и уметности, Београд, 1990; М. Јовичић (ур.), *Актуелни проблеми устава и уставних промена,* Српска академија наука и уметности, Београд, 1991. У овим зборницима наилазимо на панегиричне оде социјалистичком самоуправљању, покушаје да се репарира самоуправни систем али и захтеве за демократизацијом и скице уставног престројавања југословенске федерације. Идеје о демократској уставној реконструкцији у први план су истицале неопходност измена норми о суверености, доношењу нових прописа о правима и слободама, једнакости пред законом и забрани монопола власти, независности судства и преуређивању федералног система организације власти.

Преговори о мирном распаду заједничке државе уступили су место једностраним актима република. Хрватска и Словенија су пошто-пото желеле независност без обзира на последице. Србија је, не уважавајући реалне могућности и промене на геополитичкој мапи, штитила концепт југословенске државе сматрајући да на тај начин брани интересе свог народа изван републичких границе. С друге стране, она је имала и проблем са статусом својих покрајина. Постојала је бојазан да би у амбијенту распада државе и покрајине пледирале за независношћу, јер су сходно Уставу СФРЈ од 1974. године биле опремљене квазидржавним атрибутима. Као „конститутивни елемент федерализма", покрајине су биле истргнуте из њеног правног система.[5)] Превладало је уверење да се уставним променама спречи таква могућност. Упоредо са припремама за доношење новог устава, Србија је донела и уставне амандмане у марту 1989. године којима је изменила положај аутономних покрајина.

Уставне промене у једној републици биле су, по систему спојених судова, катализатор политичких и уставних промена у другим републикама. Пола године након уставних промена у Србији,[6)] које су у делу југословенске јавности оцењене као рушење савезног уставног поретка,[7)] Словенија је усвојила уставне амандмане, а потом наредне амандмане у марту 1990. године и Декларацију о суверености у јулу 1990. године.[8)] По уставним амандманима Словенија је дефинисана као држава словеначког народа и грађана

5) Покрајине су имале свој уставни и правосудни систем, са сопственим уставима, уставним судовима и врховним судовима. Оне су биле представљене у органима федерације и Србије, а њихова сагласност је била неопходна за измену Устава Србије. Србија, пак, није имала право вето, односно сагласности на промену покрајинских устава. Њихов положај је био *differentia specifica* у доктрини територијалне аутономије.

6) Увертира политичке кризе се догодила на Косову и Метохији. Након промена у Савезу комуниста Косова (новембра 1988. године) под притиском Београда, започет је генерални штрајк Албанаца у фебруару 1989. године. Истог месеца, словеначки комунисти су организовали митинг подршке албанцима на Косову. Стање на Косову је служило као алиби за минирање савезног уставног поретка, јер се тада тврдило да је српска акција на Косову и Метохији и касније уставни амандмани атак и на статус Словеније (sic!). Одговор Србије је долио уље на ватру, јер су бојкот словеначке робе и покушаји организовања „српских демонстрација" у Љубљани мотивисали Словенију да даље кораке у правцу сецесије.

7) Након уставних амандмана на Устав Социјалистичке Републике Србије, криза је ескалирала на Косову и Метохији. Албански народ на КиМ се политички хомогенизовао под паролом „Косово – Република". Албанци су бојкотовали институције и државне органе Републике Србије и створили паралелни систем власти. Декларацију независности су донели 2. јула 1990. године и прогласили Републику Косово, а два месеца доцније (7. септембра 1990. године) усвојили Устав. Референдум о независности је одржан у септембру 1991. године, а 1992. године и парламентарни избори.

8) Видети: Ustavni amandmaji k Ustavi Soclialistične republike Slovenije IX–XC, „Uredni list RS", št. 32/89; Ustavni amandmaji k Ustavi Soclialistične republike Slovenije XCI–XCV,

Словеније, из уставног текста су избрисани идеолошки атрибути социјализма а у Декларацији је прокламован примат републичког над савезним правним прописима (*ius nullificationis* и *ius secessionis*). Немоћ савезне државе да оружаним путем спречи сецесионизам најсевернијe југословенске републике, охрабрио је друге федералне јединице.[9] Ове уставне промене произвеле су трагичне последице.

За разлику од већине других комунистичких земаља где су уставне промене углавном биле резултат договора власти и опозиције,[10] у Србији је примењен други рецепт. Између власти и опозиције није постојала сагласност ко и када треба да донесе нови устав. Иако је опозиција већ почетком 1990. године захтевала да учествује у поступку промене устава, тадашња комунистичка власт је спретно монополисала улогу промотора транзиције. Она је одбацила предлог опозиције да се одрже избори, а да затим легитимно изабрани представници усвоје нови устав. По предлозима опозиције, вишестраначка скупштина имала би карактер уставотворне скупштине. По намери тадашњег политичког врха, устав је служио и као инструмент решавања конфликта са опозицијом и полуга за учвршћење власти.

Императив опстанка на власти комунистичке партије, утицао је на успостављање слободе политичког организовања у Србији. Настојало се да се спречи или одложи неминовно одржавање вишестраначких избора. Док су се у другим федералним јединицама одвијали страначки избори, у Србији се расправљало о дометима беспартијске демократије. Србија је као последња република у југословенској федерацији, под притиском промена које су се збивале и у другим источноевропским државама, организовала вишестраначке изборе. Таква намера утицала је и поступак доношења и карактер самог Устава.

Референдум одржан 1. и 2. јула 1990. године дао је привидну легитимност одлуци да се најпре донесе устав, а након тога одрже и вишестраначки избори.[11] Под френетичном пропагандом да

„Uredni list RS“, št. 6/90; Deklaracija o suverenosti države Republike Slovenije, „Uredni list RS“, št. 26/90.

9) Хрватска крајем јула 1990. године такође брише комунистичка обележја из свог устава.

10) Упоредити: Н. Димитријевић, нав. дело, стр. 120.

11) Референдум је бојкотовало албанско становништво на Косову. На референдуму је једно од питања гласило: „да ли прихватате да се прво донесе нов устав па онда распишу први вишестраначки избори?“. Такође је представљен само уставни пројекат Председништва Социјалистичке Републике Србије. Опозиција није могла да представи своје

постоји општенационална угроженост и да се новим уставом „исправља историјска неправда“, референдум је унапред био осуђен на успех. Опозиција је добила незванични статус посматрача. Две недеље касније, комунистичка партија се трансформисала у политичку странку са другим именом и програмом.[12] Рад на новом, модерном државотворном уставу искоришћен је и ради политичког маркетинга. Са овим симболом и привеском грађанске демократије, Социјалистичка партија Србије се дистанцирала од комунистичког порекла.[13]

Устав је усвојен 28. септембра 1990. године, а председнички и парламентарни избори су одржани 9. и 23. децембра исте године. За разлику од већине других земаља у транзицији, победу на изборима је однела странка која је баштинила комунистичку прошлост. Устав је усвојила Скупштина Социјалистичке Републике Србије. Она је представљала делегате изабране годину дана раније, на једнопартијским изборима. Игнорисање опозиције, допринело је то да она непрестано оспорава његов легитимитет и критикује садржину Устава. Устав је постао предмет дневно-политичких борби, опозиција је непрестано понављала како је управо овај правни акт извор многобројних тешкоћа и основна препрека демократизацији земље. И то је разлог зашто је „овај устав изгубио кредит и пре него што је формално ступио на снагу.“[14]

2. Устав Савезне Републике Југославије

Уставност Србије након Другог светског рата, подразумевајући под тим и њен развој уставности у оквиру „друге“ и „треће“ Југославије, богата је не само бројним уставима већ и оригиналним решењима. За „другу Југославију“ карактеристични су експерименти са социјалистичким самоуправљањем. „Трећа Југославија“

уставне пројекте. Уосталом, она није имала легални статус јер је закон о политичком организовању усвојен након одржаног референдума.

12) Социјалистичка партија Србије основана је од 16. до 18. јула 1990. године. Она је настала уједињавањем Савеза комуниста Србије и Савеза социјалистичког радног народа Србије.

13) Та је теза широко заступљена. Видети, нпр.: П. Николић, *Од „устава“ до устава... (прилог сведочењу о једном времену,* Институт за упоредно право, Београд, стр. 20; В. Гоати, „Демократска транзиција у Србији (1990-1994)“, *Гледишта,* бр. 6/1994, стр. 7; С. Антонић, „Влада Слободана Милошевића: покушај типолошког одређења“, *Српска политичка мисао,* бр. 1/1995, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 7.

14) Видети: В. Петров, „Уставотворна градња и разградња - пројекти за нови устав и Устав Србије из 2006.“ у: А. Фира, Р. Марковић (ур.), *Два века српске уставности,* Српска академија наука и уметности, Правни факултет Универзитета у Београд, 2010, стр. 412.

остаће упамћена у теорији по неуспелој иновацији са двочланом федерацијом, покушају да Србија и Црна Гора своје односе уреде на равноправним односима у истој држави. Идеја, која у основи полази од заједничких интереса и порекла ова два народа, патила је од структурне грешке. Федерација са две федералне јединице је *contradictio in adiectio.* То показују примери Чехословачке (1968-1992) и Пакистана (1949-1971). У оба случаја, судбина ових федерација је неславно окончана.[15)]

„Трећа Југославија" је настала након доношења Устава Савезне Републике Југославије 27. априла 1992. године. Усвајање овог устава, по већ устаљеном обичају, пратиле су необични догађаји и околности. Политичке размирице између појединих југословенских република претварају се у оружане сукобе од средине 1990. године. Међународна заједница је настојала да утиче на ова дешавања, па је Европска заједница формално преузела водећу улогу у процесу посредовања између завађених народа. Основне несугласице су постојале у погледу питања о праву федералних јединица на сецесију и природи републичких граница. С обзиром на то да су то била и уставноправна питања, јер су се тицала тумачења Устава СФРЈ од 1974. године, Европска заједница је формирала арбитражну комисију састављену од угледних судија европских уставних судова, познатију као „Бадинтерова комисија". Србија се са мишљењима „Бадинтерове комисије" није сложила, јер су оне признале право републикама на самоопредељење и републичке границе прогласиле за државне границе.[16)] Одана догми о решавању свог националног питања кроз идеју заједничке државе са суседима, она је тада сматрала да је очување Југославије њен стратешки интерес. С обзиром на то да је међународна заједница признала независност Словеније и Хрватске, а да су Македонија и Босна и

15) Бангладеш (Источни Пакистан) и Пакистан (Западни Пакистан) након рата су се раздвојили. На миран начин, споразумом између Чешке и Словачке, нестала је друга двочлана федерација. У овом другом случају, политичка елита није тражила подршку грађана. Према истраживањима, већинско расположење у обе федералне јединице у то време било је за опстанак заједничке државе.

16) „Бадинтерова комисија" је назив за Арбитражну комисију која је формирана од стране Европске економске заједнице у оквиру Мировне конференције о Југославији у августу 1991. године. Ова арбитражна комисија доносила је своја правна мишљења у наредне две године са задатком да она послуже мирном решавању кризе. Њена најважнија правна мишљења су: СФРЈ се распала и не постоји као држава; границе бивших федералних јединица сматрају се државним границама и не могу се мењати силом; СРЈ је нова држава и не сматра се наследницом СФРЈ.

Херцеговина већ биле на прагу стицања независности почетком 1992. године, Србија је савезника пронашла само у Црној Гори.[17)]

Заједничка држава настаје договором републичких елита. Највиши представници тадашњих републичких власти закључују договор о формирању државе и доношењу устава у Подгорици 12. фебруара 1992. године.[18)] Таква одлука, међутим, није имала транспарентан легитимитет и може се рећи да је овом приликом изиграна народна воља. Српски парламент је констатовао прихватање овог договора, док је пар дана касније Црна Гора организовала референдум. На овом референдуму Црна Гора изјаснила се за останак у Југославији, али као суверена република.[19)]

Устав је написан промптно, у веома кратком раздобљу, од 28. марта до 13. априла 1992. године.[20)] С обзиром на то да су кључне одлуке о изгледу будуће државе и новом уставу донете од стране политичких елита, које су столовале у месту Жабљак, на планини Дурмитор у Црној Гори највиши правни акт је добио назив „Жабљачки устав". И овог пута, опозиција није учествовала, а стручна јавност се погрдно изјашњавала о изгледу Устава.

Чин усвајања Устава „Треће Југославије" требало је да симболизује континуитет са претходном Југославијом. Међутим, Устав СРЈ је био ништав са становишта континуитета са претходним уставним поретком.[21)] Устав није усвојен у складу са ревизионом процедуром предвиђеном Уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1974. године (чл. 398-403). Устав су усвојили само делегати из две федералне јединице – Србије и Црне Горе. Приликом усвајања овог устава било је присутно 73 делегата,

17) Коста Чавошки сматра да је основни разлог стварања „треће Југославије" настојање да се „прикрије војни и дипломатски пораз Слободана Милошевића и војске на коју се ослањао и учини безболнијим губитак државе у којој су живели скоро сви Срби." К. Чавошки, *Устав као јемство слободе,* Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић", Београд, 1995, стр. 125.

18) К. Чавошки, *нав. дело*, стр. 11.

19) Референдум је одржан 1. марта 1992. године. Референдумско питање је гласило: „Да ли сте за то да Црна Гора, као суверена република, настави да живи у заједничкој заједници - Југославији, потпуно равноправно са другим републикама које то буду жељеле." На референдуму, који су бојкотовали припадници албанске и бошњачке националне мањине, је изашло дветрећине грађана уписаних у бирачки списак.

20) М. Кнежевић, *Изневерена држава, Србија и Црна Гора у времену разлаза,* Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 76.

21) К. Чавошки, нав. дело, стр. 129; М. Јовичић, „Куда идеш Србијо? Хроника српско-југословенске уставности (1990-1994)", у: *Србија на прелому векова, Изабрани списи, књига 6,* Правни факултет Универзитета у Београд, ЈП „Службени гласник", Београд, 2006, стр. 378; П. Николић, *Уставно право,* четврто измењено и допуњено издање, Просвета, Београд, 1994, стр. 109.

од укупно 220 колико је имало Савезно веће. Овим делегатима је мандат истекао још 1990. године, а затим им је два пута продужаван. Свечаном чину нису присуствовали делегати са Косова албанске националности, нити дипломате западних страних амбасада. Међународна заједница, поштујући мишљење „Бадинтерове комисије", није признала континуитет и право на сукцесију Савезне Републике Југославије.

Уставом СРЈ уведено је изнуђено, федерално уређење. На тај начин, било је могуће удовољити Црној Гори да буде равноправна република. То се могло обезбедити уставним решењима непримереним карактеру федерализма.[22] Проблем је био у томе што су две федералне јединице биле несразмерне по броју становника, територији и економској снази па СРЈ није било могуће организовати као рационалну државну творевину. Равноправност федералних јединица ишла је на штету равноправности грађана у савезној држави. Примера ради, грађани Црне Горе били су надпредстављени у савезном парламенту, па је глас бирача вишеструко вредео него глас бирача из суседне републике.[23]

У нашој теорији, било је предлога да нова држава буде унитарног карактера, или да се организује као регионална држава. Ови предлози нису имали упоришта у реалним приликама, али су се предвиђања о судбини СРЈ обистинила. Стручна јавност је упозоравала, пар месеци након конституисања Савезне Републике Југославије, „да ће – ако устав не буде брзо и темељно промењен – систем ићи из кризе у кризу, са опасношћу од блокаде, па и распада."[24] То је на најбољи начин показивало стање савезног правног поретка. Републичка законодавства никад неће бити усклађена са савезним правним прописима, ауторитет савезних органа биће у сенци републичких центара политичке моћи а анимозитети између републичких елита су се повећавали. За постојање здраве федералне државе недостајала је демократска политичка инфраструктура.

22) У федералну структуру су уграђени конфедерални елементи. Предвиђена је претпоставка надлежности у корист федералних јединица, федералне јединице имају међународноправни субјективитет и републички парламенти могу да ставе вето на промену појединих чланова Устава.

23) У Већу република, федералне јединице су биле представљене паритетно, а у Већу грађана примењено је другачије решење. У Србији се посланик бирао на 65.000 бирача, а Црна Гора је имала најмање 30 посланика. Како је израчунао Миодраг Јовичић, глас посланика из Црне Горе је вредео пет пута више него глас српског бирача. Упоредити: М. Јовичић, нав. дело, стр. 371.

24) М. Јовичић, нав. дело, стр. 366.

Политичке странке су имале локално упориште, а југословенски федерализам није срастао са демократијом и владавином права.[25)]

СРЈ није постала функционална заједница, већ конфликтна творевина. Један од узрока таквог стања био је и притисак међународне заједнице и чињеница да су у мају 1992. године, Савезној Републици Југославији уведене санкције од стране међународне заједнице због умешаности у ратна збивања на подручју бивше Југославије, што је кулминирало и НАТО агресијом 1999. године. Као главни виновник означена је власт у Београду, а на делу јужне српске покрајине успостављен је протекторат Уједињених нација. Не желећи да дели заједничку судбину, Црна Гора је настојала да се дистанцира од „београдске политике". У владајућој странци (Демократској партији социјалиста) долази до размомилажења у погледу подршке савезној држави. Већинска фракција односи победу на председничким изборима и парламентарним изборима 1998. године и захтева демократизацију савезне државе, истовремено јачајући републичке надлежности. То се посебно могло видети у погледу монетарне политике, јер је увела другу валуту (немачку марку од 1999. године, а затим касније и евро од 2002. године). Савезна држава постоји на папиру и функционише само у једној федералној јединици. У другом федералном ентитету, од савезних надлежности обављају се послови у области одбране, издавање пасоша и контроле лета.

Савезна власт излаз из кризе је тражила у промени Устава. У јулу 2000. године извршене су уставне промене, донето је осам уставних амандмана који су променили систем организације власти на савезном нивоу. Уведен је непосредан начин избора председника СРЈ[26)] и непосредан избор савезних посланика у Веће република.[27)] Како би се очувао принцип равноправности, било је предвиђено да председник Републике и председник Савезне владе

25) Слободан Јовановић, на примеру САД-а, показао је у својој расправи значај одређених правних и политичких претпоставки, посебно устава за изградњу федералне државе. Видети: С. Јовановић, *Амерички федерализам,* Издавачка задруга „Политика и друштво", Београд, 1939, стр. 36-37.

26) Председник Републике се бирао на непосредним изборима, његов мандат је трајао четири године и он је имао право на један реизбор (амандман V). Амандманом VI и VII уређен је и начин престанка његовог мандата. За разрешење председника Републике је било потребно испунити строге услове. Председник се могао разрешити само на основу одлуке Савезног уставног суда да је повредио Устав. И та одлука није обавезивала Савезну скупштину, већ је било неопходно да се предлог за разрешење усвоји већином

27) Видети: *Службени лист СРЈ*, бр. 29/00; Амандман III на Устав Савезне Републике Југославије и Закон о избору савезних посланика у Веће република Савезне скупштине, *Службени лист СРЈ*, бр. 32/00.

„по правилу“ не буду из исте републике чланице. Савезни избори одржани у септембру 2000. године били су први и последњи непосредни избори за Веће република и савезног председника.[28)]

Уставне промене нису ојачале федерацију, већ су продубили политичку кризу између Србије и Црне Горе. Иако извршене у складу са уставном процедуром, уставне промене су патиле од дефицита легитимитета. У усвајању амандмана су учествовали само представници црногорске опозиције делегирани у Савезној скупштини, док је „званична Црна Гора“ критиковала карактер нових уставних решења. Тадашња српска опозиција је тврдила да су уставна решења креирана за продужетак владавине Слободана Милошевића, чији је мандат као савезног председника требало да престане 2001. године, а Црна Гора је указала да је у пракси немогуће да кандидат из њене републике буде изабран за председника Републике. Уставне промене су у Црној Гори оцењене као престанак постојања „Треће Југославије“. Већ 8. јула 2000. године усвојена је Резолуција о заштити права и интереса Републике Црне Горе и њених грађана, према којој ова република неће признати ниједан акт усвојен без њених легитимних представника.

3. Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора

У септембру 2000. године одржани су савезни парламентарни избори и избори за председника Савезне Републике Југославије. Резултати ових избора, победа Војислава Коштунице и Демократске опозиције Србије, бацили су у сенку другу важну чињеницу. Савезне изборе опструирала је власт у Црној Гори, што је допринело високој апстиненцији на изборима у овој републици. За разлику од Србије где је гласање имало референдумски карактер, јер је више од три четвртине од укупно уписаних грађана у бирачки списак изашло на биралишта, на изборима у Црној Гори своје право гласа је користило тек нешто више од једне четвртине грађана уписаних у бирачки списак. Легитимност избора је била озбиљно нарушена у територијалној мањој федералној јединици. Власт у Црној Гори, у складу са раније израженим становиштем да не признаје уставне промене од јула 2000. године, оспорила је и резултате ових избора за своје представнике у савезном парламенту.

28) Упоредити: В. Михајловић, З. Радоњић, *Две деценије вишестраначја у Републици Србији - устави, избори и носиоци власти 1990-2010,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011, стр. 355.

Нову савезну владу формирале су опозиционе политичке странке на републичком нивоу – у Србији (Демократска опозиција Србије) и Црној Гори (Социјалистичка народна партија). За разлику од Србије, где је победа ДОС-а била увертира у политичке промене, у Црној Гори су након савезних избора заоштрене политичке поделе између тзв. суверениста и унциониста. Победу у сукобу између владајуће странке (Демократске партије социјалиста) и опозиције (коалиције „Заједно за Југославију“) однеће заговорници самосталности Црне Горе на превременим парламентарним изборима 2001. и 2002. године. То је значило да је настављен бојкот савезних институција и примене савезних прописа.

У процес редефинисања Савезне Републике Југославије формално је укључена и Европска унија, након политичких промена у Србији 2000. године. Савезна Република Југославија је променила своју геополитичку оријентацију, након пријема у УН постала је чланица Организације за европску безбедност и сарадњу и Савета Европе и преузела обавезу хармонизације свог законодавства са правом Европске уније. Европска унија је најпре настојала да очува заједничку државу Србије и Црне Горе, јер је стрепела од последица неконтролисаног дезинтеграционог вируса на Балкану али је и желела стабилног партнера у процесу евроинтеграција. Због тога је приморала званичнике Црне Горе на преговоре о будућности заједнице са Србијом. У преговорима, Европска унија је инсистирала да се изврши усклађивање правних система републике са правним системом државне заједнице („уставна реконструкција држава-чланица“) и хармонизују економски системи држава-чланица са економским системом ЕУ. Она је, политички посматрано, у међувремену настојала да изгради заједничку европску политику према будућем статусу Косова, преузимајући контролу над решавањем и овог проблема од стране Уједињених нација.

Европска унија, заинтересована за српске-црногорске односе, преузела је улогу посредника. Уз њену помоћ, потписан је тзв. Београдски споразум 14. марта 2002. године. Овим споразумом, чији је званични назив „Полазне основе за преуређење односа Србије и Црне Горе“, дефинисани су основна начела и решења за функционисање будуће заједнице. Споразум су потписали председник Савезне Републике Југославије, потпредседник Савезне владе, председници република и председници влада и високи представник ЕУ за спољну политику и безбедност. Хавијер Солана, генерални секретар НАТО у време када је Савезна Република Југославија бом-

бардована 1999. године, три године доцније био је у улози, како каже Београдски споразум – „сведока".

Према слову самог Београдског споразума, по коме парламенти република и савезни парламент само расправљају о овом документу, односно врше његову ратификацију,[29] по начину преговора и његовог закључивања *Полазне основе* су међудржавни споразум или међународни (двострани) уговор.[30] Европска унија је била гарант у случају његовог непоштовања. Београдски споразум је предвиђао да се у у случају неиспуњавања обавеза из овог споразума у погледу функционисања заједничког тржишта и хармонизације трговинске и царинске политике могу предузети мере од стране ЕУ. Међутим, државе-чланице нису строго обавезивале одредбе „Београдског споразума". Изнад договорених уставних начела налазила се воља странака уговорница. Језички и правно веома немушто скована одредба, по којој „ЕУ даје гаранције да у случају испуњавања других услова и критеријума за САП (процес стабилизације и асоцијације) договорени принципи уставног уређења неће представљати препреку за брзо закључивање Споразума о стаблизацији и асоцијацији", дозвољава државама-чланицама арбитрерно понашање.

Правни карактер овог споразума је споран и он, уопште као и сваки други политички споразум, допушта различите интерпретације. У складу са тезом да је „Београдски споразум" био међународни уговор, прихватамо и становиште да је након његовог усвајања престала да постоји југословенска федерација, односно да је она најпре растављена на две државе, које су потом „закључиле споразум о државној заједници".[31] Дакле, супротно важећем савезном уставу, федералне јединице су закључиле међудржавни уговор којим су се сложиле да формирају нову државну заједницу. Недвосмислено је, међутим, и то да је „Београдски споразум" формалноправно био неуставан, јер је био несагласан са члановима 140. и 141. Устава Савезне Републике Југославије који су се односиле на поступак уставне ревизије.

29) Парламенти су потврдили својим одлукама прихватање Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе.

30) Међународни уговор је „споразум закључен између субјеката међународног права с циљем да се постигне одређено правно дејство", С. Ђорђевић, *Увод у међународно право,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 160.

31) Р. Марковић, *Уставно право,* шеснаесто осавремењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београд, 2012, стр. 146.

Преговори о будућности Савезне Републике Југославије, који су почели у новембру 2001. године, и садржај споразума били су делимично обавијени велом тајне, све до самог потписивања.[32] О току преговора нису били уредно обавештавани и највиши државни функционери на републичком нивоу.[33] По своме карактеру, „Београдски споразум" је резултат договора политичких елита и Европске уније. Привид легитимитета и формалног легалитета, настојао се постићи усвајањем у савезном парламенту (sic!), иако она на то није била овлашћена Уставом СРЈ и прихватањем у републичким парламентима.

Суштина и последица „Београдског споразума" је редефинисање федерације, односно нестанак Савезне Републике Југославије и успостављање нове нагодбе између Србије и Црне Горе. Споразумом је уређен поступак и начин доношења правног акта будуће државне заједнице и елементи државног уређења (назив будуће заједнице, органи власти и њихове надлежности). Наредна његова важна одлика је и то да је овим споразумом створена заједница на пробни период од три године, са могућношћу раздруживања држава-чланица.

Споразум је изражавао компромис између захтева већине српских странака окупљених у владајућој коалицији да се успостави функционална федерација и конфедералног модела који је заступала званична Црна Гора. Србија је имала интерес да опстане заједничка држава како би са позиције међународног субјективитета и Резолуције 1244 штитила статус Косова и Метохије. Та идеја је била присутна приликом потписивања Београдског споразума, па је предвиђено да држава чланица која напусти заједницу не полаже право на континуитет са Савезном Републиком Југославијом.[34] Из

32) Савезна влада, коју су чинили представници ДОС-а и „Коалиције за Југославију" је 30. августа 2001. године усвојила *Полазне основе за заједничку платформу о уставном преуређењу СР Југославије*. У овом документу је изражена намера да се СРЈ трансформише у федерацију са минималним надлежностима.

Видети: http://pregled-rs.com/article.php?pid=170&id=16711&name=Polazne (посећено, 29. јануара 2012).

33) Зоран Ђинђић, тадашњи председник Владе Србије, у свом обраћању посланицима у Савезном парламенту приликом усвајања „Београдског споразума" 3. марта 2002. године је изјавио да је за поједина решења сазнао од званичника Европске уније. Видети: „Говор др Зорана Ђинђића у Савезној скупштини", http://www.zorandjindjic.org/content/govor-dr-zorana-%C4%91in%C4%91i%C4%87-u-saveznoj-skup%C5%A1tini-2?format=simple (посећено 24. јануара 2012)

34) Одредба о преиспитивању је гласила:

„По истеку периода од три године, државе чланице имају право да покрену поступак промене државног статуса, односно иступања из државне заједнице. У случају исту-

тактичких разлога, присталице очувања заједничке државе сматрали су да у наредном периоду са унапређењем процеса евроинтеграција јачају институције заједнице, као и то да би на предстојећим изборима добили нову шансу за промену власти у Црној Гори.

Званична Црна Гора је свој интерес пронашла у чињеници да је Београдски споразум легализовао сецесију, да је федерална држава престала да постоји и да нова заједница има минималне државне надлежности. „Београдски споразум" је био први корак ка коначном циљу – независности. Већ на први поглед, компромисни карактер се огледао у називу заједнице (Србија и Црна Гора) и акта којим се она уређује. Употребом термина повеља у називу највишег акта којим се уређују односи Србије и Црне Горе желело се истаћи да је у питању заједница уговорног карактера, али је њему природат атрибут - уставна. Ипак, несумњиви допринос „Београдског споразума" је стишавање политичке кризе у односима Србије и Црне Горе.

Уставна повеља је усвојена 4. фебруара 2003. године,[35] а Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама 28. марта 2003. године.[36] Уставна повеља је дефинисала: име, циљеве, симболе и територију државне заједнице; одређивала седишта институција и однос према међународном праву. Она је уређивала да постоји само међународни субјективитет државне заједнице, а да је државна заједница заснована на равноправности њених чланица. Надлежност државне заједнице је заштита основних права и слобода, заједничка спољна и одбрамбена политика, јединствено тржиште, царински систем и саобраћај и везе. За разлику од класичних државних творевина, у Србији и Црној Гори је било про-

пања Црне Горе из државне заједнице међународни документи који се односе на СРЈ, посебно Резолуција 1244 СБ УН, односили би се и у целости важили за Србију као сукцесора.

Држава-чланица која то право искористи не наслеђује право на међународно-правни субјективитет, а сва спорна питања посебно се регулишу између државе-сукцесора и новонастале државе. У случају да се обе државе-чланице у референдумском поступку изјасне за промену државног статуса (независност), у поступку сукцесије регулишу се сва спорна питања, као што је поступљено у случају претходне Југославије."

35) Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист Србије и Црне Горе,* бр. 1/03. Назив може да наведе на погрешан закључак, јер овде није реч о уставном акту какав је случај са француском Уставном повељом од 1830. године. Ова уставна повеља је представљала уговор између монарха и народа, док је Уставна повеља из 2003. године била уговор између Србије, Црне Горе и представника Европске уније.

36) Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама је саставни део Уставне повеље. Она је донета по истом поступку као и Уставна повеља и садржи разрађен корпус основних људских права и слобода (*Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 6/03).

кламовано заједничко тржиште, али не и заједничка монетарна и пореска политике и јединствен буџет. Србија и Црна Гора су биле државе без централне монетарне институције (народне банке), јер су користиле различите валуте.

„Београдски споразум“ је предвидео да једнодомна скупштина уважава позитивну дискриминацију посланика из Црне Горе. Скупштина је, према Уставној повељи, била једнодомна и чинило је 126 посланика, од којих 91 из Србије и 35 из Црне Горе. Сходно броју становника, Црна Гора је била надпредстављена у Скупштини. Најважније функције скупштине су законодавна власт и избор председника и Савет министара.

Савет министара и председник Србије и Црне Горе чинили су извршну власт. Председника Србије и Црне Горе је бирала Скупштина на период од четири године, без могућности реизбора. Његова основна надлежност је да, поред представљања Србије и Црне Горе у земљи и иностранству, председава Саветом министара. Како би се обезбедила равноправност република, председник Скупштине и председник Србије и Црне Горе нису могли бити из исте државе чланице. Савет министара је било колективно тело које су чинили: министар спољних послова, министар одбране, министар за међународне економске односе, министар за унутрашње економске односе и министар за људска и мањинска права. Неуобичајено решење је била и примена ротације за министра одбране и министра спољних послова, који су након две године заменили функције са својим заменицима (члан 42).

Судску власт оличавао је Суд Србије и Црне Горе. Он је требало да има уставносудску, правносудску и управносудску функцију. Његова основна надлежност се, према Београдском споразуму, састојала у уједначавању судске праксе. С обзиром на то да нема инстанциону надлежност, јасно је да није постојала јединствена правосудна власт у заједници.

Конфедерална природа државне заједнице се препознаје и у начину командовања Војском. Војском је командовао Врховни савет одбране коју су чинили три председника, а одлуке су се доносиле консензусом. То практично значи да је институционализовано право вета у командовању оружаним снагама. Војска није била професионална, али су регрути су имали право избора у којој републици служе војни рок.

Државна заједница Србија и Црна Гора је представљала необичну творевину. Она је настала као последица различитих политичких интереса, што је утицало и на карактер саме заједнице. Заједница Србије и Црне Горе није имала својства државе, већ више једног облика повезивања или савеза суверених држава познатијих под називом - конфедерација.[37] Аргументи у прилог ове тезе су њен настанак (међународним уговором) и нестанак ове заједнице (једностраним раскидом). Да је то била и једна провизорна творевина сведочи и нарушавање поступка и рокова за конституисање органа заједнице и неусаглашеност републичких устава са Уставном повељом.[38]

Уставном повељом и Законом о спровођењу Уставне повеље било је предвиђено да се одрже избори са парламент Србије и Црне Горе у фебруару 2005. године. С обзиром на то да власт у Црној Гори није пристајала на њихово одржавање пре референдума о независности,[39] измењена је Уставна повеља тако да је одржавање избора за Скупштину државне заједнице Србија и Црна Гора усклађено са одржавањем републичких парламентарних избора. Компромис је постигнут захваљујући чињеници да је у супротном постојала могућност да дође до прекида у процесу приступања Србије и Црне Горе Европској унији. Уставна повеља је измењена пет дана, пре доношења позитивне оцене Студије изводљивости (12. априла).[40] Споразум су потписали председници република и влада држава чланица, али и високи представник за спољну политику и безбедност ЕУ, „који је тако постао елемент уставотворне власти у државној заједници Србија и Црна Гора.“[41] Тачком 3. овог споразума уређени су и принципи организовања референдума о независности. Амандмани на Уставну повељу су усвојени 29. јуна 2005.

37) Ратко Марковић сматра да је реч о „уговорној творевини са раскидним условом“, односно „провизорним обликом обједињавања две државе чланице“ (Р. Марковић, нав. дело, стр. 147). Постоје и мишљења која сматрају да се „у основи, радило се о једној конфедерацији, односно нарочитом облику уније држава, који као модел није сасвим једноставан и чист теоријски образац.“ Б. Милосављевић, Д. Поповић, *Уставно право,* четврто измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета Унион, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011, стр. 102.

38) Опширније: Pajvančić Marijana, „Kršenje Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora“, *Pravni život,* br. 12/2005, Beograd, стр. 1105-1123.

39) У фебруару 2005. године, Влада Црне Горе је предложила да се државна заједница Србије и Црне Горе трансформише у савез суверених држава.

40) Текст овог споразума је доступан на електронској адреси: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=25039 (посећено 7. фебруара 2011); Видети и: С. Орловић, *Политички живот у Србији између партократије и демократије,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2008, стр. 186.

41) Р. Марковић, нав. дело, стр. 147.

године. Након референдум о независности, одржаног у Црној Гори 21. маја 2006. године,[42] престала је да постоји државна заједница и настале су две самосталне државе – Србија и Црна Гора. Обе државе су убрзо донеле и своје нове уставе.

4. Устав Републике Србије од 2006. године

Након више од једног века, Србија је добила Устав као независна и суверена држава 2006. године. С обзиром на то да је усвојен у Народној скупштини на дан који се празнује по црквеном календару, у делу наше јавности је познат и као „Митровдански устав". Устав је поновио грешке претходних устава, пре свега у погледу начина његовог доношења. По изгледу, садржини својих одредби, непорециво подсећа на Устав од 1990. године. Пет година доцније његове мане се јасније виде, па је и у делу политичке елите сазрело уверење да се Устав мора мењати. Ипак, како у српској политици вербална обећања не значе много, промена овог устава није извесна. Тим пре, што поступак његове промене захтева испуњење комплексних нормативних услова и политичких претпоставки.

Устав од 2006. године је написан и усвојен по убрзаном поступку. Додуше, уставотворац је следио логику континуитета па су одредбе о поступку промене основног закона, предвиђене Уставом од 1990. године, верно поштоване. Такав приступ постао је мета критика. Најпре, јер се сматрало да се признањем начела уставног континуитета легитимизирају последице политике режима у последњој деценији XX века и не врши раскид са ауторитарном прошлошћу.[43] Уставни контитинуитет, у том погледу, означавао је и очување старог система друштвених вредности. Други аргумент је полазио од претпоставке да се друштвено-политички миље радикално изменио у протекле две деценије, што је изнедрило потребу да устав артикулише нову стварност.[44] Премда из различитих теоријских углова, оба мишљења се се сложила у томе да је нови устав требало да донесе уставотворна скупштина.

Главну улогу у изради новог устава водиле су Демократска странка Србије и Демократска странка. Спорна решења усаглаша-

42) На референдуму се изјаснило 419.240 гласача (86,5% од укупног броја бирача). Подршку независности Црној Гори је дало 230.661 грађанин (55,5%), док је против било 185.002 грађана (44,4%).

43) Упоредити: А. Молнар, *Сунце мита и дугачка сенка Карла Шмита,* ЈП „Службени гласник", Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2010, стр. 48-49.

44) Видети: *Скица за нови устав Србије,* Београд, 2004, стр. 7-8.

вале су са другим парламентарним партијама. У том погледу, у односу на Устав од 1990. године, постигнут је висок степен страначког компромиса.[45)] Међу овим политичким актерима је превладало мишљење да је доношење устава страначка ствар, а да Народна скупштина и грађани ваља само да потврде њихов договор. Грађанима је објашњено да постоји важан државни разлог да се хитно приступи доношењу устава. Новим уставом се штити територијални интегритет, односно испољава се народна воља да је Косово и Метохија саставни део Србије. Резултат уставног референдума је имао задатак да пошаље поруку међународној заједници да Србија неће прихватати независност Косова и Метохије.

Поред наведеног постојали су и други, оправдани разлози за доношење новог Устава. Пре свега, нестала је заједничка држава па је требало и највишим правним актом уредити обављање овлашћења која су претходно пренета на савезни ниво. У томе је Србија и пожурила у односу на Црну Гору, која ће каснити наредних годину дана. Напослетку, Устав је потврдио адопцијом широког каталога људских права и слобода, увођењем одређених институција (омбудсман и државни ревизор) и сугестија међународних тела и организација, попут Венецијанске комисије, поштовање одређених вредности што је посебно било важно у процесу европских интеграција.

Сходно експресној формули, Нацрт устава је усвојила Народна скупштина по скраћеном поступку. Установљена је посебна седница, као облик рада Народне скупштине, након измене њеног пословника у ноћи пре саме расправе и гласања о Предлогу устава. Посланици су имали на располагању два и по сата да се упознају са текстом Нацрта, и још четири сата за расправу и гласање у вече 30. септембра 2006. године. Ако је у овом случају уставотворац водио рачуна о економичности, приликом одређивања датума о референдуму је био прилично комотан. Одлука да се референдум одржи у два дана, није имала упоришта у законским прописима.[46)]

Резултати референдума су били испод очекивања чак и за песимисте. На референдум је изашло 54,91% грађана са бирачким правом, а за доношење новог устава је гласало 53,04% бирача.

45) Д. Павловић, С. Антонић, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007, стр. 214.

46) Видети: Закон о референдуму и народној иницијативи, *Службени гласник РС*, бр. 48/94 и 11/98.

Сумњу у резултате референдума је подстакла нагла изласност гласача у последњим сатима гласања, јер је тада волшебно дуплиран број бирача који су се појавили на гласачким местима у односу на претходни период. Изненађење слабим референдумским одзивом је било веће утолико што су гласачи стављени пред свршен чин (Устав или губитак Косова). Антиреферендумска кампања није имала равноправан третман и услове, а након референдума су објављени извештаји који указују на кршење законских прописа и демократских процедура у току спровођења изјашњавања грађана о Предлогу устава.

Последице брзог усвајања оставиле су трага на квалитет уставног текста. Користећи Устав од 1990. године попут палимпсеста, уставотворац је дописивао нове странице. И правнички неуком читаоцу смета што су том приликом направљене правописне грешке. Привржениицима уставноправне струке већу невољу стварају стилистичке акробације и слободне интерпретације, попут квалификације да је Народна скупштина „највише представничко тело". Детаљнија аутопсија открива да неопростиви пропусти (нпр. „бланко оставке") се тешко санирају.

III. УСТАВИ У ВАНРЕДНОМ СТАЊУ

Србија је у два столећа своје уставне повести усвојила готово двадесет устава.[47] И то није било довољно да она разреши своје уставно питање. С обзиром на карактер постојеће ситуације, неопходност промене устава у процесу европских интеграција и „косовских апорија", доношење Устава од 2006. године је крај почетка решавања уставног питања. Уставно питање није више оптерећено императивом стварања заједничке државе са суседима, али јесте нерешеном позицијом Косова и Метохије. Симплификовано посматрано, описаном стању су кумовале објективни и субјективни узроци и околности. Оне се тичу политичких актера и општег социјалног амбијента приликом доношења устава.

Уставне промене не могу се разумети без одговарајућег политичког контекста и друштвеног окружења. Посматрајући српски случај, видимо да су то „устави у ванредном стању". Ова констатација је резултат екстремних политичких недаћа у време када су

47) Донето је шест устава до почетка Првог светског рата, два устава за време прве Југославије, четири савезна и исто толико републичких устава у раздобљу социјалистичке уставности, два републичка и један федерални устав у протекле две деценије.

устави усвајани. Србија се, за разлику од других транзиционих земаља, суочавала са сложенијим захтевима приликом доношења првог устава. Примера ради, у време када је усвајан Устав од 1990. године, тињали су оружани сукоби на подручју федералне државе која је нестајала и етничке напетости у федералној јединици. Уставу је задата улога акта којима се артикулишу процеси демократизације, али и инструмента заштите државности. Наведени циљеви нису компатибилно постављени, што је последица прагматичних политичких интереса.

На овом парадигматичном примеру, видели смо да је Устав имао и функцију полуге за освајање и стабилизовање политичке власти. Сходно томе, опозиција а тиме и делови друштва су елиминисани из уставотворног поступка. Дијалог власти и опозиције о карактеру уставних промена није постојао. То је нарушило легитимност уставног поретка. Ауторитет устава као стожера правног система био је пољуљан од самог његовог настанка. Устав није био у стању да подржава захтеве за конструисањем кохеретног правног поретка и владавине права. Напротив, правни поредак потресаће аномичне неусклађености између савезног и републичког законодавства и јаз између уставне норме и праксе.

Устав, као једно од најзначајнијих националних знамења, није се учврстио као симбол друштвене интеграције већ као тема спорења. Овај усуд понављаће се у метаморфоза приликом доношења Устава СРЈ (договор политичких елита) и Устава од 2006. године (договор партијских картела). Уставна повеља Србије и Црне Горе дозволиће нову врсту покуса – да се међународним уговором, уз посредовање Европске уније редефинишу односи дојучерашњих федералних јединица.

Начин доношења устава оставио је трага на квалитет уставног текста. Устави су израђени под диктатом хитрости, наводно неодложних потреба у државном интересу. Посматрајући правнотехнички Устав од 2006. године, он је и најслабијег квалитета у односу на поменуте друге уставе. Тако је уместо користи, направљена већа штета.

Сагледавање ових искустава из наше ближе уставноправне прошлости помаже у одређивању основних карактеристика развоја уставности у Србији и дефинисање проблема који могу помоћи у исправљању грешака и успостављању уставне демократије. Наук је да се уставна реформа прихвати као општедруштвени задатак, а да утицај на настанак новог устава имају различити делови дру-

штва. То свакако не треба радити под политичким императивима и притисцима, јер је то посао који захтева стрпљење и консултовање правне струке.

Miodrag Radojevic

TWO DECADES IN SERBIA CONSTITUTIONALITY
- Constitutions of the "emergency" -
(1990-2010)

Summary

In this text author analyzed modern period in development of Serbian constitutionality. The author started the analysis from the point of methodological matrix by which the constitutional order is a complex product of social and historical processes. In accord with a theory of constitutionalism the author analyzed political circumstances and formal-legal character of the procedure of adoption of the Constitution and underlined its substantial deficiencies. In case of Serbia it is possible to notice that the constitutions are "the constitutions in the state of emergency." In contrast to other transitional states, Serbia faced more complex demands (challenges) regarding adoption of first Constitution. The Constitution gained a role of an act for articulation of democratization processes and also the role of protection of the statehood. In such circumstances it was more difficult to accomplish a constitutional formula and adopt the constitutions in accord with procedural legitimacy. Main political factors treated the Constitution issue within the context of the party-oriented politics, which implied that the Constitution was not accepted as a basic social contract.

Key Words: Constitution, constitutionality, constitutionalism, legitimacy, the reign of law, federalism, state union of Serbia and Crna Gora, European Union, constitutional consensus, capacities of political institutions

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан, „Влада Слободана Милошевића: покушај типолошког одређења", *Српска политичка мисао,* бр. 1/1995, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 91-135.
- Гоати Владимир, „Демократска транзиција у Србији (1990-1994)", *Гледишта,* бр. 6/1994, стр. 5-22.
- Димитријевић Ненад, *Уставна демократија схваћена контекстуално,* Фабрика књига, Београд, 2007.
- Ђорђевић Стеван, *Увод у међународно право,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.

- Јовановић Слободан, *Амерички федерализам,* Издавачка задруга „Политика и друштво“, Београд, 1939.
- Јовичић Миодраг (ур.), *Основни новог уставног уређењења Југославије,* Српска академија наука и уметности, Београд, 1990.
- Јовичић Миодраг (ур.), *Актуелни проблеми устава и уставних промена,* Српска академија наука и уметности, Београд, 1991.
- Јовичић Миодраг, „Куда идеш Србијо? Хроника српско-југословенске уставности (1990-1994)“, у: *Изабрани списи, Србија на прелому векова, књига 6,* Правни факултет Универзитета у Београд, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2006.
- Кнежевић Милош, *Изневерена држава, Србија и Црна Гора у времену разлаза,* Институт за политичке студије, Београд, 2007,
- Linc Huan - Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija,* „Filip Višnjić“, 1995.
- Милосављевић Богољуб, Поповић Драгољуб, *Уставно право,* четврто измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета Унион, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011.
- Михајловић Верица, Радоњић Зоран, *Две деценије вишестранаčја у Републици Србији – устави, избори и носиоци власти 1990-2010,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011.
- Марковић Ратко, *Уставно право,* шеснаесто осавремењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београд, 2012.
- Молнар Александар, *Сунце мита и дугачка сенка Карла Шмита,* ЈП „Службени гласник“, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2010
- Николић Павле, *Уставно право,* четврто измењено и допуњено издање, Просвета, Београд, 1994.
- Николић Павле, *Од „устава“ до устава... – прилог сведочењу о једном времену,* Институт за упоредно право, Београд, 2003.
- Орловић Славиша, *Политички живот у Србији између партократије и демократије,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2008.
- Павловић Душан, Антонић Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године,* ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007.
- Pajvančić Marijana, „Kršenje Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora“, *Pravni život,* br. 12/2005, Beograd, стр. 1105-1123.
- Петров Владан, „Уставотворна градња и разградња – пројекти за нови устав и Устав Србије из 2006.“ у: А. Фира, Р. Марковић (ур.), *Два века српске уставности,* Српска академија наука и уметности, Правни факултет Универзитета у Београд, 2010, стр. 411-428.
- Fridrih Karl, *Konstitucionalna demokratija*, CID, Podgorica, 2005.
- Чавошки Коста, *Устав као јемство слободе,* Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић“, Београд, 1995
- Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/90.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06.
- Устав Савезне Републике Југославије, *Службени лист Савезне Републике Југославије*, бр. 1/92.

- Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 1/03.
- Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама 28. марта 2003. године, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 6/03.
- Полазне основе за преуређење односа Србије и Црне Горе, http://www.pregled-rs.com/include/data/dlst0001.pdf
- Закон о избору савезних посланика у Веће република Савезне скупштине, *Службени лист СРЈ*, бр. 32/00.
- Закон о референдуму и народној иницијативи, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 48/94 и 11/98.

Resume

Modern period of development of constitutionality in Serbia symbolically started with disintegration of doctrine and practice of real-socialism. On global level transition implied a change of ideological paradigm – installment of market economy, multiparty system and the reign of law. New constitutions in post-communist states confirmed and declaratively guarantied political reforms. In majority of these states the way of adoption of the Constitution and its frame were a result of the settlement between government and opposition. Their recent history of constitutionalism was not marked by frequent changed and conflicts regarding solution of the Constitution issue. However in Serbia the constitutional process went on by different scenario.

Serbia independently adopted two republic Constitutions (1990 and 2006) and participated together with Crna Gora in adoption of federal Constitution (1992) and the Constitutional Charter (2003). What these constitutional acts had in common was the fact that they were all adopted in the midst of unfavorable political circumstances. Unregulated state status, Sisyphus-like work of preservation of dysfunctional federation with Crna Gora, ethnical conflicts of Serbian people in other republics and preservation of territorial integrity and sovereignty influenced the process of bringing solution to the Constitution issue. During last two decades Serbia was continually in an informal state of emergency, which produced numerous negative consequences to its overall economic and political development. Political energy was not directed toward solving of the issue of development of democracy, but to solving of national and state issue.

Aggravating circumstances in which the adoption and change of the Constitution took place were objective moments of this process. The Constitution of 1990 was adopted in circumstances of upcoming disintegration of Yu-

goslav socialist federation, development of secessionist movement of Albanians in Kosovo and Metohija and prior to organization of first multiparty election after a period of half a century.

At that time it did not occur yet to Serbian political elite to think about adoption of the Constitution as the matter of compromise between government and opposition. This fact caused the opposition to proclaim that the change of the Constitution was its main demand as well as one of basic topics in political life. Two years later there was adopted the joint Constitution with Crna Gora for purpose of preservation of the state-legal continuity of Yugoslavia. A requiem for disintegration of the Federal Republic of Yugoslavia started with adoption of the State Charter. In this document which was signed by highest state officials of the two republics under supervision of representatives of the European Union there was deposited duration of "the state-legal marriage". Serbia adopted a new Constitution in 2006 as an independent state, with a basic legitimate precondition that by this act it protected her territorial integrity in Kosovo and Metohija.

Political circumstances influenced the way of adoption of these constitutions and the Constitutional Charter. Their characteristics were the speed in the adoption of the Constitution, breaking the rules of the Constitution-making procedure and undermining of the principle of Constitutionality.

As a rule, apart from political parties other social actors were not involved into the public debate regarding the making of Constitution. The procedure of adoption of the Constitution influenced the content of normative text. Quality of the text of the Constitution is (was) not achieved in appropriate legal-technical level.

Овај рад је примљен 28. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
342.4(497.11):349.6

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 245-262.

Миле Ракић[*]
Институт за политичке студије, Београд

УСТАВНИ ОСНОВИ У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ[**]

Сажетак

Основни услов и циљ сваке државне политике је опстанак државе и друштва у целини. Један од најважнијих услова за опстанак друштва и државе поред неопходног развоја демократије и демократских институција данас је изражено постала потреба за стварањем здраве животне средине као једног од најзначајнијих капацитета савременог развоја Србије. У том смислу сврха свих деловања државних институција, политичких странака итд. у Србији, мора бити усмерена ка остваривању овог плана.У раду се указује на ставове политичких партија према животној средини, који најчешће у предизборним кампањама представља један од њихових најзначајнијих атрибута. Међутим, реалност указује да многе политичке странке па чак и неке од државних институција, на чијем челу су најчешће предствници политичких странака, знатно одступају од прокламованих циљева датих у предизборној кампањи..

Кључне речи: институције, политика, демократија, животна средина, политичке странке.капацитети

Оквир безбедносне политике државе чини потреба организације и функционисања унутрашње и спољне безбедности државе и друштва, односно националне безбедности. Изградња националне безбедности и њено функционисање у свакодневним условима

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

је предуслов за функционисање безбедности у условима настанка ванредне ситуације.У том смислу, одређење појма националне безбедности условљен је постојећим стањем како унутар тако и ван граница наше земље. Појам безбедности одређује се на основу свеукупне политичке, војне и безбедносне ситуације и постојања претњи и опасности по безбедност државе и друштва у целини. Савремено доба донело је еру технолошко-техничког напретка услед чега су настали савремени облици претњи и опасности по безбедност на свим нивоима.Чињеница је да због тога многе државе, међу којима и оне привредно најразвијеније, нису у стању обезбедити апсолутно стабилну безбедност што у новије време представља све већу проблематику на глобалном нивоу.

Под стабилном безбедносшћу данас се сматра одсутност или непостојање страха од настанка претњи и опасности по сигурност државе и угрожавање њених националних интереса. „Међународна енциклопедија друштвених знаности дефинише националну сигурност као способност државе (нације) да своје унутрашње вредности заштити од спољних опасности.“[1] Свака могућа претња и опасност или настанак тих претњи условљавају угрожавање државе и друштва, а нарочито настанак ванредне ситуације у којој је неопходно спровести мере заштите и спашавања у најчешће отежаним условима.

У сваком организованом друштву (држави) централно место заузима политичка власт. Сви други облици организације власти у оквиру подсистема једне државе су, у суштини, зависни од политичке власти. У том смислу „феномен политике не обухвата само државу, нити се поклапа искључиво са политиком влашћу у њеном унутрашњем и спољнем аспекту.Међутим,веома је важно да политика у демократском и цивилном друштву не треба да има директан утицај на безбедносну структуру и спровођење закона, осим у случају када се у Парламенту доноси закон. На тај начин они од парламента добијају демократску легитимацију за примену државне силе у очувању безбедности друштва у случају његове угрожености. Основни предуслов за наведено јесте обликовање и спровођење оптималне безбедносне политике. Политика у ширем значењу подразумева усмеравање људске делатности у одређеном правцу ради остварења оптималних циљева. Усмеравање друштва политика врши уз помоћ успостављања државне власти. Може се казати

1) С. Таталовић А., Гризолд В. Цвртила, *Суврeмена сигурносна политика*, Голден маркетинг-Техничка књига, Загреб, 2008, стр. 19.

да је политика уметност владања, а ако је то тако безбедносна политика имплицира потребу да на конзистенан начин се ослањања на научна истраживања која се односе безбедност.[2)]Међународна политика безбедности заснива се на међународним конвенцијама о поштовању људских права, права на безбедност и сигурност по јединственим критеријима у оквиру планираних и усвојених докумената и међународног права. У том смислу је неопходна међународна колективна политика у циљу елиминисања свих облика претњи и угрожавања, као и усвајање и спровођење неопходних мера и активности у циљу спречавању и сузбијању свих облика угрожавања безбедности.Колективном политиком безбедности обезбеђују се права и обавезе свих чланица међународне заједнице да обезбеђују неопходан развој демократије, људска права и слобода, гаранцију за безбедност друштвеног и правног уређења, као и сигурност људи и њихове имовине.Циљ мера, радњи и активност безбедности произилазе из међународног права и међународних конвенција, као и споразума и међудржавних договора који за циљ имају обезбеђење безбедности и сигурност сваком грађанину и његовој имовини, као и неповредивост државних граница.

О ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ

Сваки нови систем у фази конституисања и развоја обилује бројним теоретским поставкама и дефиницијама различитих аутора. Тако је и у сфери дефинисања животне средине уопште и посебно у заштити и управљању тим системом. Животна средина је појам који се везује за XX век.Она и проблематика везана за њу постали су преокупација целог човечанства и научника.Животна средина представља јединствену целину међусобно повезаних фактора, чинилаца (природних, вештачких, хемијских,физичких, биолошких) који окружују човека, у коме он живи, ствара услове живљења себи и другима. Животну средину чине три подсистема: природни (настао без учешћа људског рада), друштвени (чине га односи међу људима) и технолошки (радна) средина. Животна средина је врховна синтеза природе и материјалног окружења, с једне стране, и цивилизације, односно човека, с друге. Према речнику америчке Агенције за заштиту животне средине, појам животна средина (environment) се одређује као збир екстерних услова

2) Рамо Маслеша, *Теорије и систем сигурности*, магистрат-Сарајево, Сарајево, 2001, стр. 137.

који утичу на живот, развој и преживљавање организама. Сличне дефиниције постоје у оквиру Европске уније. Једна од њих каже: "Животна средина је скуп елемената који у сложености својих односа чине оквире, средину и услове човека и друштва". Животна средине је, дакле, врло широк и свеобухватан појам који обухвата сву живу и неживу природу, антропогене творевине човека и њихове односе. Истовремено појам "ецологу" се користи да би означио "однос живих бића међусобно и према окружењу или проучавање таквих односа". Према ISO 14001 и ISO 14004 животна средина је дефинисана као "окружење у којем одређена организација ради, укључујући и њихове узајамне односе".

У српском законодавству користи се појам животна средина, мада у литератури и говорном језику сусрећемо и термин "човекова средина". Међутим, исправније је и боље да се користи израз "животна средина" јер, иако је човеков утицај на планети огроман, није свака средина само човекова На простору планете Земље постоје разни видови живота и живих организама који настањују сваки простор, а у сваком простору није човек. У законодавству Србије, појам животне средине је одређен крајње широко и релативно униформно. Закон о заштити животне средине животну средину дефинише као скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно просторе и услове за живот.

ЖИВОТНА СРЕДИНА У АКТИМА МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Организација Уједињених нација (ОУН) је светска организација држава, настала на основу Повеље уједињених нација усвојене у Сан Франциску, 26.06.1945. године с главним органима, а то су: Генерална скупштина, Савет безбедности, Економски и Социјални савет, Старатељски савет, Међународни суд правде и Секретеријат.

Универзална организација о правима човека усвојена 10.12.1948. са корпусом људских права, између којих није регулисано право на здраву животну средину.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, усвојен 1966. године који такође не регулише право на здраву животну средину.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода усвојена 1950. године. Између многобројних докумената о праву на рад ни у овој конвенцији право на здраву животну средину није ни споменуто.

Европска социјална повеља из 1961, допуњена 1988., 1991., и 1995. године, са мноштвом докумената о праву на рад, којима је, између осталог, регулисано право на безбедне и здраве услове живота људи.. Овим документом исправљена је неправда из других докумената, да запослени има право на здраву животну средину.“[3)]

Протокол из Кјота - Прихватање и ратификација Протокола према образложењу на Скупштини представља документ од политичког, економског и правног значаја за Републику Србију. Њехов је велики допринос (значај) односи се на заштиту животне средине и развој (примену) чистих технологија у области заштите животне средине. Усвајањем закона на основу Протокола и предузимањем адекватних мера које су предвиђене, постигло би се смањење количине издувних гасова у саобраћају а нарочито у урбаним срединама.Протоколом се указује на утврђене обавезе индустријско развијених земаља о смањењу емисије штетних гасова са ефектом стаклене баште, док за земље у развоју, међу којима је и Република Србија, овим протоколом се не уводе нове обавезе.

Оквирна Конвенција Уједињених нација (УН) о промени климе (Kyuto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change), је додатак међународном споразуму о климатским променама, потписаних са циљем смањења емисије угљен диоксида и других гасова који изазивају ефекат стаклене баште. Протокол је потписало 170 држава децембра 2006. године. Протоколом се смањује испуштање гасова који изазивају ефекте стаклене баште (угљен диоксид, метан, азот,-диоксид, флуороугљоводоник, перфлуороугљоводоник и хексафлорида). Сви ови гасови, поред осталих, су веома допринели глобалном загревању и климатским променама. САД и неке мање државе су ипак одбиле ратификовање протокола из Кјота, што потврђује да ће исте и у будуће избегавати примену прописа предвиђених Притоколом као и у протеклом периоду.

Чињеница је да су економски развијене државе управо те које су највише угрожавале животну средину до сада због чега је до-

3) *Радно право*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2007. (Практикум радног права) стр. 23.

шло до смањења дебљине озонског омотача и претње по здравља живих бића као и до уништења дела биљног света. [4)]

ЖИВОТНА СРЕДИНА У ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Уставом Републике Србије (Сл. гл. РС 1/90), прокламује се једнакост грађана у правима и дужностима без обзира на рад, пол, рођење, језик, националност, припадност, вероисповест, политичка и друга уверења, образовање, социјално порекло и друго. Међутим, од посебног је значаја у нашем случају што је Уставом Републике Србије регулисано право на безбедност здравља на раду (заштита на раду)[5)], што је један од основних права на здраву животну средину. Уставом Републике Србије није посебно разматрано право на здраву животну средину, већ је то право пренето на законска документа. Без обзира на решење правним актима, здрава животна средина је право сваког грађанина и исто је морало бити разматрано и уставним актима.

Претходни Устави СФРЈ, СРЈ и Републике Србије у садржајним основама увек су имали у уређену заштиту животне средине. У Уставу бивцше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије чланом 97. регулисано је питање права на заштиту животне средине. „Поменутим Уставом раднии људи, грађани, организације удруженог рада и политичке организација, имале су право и дужност да обезбеђују услове за очување и развој природних и радом створених вредности човекове средине, као и да спречавају и отклањају штетне последице које загађивањем ваздуха, тла, воде, водотока или доводе у опасност живот и здравље људи.“Уставом Републике Србије из 2007. године у чл. 74, такође је регулисано право на здраву животну средину и на благовремено потпуно обавештавање о њеном стању. Затим свако, а посебно Аутономне покрајине (Косово и Метохија и Војводина), одговарају за заштиту животне средине. Свако је дужан да чува и побољшава животну средину.

Што се тиче дела Републике Србије тј. Косова и Метохије, животна средина није у потпуности очувана већ је нарушена изазивањем ратних дејстава у којима је агресијом НАТО-а и уз не-

4) file/ F /23.01.2008/ Kjoto %201.htm

5) *Исто*, стр. 31.

пријатељску делатност дела албанског становништва нарушени животна средина, а нарочито применом муниције обогаћеном радиоактивним материјалом. Међутим, оружане снаге НАТО пакта су агресијом на СРЈ нарушиле животну средину на целом њеном простору употребом авио бомби и са биолошко-хемијским материјама. Овим ничим изазваним актом и без одлуке Савете безбедности Уједињених нација повређен је Устав бивше СРЈ, у чијем саставу су биле Република Србија, и Република Црна Гора. Од тих последица већи део грађана изгубио је живот, док је велики број лица оболео од различитих болести, а материјална и природна богаства су уништена и затрована, док је животињски свет страдао у ни до данас тачно утврђеним процентима.

Еколошко право - „Свако људско друштво, користећи природне ресурсе, преуређујући природу, развијајући се, временом је уочило да у тим процесима морају бити поштована одређена правила природе, а истовремено, да због њих морају бити донешена све прецизнија друштвена правила понашања, да би се ови процеси несметано одвијали. У таквој ситуацији правници су почели да размишљају о томе да, кад се говори о: производњи енергије, коришћењу воде и водотока, шума или обрадивог земљишта, исте процесе ваља што прецизније регулисати.[6]“ Сагледавајући све наведене аспекте, управо да би што ефикасније реаговали на растуће проблеме угрожавања и повреде животне средине, неопходно нам је потребно и реаговање и правним средствима.[7]

Еколошко право као интегрални део правне науке, заслужује озбиљнија истраживања и наставно изучавање, а самим тим формирање предметне целине. Екологију као мултидисциплинарну науку не изучава само правна наука, већ и социологија као хуману науку, медицина и науке безбедности. Поједини правници у правној науци (ecos), схватају искључиво као животну средину у њеном ужем значењу. Ако анализирамо *екос* можемо га схватити као појам који означава животну средину , а анализом његове дефиниције могли би га означити као научном дисциплином. Та дефиниција би, пре свага, била усмерена на одређени локалитет, као ужи део екологије. Екологија је наука која обухвата целокупну атмосверу у смислу здраве средине, стога заслужује једну правилнију и ком-

6) Владан Јолџић, *Еколошко право у транзицији - пример Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2007, стр. 27.

7) *Исто*, стр. 9.

плетнију дефиницију која би оправдала њену целовитост. Уосталом сам термин „*ecos*“ или старогрчким језиком „*oicos*“ у преводу означава кућа, станиште.... Због тога се може поставити питање да ли екологија подразумева само „кућа“ или нечије станиште које подразумева ограничени простор. Према томе, екологију као науку неопходно је посматрати кроз више научних дисциплина због чега се изучавању исте мора приступити знатно озбиљније.

Закон о основама заштите животне средине - Овим законом уређени су принципи, критеријуми и мере којима се обезбеђује здрава животна средина у Републици Србији. У остварењу заштите животне средине учествују грађани, предузећа, установе, државни органи и друга правна лица. Заштита животне средине подразумева низ мера ради спречавања угрожавања животне средине, очувања природне равнотеже и рационалног коришћења природних богастава. Природне вредности или богаства подразумевају ваздух, воду, море, земљиште, шуме и биодиверзитет.

Загађивање животне средине подразумева уношење, остављање и производњу загађујућих материја којима се угрожава животна средина. Загађење се остварује људским делатностима (производња, отпад, испаравања, и кварови на постројењима) и природним процесима (вулкани, земљотреси, ветрови, олује, поплаве, велике падавине и сл.), који остављају последице по живи и биљни свет.

Дакле, ради се о облицима и узроцима загађења животне средине, услед којих долази до појаве заразних болести, обољења, повреда и тровања живог света, као и оштећења и уништавање биљног света.[8)]

ЖИВОТНА СРЕДИНА У ПРОГРАМИМА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА

Несумњиво је да је демократија за сваки народ веома посебан и различит задатак. Припада групи значајних политичких појмова који се најчешће не могу сажето и једноставно дефинисати. Етимолошки, демократија је изведена од грчких речи демос (народ) и кратос (снага). Недореченост у схватању и тумачењу демократије настају због разлике између саме идеје и облика који демократија поприма када се институционализује, односно реално примени као концепт друштвеног уређења. Проблеми схватања демократије ле-

8) Закон о основама заштите животне средине Републике Србије.

же и у различитим нивоима на који индивидуе, појединци схватају, доживљавају своја индивидуална права одн. да ли су, и на који начин, упознати са својим правима.Демократија је политичка оријентација која фаворизује владу народа одн. изабраних представника народа. Демократија је политички систем базиран на могућности да народ (грађани) може да бира своје представнике. Право на бирање представника је основни и суштински концепт демократије, који може да се примењује различитим методама и да поприма различите облике. Демократија може да се схвати и као систем владавине већине. То значи да најјача организована група може да диктира, у реалним условима не ретко и намеће своју вољу осталима (мањини).Данас, да би се у некој држави унутрашње уређење,односно државни систем, могао назвати демократским,подразумева се да сваки грађанин мора имати иста права и слободе (све док туђа права и слободе не прекрши). Права и слободе политичка наука разврстава у 4 генерације: грађанска, политичка, економска и социјална. Овде бисмо могли имплементирати и она везана за животну средину.Она подразумевају слободу вероисповиести, националног и етничког опредељења, употребе језика, слободу медија и штампе, слободу грађана да се окупљају и размењују мишљења. Међутим, веома ретко се говори или ставља акценат на могућност и учешће, односно могућност одлучивања грађана о сопственој животној средини. Сваки грађанин (пунолетни) мора имати право, како да бира свога представника у парламенту или влади, тако да директно или преко својих предствника одлучује и уређује и животну средину. Ипак, и у демократски развијеним земљама наилази се наодређену проблематику, а нарочито када се ради о неким конкретним питањима као нпр. о односу према животној средини. Тако се по питању животне средине могу наћи, не само у нашој земљи, велике девијације у односу на вољу и жељу народа у односу на њихове демократски изабране политичке представнике. Најчешћа девијантност се огледа у игнорисању или немогућности остварења сопствених“страначких програма”, а на основу којих су странке и дошле на власт. Због тога када се ради о важним питањима као нпр. о животној средини која у новије време добија све веће па чак и огромно значење, често се може говорити и о угрожености демократије.Дакле, стабилност државе и њеног демократског уређења у многоме зависи од реализације тј. остварења или неостварења програмских циљева демократски изабраних представника народа (политичких странака) и демократске власти. Овај утицај

је у директној вези са важношћу постављених циљева политичке странке, односно од утицаја неких елемената из тог "програма" на живот становништва у држави.

Капацитети политичких странака

Вишепартијски избори у бившим републикама СФРЈ су показали да еколошке – Зелене странке (партије) немају велике шансе да постану и парламентарне странке. Избори у Србији и бившим републикама су представљали обрачун између комунистичких партија, сада трансформисаних у социјалистичке или социјалдемократске партије и традиционалних конзервативних (антикомунистичких) партија грађанске оријентације. У том сукобу места није било за идеје еколошких партија. Међу првим политичким странкама у Србији, била је Зелена странка Србије основана фебруара 1990. године и уписана је у регистар под редним бројем 23. Ова странка је створена од стране научника, универзитетских професора, еколошких и антинуклеарних активиста и доживела је неуспех на првим вишепартијским парламентарним и председничким изборима 1990. године, не освајајући ниједно место у парламенту. У узаврелој ситуацији где је главно питање било опстанак Југославије, идеја екологије била је на маргини иако су свестранке у својим наступима на националној телевизији морале да објасне, своје ставове о заштити животне средине. На следећим парламентарним изборима 1991. године, Зелена странка у Србији изашла је са тзв. Манифестом који се разликовао од класичних партијских програма. Манифест је поставио себи циљ да мобилише политички неопредељене грађане као и оне који су проеколошки оријентисани. И једна и друга група на коју су зелени рачунали били су мањина што је довело животну средину на маргину политичке сцене у Србији у време кад се држава распада и почиње рат. Манифест Зелене странке састојао се из десет Целина у којој су изложени основни ставови ове партије. Мото ове партије био је – Без демократије нема екологије! Без екологије нема демократије! Што даље значи опстанак природе и људске врсте предуслов је људским правима и демократским слободама. Само слободно и демократско друштво може бити у еколошкој равнотежи са природом.

Програм Зелене странке Србије био је заснован на идејама немачких зелених, које су биле прилагођене еколошкој свести наших грађана и духу времена. Можемо рећи да није била дефиниса-

на политичка улога Зелене странке, која је у покушају постизања парламентарног статуса заузела став о себи као пола партија-пола покрет. Таква идеја се правдала жељом руководства партије да се стварањем прве (еколошке) партије не разбија и неутралише еколошки,посебно антинуклеарни покрет.

Међутим, политички утопизам је пратио и еколошки утопизам.У Србији данас постоји осам регистрованих зелених политичких странака. Све ове политичке партије имају минорну улогу у политичком животу Србије. Узроци маргинализације ових политичких партија су исти као и у другим земљама транзиције, а специфични у Србији по којима се разликују су: перманентна социјална, економска и политичка криза од настанка вишепартизма па до данас, међународне економске санкције, агресија НАТО пакта итд. Уколико погледамо њихову активност, можемо рећи да су саме себе довеле у аутистично политичко понашање. Због тога чудно звучи да „један део грађана Србије још увек емоционално расуђује о многим питањима која се тичу њиховог досадашњег и будућег живота, и везан је на овај или онај начин, изових или оних разлога, за одређене политичке странке или личности".[9] У политичком животу Србије активно учествују две еколошке партије. То су Зелена странка – ЕКО, са седиштем у Вршцу и Зелени Србије, са седиштем у Новом Саду.Еколошке партије у Србији, као и исте партије у земљама бившег социјализма, нису успеле да у кризним и преломним временима искористе политичку ситуацијуи свој ентузијазам, енергију и идеје претворе у политичку снагу у периоду транзиције. Десило се да су многе нестале са политичке сцене а разлога је било више. Први узрок представљају унутрашњи конфликти изражени у личним несугласицима, размимоилажењима, недовољно развијеним стратегијама и наравно у изборима личности које ће водити партију. Руководства еколошких партија у Србији задржали су "стари" начин размишљања, који је преузет из једнопартијског система, који се изражавао у непознавању логике вишепартијског политичког система. Еколошке партије нису биле масовне партије, а већином су биле са "безименим лидером", па је и то био разлог за неуспех. Нису умале своју одређену социјалну основу, специфичне друштвене групе на које су могли да рачунају.Такође, еколошке партије у Србији су предимензионирале екологију а самим тим су потцениле и интересе бирачког тела. Питања која су интересовала

9) Миле Ракић, „Продукција кризе у Србији", *Политичка ревија*, бр. 2/2011, ИПС, стр. 241.

бираче: запосленост, наднице, социјална заштита, односно факторе који утичу на квалитет економског живота. Еколошке партије из Западне Европе су се бавиле и другим питањима попут права хомосексуалаца, легализације проституције итд, а наше због општег конзервативизма, и политичког и културног, то нису могле да учине.

ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Заштита животне средине је светски - планетарни проблем. Ипак, решење тога проблема обухвата ангажовање просторно омеђених територија - држава. Свака од њих има сопствене законе који се тичу заштите животне средине и свака тај проблем решава на свој начин. Но, шире посматрано, оно што ван сваке сумње доприноси решењу тог глобалног проблема јесте сарадња на глобалном нивоу. Наравно, управо због чињенице да свака држава има сопствене законе, свака од њих би требало да о том проблему размишља глобално, а да га решава локално, у оквиру својих граница.

Загађење вода - Од свих природних ресурса вода је на површини земље заступљенија у највећој мери и покрива око 70% земљене површине, док од укупне запренине воде приближно је 80-90% под морским водама. Количина воде која је непосредно расположива за људске активности представља само 0,002% укупне количине воде. Количина слатке воде која се може користити је 96-97 % а то су подземне воде, око 2% су језерске воде, а само 1% су водотоци.[10] Анилизирајући количину питке воде и воде коју је могуће користити, количине су веома мале у односу на количину отпадних материја које се мешају са овим водама чиме се угрожава еко систем и екологија уопште. Најчешће те воде нису употребљиве за али ни за ширу употребу. Дакле, када је данас такво стање са водом у будућности вода и живот без чистр воде биће немогућ. Ове чињенице већ представљају алармантно стање и упућују на потребу брзог реаговања у заштити вода и еко система.

Загађење ваздуха - Изворе у загађењу ваздуха можемо сврстати у три групе, а које подразумевају:

1.Сагоревање као најраспоростањениији извор загађња ваздуха, која настају из кућних и индустријских ложишта. Из димњака или ложишта истичу непотпуно сагорели димови и гасовиу-

10) Ванчина Фрањо, *Човекова околина*, Загреб, 1998, стр. 45.

гљенводоник, угљенмоноксид и сл. који оксидирају у сумпорне оксиде. Ова врста загађене материје је један од угроживача човекове околине. Што се тиче индустријских постројења додатан проблем представљају груписани индустријски објекти на малом простору, а који избацују из својих ложишта огромне количине гасова на малом простору, који се задржавају у ваздуху и временом падају на земљишни простор чиме у потпуности загађују целокпну околину на једном одређеном простору.

2. Велики загађивачи ваздушног простора тј човекове средине су и војни и цивилни ваздухоплови, као и други летећи објекти са погонским моторима и који користе различита погонска горива. Један авион са млазним моторима да би прелетео Антлатик потрпши 35 тона кисеоника при чему избаци 40 тона угљен диоксида, а то указује да је само овај податак алармантан, а клолико још има таквих угроживача можемо само предпостављати. Према неким подацима у ваздух се испусти 26 аноорганских и 208 органских плинова и пара и 104 врсте честица. Гасови или плинови који се испуштају у ваздух из различитих мотора су: угљен моноксид, олово, угљен водоник и кисеонични оксиди.[11)]

Загађивање природе отпадом - „Под отпадом се подразумевају све врсте материјала који немају употребну вредност, а који настају у процесу производње, рада, коришћења, саобраћаја и другим делатностима. Чврст отпад је сложен и хетероген материјал који настаје човековим активностима у стану, на послу, јавном месту, индустрији, пољопривреди и другим местима. Највећи произвођачи отпада у градовима су домаћинства и јавне градске површине (улице, тргови, паркови). Урбанизација и индустрализација утицали су на повећање отпада, који постаје светски проблем, а у наредном периоду биће један од приоритетних за решавање. По једном становнику у већим сватским градовима има три и више килограма отпада дневно. Чињеница је да се повећањем броја становника и стандарда живота повећава и количина отпада који се не ретко сматра ресурсима.“[12)] Отпад је људски производ у највећим случајевима, а наручито у индустријски развијеним земљама, које су контуинирани загађивачи животне средине. Иако су сви произвођачи према националном законодавству обавезни санирати отпадне материје ипак многи то не чине услед чега долази до зага-

11) *Исто*, стр. 69.

12) Јолџић В., *Еколошко право*, Београд, 1998, стр. 125.

ћења животне средине са веома високим процентом опасности по живот људи и биљни свет. Не само да одбачени отпад у природи представља претњу великим загађењем и тровањем него се исти често налази на тржишту као високо цењена роба, наручито нуклеарни отпади. Данас је управљање отпадом веома профатибилна делатност иако исти суштински представља веома велику претњу животној средини.Другим речима отпад представља велику претњу у свету са различитим последицама. Нарочито представљају претњу нуклеарни, хемијски и биолошки отпад који се све чешће откривају на многим депонијама познате и непознате локације,а који се илегално увози из других држава у циљу производње нуклераног и биолошког оружја.[13] Повећања и складиштење опасног отпада у индустријски развијеним земљама, а ради стицања профита са великим ризицима одвија се изван законских прописа, наштa упућује италијанска студија у делу бизниса у организацији „мафије“ која показује нагло интересовање за послове у вези са отпадом.[14] У Републици Србији проблем одлагања отпадног материјала у потпуности није регулисан чиме је омогућено да се загађује животна средина. У суштини депонија је „место на површини или испод површине земљишта где се отпад одлаже укључујући: интерна места, стална места (која се користе за одлагање отпада дуже од годину дана), осим трансфер станица и складишта.“[15]

*

Обзиром на досадашњи демократски развој Србије, а нарочито период после другог светског рата као и због, објективно говорећи, повољног географског положаја на Балканском полуострву, Република Србија има своје законе и начине да се суочи са растућим еколошким проблемима. Међутим, ти закони морају бити у сагласности са законима већих територијалних јединица. У састав неких од њих Србија већ улази, док у неке још није ушла. Ово због чињенице да знатно већа формација, Европска Унија има стандард за све државе-чланице, па и усклађење њихових закона по питању еколошких проблема. Поред многих других усклађивања која Србија мора да изврши да би постала чланица Европске Уни-

13) Са нуклеарним отпадом путем оружја суочила се Република Србија и Република Српска током НАТО бомбардовања из ваздуха, чије нуклеарне бомбе у свом садржају су поседовале отпад уранијума.

14) Марковић С., *Мођ отпада у време транзиције*, Заштите животне средине Републике Србије, Нови Сад, 2008, стр. 103.

15) Марковић С., *Мођ отпада у цивилном друштву,* Графика Шабац, Шабац, 2006, стр. 39.

је, она мора да побољша и свој стандард, како економски, тако и еколошки. Оно што нама недостаје је еколошка свест појединца, индивидуе, грађанина Србије, политичких партија. Један од узрока неуспеха еколошких партија у Србији лежи у историји њиховог настанка. Ове партије нису настале у центру политичких збивања, односно не у Београду, већ у другим градовима у Србији, као што су Вршац, Нови Сад, Ниш, Топола. Ове партије су се углавном понашале као еколошки покрети. Уместо да учествују по сваку цену на националним и локалним изборима, и да на тај начин процене своју реалну снагу и моћ, еколошке партије у Србији су изабрале пут самоизолације, концентришући се на образовно-еколошке активности, еколошко оријентисане туристичке организације, које у виду излета и екскурзија проширују еколошку свест људи. Уопштено говорећи „Криза која је наступила,дакле, говори да је криза институција дубља од свих досадашњих и да решење треба тражити не само у реформи институција, већ и у сфери духа – духовној обнови, што би, потом, дало принципе и вредности за реформу и поновно давање смисла раду државних институција“.[16] Свест о глобалном загађењу мора бити присутна од самог почетка школовања, не да заплаши већ да упозори на могуће опасности, предупреди нова загађења и омогући дугорочност свих акција. Једино свесне јединке и друштва у целини могу предузети и успешно остварити активности на очувању, истраживању и креирању нових,хуманих, еколошких вредности.Да би се развила “еколошка дисциплина” код људи, грађанина Србије потребне су демократске снаге и демократске (државне) институције. Снаге које то морају да обезбеде јесу законодавна власт, извршна власт, са својим превентивним и репресивним мерама, мање политичке групе, невладине организације и појединци. Сви они морају бити пример грађанину(узоран пример демократије) како требе размишљати и радити да бисмо живели чистије, опуштеније и здравије.

У суштини предуслов за адекватно стање и очување непосредног и општег животног окружења јесте да човек и друштво, којем припада, буду засновани на праву, једнакостима,слободама, толеранцији и свим демократским принципима. Потребно је да постоји уређено демократско друштво, истинске демократске политичке партије чије се активности своде на испуњење обећања грађанима.

16) Зоран Милошевић, Демократија и капацитети политичких институција, *Политичка ревија*, бр. 1, ИПС, Београд, 2011, стр. 42.

Mile Rakic

CONSTITUTIONAL BASIS IN THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

Summary

A basic objective of each state politics is survival of the state and society in general. Nowadays one of most important preconditions for the survival of the society and state, in addition to a necessity of development of democracy and democratic institutions, has turned out to be an increasing need for creation of healthy natural surrounding (natural environment) as one of the most significant capacities of development in modern Serbia. In this sense, the objective of all activities of the state institutions, political parties, etc. in Serbia must be directed toward accomplishment of this plan. In this text author underlined standpoints of the political parties towards natural environment which is most often in their pre-election campaigns strongly accentuated as one of their great activity-oriented points. However, reality shows that many political parties, even some state institutions which often have representatives of political parties in their managing positions, greatly differ from their declared objectives in their pre-election campaigns.

Key Words: institutions, politics, democracy, natural environment, political parties, capacities

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић Славко, *Заштита животне средине Републике Србије*, Нови Сад, 2008.
- Ђармати Ш., Јаковљевић В., *Цивилна заштита у СР Југославији*, Београд, 1996.
- Ђорђевић М. и други, *Цивилна одбрана*, Филолошки факултет, Београд, 1995.
- Ђукановић М., *Еколошки изазов*, Елит, Београд, 1991.
- Ђукановић М., *Животна средина и одржив развој*, Елит, Београд, 1996.
- Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 135/04.
- Јолџић В., *Еколошка политика*, Београд, 2008.
- Јолџић Владан, *Еколошко право*, Београд, 1998.
- Килибарда Крсто, *Морално еколошка култура*, Драганић, Београд, 1998.

- Малиш-Сазевска Марина, *Еколошки криминалитет*, График Принт, Скопље, 2007.
- Марковић Слободан, *Моћ отпада у цивилном друштву*, Графика, Шабац, 2006.
- Милановић С. Б., *Еколошка економија*, Факултет заштите на раду, Ниш, 2000.
- Милошевић Зоран, Демократија и капацитети политичких институција, *Политичка ревија*, бр. 1, ИПС, Београд, 2011.
- Ракић М., Ђорђевић М., *Превенција угрожавања животне средине у функцији развоја друштва,* Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Ракић М., *Безбедносна превентива – стање и перспективе едукације субјеката безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Ракић М., *Безбедносна превентива*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Тодић Д., В. Вукасовић, *Еколошка криза у свету и одговорност међународне заједнице*, Београд, 2002.
- Тодић Д., В. Вукасовић, *Међународне организације и међународна сарадња у области заштите животне средине*, Београд, 1999.
- Тодић Д., *Савремена политика и право животне средине*, Београд, 2002.

Resume

Considering hitherto democratic development of Serbia, in particular a period after the Second World War and its advantageous geographic position in the Balkan peninsula, Republic of Serbia has its laws and ways to cope with increasing ecological problems. However, these laws must be standardized in accord with the laws of great territorial units. In that sense Serbia has already become the part of some of them and in case of some others still has not done it. This is relevant to a fact that a far greater unit, the European Unit, has one standard for all its member-states, including the standardization of its laws regarding ecological problems. In addition to many other standardizations that Serbia yet has to accomplish in order to become the member-state of the European Union, it needs to improve its own standards regarding economy and ecology. What is missing is ecological awareness of individuals, citizens of Serbia and members of political parties alike. One of causes of failure of ecological parties in Serbia is related to the history of their beginnings. These parties were not established in the center of the state's political activities, that is, they were not established in Belgrade, but in other cities throughout Serbia such as Vrsac, Novi Sad, Nis or Topola. These parties have mainly taken the role of ecological movements. Instead of participating by all means in national and local elections, which would

provide them the opportunity of estimation of their real power and influence, the ecological parties in Serbia took direction of self-isolation, focusing on educational activities and cooperation with ecologically oriented tourist organization which spread ecological awareness in people through their organization of school journeys and other type of journeys. Generally speaking, "This recent crisis is a proof that the crisis of institutions has been far deeper from all previous crisis so far and that solution is to be searched for not only in institutional reforms but also in the field of spirituality – in sense of spiritual reformation, which would consequently provided principles and values for a reform and revival of meaningfulness of activities of the state institutions." There should be presented a layout for gaining awareness on global pollution from the very beginning of education, not for purpose of frightening people, but for purpose of warning them on possible dangers and providing them with opportunity to prevent new pollutions and provide for longevity of all actions. Only individuals and societies with such awareness can successfully undergo activities for preservations, research and creation of new human and ecological values. For purpose of development of "ecological discipline" of people, citizens of Serbia, democratic forces and democratic (the state) institutions are needed. These forces that have to provide the ecological discipline are legislative power and executive power with their preventive and repression measures, smaller political groups, non-government organizations and individuals. They all have to be an example for the citizens (an exemplary model of democracy) on how it is necessary to think and act in order to live purer, more relaxed and healthy life.

In fact a precondition for accomplishment of a normal state of affairs and preservation of general natural environment is that both a man and society to which she /he belongs are based on the right, equalities, freedoms, tolerance and all democratic principles. There is necessity for accomplishment of democratic society with true democratic political parties whose activities are not limited to fulfillment of promises to citizens.

Овај рад је примљен 20. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
321.01+340.1(44)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 263-282.

Душан Гујаничић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛОЖАЈ ЗАКОНА У ФРАНЦУСКОМ ПРАВНОМ ПОРЕТКУ[**]

Сажетак

Закон представља најзначајнију потпору савременог правног поретка и незаобилазни је елемент сваког развијеног друштва. Није претерано чак рећи да закон представља једну константу људске цивилизације, с обзиром на његову вишемиленијумску древност, мада би се идентично могло рећи и за још неке правне акте, као што су пресуда и уговор. С обзиром да је реч о појму који на различите начине привлачи пажњу како правника теоретичара и практичара, тако и многих појединаца лаика, односно практично свих грађана као целине која потпада под дејство великог броја закона, логично је позабавити се његовим местом, улогом и правним дејством у једном врло развијеном и изграђеном праву као што је француско.

Кључне речи: закон, француско право, хијерархија правних аката, правна снага, законодавна техника.

1. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ФРАНЦУСКЕ ДРЖАВЕ И ПРАВА

Француска је држава која је у многим правним и политичким круговима доживљавана готово као синоним за јединствену (унитарну) и централизовану земљу. С обзиром на њену величину и број становника, а и упоредну праксу у Европи и свету, сасвим се

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

легитимно може поставити питање да ли је било основа и разлога да се ова велика држава на квалитативно другачији начин уреди, у смислу стварања федералне или бар регионалне државе, италијанског или шпанског типа. То питање, иако несумњиво значајно, је чини се из данашње перспективе добило свој коначан одговор још током Велике револуције када је странка Жирондинаца претрпела 1793. дефинитиван пораз од стране јакобинске партије, као, данас бисмо рекли, носиоца централистичке идеје у погледу уређења земље. Дакле, више од два века питање евентуално (из темеља) другачијег територијалног уређења земље никада није (а и тешко да ће у скоријој будућности) било озбиљније постављено.

Француска, као држава која је деценијама, па чак и дуже од једног века гајила изразиту „законоцентричност" *(légicentrisme)*, односно истрајавала на средишњем положају закона у оквиру правног поретка, се јавља као добар пример еволуције његовог уставног положаја и конкретног домашаја у пракси. „Праизвор" једног привилегованог, готово недодирљивог положаја закона у Француској се налазио у чувеној русоовској формулацији присутној у Декларацији о правима човека и грађанина из 1789. где се у члану 6. каже: „*Закон је израз опште воље*... он мора бити једнак за све, било да штити, било да кажњава." Да је 1789. година кључна не само у политичкој, већ и правној историји Француске, неподељено је мишљење међу француским ауторима: „Револуција је имала ту славу да створи законодавни језик у Француској."[1] У складу с тим, победа начела народне суверености која је након укидања апсолутне монархије омогућила грађанима њихово укључивање у политички живот је закону обезбедила неприкосновени ауторитет за дужи временски период. Иако је устав формално прокламован као извориште целокупног друштвено-правног поретка, он није (нити је могао) да угрози положај закона као персонификације деловања народног представништва, услед недостатка озбиљних контролних или корективних механизама. До које мере је неприкосновеност закона била изражена у француском праву најбоље сведоче речи једног тако угледног правника из доба Треће републике

1) *Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et de jurisprudence*, Dalloz, t. 1- Essais sur l'histoire générale du droit français (rédigé par H.Thiercelin), 1870, цитирано у : ' *'La confection de la loi"*, rapport d'étape, mars 2003.

као што је Каре де Малбер (*Carré de Malberg*) : „Ништа против закона, све за њега.”[2)]

Пета француска република је успостављена 1958. године повратком генерала де Гола у политички живот у јеку алжирског рата за независност започетог четири године раније. Услед немогућности да се војним путем угуши оружани устанак, поред претећег војног удара, постало је јасно да Четврта република не може ефикасно да одговори изазовима времена услед потпуне паралисаности политичке власти и недостатка делотворне извршне власти. У таквим турбулентним околностима је директно упућен позив Шарлу де Голу, као својеврсном „човеку провиђења” да преузме државно кормило, што је природно подразумевало и промену целокупног уставноправног уређења.

Претходно речено везано за унитарни карактер Француске у основи значи да не постоји вертикални плурализам законодавних власти у Француској, те се законски акти доносе од стране дводомног парламента кроз прилично сложену законодавну процедуру. Овде нећемо улазити у ширу анализу старог теоријског питања да ли је боље институционално решење једнодомни или дводомни парламент. Неспорна је пак чињеница да је дводомност (бикамерализам) снажно укорењена у француској политичкој традицији. Француски парламент се састоји од доњег дома (Народне скупштине) и горњег дома (Сената) који, природно, заседају одвојено, сем у случају када се састају заједно ради утврђивања коначног текста неког спорног закона или када се изјашњавају о предлогу за ревизију устава обједињени у Конгрес у Версају.

Међутим, ако не постоји вертикални онда свакако постоји хоризонтални плурализам у погледу потенцијалних вршилаца законодавне функције у Француској. „Дух” Пете републике је управо прожет том основним идејом да се моћ парламента делимично сузбије и на његовом најтрадиционалнијем терену- вршењу законодавне власти. Сходно томе, можемо рећи да су поред парламента као основног, у француском праву присутна и још три потенцијална носиоца законодавне власти - влада, председник републике (у ванредним околностима) и народ.

2) Jean Gicquel, Jean-Eric Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, Paris, 2007, стр. 698.

2. ФРАНЦУСКИ КОНЦЕПТ ЗАКОНА

2.1. Уводне напомене о закону

Да бисмо могли говорити о стабилном[3] правном поретку, неопходно је да закон испуњава неке опште услове, у првом реду мислимо на јасноћу текста, усклађеност норми и кохерентност материје. С друге стране, сматрамо нужним да постоји и реална друштвена потреба да се правно уреди нека област или скуп сродних односа. У том смислу, не можемо а да не поменемо чувену правну изреку из старог Рима ,,што више закона, то искварениja држава'' (*plurimae leges coruptissima res publica*), са јасном идејом да за доношењем закона треба посезати само у случају проблема који настају у појединим деловима друштвеног ткива. Међутим, јасно је да се целокупни друштвени контекст из основа променио, нарочито у последњих век-два. Масовно усложњавање друштвених односа у свим областима живота је довело до интензивне ,,панјуридизације'' друштва, до те мере да неки аутори (Миодраг Јовичић на пример) сматрају да је на делу ,,својеврсна фетишизација писане правне норме.''[4]

Закон представља општи појам којим се у свакодневном говору означава било која правна норма, правно правило уопштено говорећи. То је општи правни акт који својом садржином уређује одређени скуп сродних друштвених односа из неке релативно заокружене области. У класичној пак подели познајемо појмове закона у формалном и закона у материјалном смислу. У првом смислу закон представља сваки онај правни акт који је усвојио парламент као законодавни орган по предвиђеном поступку и кога је прогласио шеф државе. У материјалном пак значењу, закон је сваки онај акт који садржи општу правну норму независно од органа који га је донео и самог поступка доношења. То свакако значи и да је устав, као највиши правни акт, закон у материјалном, садржинском смислу те речи, јер кроз општу правну норму коју садржи уређује на уопштен, апстрактан начин основе државне и друштвене организације и област људских права и слобода. Управо, *општост,* а из тога и апстрактност која произилази, је оно што представља најизра-

3) Свесно избегавамо да говоримо о ,,добром'' или ,,квалитетном'' правном поретку, јер је релативно тешко рећи и прецизно назначити шта би то тачно требало да представља.

4) Миодраг Јовичић, *Устав и уставност*, Службени гласник, 2006, Београд, стр. 435.

зитију црту закона. С обзиром на корелативност права и обавеза у правном животу, логично произилази да ‘’нужна садржина закона јесте ... установљавање овлашћења и обавеза правних субјеката.’’[5] Чувени француски правник Леон Диги (*Léon Duguit*) је још ‘20-тих година изрекао занимљиву мисао да ,,закон може бити лош, неправичан; али узевши у обзир да је изражен на уопштен и апстрактан начин, та опасност је смањена на минимум.’’[6]

Француски устав додељује право законодавне иницијативе председнику Владе и члановима Парламента. Уколико дотични акт потиче од Владе говори се о ,,пројекту’’ закона (*projet de loi*), а ако је акт иницран од стране одређеног посланика или сенатора (или пак групе њих), онда говоримо о законском предлогу (*proposition de loi*). Досадашња дуготрајна пракса је показала да у убедљивој већини случајева усвојени закони потичу од Владе која по уставу ,,одређује и спроводи политику нације’’ (чл.20).

2.2. Органски и обични закон

Француске теоријске поставке и практична решења по питању закона су свакако сложенија него у нашем праву. Самим тим што француско право садржи категорију *органског закона* (*loi organique*), поред *обичног закона* (*loi ordinaire*), чини дебату о овој материји занимљивијом и садржајнијом. Иако га наше право не познаје, око појма органског закона не постоје посебне потешкоће, с обзиром да ту постоје *два конститутивна елемента* који га одређују:

1) то је сваки закон који је као такав одређен уставном нормом;
2) контрола уставности ових аката од стране Уставног савета је обавезна (овде је исти захтев постављен и за пословнике оба дома Народне скупштине).

Из претходно наведеног јасно проистиче да је француски правни систем доделио посебно место органском закону ограничавајући његово доношење и деловање само за материје од већег значаја које се *првенствено тичу структуре и функционисања појединих државних институција највишег ранга*. С обзиром на политички и друштвени значај материје коју уређују и посебну процедуру уса-

5) Коста Чавошки, Радмила Васић, *Увод у право*, Службени гласник, 2009, стр. 378.

6) Duguit Léon, *Manuel de droit constitutionnel*, 1923, 4ème éd., стр. 97, цитирано у: Schmitt Carl, *Théorie de la Constitution*, Presses universitaires de France, Paris, 1993, стр. 293.

јања, разумљиво је да органски закони имају већу правну снагу од обичних. У појединим одлукама је то потврдио и Уставни савет тиме што је оне обичне законе који залазе у област регулисања органских прогласио у целини или делимично неуставним, док с друге стране исту „репресивну" меру не спроводи када се ради о обрнутим случајевима. У последњем случају уставни суд поступа више „педагошки", тако што поједине одредбе он самостално разврстава у зависности од тога да ли припадају пољу регулисања органског или обичног закона.

У последње две деценије француско право је обогаћено новом категоријом аката које могу доносити прекоморске територије, тзв. *loi du pays*[7] („закони земље" у дословном преводу). Овде треба бити опрезан и јасно одредити ову врсту норми. Наиме, у овом случају се само условно речено може говорити о законима, најпре јер за контролу њихове уставности није задужен Уставни савет већ се контролише само њихова сагласност са законима. Из тога би се дало закључити да је реч у основи о управним актима чија је правна снага мања од обичних закона.

Једина територија у оквиру француске Републике за коју би се у правном смислу могло рећи да има одређену законодавну аутономију је Нова Каледонија. Наиме, ова прекоморска територија представља прави *corpus separatum* унутар Француске, и јединствена је по томе што је један политички споразум (споразум из Нумее 1998.) који уређује, додуше временски орочено, њен статус постао саставни део уставног текста. С обзиром да је централна власт овде задржала минималан број функција, разумљиво је да је локалном парламенту препуштено право да самостално уређује сопственим законодавством већи део материје која се директно односи на живот локалног становништва.

2.3. Уредбе са законском снагом

Парламент је главни носилац законодавне функције у свакој земљи, али не и једини. Имајући у виду пословичну сложеност законодавне процедуре (која и на крају не мора исходовати усвајањем дотичног акта), логично је било предвидети да влада као, по

7) То је „посебна категорија аката својствених Новој Каледонији и Француској Полинезији која садржи статус широке аутономије ових прекоморских колективитета које усвајају њихове скупштине у набројаним областима." *Lexique des termes juridiques*, Dalloz, Paris, 16ème éd., 2007, стр. 404.

природи ствари, динамичнији орган нађе повремено за сходно да предузме одређене мере законске снаге. Или као што то луцидно запажа Радомир Лукић како је „велика сложеност модерног друштвеног живота на неки начин ‚умртвила', ‚убила' законодавца, који не може да је обухвати и који капитулира пред њом, предајући другим, еластичнијим органима да доносе правне норме."[8)]

Устав предвиђа у члану 38. да „влада може, у циљу остварења свог програма, тражити одобрење од парламента за доношење путем уредби ограниченог трајања мере које уобичајено припадају законодавној области." Ова својеврсна сарадња извршне и законодавне власти подразумева доношење два законска акта. У првом реду, парламент путем закона о хабилитацији ствара непосредан основ усвајања владине уредбе (након мишљења Државног савета), а такође и истим актом одређује временски рок у којем дотична уредба мора бити ратификована опет посебним законом. У случају непридржавања предвиђеног рока уредба губи своју правну снагу и дејство. Дакле, као закључак се намеће да је предвиђени изузетак кроз владино вршење законодавне власти строго уоквирен уставном нормом која омогућава парламенту да начелно задржи контролу над овим поступком.

2.4. Експериментални закони

Француска, као традиционално унитарна земља, је предузела последњих година значајне кораке у циљу децентрализације државног функционисања. Почетна активност у том правцу је била законска реформа из 1982, датум који се доживљава готово као нулта тачка од које почиње процес децентрализације у овој земљи. Међутим, тек уставном ревизијом из 2003. је Француска и званично у члану 1. овог акта означена као децентрализована земља. У оквиру спроведених реформи посебно место заузимају одређена (квази)законодавна овлашћењима додељена појединим територијалним јединицама унутар Републике. Наиме, устав предвиђа да „територијални колективитети или њихове заједнице могу, када то закон или уредба предвиђају, одступити на експерименталној основи за одређени предмет и трајање од законских или уредбодавних одредаба које уређују вршење њихових надлежности." У том погледу је као неопходан предуслов предвиђено постојање по-

8) Радомир Лукић, *Методологија права*, ИП Јустинијан, Београд, 2003, стр. 249.

себног органског закона као правног основа, али и обавеза незалажења овим путем у домен норми које се односе на „основне услове вршења јавних слобода или неког уставом загарантованог права." Овакво право територијалних јединица у Француској је теоријски и практично подведено под начело слободног управљања територијалних колективитета.

Наравно, јасно да се овде ни у ком случају не може говорити о некој изворној или правој законодавној власти територијалних јединица. Њихова овлашћења у овој области су изведеног карактера, имајући у виду да парламент или влада законом или уредбом им могу доделити, временски и садржински изричито ограничено, право одређеног нормативног одступања од оних законских или подзаконских аката који уређују обављање њихових надлежности. Не постоји видљиво никакав уставом загарантовани домен искључивих законодавних надлежности ових јединица, као што је то случај у федералним или регионалним државама, где највиши акт често таксативно разврстава надлежности у три групе: искључива законодавна област државе, мешовита (конкурентска) надлежност и искључива законодавна надлежност федералних или регионалних јединица. У сваком случају, француски територијални ентитети до сада нису нарочито често прибегавали уставној могућности прилагођавања законских и подзаконских норми својим конкретним потребама или особеностима, што би могло да говори у прилог тезе о још увек јаком уверењу о улози државе као централног или јединог законодавца. У том смислу, није примећено ни неко озбиљније ангажовање неких политичких партија у правцу залагања за евентуално проширивање нормативних овлашћења територијалних јединица.

3. УСТАВНА РЕВИЗИЈА ИЗ 2008.

2008. године је извршена по садржини најопсежнија ревизија уставног акта у историји Пете републике. Један од прокламованих циљева новог председника Републике је између осталих била уравнотежење односа између извршне и законодавне власти, са тежњом да се Парламенту доделе извесна нова права, превасходно у погледу контроле дневног реда седница и појединих фаза законодавне процедуре.

Међутим, несумњиво најзначајнији сегмент ове уставне ревизије је увођење института контроле уставности *a posteriori*, одно-

сно након проглашења законског акта. До скора, Француска је деценијама истрајавала на искључивој контроли уставности *a priori,* то јест само у временском интервалу од усвајања до проглашења закона, као ,,келзеновској'' концепцији контроле уставности закона. Додуше, важно је напоменути да су идеје о увођењу накнадне контроле постојале и раније, нарочито у пропалом покушају уставне реформе из 1993, али до почетка новог миленијума упркос свеприсутној свести о потреби модернизације овог института, конкретни кораци у том правцу нису предузети. Оправдани разлози за овакву ревизију се лако могу пронаћи у потреби за повећањем правне сигурности и уклањањем унутрашњих недостатака правног поретка у виду ,,фаличних'' законских аката. Важну новину такође представља и чињеница да је оваква могућност накнадног оспоравања закона отворена превасходно грађанима, као правним субјектима ,,уколико се у току поступка пред одређеним судом утврди да нека законска одредба угрожава права и слободе које устав гарантује...'' (чл. 61-1 Устава). Оваква прилика грађанима није била допуштена у систему претходне оцене уставности закона, владајућим до 2008. године. И заиста, са становишта правне сигурности, па и начела правичности, наведена новина излази у сусрет појединцима у правцу целовитије заштите њихових основних слобода и права. Парадоксално је било стање до 2008. где су француски закони ступивши на снагу могли бити разматрани, па и оспоравани пред неким европским инстанцама (на пример пред Европским судом за људска права у Стразбуру), а истовремено Уставни савет није имао могућност да се о њима изјасни.

Међутим, у организационом смислу је уставотворац предвидео један разборит систем ,,филтера'' како би спречио евентуално ,,загушење'' Уставног савета превеликим бројем предмета које би имао потенцијално да решава. Наиме, пре него што представка доспе пред Уставни савет, претходно Касациони суд или Државни савет (као највише судске инстанце у својим областима) морају размотрити да ли су испуњене основне процесне претпоставке за одлучивање у одређеном предмету. Тек по давању позитивног одговора се питање уставности одређеног акта упућује пред Уставни савет.

С друге стране, кључно питање које се поставља је дејство и временско важење одлуке Уставног савета којим се поједина законска одредба ставља ван снаге услед неуставности. Полазна прет-

поставка је да дотичне одредбе губе дејство даном објављивања одлуке или пак Уставни савет одређује накнадни датум као полазну тачку за губитак правног дејства. Поред тога, овом органу је додељено значајно овлашћење да дискрециono утврђује границе и услове под којима већ произведена дејства оспорене одлуке могу бити укинута. Наравно, сва релевантна питања у вези накнадне контроле уставности детаљније уређује и прецизира посебни органски закон. С обзиром да је прошло тек неколико година од увођења овог, како се још назива у Француској „приоритетног питања уставности'', неопходно је у перспективи пратити даљи нормативни развој као и практичну примену овог важног института.

Једно од „најинтригантнијих'' и истовремено најважнијих питања француског уставног права је *однос између закона и подзаконских аката*. Читав уставни систем је замишљен као строга подела нормативне активности између законодавних и извршних органа, те сходно томе је предвиђена стриктна раздељеност између законског домена и домена регулисања подзаконских аката. Уставом је предвиђено да свака одредба неког од наведених нормативних аката мора по својој садржини и природи да одговара акту у којем се налази. Намера уставотворца је била да кроз чл. 34 таксативним набрајањем законодавних надлежности створи својеврсни „законски резерват'' ван којег ова врста акта не би смела да се садржински простире и производи дејства. Према томе, претпоставка надлежности је успостављена у корист подзаконских аката јер „области које не припадају законском домену имају подзаконски карактер'' (чл.37). С друге стране, област подзаконске регулативе је у потпуности заштићена деловањем Државног савета (*Conseil d'Etat*) који има овлашћење да „делегализује''[9] одредбе које суштинске не спадају у законодавни домен.

С друге стране, уколико се у току законодавне процедуре појави неки амандман или одредба који не спадају у законодавни домен или пак прекорачују овлашћење дато Влади да уредбама уређује законску материју, Влада, а од 2008. и председник неког од парламентарних домова могу томе да се супротставе. Како је то сликовито наглашено у једном извештају из 2006. године, циљ

9) ''Délégalisation'' је израз који употребљава француско право и који је немогуће дословно превести једном речју, али би то значило „одузимање законске снаге или форме'' дотичном акту.

је био „раздвојити законодавно зрно од подзаконског кукоља.''[10] Уколико пак не би дошло до споразума између Владе и неког од председника домова, у том случају би Уставни савет морао да донесе коначну одлуку на захтев једног или другог у року од 8 дана. Наведени орган може ефикасно да делује и приликом контроле уставности поднетих аката, где директно може да квалификује дотичну одредбу као законског или подзаконског карактера. Такав је став Уставни савет заузео у једној својој одлуци из 2005. године.

4. ХИЈЕРАРХИЈА ПРАВНИХ АКАТА У ФРАНЦУСКОЈ

4.1. Однос закона са међународноправним нормама

„Хијерархија у најширем смислу представља службену лествицу или ранг, према коме се одређује положај делова у целини.''[11] Хијерархија је незаобилазни елемент сваког иоле развијеног правног поретка. Као и код свих осталих великих система у друштву, тако је и у праву неопходно да се неспорно познаје место сваког елемента, од најнижег до највишег, у оквиру изграђеног поретка. Наравно, постојање хијерархије нема само теоријски карактер и значај, већ и сасвим конкретне правне последице- место конкретног правног акта у хијерархији непосредно одређује његову правну снагу унутар правног система.

С друге стране, хијерархија је једна релативно стабилна лествица правних норми чија се основна структура не мења без великих потреса, али је истовремено увек отворена за постепене промене у свом окриљу услед обогаћивања правног живота и крупнијих промена политичких околности. Тако рецимо, она мање-више класична поставка правних аката поређаних по њиховој снази: устав-закон-подзаконски акти, је претрпела значајну промену појавом и оснаживањем категорије међународних уговора или споразума, нарочито почев од друге половине XX века. У том погледу, разне државе на различите начине смештају ову категорију норми у свој национални правни поредак. Традиционално (и исправно) посматрано закон је акт хијерархијски подређен уставу као највишем правном акту, и начелно посматрајући његово место је било

10) ''Du nouveau dans la Constitution ?'', *Les petites affiches* , n° 97, numéro spécial, mai 2008, стр. 51.

11) Лукић, Кошутић, Митровић, *Увод у право*, Службени лист, Београд,1999, стр. 285.

неспорно у хијерархији правних аката током већег дела XX века. У новије време, тачније речено у последњих неколико деценија, се поставља питање његовог односа у оквиру националног права са међународним споразумима и конвенцијама, то јест са такозваним наднационалним нормама.

Француски устав из 1958. је акт који је на више начина ограничио снагу закона. С једне стране, он је стриктно ограничио области законодавног деловања кроз члан 34. Устава. С друге пак стране, члан Устава 54. предвиђа да ‘’уговори или споразуми прописно потврђени или одобрени имају од момента свог објављивања већу правну снагу од закона, под условом да сваки од тих уговора или споразума буде примењиван од стране свих држава потписница.’’ Овакво решење представља значајну новину у француском праву, имајући у виду да оно из корена мења читав сплет правних односа у оквиру система норми. У том погледу, развијене европске земље су кроз своје право усвајале различита решења, као на пример Италија која је закључене међународне споразуме ставила по правној снази у исти ранг са државним законом.

Ојачан положај међународних конвенција и споразума треба нарочито посматрати у измењеном послератном контексту. Наиме, након највеће, људским фактором изазване катастрофе која је погодила свет, сазрела је свест у великом броју држава након 1945. године да међународна заједница својим изграђеним нормативним системом (питање праксе наравно увек остаје делимично спорно) мора спречити сличне ратне авантуризме разорних последица. У том смислу се може разумети снажно афирмисање улоге међународних уговора. У Француској конкретно је такав став изражен кроз члан 14. преамбуле Устава из 1946. која је и у Петој републици део важећег права, у оквиру такозваног ,,уставног блока’’. Ту се изричито каже да ,,Република Француска, верна својим традицијама, се повинује правилима међународног јавног права. Она неће предузети ниједан рат у циљу освајања нити ће икада употребити силу против слободе било ког народа.’’ Независно од снажног политичког призвука последње реченице (и питања конкретне анализе њене примене у стварности), може се закључити да би, све у свему, поглед на хијерархијску лествицу аката у француском праву изгледао на следећи начин: устав-међународни споразуми- органски закон- обични закон- подзаконски акти.

4.2. „Уставни блок”

Француско право се одликује једном посебном категоријом која га између осталог разликује од осталих националних права. Ради се о појму „уставног блока” што је дословни превод француског израза *bloc de constitutionnalité,* скованог од стране доктрине. С обзиром да наведени појам обухвата читав низ норми једнаке (подразумева се највеће) правне снаге, ми бисмо се радије определили за израз „уставни корпус норми”. Поред самог текста устава, ту спадају и Декларација о правима човека и грађана из 1789, Преамбула устава из 1946. и на крају Повеља о животној средини из 2004.

У практичном смислу ово значи да највиша норма као сложена целина равноправно обухвата ова четири наведена извора. Овде би било упутно се осврнути на место преамбуле у оквиру корпуса норми највише снаге. Чувена дилема у правној теорији „да ли је она пука политичка декларација или је правна норма”[12] је опстајала и у француском праву све до 1971. када је Уставни савет својом познатом одлуком (*Liberté d'association*) разрешио све недоумице и преамбули устава доделио једнаку правну снагу оној коју је већ имао нормативни део устава. Наведена преамбула има велики политички значај јер у једном свечаном тону проглашава привржености француског народа „људским правима и начелима националне суверености дефинисаних Декларацијом из 1789, потврђеном и допуњеном преамбулом устава из 1946, као и правима и обавезама одређених Повељом о животној средини из 2004.” То практично значи да у последње четири деценије сваки закон поднет на контролу уставности бива разматран у светлу његове сагласности са свим наведеним елементима као саставним деловима уставног корпуса норми, а не само у погледу његове сагласности са „сувим” нормативном делом устава као до 1971. На овај начин је деловањем уставног судства успостављен и практично (а не само истакнут декларативно и апстрактно), најдиректнији континуитет са правно-политичким принципима Велике револуције.

12) Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 36.

5. НЕКИ НЕДОСТАЦИ ЗАКОНА У ФРАНЦУСКОЈ

Под импулсом таквог централног, привилегованог положаја закона у француском (и не само том) правном поретку, овој категорији аката су свесно или не додељиване и извесне функције које јој суштински не припадају. Тако на пример, у појединим законима Француске постоје одредбе типа: ,,циљ школе је успех свих ученика'', што јасно указује на ненормативне елементе у законским нормама. Тај модерни, а вероватно и један од најучесталијих недостатака многих савремених закона, који се огледа у уношењу у њега описних, афирмативних и ненормативних елемената, је навео бившег председника Уставног савета, Пјера Мазоа (*Pierre Mazeaud*) да својевремено изјави: *''Закон се не ствара да би се потврдиле очигледности, исказале жеље или приказало идеално стање ствари; он се ствара да утврди обавезе и омогући права.*''[13] У сличном контексту се може навести и став познатог америчког правника Лона Фулера (Lon Fuller), творца теорије о моралности права, који сматра да ,,као правници ми имамо природну потребу да ‚јуридицијализирамо' сваку функцију државе.''[14] Наведена негативна пракса је довела до настанка посебног израза који означава дотичну појаву. То су *законодавни неутрони*. Ради се о ,,одредбама које су на преваран начин унете у закон и притом у основи лишене сваког нормативног дејства.''[15]

С друге стране, хроничан проблем многих модерних права, па и француског, је постојање одређеног броја закона који се или уопште не примењују или се врло слабо и селективно примењују. Наравно, неспорна је ствар да непримењивање неког закона не угрожава начелно његово место и опстанак у правном поретку. Закон може нестати из поретка или доношењем другог закона у дотичној области којим се први ставља ван снаге (*lex posterior derogat legi priori*) или истеком временског периода за који је дејство закона било предвиђено. Једном речју, ,,не постоје правно застарели закони, закон је примењив све док се не укине.''[16]

13) Rousseau Dominique, *Droit du contentieux constitutionnel*, Montchrestien, 2008, Paris, 8ème éd., стр. 182.

14) Фулер Лон, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2001, стр. 195.

15) Favoreu Louis (са групом аутора), *Droit constitutionnel*, Dalloz, Paris, 12ème éd., 2009, стр. 207.

16) Mathieu Bernard, *La loi*, Dalloz, Paris, 2ème éd., 2004, стр. 82.

У тесној вези са горе наведеном ,,ненормативношћу'' појединих закона у Француској стоји и преопширност законских одредби која каткад прелази и у својеврсну распричаност. Непрецизне формулације и неквалитетна законодавна техника писања аката су проблеми уочени пре немало времена од стране надлежних државних органа. У том контексту је Државни савет *(Conseil d'Etat*), као врховни управни суд али и главни владин саветодавац у вези законодавних питања, изнео једну луцидну критику у свом јавном извештају из 1991. године, навевши да ,,када се закон расприча, грађанин га тек расејано слуша.''[17] Француска литература у новије време говори и о ,,законима-сваштарима'' *(lois fourre-tout)* који управо својом обимношћу и садржином која бар делимично не одговара једном законском акту истовремено увећавају листу општих аката, али и, додуше мање-више скривеним путем, доприносе задовољавању специфичних интереса појединих друштвених и политичких група.

Као илустративан пример се у том погледу може навести Закон о признању геноцида над Јерменима из 2001. који садржи свега један члан (!): ,,Француска признаје јавно геноцид над Јерменима из 1915.'' Под образложењем одавања симболичког историјског дуга жртвама (а сасвим извесно и под утицајем бројне јерменске дијаспоре у Француској), овде се очигледно прибегло неадекватним средствима у циљу задовољења једног интереса. Не улазећи дубље у историјску оцену трагичних догађаја из 1915, мора се истаћи да није задатак једне правне норме да описује, оцењује или утврђује историјске или друге друштвене догађаје.[18] Сврсисходније би било, ако већ постоји сличан политички наум, да се то уради у форми неког политичког акта, у облику резолуције рецимо, што су неке земље и учиниле, као на пример Италија која је то урадила у доњем дому Парламента. Наравно, јасно је да овде говоримо превасходно са становишта правне логике, настојавши да правном аргументацијом подупремо наведени став. Са гледишта политичке теорије пак, ствари недвосмислено стоје другачије јер као што је приметио Жан-Жак Русо, ,,у сваком случају, народ је властан да мења своје

17) Mathieu Bernard, ibidem, стр. 97.

18) Дотична негативна појава је прилично старог порекла, те се рецимо може срести и у неким нашим уставима, као на пример оном из 1869. (тзв. Намесничком) где се каже између осталог да је на ,,династију Карађорђевића бачено проклетство народно.'' Тежња да се правном нормом, зашавши већ у домен етнологије, трајно оствари одређени политички циљ је сасвим очигледан.

законе, чак и најбоље; јер ако му се допада да самом себи наноси зло, ко у томе има право да га спречи?''[19] Ова Русоова мисао се без икакве сумње аналогијом може логички проширити и на случај доношења нових закона (а рекло би се и било којих аката уопште), а не само промене постојећих.

6. УЛОГА И АКТИВНОСТ УСТАВНОГ САВЕТА

Неспорна је и индикативна чињеница да до краја Другог светског рата Француска није ни формално познавала институт уставног судства. Ствар постаје још необичнија ако се сложимо са тезом да ,,уставни суд, ако се занемари формални начин директних избора, није ништа мање легитимно тело од законодавца.''[20] Ова установа се појавила, рекло би се у рудиментарном облику, у форми Уставног одбора (*Comité constitutionnel*). Тек са успостављањем Четврте Републике (1946-1958) се дакле појављује ова функција као потпуни новитет у француском праву. Међутим, објективно ограничен капацитет ове институције је био приметан од првог дана, имајући у виду врло особен начин покретања поступка пред овим органом. Наиме, такво овлашћење су имали искључиво заједнички Председник републике и председник Савета републике (у ствари горњег дома Парламента уместо Сената) али искључиво уколико апсолутна већина ,,сенатора'' одобри такав захтев. Међутим, парадокс једноиповековне недодирљивости закона у Француској је управо овде дошао флагрантно до изражаја. Наиме, улога Уставног одбора је била да утврди да ли изгласан закон захтева евентуалну измену устава...а не да ли закон треба да се прилагоди уставу?! Дакле, потпуно обрнута правна логика је била на снази! О неефикасности и слабом ауторитету овог органа довољно сведочи податак је да је донео одлуку у свега једном случају (!) током 12 година свог постојања. Било је очигледно да свемоћ парламента пред којим је у наведеном периоду пало укупно 25 влада није нарочито спојива са институцијом која би најдиректније контролисала његов рад, и то у његовом најважнијем делу- доношењу закона.

Уставни савет, као нова институција уведена уставом из 1958, је имао прилично скромну улогу током прве деценије свог постојања. За време трајања изразите президенцијализације режима '60-

19) Rousseau, Jean-Jacques : *Du contrat social*, Edition Maxi-Poches, 1996, Paris, стр. 66.

20) Пејковић Марко: ,,Уставни суд у политичком систему Србије и компаративна искуства-теорија и пракса'', *Српска политичка мисао,* 3/2010, стр. 161.

их година, Уставни савет је, како се то говорило у жаргону, имао улогу ,,пса чувара'' извршне власти против превеликог мешања и утицаја Парламента. За то време је он донео врло мали број одлука, које по свом значају нису ни остале трајно забележене у уставносудској и политичкој историји Пете републике.

Својеврсна ,,револуција'' настаје од почетка '70-их година. Чувеном одлуком из 1971. којом се фактички признаје статус правне норме актима из ,,уставног блока'', као и одлуком из 1974. којом се проширује право обраћања Уставном савету на најмање 60 посланика или 60 сенатора, темељно је реформисана улога овог тела, као што је и видно повећан његов значај и тежина у политичком животу. Уставни суд као орган који представља такозваног ,,негативног законодавца'' (Ханс Келзен) је у приличној мери утицао на обликовање коначног изгледа многих, поготово важнијих законских текстова. Наиме, једно од средстава којима се то постиже су ,,резерве тумачења'' (*réserves d'interprétation*) путем којих Уставни савет усмерава тумачење дотичне спорне одредбе (или одредби) у одговарајућем правцу одређујући јој конкретно значење, и само под тим условом прихвата сагласност оспореног акта са уставом. Дакле, у наведеној ситуацији овај орган прибегава једном креативном приступу, одбијајући пређутно једноставна решења одмах ,,за'' или ,,против'', и на тај начин својим тумачењем које по природи и обиму донекле превазилази (уставно)судску функцију, у основи ,,спашава'' један закон и тако га одржава у правном поретку.

Међутим, требало би нагласити да Уставни савет нема улогу свеприсутног и свемогућног чувара француског уставног поретка. Он се строго држи својих уставом предвиђених надлежности и не жели да заузима ставове које би можда неки друштвени или политички чиниоци желели по појединим питањима, или питања за које би се можда по здравој логици могло помислити да би било сврсисходно да се изјасни . С тим у вези, за разлику од решења у нашем праву, у Француској овај орган не може самоиницијативно, по службеној дужности покренути поступак оцене уставности. ,,Самоактивирање'' уставносудског органа је супротно француској правној традицији.

*

* *

Један од најзначајнијих ефеката уставноправног уређења Пете републике је ,,десакрализација" закона у Француској. Са нестан-

ком свемоћи парламента, ореол недодирљивости је изгубио и закон као његов најнепосреднији израз. Идеја водиља генерала де Гола као „оца оснивача" Пете републике је првенствено била изградња снажне и стабилне председничке функције као врховног националног арбитра у погледу кључних државних питања. То је аутоматски подразумевало и зауздавање парламентарне свемоћи, где је као својеврсна „колатерална" штета институционалног „обрачуна" између извршне и законодавне власти значајно сужено и законско поље деловања.

С друге стране, универзално питање које се поставља у свим правним порецима света и које делом задире и у област социологије права је на који начин побољшати примењивост и ефективност појединих, никако малобројних закона у пракси. То наравно подразумева и рад на сталном повећању правне свести грађана, али и усаглашавања садржине закона са објективним друштвеним кретањима и потребама. Јер „законски текстови и државни акти никад неће бити оперативни ако обичан човек са улице није убеђен да они морају бити поштовани."[21] Тим пре, ако се има у виду да је „интериоризација („поунутрашњење") права од стране индивидуе кључни тренутак у њеној социјализацији."[22]

Једна од највећих правних тековина Пете републике је ван сваке сумње чињеница да је закон изгубио могућност да самостално одређује области које ће уређивати, већ је законодавни домен таксативно набројан уставом. Ово „развлашћивање" закона који више нема „надлежност надлежности" (то јест надлежност да прописује надлежности) је логична последица ограничавања моћи парламента. Најзначајнији задатак који се у догледно време поставља пред доносиоце закона је повећање квалитета законског текста, додатно усавршавање законодавне технике, уз посебан нагласак на ослобађање од сувишних ненормативних елемената.

Dusan Gujanicic

LA POSITION DE LA LOI DANS L'ORDRE JURIDIQUE FRANÇAIS

Sommaire

La loi représente le plus important pilier de l'ordre juridique moderne et est aussi in élément immanquable de toute

21) Bullier Antoine, *La Common Law*, Dalloz, Paris, 2ème éd., 2007, стр. 50-51.

22) Carbonnier Jean, *Sociologie juridique*, PUF, Paris, 2ème éd., 2004, стр. 48.

société développée. Il ne serait même pas trop exagéré de dire que la loi constitue une permanence de la civilisation humaine, compte tenu de son ancienneté plurimillénaire, bien qu'on puisse constater la même chose pour encore un certain nombre d'actes juridiques, tels que la sentence et le contrat, par exemple. Vu qu'il s'agit d'une notion qui attire l'attention de manières différentes aussi bien des théoriciens que praticiens, mais également de beaucoup d'individus en dehors du domaine du droit, c'est-à-dire de pratiquement tous les citoyens qui subissent les effets d'un grand nombre de lois, il paraît logique d'étudier sa place, son rôle et ses effets juridiques au sein d'un ordre juridique si développé et si bien construit qu'est l'ordre juridique français.

Mots-clés : loi, droit français, hiérarchie des actes juridiques, force juridique, technique législative.

ЛИТЕРАТУРА

- Bullier Antoine, *La Common Law*, Dalloz, Paris, 2ème éd., 2007.
- Carbonnier Jean, *Sociologie juridique*, PUF, Paris, 2ème éd., 2004.
- Gicquel Jean, Gicquel Jean-Eric, *Droit constitutionnel et institutions politiques,* Montchrestien, Paris, 2007.
- ''Du nouveau dans la Constitution ?'', *Les petites affiches*, nº97, numéro spécial, mai 2008.
- Јовичић Миодраг, *Устав и уставност*, Службени гласник, 2006, Београд.
- *La confection de la loi*, rapport d'étape, mars 2003.
- *Lexique des termes juridiques*, Dalloz, Paris, 16ème éd., 2007
- Лукић, Кошутић, Митровић, *Увод у право*, Службени лист, Београд, 1999.
- Лукић Радомир, *Методологија права*, ИП Јустинијан, Београд, 2003.
- Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Mathieu Bernard, *La loi*, Dalloz, Paris, 2ème éd., 2004.
- Пејковић Марко, „Уставни суд у политичком систему Србије и компаративна искуства-теорија и пракса'', *Српска политичка мисао*, 3/2010.
- Rousseau Jean-Jacques, *Du contrat social*, Edition Maxi-Poches, Paris, 1996.
- Rousseau Dominique, *Droit de contentieux constitutionnel*, Montchrestien, Paris, 8ème éd., 2008.
- Favoreu Louis (са групом аутора), *Droit constitutionnel*, Dalloz, Paris, 12ème éd., 2009.

- Фулер Лон, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2001.
- Schmitt Carl, *Théorie de la Constitution*, PUF, Paris, 1993.

Resume

L'une des plus importantes conséquences de l'ordre constitutionnel de la Vème République est la ''désacralisation'' de la loi en France. Avec la fin de la toute-puissance du Parlement, l'auréole de l'intouchabilité a perdu également la loi, comme l'expression la plus directe de l'activité parlementaire. L'idée directrice du général de Gaulle, en tant que ''père fondateur'' de la Vème République, a été principalement l'affermissement d'une fonction présidentielle forte et stable comme l'arbitre national suprême pour ce qui est des questions d'Etat essentielles. Cela sous-entendait automatiquement le besoin de brider ladite omnipuissance parlementaire où nous aurions, comme un ''dommage collatéral'' en quelque sorte en raison d'un ''règlement de comptes'' entre le pouvoir exécutif et le pouvoir législatif, le domaine législatif considérablement réduit.

D'autre part, la question universelle dans tous les ordres juridiques nationaux, et qui en partie empiète sur la sociologie du droit, est de savoir comment améliorer l'applicabilité et l'effectivité de certaines lois, nullement peu nombreuses en pratique. Cela sous-entend bien évidemment un travail continu visant à augmenter la conscience juridique des citoyens, mais aussi la mise en conformité du contenu des lois avec les tendances sociales objectives.

L'un des acquis parmi les plus remarquables de la Vème République est hors de chaque doute le fait que la loi ait perdu la possibilité de déterminer en toute liberté son propre domaine, car ce dernier ayant été fixé précisément par la Constitution. Cette ''mise sous la tutelle'' spécifique de la loi qui ne possède plus sa ''compétence de la compétence'' (c'est-à-dire le pouvoir de déterminer ses propres compétences) est une conséquence logique de la limitation du pouvoir du Parlement. La tâche principale qui se pose dans l'avenir devant les créateurs de la loi est l'augmentation de la qualité du texte législatif, le perfectionnement supplémentaire de la légistique, avec un accent particulier sur l'élimination des éléments législatifs non-normatifs.

Овај рад је примљен 18. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
28:323.28

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 283-300.

Muhamed Nasr
Либан
Академија за исламске науке, Београд

ВЕХАБИЈЕ КАО ПРОДУЖЕТАК СЕЛЕФИЈЕ?

Сажетак

Овај рад се бави проучавањем вехабија као продужетка селефије. Аутор указује на то да и око самог назива овог исламског политичког покрета постоји велики број несугласица. Ово је пут који су поставиле прве три генерације и он мора бити непроменљив. Припадници овог покрета сами себе називају селефијама истичући тиме да они представљају праве муслимане.

Кључне речи: вехабије, селефије, ислам, тероризам.

Много је око овог покрета или (обновљене) исламске ортодоксије, чији је утемељивач Muhamed ibn Abdul Vehab (1703-1792), и данас нејасноћа. Чак и назив овог исламског политичког покрета, како га већина арапских извора разуме, није увек јединствен, нити јасан. Најчешће се за њега користи назив "вехабитски покрет", други их називају мувахидун, у значењу доследни монотеисти, а трећи их једноставно не разликују од покрета селефије, који би се дао разумети, према Књизи и суни, као покрет, метод или пут који иде трагом светих отаца. Према реченим изворима то је пут који су поставиле прве три генерације муслимана и он мора бити непромењив. Припадници овога покрета воле сами себе да називају селефијама, дајући тако себи ауторитет правих муслимана.

Како многи боглослови сматрају да је ислам временом примио у своје крило учења која су одступала од традиције и пута који су прокрчиле и утабале прве три генерације од Објаве, Abdulvehab је сматрао да се нека опдступања, пре свега она која су према ортодоксној традицији била јеретичка морају поново објансити у

име Истине. Наравно да се на првом месту нашло питање схватања Бога и Књиге. Питање да ли је Кур'ан стоврен или не изазвало је први велики сукоб у исламској догми. За вехабитски покрет оно је поново постало важно, јер је представљало једно од старих раздорних питања међу муслиманима. То питање је старо и достигло свој врх у расправи између покрета мутазила и имама Ahmeda bin Hanbela, чије су речи и дела тада представљале можда већинско суннитско мишљење. За разлику од школе мутазила, имам је говорио да Кур'ан није створен, већ да је вечит, да постоји од вајкада на Небеској табли. Мутазила је била снажан покрет и имам Ibn Hanbala је био затворен, па и мучен. Међутим, ово га је и прославило и довело до оснивања учења и школе, која је доцније добила по њему име ханбалитски мезхеб, и која му је донела не само ватрене следбенике, већ и славу оснивача једне од четири велике исласмкоправне школе, тзв. мезхеба.

Следеће питање око којег су се сукобили исламски богослови односило се на питање о Алаховим именима и својствима. Сметњу су представљали хадиси и различита предаја који су Алаху приписивали људска својства и особине. Тек је ашаризам ове недоумице протумачио на симболички начин, негирајући сличност Бога са човеком. Тако је ашаризам постао доминатан теолошки правац, школа код суннита, иако се ханбелијска школа супротстављала овом мишљењу и дословно тумачила текстове говорећи да Бог има руке,ноге,очи,итд. Они су истицали да су још први исламски учењаци говорили да се значења текста и предаја сами од себе намећу у дословном читању, не прихватајући никакво пренесено тумачење истих и да језичко значење има предност. Истина, сам Ibn Hanbel није приписивао Богу сличност са човеком, као они које су се повезивали са његовом школом. Уосталом до тог учења је дошло тек након његове смрти,а као доказ за то је и чињеница да су и сами ханбелијски учењаци долазили у сукоб са таквим схватањима, називајући присталице недозвољеног антропоморфног схватања Бога *мушеббихе*, и да је *ашаријски мезхеб* и његово тумачење да је Бог слободан од сваког несавршенства, једино исправано. Међу најпознатијим ханбелиским учењацима су били Ibn Al-Džauzi који је био својевремено ханбелијски првак, и који је о овоме много писао. И Sulejman ibn Abdul Vehab, брат Muhameda Ibn Abdul Vehaba бавио се овим питањем, наравно подржавши став о томе ашартиског мезхеба.

У 13. веку се појављује Ibn Tejmija Al-Harrani (1263-1328), који је био веома учен,речит,одважан,човек од пера, језика и интелигенције. Он је сматрао да Ibn Hanbel није заговарао став о антропорфизму Бога и давао је подршку ашартиској, већинској у сууни школи. И онда се у 18. веку појавио Muhamed bin Abdul Vehab да обнови ханбелијско-тејмијско учење и да му свежину. Од његових ватрених присталица створиће се следба или школа вехабије.

MUHAMED IBN ABDUL VEHAB И ОБНОВА ДЕЛА ХАНБЕЛИЈСКО-ТЕЈМИЈСКОГ УЧЕЊА

Muhamed Ibn Abdul Vehab је рођен 1703. године у граду Ал-'Ујејна, који се налази у регији Нецд,у средишњем делу Саудијске Арабије. Како је Нецд у то време био регија сиромашна књигама, боље рећи рукописима, Abdul Vehab је једино имао прилику да се сусретне са делом Ibn Tejmije. Да ли је то био разлог за Abdul Vehabovo опредељење, или се он духовно срео са Tejmijom, јесте питање. У сваком случају, он је обновио његово учење. Оно што је учинило Abdul Vehaba брзо познатим јесте то што је присталице ашарије назвао неверницима, што је, на крају, испало да се односи и на османлијску државу. Амбициозан, Abdul Vehab је схватио да му је за ширење његовог мезхеба потребна и војна моћ, па је прогласио Сауда владаром свих муслимана, основао је војну јединицу коју је назвао "Ihvan min ata'a Allah" (Браћа покорних Алаху), која је објавила рат Османлијама који су држали и С. Арабију. У неколико борби они су однели победу, док ту војску царска армија није поразила на челу са египатским валијом Mehmedom Ali Pašom.

На крају је војска Abdula Vehaba "Браћа покорна Алаху" довела на власт породицу Al-Saud, дајући јој прво на имамат и тиме легитимитет. Из тога права на власт, настала је и данас на власти у С. Арабији династија Саудида. Тако су потомци Сауда постали владари, а потомци Abdul Vehaba муфтије. Историја је ову везу помало заборавила, док се није открила веза династије Al Saud, посебно краља Abdulaziza ibn Aburrahmana Al Sauda, који је владао Саудијском Арабијом од 1902. до 1953. године, и који се сматра трећим оснивачем Краљевине Саудијске Арабије, са В. Британијом, односно док се нису испољили утицаји те везе[1)].

1) Већина муслимана сматра Велику Британију својим политичким противником због њене агресије на Османску исламску државу, затим због иницирања уласка Јевреја на палестинску територију, срце муслимана, и након тога због њене сталне подршке Јеврејима у борби против муслимана.

Но, вехабизам ипак није остао јединствен. Вехабије су из много разлога гледале на краља Sauda као на издајника, који сарађује са "неверницима". Стога је дошло до поделе у редовима вехабија на две струје.На струју која је подржала краља, сматрајући га владаром свих муслимана и говорећи "ко жели мир добиће га, а ко жели рат добиће га", и на другу струју на чијем се челу нашао Ibn Bdžad. Ови су били против власти и краља, сматрајући га отпадником од вере из два разлога. Први је његова веза са "неверницима",а други је увођење нових световних вредности у систем којих нема у Часном Кур'ану, као што су телефон и телеграм, које су сматрали магијом. Штавише, ове две струје су се међусобно називали неверницима. Године 1929. дошло је до оружаног сукоба између две крила а који је познат под називом Битка на Ел Себли и у којој је погинуло око седамдесет вехабија из редова противника краља.

Слободно можемо сматрати ову битку и ову годину годином почетка праве,званичне и оштре поделе међу самим следбеницима вехабијског учења. Прва струја, која је стала уз владара и подржавала га у свему што је чинио, постала је позната под називом селефије знања, или науковања. Док је друга група сматрала краља и његове присталице неверницима, борила се против њих и претила им оружјем, и позната је под именом селефије џихада(светог рата).

Пошто су обе струје произашле из истог извора, несумњиво је да међу њима постоје ствари око којих се слажу, као и оне око којих се сукобљавају. Ово је важно разјансити, као би се вахабизам што боље разумео. Но, прво треба препознати обе струје, вехабије знања и вехабије терористе.[2)]

Пре него дамо дефиницију ратоборне струје, желим да кажем да је значење појма "џихад",око кога су се сложила већина муслимана, јесте уствари уложен труд (џухд) да Божија реч буде увек на првом месту. Међутим, за значење термина "вехабије џихада, или џихадисти" договорено је следеће: под тим термином се подразумевају скупине или појединци које носе идеју о џихаду (ратовању) оружјем против постојећих власти у исламским државама, или против спољашњег непријатеља, прихватајући став који се заснива на Божијим начелима, на љубави према верницима и мржњи према неверницима, као и на основама савремене, политичке,легитимне идеје и литературе о џихаду. Тако се дошло до две поделе, на оне

2) Вехабије џихада или селефије џихада врло прихватају назив 'терористи' и радују се терору над "Алаховим и својим непријатељима".

које имају идејни план или метод којим се боре зарад остваривања општих политичких циљева, и на оне који прибегавају тероризму и оружју, не поседујући никакав идејни план, или јасне политичке или друге неке циљеве.

Они неверником сматрају сваког ко примењује и поштује установљене вредности, било да је у питању законодавна, судска и извршна власт. Против су учествовање на изборима, не прихватају војску, полицију и остале демократске институције.[3] За њих је џихад обавезан, чак и у одсуству имама, тј. да тада треба пронаћи имама и халифу. Код њихових теоретичара утемељена је предност "борбе против ближег непријатеља", којег представљају арапски и исламски режими, сматрајући их режимима "паганства и одпадништва од вере", али је и "борба против даљег непријатеља" обавезна, ако за њу постоји могућност.[4] Литертура дозвољава проливање крви првих, на теоријском нивоу само, јер оружје против њих јесу пружање доказа и објашњења која треба да их врате на прави пут ислама.

ВРСТЕ И МЕТОДЕ ТЕРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗОВАЊА

Тероризам се јавио крајем прве половине прошлог века, и наставио да се практикује до септембра 2001. године, до датума који је допринео да свет добије нови изглед. Према начину његовог организовања, може их се разврстати у три групе:

а) Прва група прихватила идеју о борби унутар државе, у складу са тајним удруживањем и пирамидалном мрежном структуром. Њен основни циљ је обарање постојећих власти и режима у арапском и исламском свету, и успостављање исламског режима кроз оружани џихад. Њени припадници су међусобно повезани заклетвом, *емиром*, тј. вођом и руководством.По мом мишљењу, ова група није успела на војном плану, поражена је на терену и праћена је од стране безбедносних агенција.

б) Група отвореног деловања и сукобљавања, која делује на основу искустава стечених у отвореним сукобима у Авганистану, Босни и Херцеговини, Чеченији. По мом мишљењу, овај начин де-

3) Приметио сам да терористичка струја сматра званичне верске поглаваре у арапским и исламским земљама, као што су муфтије и сл. Лицемерима (ar. munafik) и отпадницима од вере због сарадње са немуслиманима.

4) Abdul Hakim, Da'wa al-muqavama al-islamija al-alemija, str. 451.

ловања је донекле постигао успех на војном и безбедносном плану, али је више успео на медијском плану, што је довело до покретања исламског јавног мњења у вези са тим проблемима. Међутим, политичкг успеха нема, осим делимично у Авганистану.

в) Група која се ослања на индивидуални џихад и тероризам преко малих ћелија. Рецимо као што је акција Sejida al-Masrija који је убио Јеврејина Kahanu, затим акција Jordanca al-Dakamisa, који је убио неколико Јеврејки на граници, итд.

Све ове терористичке групе се ослањају на фетве Ibn Tejmije и њему сличним међу ауторитетима тог учења, као што се ослањају и на фикху нецдијске школе, односно идеје Muhameda ibn Abdul Вехаба и свих оних који су после њих следили ову школу.

НАЈЗНАЧАЈНИЈИ АУТОРИТЕТИ ТЕРОРИСТИЧКЕ СТРУЈЕ

На оно крило вехабија које се одлучило да путем терора спроводи своје идеје и мења свет, веома су утицали неки исламски мислиоци друге поливине прошлога века, мада у суштини нису припадал овом покрету. Но, њихов је утицај био толики, да се за многе може рећи да су били барем симпатизери вехабизма или му непосредно дали крила.

Sejid Kutb

Sejid Kutb је рођен 1906. године у египатској провинцији Асјут. Постао је , неоспорно, пионир идеје о тероризму и џихаду савременог доба, за чије се мисли и идеје, без сумње, везује настанак праксе екскомуницирања и теорије терористичког покрета. Започео је стваралачки живот као књижевник, песник и веома успешни истраживач и критичар књижевности. Путовање у Америку због школовања, имаће значајан утицај на његово идејно преображење, дошавши убрзо потом у директну везу са руководством организације ал-Ихванул-муслимин. Због везе са овим покретом он бива притворен. Тадашњи сплет околности, боравак у затвору са вођама те организације, од почетка педесетих па до средине шездесетих, били су прилика да настану бројни рукописи, који се заиста сматрају идејном и методском основом савременог тероризма унутар арапског и исламског света. Његово дело *Fi zalali Qur'ani* (У сенци Курана), које представља тумачење кур'анских ајета на начин који манифестује идеје покрета - а произашло је из дела других тумача, егзегета - садржи суштину теорија покрета и идеја савременог

тероризма, као и суштину свих схватања које је Сејид желео да изнесе. Његово дело *Ma'alim fi al-tariq* (Знакови на путу) постало је водич многима, иако је веома мало по обиму. Оно садржи суштину идеје покрета и његове далекосежне циљеве у тероризму, реализације револуције И превратА. У Кутбовој богатој библиографији истичу се још следећа дела *Hasais al-tasavur al-islami* (Одлике исламске концепције), *Haza al-din* (Ова вера) *Džahilija qarni al-i'širin* (Паганизам двадесетог века), јер нуде свеобухватни план и програм савременог тероризма, и у којима је он назвао неверницима и отпадницима од вере све режиме постојећих исламских власти и отворено позвао на њихово ликвидирање, поставив[и тиме јасно путоказе тероризму.

Sejid Kutb је покушао да своје идеје спроведе у дело и пробао је да оснује прву тајну терористичку организацију, која би носила те идеје и окупљала младе, међутим, његов покушај је убрзо пропао а он бива погубљен. Ипак, Kutbove идеје су се раширили по целом исламском свету. Данас не постоји живи језик муслимана на које нису преведене многе његове књиге, на босански и целокопно његово дело, а многе од њих и на значајније светске језике. Уз Kutbova дела, постоје и друга значајна дела која су такође имала истакнуту улогу у то време у Египту, па и шире. То су, пре свега, дела професора права Abdul Kadira Aude, кога је погубио Gamal Abdul Naser, затим дела шејха Ahmeda Šakira и других.

Abu Al-A'ala Al-Maududi

Рођен је 1903. год. у граду Уранкабад, у индијској провинцији Хајдарабад. Иначе је Пакистанац, који је године провео по пакистанским тамницама. Отац га није дао у енглеске школе, већ се образовао само у свом дому, на класичан исламски начин. Био је уредник три највећа листа у Индији: *Al-Tadž* (Kruna), *Al-Muslim* і *Al-Džama'ijja* (Džamaat). Издавао је као двадесетогодишњак *Terdžuman al-Qur'an* (Водич Курана), који је имао пионирску улогу у стварању снажног исламског покрета на индијском потконтиненту. На Гандијеве речи против ислама оштро је одговорио у својој књизи *Џихад у исламу*, као што је одговорио и присталицама оснивача секте ал-ахмедијја у Индији и захтевао да се у Уставу одвоје од муслимана. Осуђивао је власт , због чега умало није био погубљен.

Основао је исламско удружење al-Džam'ijja al-islamija (Islamski džemaat) у Лахору 1943. године, објавивши да је основни циљ те асоцијације потпуна реформација живота муслимана. Ухапшен је 1948. године, а пуштен је на слободу 1950. Затим је поново ухап-

шен 1953. године, а пуштен два месеца касније, да би исте године био опет ухапшен. Осуђен је на смртну казну 1953. године, затим му замењена казном на доживотну робију. Две године касније је помилован. После избијања рата око Кашмира између Индије и Пакистана 1965. године, кренуо је да подстиче муслимане на џихад, водио жестоку кампању против Индије и противио се одлуци о обустављању ватре и Ташкентској резолуцији.

За живота је стекао велики број ватрених присталица и сматра се једним од обновитеља ригидних размишљања о џихаду и више привлачио присталице ставом да све исламске државе морају да буду војно самосталне, него својом тео-демократијом.[5] Број његових написаних дела достиже 70 различитих књига и студија.

НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ ТЕРОРИСТИЧКЕ ОПЕРАЦИЈЕ ИЗВРШЕНЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

Од почетка шездесетих година па до краја двадесетог века различите терористичке група извршили су низ акција и напада на неке режиме у арапском и исламском свету, па и шире. Поменуо бих најважније, хронолошки поређане:

1. Марокански покрет Al-Šabiba (град Маракеш), под вођством Abdul Kerima Muti'a,који је деловао против владавине краља Хасана Другог, 1963. године,
2. Покушај Sejida Kutba да организације ал-Џихад против власти Gamala Abdul Nasera у Египту, 1965.године, који је пропао,
3. Деловања шејха Mervana Hadida против владајуће партије Al-Ba'as у Сирији, 1965. године,
4. Деловања ал-Џихада против комунистичког режима у Авганистану, од 1965. до 1975. године,
5. Деловање al-Dawla al-Islamija на челу са Mustafom Bujilijem у Алжиру, од 1973. до 1976. године,
6. Деловања организације el-Džihad va el-Džama'ija el-Islamija у Египту, од 1981. до 1997. године,
7. Деловања вахибитско-тефкиријског покрета против власти Муамера ал-Гадафија у Либији 1986. и 1994. године, организовано од стране неких омладинаца повратника из Авганистана после протеривања Руса одатле,

5) Muhamed Redžeb Al-Bijumi, Al-nahda al-islamija fi sijer al'amiha al-mu'asirin, (трећи део) - Серија исламских студија: 13. година, Књига прва: Академија за Исламске студије, Каиро (1402.h.g./1982.g.)

8. Неколико покушаја војног пуча од стране покрета ал-Ититицах ал-Ислами у Тунису, 1986. године, који су били под утицаје, S. Kutba и al-Mavdudija,
9. Многобројни терористички вехабијски и тефкиријски (они су били бројнијји) напади од стране различитих групација у Алжиру, почев од 1991. године,
10. Терористичка деловања против власти комунистичког режима у Таџикистану, од 1992. године, под утицајем ал-Каиде,
11. Неке терористичке акције ћелија ал-каиде у Саудијској Арабији од 1994. године,
12. Оружане побуне покрета Nafaz Šeri'at, на северозападу Пакистана, под контролом ал-Каиде и талибана, а зауставила га пакистанска влада 1996. године.
13. Покушаји оснивања терористичких групација у Мароку, 1996. године,
14. Терористичка деловања против режима Керимова у Узбекистану и организовање исламског покрета у тој земљи, 1998. године,
15. Терористички опит војске Adena Ebina u Јемену, 1999. године. 16.Терористички покрет у брдима Ал-Данијe у Либану 2000. године (тај регион је и моје родно место, па сам често био сведок многим деловањима која су се одигравала на растојању од неколико километара од нашег дома)
17. Терористичка деловања против Срба у Босни од 1992. до 1994. године.

وهم الأكثر يوما, وقد تراجعوا عن اتفاقاتهم على كثير من المسائل التكفير وأظن اذه يتطابق مع ما قاله العالم الكبير الجمال القاسمي، فيما نقل عنه ولده ظافر في سيرته من أن الدعوات تبدأ ثائرة هائجة ثم تلبث أن تفئ إلى الاعتدال و الحكمة.

وهذه السلفية تواليا ولي الأمر. فيما ترى الوهابية الجهادية أن الحاكم كافر وهم عدو يقيم في ديار المسلمين بل أصبح اذه العدو يمتلك زمام الأمور، ومن هنا تجاهدهم فرض عين.

هامش ــــــــ محمد عبد السلام فرج، "الفريضة الغائبة"، وانظر عبد السيد سعيد: "النبي المسلح: الرافضون"، دار رياض الريس للكتب والنشر، 1991، ص 131- 141.ــــ

САВРЕМЕНЕ ПОДЕЛЕ: ВЕХАБИЈЕ ЗНАЊА ИЛИ ВЕХАБИЈЕ УЧЕЊАЦИ

Ова струја, вехабије дефинише себе као верско мисионарење, које отпочиње с упознавањем основних исламских прописа до промовисња џихада. Међутим, џихад који ови мисоинари, *даује* проповедају различит је од оног о којем говоре терористи. То је џихад који подразумева слеђење имама, што подразумева и низ имама које следе један иза другога , за разлику од данашњег лажног џихада, који се заснива на атентатима, експлозијама и сл. а не на утемељеном (верском) знању. Овакви представљау мањину у исламу, а не тзв. научни вехабизам и научну *селефију*. С*елефија* држи до верског знања и сасвим се супротно понаша. Кроз представљање најистакнутијих личности међу *селефијама* учењацима покушаћемо да то и покажемо.

Abdul Aziz ibn Baz

Šejh Abdul Aziz ibn Baz (1910-1999) је рођен у Ријаду. Пре пунолетства одлази на Факултет за учење Часног Кур'ана напамет. Затим је почео учити шеријат и арапски језик код учењака из Ријада. Био је познат по својој доброти и племенитости. Био је један од најважнијих муслиманских имама, главни муфтија Краљевине Саудијске Арабије, председник организације најстарије *улеме*, председник сталне комисије за издавање верских прописа, упута и ширења (ар. даува) вере.

Једно од најзначајнијих питања којим се бавио и које је изазвало велику дискусију, било је то када је закључио да је муслиманима дозвољено да затраже помоћ у рату од немуслимана против других муслимана у ствари, ово питање се односило на рат у Ираку и сарадњу у њему С. Арабије са Америком. Al Baz је ауторитативно закључио да ако је у питању одбрана ислама и интереса, онда се могу позвати у помоћ и немуслимани у рату против муслимана. О том питању он је објавио и фетву.

На арапској и исламској позорници овај став је имао, наравно, противнике. Многи су више држали до Садамових речи о мешању неверника у питања муслимана и њихових светиња. У суштини, Баз је био, ипак, за мирољубива решења. Ова фетва је остала и данас ствар спорења међу учењацима и политичарима. Овај учењак је слично поступио и у случају тзв. споразума о нормализацији са Израелом, одобривши фетвом договор између Палестинског осло-

бодилачког покрета и Јевреја, и он не мора да се односи и на остале арапске земље, јер свак има право гледа свој интерес. Наравно, може се ствар и супртоно поставити: ако се види да је од користи прекид односа са Јеврејима, онда се поступа онако како налаже верски и други интерес.[6)]

Rabi'u bin Hadi al-Madhali

Šejh Rabi'u bin Hadi bin Muhamad Umejr al-Madhali рођен је 1930. на југу Саудијске Арабије. Завршио студије *шеријата*. Једно време је радио као предавач на Исламском универзитету. Сматра се великим поборником школе или покрета традиционалиста селефија и једним од најжешћих противника терористичког деловања. Он терористе чак назива неверницима (*кафир*), и јасно и отворено каже за Сејида Кутба да је такође неверник. Кутбовим идејама и мислима супростстави се и посебном књигом *Adva'u uslamuja ala akuda Sejud Qutb va fukruhu* (Исламски обрачун са догмом Сејида Кутба и његовом идејом), као и још неким делима.

Такође се сматра једним од највећих бранитеља званичне власти, сматрајући да је послушност од прворазредног значаја, а учествовање у џихаду без дозволе владара поступком који личи на понашање отпадника *харџита*. У показивању послушности владару иде тако далеко да дозвољава да се она односи и на владаре неверника, па чак и комунисте. Има много присталица широм исламског света који се називају по њему *медахила*.

Muhamed ibn Salih al-Usejmin

Šejh Muhamed ibn Salih ibn Muhamed ibn Sulejman ibn Abdurrahman Al-Usejmin (1925-2001) је рођен у Краљевини Саудијској Арабији. Са непуних четрнаест година постаје *хафиз* Кур'ана. Завршио је студије из шеријатског права. Још у току студија је почео да ради као предавач на "Великој џамији" у Унејзи. По дипломирању је постављен за предавача на Научном институту у Унејзи. До смрти је радио као професор на универзитету. Бавио се писањем, објављивањем фетви и давао одговоре на верска питања. Објавио је на десетине књига, студија, одржао бројна предавања, *хутбе* (верских проповеди), итд.

Сматра се једним од највећих саудијских учењака, добитник је светске награде "Краљ Фејсал" за служење исламу. Био је један од најбољих познавалаца фикха у савременом исламском свету. Имао

6) Питање и одговор су дати у новинама al- Muslimun, бр. 20 od 19.8.1415. године по хиџри.

је студенте из целог света, који су потом ширили његово дело и учење. Напустио је ханбеловске идеје и приближио се Tejmijinim.

Muhamed Nasiruddin Al-Albani

Šejh Muhamed Nasiruddin al-Albani (1914-1999) је један од најистакнутијих исламских учењака модерног доба. Родио се у Скадру, у Албанији, у једној побожној породици. Породица се преселили у Дамаск, где отац одлучује да Мухамед не настави редовно школовање, него му сам поставља неку врсту интензивираног наставног плана и програма, којим се највише усредсредио на учење Кур'ана напамет и на неке шеријатске науке.

На њега су велики утисак оставила истраживања часописа ал-Манар (Светионик) који је уређивао, после Muhameda Abduha, šejh Muhamed Rešid Rida. Највише се бавио хадисом, по чему је постао познат у ученим круговима Дамаска. Потпуна посвећеност хадису Посланика Мухамеда утицала је касније на његово *селефијско* опредељење. Интересовање за овај правац и учење је све више расло док је ишчитавао књиге Ибн Тејмије, његовог ученика Ибн ал-Кијјама и других великана *селефијског* учења.

Шејх ел-Албани је позивао на доследно једнобоштво и чисти сунизам, како у Сирији тако и у у Јордану, пре него што ће се тамо и преселити. Два пута је био хапшен, и постао лакши инвалид. Има преко стотину написаних дела, од којих су многа преведена на више језика, а већина њих су доживела и по више издања. Добитник је награде "Краљ Фајсал" за исламске студије 1999. године.

Држао је предавања у великом броју арапских земаља, у Енглеској, Немачкој и Шпанији, био одичан познавалац *фикха* и *акаида* (догма). Много се бавио мисионарењем.

НАЈВАЖНИЈА КОНТРОВЕРЗНА ПИТАЊА У ДОГМАТИЦИ ВЕХАБИЗМА

Питање владавине, управљања државом и заједницом старо је у исламу. Обе струје вехабизма, као и сви муслимани света, слажу се око тога да је једино што муслимана обавезује, јесте владавина исламског (Божијег) закона – *шеријата*, као главног извора законодавства. Ипак, остало је отворено питање какав је исламски став о владару који влада нешеријатски? Код старих учењака готово да нема јасног става о томе, изузев неколико разбацаних навода и мисли. Вероватно да постоје два разлога за то. Први је тај што у то

време код муслимана није постојала потреба за тим, други разлог је тај што тадашњим муслиманима није падала на памет о овоме размишљају, јер нису могли да замисле да ће доћи дан када ће остати без исламске државе и шеријатског закона. Зато када је пала последња таква држава - Османско Царство, муслимани су се нашли у потпуно новој стварности за њих, у којој сада владају муслимански владари, али без шеријатског закона. Око овог питања су се почела сукобљавати мишљења исламских учењака. То питање је касније постало познато под називом 'питање о законодавству', или, другим речима, о владавини закона који је дело човека, а не Бога. Ово питање је, чини се, и даље актуелно, иако је већина исламских држава прихватила тзв. грађанске законе, другим речима људске а не бижански.

Прво што нас овде занима, јесте став ове две струје. Терористичка струја сматра да се исламска догма и даље мора заснивати на начелу "владавине Божијег закона", што се показује кроз одбацивање устава, постојећих државних система, начина владавине, политичких институција (парламент, партијски систем, влада, судство), затим преко одбацивање војних институција и безбедносних служби у арапском и исламском свету, јер је све то супртоно начелу исламског монотеизма, који истиче да само Бог доноси и поставља законе за своја створења о томе како ће владати. А они тој заједници дати. С. Кутб кратко каже: "Нема друге владавине, осим Божије и нема закона осим од Бога, нема власти некога над неким, јер сва власт над свима припада само Узвишеном Богу".[7)]

Abu el-A'ala el-Maududi је пре Kutba указао на пуноћу значење овог појма, када је супортставио владавину Божијег закона наспрам владавине људског закона, божанственост Бога наспрам "божанствености" људи, покоравање Богу наспрам робовања другом (човеку), јединцатост Бога наспрам ослањања на било који други извор у организацији живота друштва.[8)]

Вехабије учења или вехабије учењаци објаснили су свој став о овом питању на следећи начин: Владање без онога што је Алах спустио доле, може бити *куфр* (невернишство) и предтављати велики или мали грех, у зависности од понашања владара. Ако владар верује да владавина Божијег закона није обавезна, или се колеба, или га потцењује, онда се он сматра великим неверником. Али, ако

7) Sejid Qutb :el-Mu'allim fi el-tariq», Dar el-Šuruq, Bejrut -Kairo, 10. изд., s.a., стр. 24-25.

8) Vidi el-Hilafet va el-Mulk,Dar el-Qalam, стр. 17.

већ прихвата обавезним владавину Божијег закона, а потом одступи од њега и влада законом који није Божији , признавши да је преступник који заслужује Божију казну, онда је он грешник, али се може назвати само неверником.[9] Реч 'грешник' не подразумева "апсолутну екскомуникацију". Ово је и суштинска разлика између вехабија учењака и вехабија терориста.

а) Питање о рационалним доказима

Ово се питање сматра једним од оних око којег су се сложиле све стране вехабизма, и поред различитих ставова челника, док је ,са друге стране, код ел-А'шарија ово питање једно од верских начела и доказа ваљаности ислама у сваком времену и простору. Међутим, вехабије сматрају у вези са овим питањима да искључивост у коришћењу рационалних доказа, јесте начин да се одступи од тумачења Кур'ана и сунне, јер је та врста рационалне искључивости дошла из Грчке, што је довело до одступања од знања. Јер се извођење доказа може вршити само шеријатским доказима, уз помоћ консензуса муслимана и исправне аналогије.[10] Другим речима, вехабије мисле да већинска сунна ашаритског усмерња даје предност разуму над Кур'аном, тј. да више верују разуму него Кур'ану, што је далеко од истине.[11] Ово питање је и дан данас предмет сукобљавања, пошто вехабије оптужују *ашарите* да се и даље воде својим разумом и осећањима, па их зато називају неверницима.

Оно што се да приметити, јесте то да *ашарити* сматрају рационалне доказе самосталним, и онда када не постоје преносиви (традиционални) докази, или када постоји сумња у значење преносивог доказа.

б) Питање убијања цивила, недужних, деце и жена

Ово питање је једно од најболнијих, око кога се сукобљавају вехабије учењаци и вехабије терористи. Шејх Ахмед Шакир (1892-1958)[12], у време када су Енглези држали Египат, Судан, Индију и Пакистан, рекао је следеће: "Муслиманима је дозвољено пролити

9) El Ilmanijja va mavafkifu el islam minha, објашњење тахавијске догматике, стр. 363-364, вид. Зборник фетви и разних чланака Ibn Baza, 2/326 i 4/416.

10) Salih el-Fuzana, I'anet el-mustefid, објашњење књиге el-Tavhid Muhameda Ibn Abdul Vehaba (1/279). Види и Der'u ta'arud el-akli ve el-nakli" Ibn Tejmije, која обилује неистинама о el-aš'arijama, и дан данас је вехабије узимају за пример, без осврtања на дела el-Aš'arija.

11) el-Džuvejni , el-Burhan fi usuli el-fikhi, 1/121.

12) Šejh Ahmed ibn Muhamed Šakir је рођен 1309.х.г.у Каиру. Отац му је био један од великих учењака Al-Azhara. Био је судија у Судану и сматра се једним од најважнијих ауторитета терористичког вехабизма.

њихову крв и узети њихов иметак и сваком муслиману из целог света је обавеза да се бори против њих и да их убије, било да су цивили или војници,јер они су сви непријатељи и ратни противници. Чак су и њихове жене сада војници, који ратују раме уз раме са мушкарцима, а и оне који нису војници сличе мушкарцима и пуцају на муслимане без милости и гриже савести, па их је дозвољено убити у циљу самоодбране, или одбране вере и земље (осим ако је жена слаба и немоћна)". Из овога произилази да шејх отворено заступа став да у случају рата између исламске и неисламске државе, сви становници те земље се сматрају метом, чак и кас се ради о женама и деци. А мотив за убијање цивила и борбу против њих није само тај што су они војници, већ и што су неверници који не верују у веру Истине, у ислам.[13)]

Како се види, њихов мотив за убијање је *куфр*, неверовање или паганство, више него сам рат. Њихове *фетве* су учиниле да дође до познатог несрећног случаја талаца цивила у једном московском позоришту. Овоме се вехабије знања јасно супростављају. И Академихја за исламски *фикх* при Исламској конференцији ово осуђује, позивајући се на шеријат.[14)]

САМОУБИЛАЧКЕ АКЦИЈЕ

Овакве акције су још једно питање око којег се сукобљавају вехабије учењаци са вехабијама терористима. Ибн Баз каже:"То није исправно, јер је то убијање самог себе. Ако је џихад прописан, онда се бори са муслиманима против непријатеља, па ако будеш убијен, хвала Богу на томе, али да се убијеш тако што ћеш себе и друге око себе дићи у ваздух, или разнети и њих и себе, то је грешка, то није дозвољено. Оно што Палестинци данас чине је грешка која се не може исправити. Оно што је њихова обавеза, јесте позивање на Бога, на образовање, упуту, савет без практичне акције".[15)] Док ел-Албани каже овако: "Сви облици самоубилачких операција и деловања су противзаконити и строго забрањени, и могу бити и разлог вечног боравка починиоца у паклу.[16)]

13) Suhejl el-Džijad у коментару књиге el-Džihad min bulug al-maram, 1/227.

14) Видети Саопштења Академије el-Fiqh el-Islami, која је у склопу Организације el-Muvtamar el-Islami, 1/15.

15) Студија "Al-Haqiqa va Al-Madžaz", 1/6.

16) Погледај студију e-Ra'j el-sadid fi : hal jukal fulan šehid? el-Šamrija, са *фетвама* које забрањују самоубилачке операције.

Они који су донели прописе и *фетве* којима дозвољавају самоубилачке акција опонашају у томе Ибн Тејмију у његовом трактату "*Ал-Ингимас фи ал-Адив*" (Продор у непријатеља), који представља узор терористичком вехабизму у организовању самоубилачких операција које и данас извршавају свугде у свету.

в) Питање слеђења традиције

Ово питање не само да сматрам једним од најважнијих, око којих се сукобљавају вехабије данашњице са остатком муслимана у свету, већ га видим и најважнијим разлогом филозофије постојања вехабизма уопште. Важност овог питања се види у наслову њиховог позива на преобраћење: "Повратак Кур'ану и суннету", односно повратак коренима вере. Ове речи упућују на то да треба одбити традицију учењака и затворити врата *иџтихаду*, самосталном тумачењу текста.То се одразило негативно на њихове ученике, на литературу, расправе, на све облике понашања; штавише, многи од њих су сматрали да је опонашање, тј традиција које постоји у исламу слепо опонашање, које је и шеријатом забрањено.

Вехабити сматрају да је опонашање, тј. традиција "прихватање туђих речи које нису аргументоване", стога су прибегли његовој забрани. Међу најпознатијима који су говорили о забрани традиције је Ибн ел-Кајјим, ученик Ибн Тејмије, као и ел-Шукани, те је то после приписано великом броју учењака. Они су се у осуђивању традиције позивали на оно место у Часном Кур'ану којим су хришћани осуђени за слепо опонашање својих свештеника, тврдећи да тако раде и следбеници исламских учења, који следе своје имаме, чак и када им се предочи да се докази заснивају на противречности[17].

Они нису прихватали да се под опонашањем, у ствари, подразумева "када неук човек прихвати речи учењака без предочавања доказа"[18], тј. да доказ постоји код учењака, али га неук не зна, не види. Постоји велика разлика између ситуације када неук човек слепо прати неког учењака, без доказа, и ситуације када доказ постоји код учењака, али га неук човек не познаје. Они нису успели да увиде разлику између ове две дефиниције опонашања.

17) Ако погледамо њихово образложење за забрану опонашања, схватићемо да су они увидели грешке неких појединаца који су опонашали и њихову занесеност појединим учењацима, па да би спречили даље такве случајеве, закључили су да је опонашање грех. Вид. Usul el –Fikh ellezi la yusa'a el-fakih džehluh", 1/325.

18) Aširtiska sunna је позната по синтагми "не питај зашто" (ар. bila kejfe), наша прим.

Можда у први мах ово питање делује као типично верско питање, које није последица неког политичког, верског или екстремног утицаја, међутим, онај који посматра ово питање по страни, или који прати његове резултате током целе историје овог покрета, схватиће својом снагом и увереношћу, да се данашњи вехабизам потпуно отргао из стега ранијих дисциплинованих учењака, изашао ван окриља њихових мерила и поставио нова исламска решења у којима их нико од муслимана није претходио, па су се усудили да нападну многе из *ашаријске*, *суфијске улеме* и учењаке сва четири исламске правне школе и осуде модерне исламске науке, као што су логика, филозофија, теологија, психологија и друге, и све то позивајући на повратак коренима ислама, на борбу против новотарија (ар. *бидаа*), и на неопонашање имама, напајајући се непосредно са извора ислама.

Одговорили су им, у довољној мери, многи учењаци, и ономад и сад, али то није тема овог рада. Међутим, ово би ваљало неком другом приликом учинити и тако уобличити реалну, савремену слику збивања међу муслиманима и тежње да се, ипак, границе разумевања збивању у исламу и коментарисања кур'анског текста прошире

Muhamed Nasr

THE WAHHABIS AS THE EXTENSION OF SALAFIS?

Summary

This paper analyses the Wahhabis as the extension of Salafis. The author underlines the fact that there are a lot of disagreements about the name of this Islamic political movement. This path is set by the first three generations and it must be fixed. Members of this movement call themselves Salafis stressing that they are true Muslims.

Key words: Wahhabis, Salafis, Islam, Terrorism.

ЛИТЕРАТУРА

- Abdul Hakim, Da'wa al-muqavama al-islamija al-alemija
- Muhamed Redžeb Al-Bijumi, Al-nahda al-islamija fi sijer al'amiha al-mu'asirin, (трећи део)-Серија исламских студија: 13. година,Књига прва: Академија за Исламске студије,Каиро(1402.h.g./1982.g.)
- al- Muslimun, бр. 20 od 19.8.1415. године по хиџри
- Sejid Qutb :el-Mu'allim fi el-tariq, Dar el-Šuruq, Bejrut -Kairo, 10. izd.
- el-Hilafet va el-Mulk,Dar el-Qalam
- Ibn Baza, Зборник фетви и разних чланака

- Salih el-Fuzana, I'anet el-mustefid, објашњење књиге el-Tavhid Muhameda Ibn Abdul Vehaba (1/279)
- Ibn Tejmije, Der'u ta'arud el-akli ve el-nakli
- el-Džuvejni, el-Burhan fi usuli el-fikhi, 1/121.
- Suhejl el-Džijad у коментару књиге el-Džihad min bulug al-maram, 1/227.
- e-Ra'j el-sadid fi : hal jukal fulan šehid? el-Šamrija, са *фетвама* које забрањују самоубилачке операције
- Al-Haqiqa va Al-Madžaz

Resume

The author analyses the Islamic political movement known as the Wahhabies. There are a lot of disagreements about the name of this movement. It is believed that this movement is set by the first three generations on the way that it must not be changed. Its members cal themselves Salafis to stress that they are the only true Muslims. For them the question about the way that Quran exist became actual again. The next question about there is a lot of confrontation is the question of Allah's names and properties. The author also analyses in this paper the problem of terrorism in modern world. Terrorism become actual during the first half of last century, and continued to exist until today. The September 11 was certainly the day which change the picture of modern world and the day when terrorism become center of many theoretical and political debates.

.

Овај рад је примљен 15. марта 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

АКТУЕЛНО

303

Љубиша Митровић

БАЛКАН У МРЕЖИ ГЛОБАЛНИХ И РЕГИОНАЛНИХ ОДНОСА/МЕГАТРЕНДОВА, И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА СТАБИЛНОСТ И КУЛТУРУ МИРА

313

Татјана С. Лазаревић, Ивана М. Аритоновић

ЕПИЗОДНИ И ТЕМАТСКИ РАМОВИ ЗАПАДНИХ МАС МЕДИЈА О СРБИМА – НЕГАТИВЦИМА СА СЕВЕРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

339

Владан Станковић

ИЗБОРИ 2012. И ПОЛИТИКА РАЗВОЈНЕ ЕКОНОМИЈЕ

УДК:
316.334.3(497)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 303-312.

Љубиша Митровић

Филозофски факултет Универзитет у Нишу

БАЛКАН У МРЕЖИ ГЛОБАЛНИХ И РЕГИОНАЛНИХ ОДНОСА/МЕГАТРЕНДОВА, И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА СТАБИЛНОСТ И КУЛТУРУ МИРА*

Сажетак

У раду аутор разматра глобалне мегатрендове у савременом свету и њихове импликације по мир и стабилност. У овом контексту он се у својој анализи фокусира на место и улогу Балкана у контексту глобалних и регионалних односа.

У раду аутор се посебно бави питањем геополитичке транзиције Балкана и потребом афирмације културе мира као предпоставке развоја и стабилности на овом геопростору.

Кључне речи: Балкан, глобални мегатрендови, геополитичка транзиција, култура мира, развој

I ГЛОБАЛНИ МЕГАТРЕНДОВИ, КРИЗА И ИМПЛИКАЦИЈЕ ПО МИР У СВЕТУ

Живимо у глобалном добу, умреженог друштва и постнационалних констелација. Њихова структура и динамика детерминисана је процесима научнотехнолошке револуције и информационог развоја. Основне полуге социокултурне динамике у са-

* Овај рад је део шире студије рађене у оквиру пројекта 179074 („*Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција"*) који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за науку Републике Србије.

времености узроковане су успоном нових технологија и глобализацијом, као новом историјском формом модернизације и развоја савременог света. Амерички социолог Џ. Низбет, у својој студији „Мегатрендови 2000“, између осталог пише: *о глобалним мегатрендовима – који су попут „*стрела времена*“, тј. општих друштвених тенденција обликовале нову слику савременог света.* Између осталог, то су снаге „трећег таласа“, интернационализација нових производних снага, стварање глобалног светског тржишта, афирмисање нових актера привредног и друштвеног развоја у лику транснационалних корпорација, појава нових социјалних покрета на друштвену сцену као актера друштвених промена, криза институција парламентарне представничке демократије и покушаји њихове замене облицима партиципативне демократије.

Табела 1.
Десет кључних развојних мегатрендова друге половине и с краја XX века

10 мегатрендова који описују основне карактеристике цивилизацијског развоја у другој половини овог столећа	10 мегатрендова на крају XX века
1. Од индустријског ка информатичком друштву 2. Од класичне ка високој технологији 3. Од националне ка светској (глобалној) привреди 4. Од краткорочних ка дугорочним циљевима 5. Од централизације ка децентрализацији 6. Од институција ка самопођи 7. Од представничке ка партиципативној демократији 8. Од хијерархијске ка мрежној (network) организацији 9. Од Севера ка Југу 10. Од или-или ка вишекратним опцијама	1. Економски просперитет је планетарни феномен 2. Уметност замењује спорт као најважнији садржај слободног времена 3. Развија се тржишни социјализам 4. Глобализација стила живота, уз јачање културног национализма 5. Приватизација државе благостања 6. Регион Пацифика постаје економски центар света 7. Пораст улоге жена у бизнису и политици 8. наступа “век биологије” који замењује “век физике” 9. успон нових вредности као што су етичност, одговорност, иницијативност и креативност 10. тријумф индивидуалности и персоналности

Извор: Naisbitt, J. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives,* New York, 1982; Naisbitt, J., Aburdene, P., “Megatrends 2000” New York, 1990. (према књизи С. Покрајца *Транзиција и технологија,* Београд, 2000, стр. 158)

Упоредо са овим глобалним мегатрендовима који су мање или више везани за противречан процес глобализације и нове историјске форме подруштвавања друштвене моћи у савремености, теку

процеси монополизације и концентрације капитала и нови облици неоимперијалне хегемоније засновани на стратегији неолибералног развоја, доктрине шока и капитализма катастрофе, који се реализују у форми моноцентричног глобализма као пројекти поредка нових неједнакости у свету. На овом фону врши се успон/доминација финансијске буржоазије у глобалној економији. Остварује се глобализација нових медија у систему симболичке моћи у савременом свету. У току је обнове хладног рата и НАТО-изације света, као и реколонизација и неоимперијализам у форми „либералних империја“ (Р. Кајган, Р. Купер).

Основе противуречности/супротности у глобалном светском систему данас изражене су у следећим процесима:

а) између глобализације и моноцентричног глобализма, тј. између друштвеног карактера/интернационалних производних снага и монополског присвајања богатства/моћи снага мегакапитала, у крајњој инстанци између снага рада и капитала;

б) између неолибералног/ капиталистичког и социјалдемократског/ модела/стратегије развоја – између развоја који профит ставља изнад човека и рада за мањину и одрживог/ хуманог развоја у функцији већине, свих народа и људи (Populorum Progresio);

в) између земаља развијеног светског центра Севера и полупериферије/периферије Југа;

г) између снага новог империјализма и реколониозације света (у борби за ресурсе) и антиколонијалистичких националноослободилачких покрета;

ђ) између нове коалиције либерално-демократских и социјалнодемократских снага и снага неоконзервативне рестаурације („нове деснице“).

Основне форме савремених сукоба у свету изражене су:

а) око концепције и стратегије глобалног друштвеног развоја у савремености;

б) око начина управљања ресурсима;

в) у сфери расподеле материјалног богатства и друштвене моћи између различитих друштвених класа, држава и региона у глобалном светском систему.

Иако се Фукујамином теоријом о „крају историје“ и Хантигтоном о „сукобу цивилизација“ жели преусмерити пажња од жаришних синдрома и узрока глоблних противречности у савременом свету, и наметне идеолошки образац о капитализму и американизму као безалтернативном моделу и вечној будућности човечанства, савремена глобална криза све више демаскира идејну и класну основу ових облика апололошије и камуфлаже, и открива идеолошко лице савремених интелектуалаца који су у служби новог инжињеринга светске владајуће класе. Иако се, пре 30-так година, и могло поверовати *Данијел Беловој* тези о „безидеологизацији“ долазећег постиндустријског друштва, данас је извесно да је период после 1989.г. /хладног рата искоришћен за лансирање из САД и успон нових капиталистичких идеологија, у форми неолиберализма, моноцентричног глобализма, сукоба цивилизација и краја историје.

Табела 2.
Дубина социјалне поларизације света

Светска популација	Светско богатство
Најбогатији 20%	82,7%
Други 20%	11,7%
Трећи 20%	2,3%
Четврти 20%	1,9%
Најсиромашнији 20%	1,4%

Извор:
D. Held & A. McGrew, *Globalisation/Anti-Globalisation*,
Polity Press, Cambridge, 2002, стр. 82.

Актуелна светска криза, и све суровији облици експлоатације радне снаге, енормне класне и регионалне социјалне и симболичке неједнакости све више откривају друго сурово социјалдарвинистичко лице савременог капитализма. Без обзира на дефанзиву и осеку савремене левице и актера социјалдемократске оријентације у савременом свету све је више отворених питања: а) о природи и генераторима савремене глобалне светске кризе, б) која концепција капитализма данас доминира и да ли је могућа посткапиталистичка алтернатива, в) која друштва и чији је ТНЦ контролишу светско богатство/вишка рада/екстра профитом: нафтом, енергенима, водом, храном; г) које друштвене класе и елите имају највећу

моћ (плутократи, технократи – менаџери, банкари, војници, политичари)?

Глобална економска криза и савремене друштвене противречности све се више изражавају у форми сукоба:

а) рат компанија на глобалном тржишту за лидерство;

б) у форми локалних грађанских и етнополитичких ратова;

в) регионалних ратова;

г) глобално-цивилизацијских ратова;

д) као и сукоба у различитим областима (етнички односи, политика, култура...).

Извесно је да смо далеко од стања „краја историје“, те да уколико потраје садашња глобална криза, за коју И. Волерстин пише да је *структурног и дугог вала, она може довести и до глобалног сукоба са неизвесним и трагичним последицама.* Човечанство се данас налази на раскршћу: напуштање неолиберале стратегије моноцентричног глобализма, избор нове социјалдемократске стратегије развоја или заоштравање и кулминација глобалног сукоба са далекосежним социјалним развојним и цивилизацијским последицама по будућност човечанства. Постаје све очигледније да без глобалне правде нема глобалног мира и да будућност човечанства није извесна у социјалдарвинистичком кључу – немилосрдне, нехумане борбе између различитих класа, народа и цивилизација. Е.Морен је био у праву када је тврдио *да криза савременог човечанства лежи у томе што оно није довољно човечно.*

II ГЕОПОЛИТИЧКА ТРАНЗИЦИЈА БАЛКАНА И ЊЕНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА РАЗВОЈ И СТАБИЛНОСТ

Балкан је колевка различитих цивилизацијаали али и гробље различитих облика господарења. Раскршће, на коме се секу лукови различитих цивилизација (православља, католичанства и ислама). Регион „недовршеног мира“. Социолошко- политиколошка анализа развоја балканских друштава у последња два века довела би нас до закључка да је Балкан регион – заустављање недовршене грађанске револуције и блокиране транзиције. Савремени Балкан

налази се разапет између евроинтеграције, модернизације, ретрадиционализације и ретрибализације[1)].

Биланс 20. годишње транзиције Балкана могао би се резимирати следећим констатацијама: на Балкану је извршена геополитичка транзиција – од Истока ка Западу: ЕУ и НАТО констелација. На овом геопростору остварује се стратегија неолиберално зависне модернизације – као главна транзициона стратегија. Она је довела до деиндустријализације и економске презадужености балканских земаља; до масовне незапослености и сиромаштва. Ови и други процеси довели су до периферизације привреде, друштва и културе балканских земаља. На овом простору на делу су процеси реколонизације и протекторације. Формирање феномена субразвоја, тј. неоколонијалног и сателитског статуса балканских земаља и њихових марионетских елита[2)].

Табела 3.
Задуженост земаља Балкана по становнику (у еурима)

	2007.	2010.
Србија	503	650
Црна Гора	963	1500
Хрватска	3495	4000
Б и Х	609	850
Македонија	358	580
Словенија	3280	3570
Румунија	795	1200
Грчка	7920	8100
Бугарска	850	1150

Извор: Финансијски портал каматица,
НИН, број 3094. 15. 04. 2010, стр. 21.

Овакав исход геополитичке транзиције балканских друштава управо илуструје да је Балкан *нова зона нестабилности и геостратешких манипулација.* То се пре свега огледа у форми даље политичке дезинтеграције Балкана, стварањем патуљастих нефункционалних државица под проктеторатом САД-а. Такав пример је проглашење независности Косова – као производа НАТО стратегије. Балкан данас као геопростор под проктеторатом у

1) Опширније о геополитичкој транзицији Балкана видети у нашој студији *Савремени Балкан у кључу геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.

2) О билансу двадесетогодишње транзиције на Балкану видети у студији Љ. Митровића *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

функцији је сутрашњег „коњачког скока“ САД ка Русији, Великом Балкану (Бжежински). Ваља рећи да протекторација Балкана (са очигледним мешањем САД у Босни и на Косову) има и додатну функцију - поткопавање стабилности саме Европске уније, која је и сама једна врста меког протектората САД (у форми деобе и супростављања нове/старој Европи). И без обзира на идеолошку и политичку реторику, пенетрација великих сила на Балкану извесно је да ће произвести дугорочну нестабилност овог региона ради управљање његовим ресурсима, народима и државама од стране неоимперијалних актера у савременом свету.

III ПРОМЕНОМ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА И КУЛТУРОМ МИРА КА СТАБИЛНОСТИ БАЛКАНА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ РАЗУМЕВАЊА И СОЛИДАРНОСТИ МЕЂУ ЊЕГОВИМ НАРОДИМА

Трајан мир на Балкану могући је ако је он део заједничких интереса балканских народа, а не производ нагодби и арбитраже великих сила. Због тога је неопходно развити свест код балканских елита о потреби потраге за новим облицима добросуседске сарадње, разумевања и промовисања заједничке стратегије регионалног развоја и демократске интеграције на овом геопростору. Извесно је да трајни мир и стабилност на Балкану није могућ без даљег привредног и друштвеног развоја овог региона, али и обрнуто, да нема бржег развоја без мира и стабилности на Балкану.

Наш је пледоаје за афирмацију *интегралног појма културе мира* на Балкану, као фактора глобализације разумевања, развоја и еманципације људи и народа на овом геопростору[3)]. Тај концепт није моралистички, већ цивилизацијско-развојни и еманципаторски. Његове компоненте су:

- социјалдемократски модел друштва;
- концепт одрживог економског развоја;
- респект културних и родних специфичности;
- социјална правда и развој институције социјалне солидарности;

3) О појму и функцији културе мира видети у студији Ј. Галтунга *Мирним путем до мира*, Службени гласник, Београд, 2009, као и ауторовом раду објављеном у зборнику радова *Култура мира, појам и функције*, издање Института за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 13-30.

- остваривање људских права и слобода;
- борба прогресивних покрета за еманципацију људи и народа;
- мирољубива коегзистенција међу народима/државама;
- борба за демократски светски поредак на начелима равноправности, слободе, једнакости и солидарности.

Ове одреднице, појма културе мира и соција-демократског развоја, могу бити савремени програм на коме се балкански народи и њихови прогресивни покрети и елите могу окупити у борби за развој и еманципацију Балкана у сусрет долазећој будућности. Његова реализација помогла би бржем привредном научно-технолошком и општељудском цивилизацијском развоју овог геопростора и њиховој демократској интеграцији у шире плуралистичке структуре у савременим интеграцијским процесима у свету (ЕУ и др).

У формулисању култура мира, као фактор стабилности, развоја и еманципације, значајну и одговорну улогу могу имати *наука, Универзитет, интелектуалци,* као актери савремених друштвених промена, било у форми научних истраживања односа развоја и мира, било у афирмацији и ширењу вредности културе мира као фактора глобализације разумевања и солидарности међу народима. У овом контексту је значајна и незаобилазна *улога мас-медија*, који могу подстицати и ширити свест о заједничком регионалном интересу балканских народа и о потреби њиховог удруживања, очувања сопственог идентитета и опстанка у наступајућем глобалном добу.

На крају, чини нам се значајним и пожељним да се у оквиру академске заједнице на Универзитетима на Балкану покрене иницијатива за формирање *Балканског форума за регионалну сарадњу, развој и културу мира,* који би међу младом генерацијом реафирмисао лозинку „Балкан – балканским народима“, ширио потребу изграђивања свести о регионалном идентитету, афирмисао вредности културе мира и сарадње на овом геопростору као и допринео развоју трајној стабилности овог региона.

Ljubisa Mitrovic

THE BALKAN NETWORK OF GLOBAL AND REGIONAL RELATIONS / MEGATRENDS, AND THEIR IMPLICATIONS ON THE STABILITY AND CULTURE OF PEACE

Summary

The author discusses the global megatrends of the modern world and their implications for peace and stability. In this context it is in his analysis focuses on the place and role of the Balkans in the context of global and regional relations.

The author specifically addresses the geopolitical transition of the Balkans and the need to affirm a culture of peace as preconditions of development and stability in this geospace.

Keywords: Balkans, the global megatrends, geopolitical transition, the culture of peace, development

ЛИТЕРАТУРА

- Held D., McGrew A. *Globalisation/Anti-Globalisation*, Polity Press, Cambridge, 2002.
- Галтунг Ј. *Мирним путем до мира,* Службени гласник, Београд, 2009.
- Митровић Љ. ,,Религија, медији и култура мира'', *Српска политичка мисао*, ИПС, Београд, 1/2010.
- Митровић Љ. *Савремени Балкан у кључу геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Митровић Љ. *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Naisbitt, J. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives,* New York, 1982.
- Митровић Љ. *Култура мира, појам и функције*, Институт за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 2006.
- Naisbitt J., Aburdene P., *Megatrends 2000*, New York, 1990.
- Pokrajac S. *Tranzicija i tehnologija*, Beograd, 2000.

Resume

The author analyzes the global megatrends of the modern world and their implications for peace and stability. He especially focuses on the role of the Balkans in the context of global and regional relations. Balkans is face with the process of neoliberal modernization strategy of development which resulted with economic indebtedness of Bal-

kan countries, mass unemployment and poverty. The key solution is changing of development strategy and the culture of peace that will bring stabilization to these countries and globalization of understanding and solidarity between Balkan people. The important roles in this process have science, universities and intellectuals as the main actors of contemporary social changes.

Овај рад је примљен 23. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
323.1(497.115=163.41):316.774(100)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 313-338.

Татјана С. Лазаревић
Центар за развој заједница

Ивана М. Аритоновић
Институт за српску културу Приштина-Лепосавић

ЕПИЗОДНИ И ТЕМАТСКИ РАМОВИ ЗАПАДНИХ МАС МЕДИЈА О СРБИМА – *НЕГАТИВЦИМА* СА СЕВЕРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ*

Сажетак

Рад описује и анализира медијско оружје савременог доба – рамовање (framing). Реч је о анализи паковања и интерпретације информација водећих западних мас медија о Косову и Метохији. Рамовање је значајно за анализу од када је утицај мас медија и њихов real time постао огроман. Начин на који медији и стручњаци за односе са јавношћу „пакују" поруке, превасходно утиче на то како јавност разуме и тумачи догађаје. У том дешифровању, а потом и „упакивању" поруке, људи често немају времена да пуно размишљају, због чега рамови обазбеђују релативно брз и лак начин за процесуирање информације. Поред техничких могућности мас медија за истовремен и брз пренос података великом брзином, рамовање је њихово најмоћније оружје за утицај на јавно мнење. Овај рад указује на ефекте специфичности епизодног и тематског рамовања на примеру негативног портретисања Срба на северу Косова и Метохије, током дванаестогодишњег боравка припадника међународне заједнице у тој покрајини и то са циљем подстицања научне заједнице

* Рад је написан у оквиру пројекта 178028, *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

на истраживање рамовања као утицајног средства мас медија на српско друштво, такође.

Кључне речи: рамовање, framing, епизодни рамови, тематски рамови, северни део Косовске Митровице, Косово и Метохија.

Вековима се преноси крилатица да је породица основна ћелија друштва. У XXI веку изгледа да су то глобализација и мас медији. Мас медији представљају најснажније *оружје* у формирању јавног мнења, а код савремених генерација доминантно утичу и на лични развој. На релативно лак и брз начин, они мењају појединца и свет, узрокују вишеструке и дугорочне последице на локалном и глобалном нивоу. Позитивне или не, зависи од угла посматрања – наручиоца, односно испоручиоца медијских порука са једне стране, и појединаца или читавих нација – прималаца порука, односно објеката уоквиравања (*framing*), са друге. Поред техничких могућности истовременог и брзог преноса порука масовном броју људи, *рамовање* (framing)[1] је друга најснажнија алатка мас медија за постизање утицаја на јавно мнење, односно пропаганде, коју савремени медији често користе. Како пропаганда „може бити идентификована као промишљен напор да се врши утицај на исход спорних ситуација изазивањем наклоности према преференцији“[2], *рамовање* можемо објаснити као процес *паковања* поруке и слања исте до прималаца, са циљем да поруку схвате на пожељан начин. Начин пожељан медијима или наручиоцима порука. Тако „они који врше пропаганду настоје, у различитим доменима поставити или учврстити своју доминацију на основу идеологија за коју тврде да јој припадају“.[3] Саопштити поруку што брже и јасније масовном броју људи није само техничка могућност мас медија, већ и њихов императив у постизању циљаног утицаја на јавно мнење. То се постиже управо коришћењем и слагањем разноврсних *медијских рамова* у које се *смештају* поруке, чији дијапазон се протеже од општих друштвених, безбедносних, војних, тематских до веома личних/емотивних, описних и епизодних. Мултидисцлипинарни

1) Израз *рамовање* у српском језику, у том контексту први пут је употребљен у овом истраживању, због тога што ауторке до сада нису наишле на адекватан превод речи *framing (*уоквиривање, урамљивање), а који би прецизно описао саму технику, дисциплину и феномен *framing* u PR industriji и мас медијима.

2) Радослав Гаћиновић, „Политичка пропаганда – ефикасно оружје у савременом рату“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, год. 18, вол. 32, стр. 149.

3) Исто.

приступ у анализи медијских рамова и друштвених схема[4)] би непогрешиво детаљно објаснио феномен преовлађујућег утицаја мас медија на милијарде људи широм света.

Феномен медијских рамова у друштвеним наукама земаља Запада (укључујући пре свега САД), изучава се већ неколико деценија, иако још увек без кохерентног и мултидисцлипинарног приступа. У српској научној и стручној јавности међутим, до сада није било конкретних истраживања или анализе самог феномена *рамовања*, упркос вишедеценијском снажном негативном медијском имиџу Срба у свету, а за многе и такозваном антисрпском спину. Тај негативни медијски рам је у западним *main stream* медијима постављен у првим данима кризе пред распад бивше Југославије, касних осамдесетих, појачао се деведесетих година и готово да није изгубио на интензитету ни након прве деценије XXI века[5)]. У епизодама су се смењивали само догађаји и актери истог народа, државни врх Србије, *српско крило* ЈНА, хрватски Срби, босански Срби, Срби у Србији са својим државним врхом, до косовских Срба.

Задатак овог рада стога није искључиво теоријско објашњење *рамовања* порука, већ *сликовит* приказ вишегодишњег портретисања Срба са севера Косова и Метохије, искључиво кроз негативне епизодне и тематске медијске рамове. Овај рад је заправо део обимног емпиријског истраживања негативних слика Срба са севера покрајине, које доминирају у водећим западним, пре свега *main stream* медијима. Варијабле коришћене у емпиријском истраживању биле су: тема, референце о граду/територији (атрибутизација града), референце о акцијама (атрибутизација акција), референце о актерима (атрибутизација актера), формат (епизодни и тематски рамови), преовлађујући/присутан тон- дијагноза. У узорку за анализу била су 224 расположива Интернет издања чланака, (у мањој мери видео и аудио извештаји) о северном делу Косова и Метохије

4) У теорији социологије, рам се састоји од шема тумачења друштвених појава и норми (стереотипи, митови, анегдоте, закони, друштвене вредности и стандарди, историја, искуство, афинитети...), на која се појединац ослања да би разумео и одговорио на догађаје. Такође, људи као појединци током живота изграђују серије менталних и емотивних филтера који им служе да би имали смисао о друштву и свету о ком живе. Емотивни филтери утичу на мишљења до којих долазимо, изборе које правимо и одлуке које доносимо и они су заправо рамови тих мишљења, одлука и избора.

5) Најновији феномен је преношење такозваног *CNN real-time* ефекта са бојног поља и вести на индустрију забаве, својеврсну холивудизацију Срба као *лоших момака*, што нарочито добија на актуелности у тренутку светских премијера премијера филма глумице и режисерке Анђелине Џоли „У земљи крви и меда“.

из пет британских и америчких медија (*BBC, Guardian, Independent, CNN* і *New York Times*), објављених у периоду од уласка међународних војних снага на Косово и Метохију, јуна 1999. до септембра 2010. године[6] - непосредно након одлуке међународног суда правде о легалности независности Косова и Метохије[7]. Селекција мас медија за анализу одабрана је на основу покривености вести о Косову и Метохији у последњој деценији и утицаја одабраних медија на светску јавност, као и доносиоце одлука у међународној политици. Одабрани медији спадају у водеће светске мас медије који су извештавали о косовској кризи и имали пресудан утицај на формирање слике о косовским Србима и Србији у међународној, пре свега западној јавности. Свих пет медија су са енглеског говорног подручја, из Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, две земље које су биле *најгласније* укључене у кризе на територији бивше Југославије.

Поучене негативним имиџом Срба у западним медијима за време грађанског рата током распада СФРЈ[8], већ на почетку истраживања претпоставиле смо да ће медијска слика Срба са Косова и Метохије бити негативна. Резултати анализе садржаја указују на веома интензивно приказивање Срба искључиво као негативаца, чиме је почетна претпоставка о *рамовању* порука као медијском *оружју,* била потврђена, као и то да је утицајни део међународне заједнице, непосредно након завршетка конфликта 1999. године аутоматски наставио да портретише Србе са севера Косова као негативце упркос измењеним друштвеним, политичким и историјским околностима. За потребе овог рада, стога, приказани су епизодни и тематски рамови (варијабла формат), те њихов контраст, с обзиром на то да је коришћење епизодних рамова омиљен рам мас медија, јер се њима најбрже постиже брз и ефектан пренос поруке.

6) Овде нису узети у разматрање догађаји на северу Косова и Метохије од 26. јула 2011 године, од када се север Косова враћа у жижу јавности. Искључиви разлог за изузимање тих догађаја јесте чињеница да је истраживање обухватило период до 2010. године.

7) Овом анализом нису покривени сви радио/ телевизијски извештаји, као и штампана издања, који нису били доступни у Интернет архиви, као ни фотографије.

8) Видети: Јово Бакић, „Писање стране штампе о распаду Југославије и рату вођеном на њеном тлу (јануар 1991 – март 1992)“, *Социологија* , 1997/3, стр. 401-423; Јово Бакић, „Да ли је западна јавност у Србима препознала непријатеља – Анализа садржаја Танјуг прес црвених билтена, јануар 1991 – децембар 1993“, *Социолошки преглед,* вол. 32/1, 1998, стр. 3-29; Јово Бакић, „Стереотипи о Србима у јавностима појединих западних нација“, *Нова српска политичка мисао,* вол. 6/1-2, 1999, стр. 27-55.

ЕПИЗОДНИ И ТЕМАТСКИ РАМОВИ

„Није вест ако нема крви“ једна је у низу крилатица која можда најбоље описује извештавање мас медија, али и формиран укус конзумената вести у глобалној заједници. У другом плану она заправо описује епизодни рам, који представља главну алатку репортера и *спин мајстора*. Услед савременог, доминантног утицаја нових електронских медија и специфичног електронског такозваног социјалног новинарства и комуникације у *реал тиме преносу* на тумачење догађаја, али и на међуљудску, свакодневну комуникацију, *епизодни рамови* постали су доминантан начин тумачења догађаја. Услед стотина информација којима је савремен човек свакодневно изложен и многобројних медија којима се преносе разноврсне поруке, као и због брзине живота, савремен човек склон је да тренутно реагује и памти. У *мору* порука, поред комплета информација од којих зависе дневне активности људи, пажња се усмерава само на оне вести које имају тренутно јак ефекат на људска чула. То су оне информације које изазивају јака осећања, подижу адреналин јер могу бити другачије од свакодневне колотечине. Са друге стране, због засићености информацијама и времена које људи троше региструјући те садржаје, склони су да епизодно – кратко памте вести, односно да региструју само тренутни, последични контекст вести/информације. И електронски мас медији, јуреће сензационалност и актуелност у трци са временом, по правилу користе епизодне рамове. Штавише, коришћење епизодних рамова којима се постиже брз и снажан ефекат, рачунајући на емоцију пре него на разум и избегава тумачење ширег контекста поруке, може бити моћно оружје у манипулацији јавним мнењем. Због тога их одређени субјекти у јавном животу, као што су политичари, комерцијални мас медији радо користе.

Насупрот епизодним рамовима, постоје *тематски рамови*, који се баве ширим контекстом приче. Ако се епизодни рамови баве последицом, тематски се кроз истраживање баве узроком и могу досећи даље у прошлост. Тематски рамови траже сталоженост, посвећеност, пуно интересовање и концентрацију прималаца таквих порука, и коначно – образовану или високо профилисану публику. Ако се, примера ради, *сруши војни авион и пилот се катапултира, а министар похвали пилота за његово одговорно реаговање што је рушење авиона изведено на терену где нема људи и тако*

су сачувани животи, онда ће у епизодним рамовима, пажња јавности бити усмерена управо на саму вест због снажних емоција *страха од догађаја, те интересовања за неуобичајенз вест, као и дивљења за подвиг пилота и среће што није било жртава*. Али ако би се исти догађај сместио у тематски рам, па се јавност подсетила на још *неке сличне догађаје у недавној прошлости, губитака неколико авиона и огромне материјалне штете која се надокнађује наметима осиромашених грађана*, онда би прича кренула у другом смеру и поставило би се питање *стања у ваздухопловству, штете и одговорности ресорног министра.* Такве тематске рамове, владајуће политичке елите по правилу не воле и избегавају их. Општа класификација рамова на епизодне и тематске врло је видљива и у сфери односа с јавношћу. Епизодне и тематске рамове описао је амерички професор комуникација и политичких наука Шанто Ијенгер (Shanto Iyengar), који је дао значајан допринос у истраживању феномена рамовања и уобличавања информација[9]. Он наводи да је мала вероватноћа да ће се шире друштво сматрати одговорним за неки догађај ако се он прикаже кроз епизодни рам, зато што је у фокусу епизодног рама појединац или сам догађај, за разлику од тематских рамова у којима се светло баца на контекст и објашњење узрока, који се често налазе у самом друштву.

ЕПИЗОДНИ РАМОВИ О СРБИМА СА СЕВЕРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У АНАЛИЗИРАНОМ САДРЖАЈУ

У истраживању смо претпоставиле да су епизодни негативни рамови о Србима са севера Косова и Метохије прерасли у општи тематски негативан рам током дванаест година од конфликта из 1999. године. Окосница у већини анализираног садржаја били су епизодни рамови којима су се описивали негативни догађаји са севера покрајине, најчешће из северног дела Косовске Митровице, те се одговорност на посредан или непосредан начин пребацивала на Србе: *„Срби из северног града Косова – Митровице пуцали су из оружја и бацали бомбе на међународне чуваре мира, ранивши десетине полицајаца и НАТО војника. Насиље је најгоре насиље од када је Косово прогласило независност. Епизода се одиграла у зору када су полицајци Уједињених Нација извршили упад у зграду*

9) Shanto Iyengar, „Is Anyone Responsible: How Television Frames Political News“, 1991, *The University of Chicago Press.*

суда Уједињених Нација, коју су у петак заузели Срби и ухапсили 53 људи. Портпарол Косовске полицијске службе, капетан Ветон Ељшани, рекао је у телефонском интервјуу, да је неколико стотина Срба одговорило пуцањем на полицију и бацало каменице и бомбе, а да је онда полиција употребила шок бомбе и сузавац"[10].

У другим случајевима, додуше знатно ређим, у епизодном раму би се извештавало о негативном догађају[11] на северу, а није наводио починилац на албанској страни, иако је био познат, те се тако јавност наводила да, уз могући мотив, актуелну ситуацију и територију на северу, претпостави да би Срби на северу могли бити одговорни. Или би редослед догађаја у епизодном раму био поређан нетачно или непрецизно, тако да истиче одговорност једне стране која би унеколико била мања да је редослед стварних догађаја био прецизно постављен[12]. Могуће је ипак да се радило о ненамерној грешци новинара, којима би такви епизодни рамови обично послужили само као повод за ширу тему у чланку, те нису детаљно проверавали след догађаја. Тако се, на пример, у извештају *CNN*-а „Бес на косовском мосту", од 4. фебруара 2000 године, о албанском протесту на главном ибарском мосту, дан након познатог насиља у северном делу Косовске Митровице каже: *„Све ово (окупљање на мосту, прим.аут.) је одговор на убиство пет Албанаца ноћас у Северној Митровици. Након убиства, бачене су бомбе на српске кафиће у северном делу града. Срби су одговорили насиљем у северној Митровици и уништили неколико возила Уједињених Нација."*[13] Иако не постоји оправдање за насиље, обрнутим следом догађаја у епизодном раму (заправо су прво бачене бомбе на два српска кафића у којима је било много повређених младих Срба, па су онда убијени Албанци), значајно се мења значење вести и значајно се у јавности повећава одговорност Срба са севера и истовремено релативизује одговорност друге стране.

10) March 18, 2008, Kosovar Serbs Clash With Police**,** http://www.nytimes.com/2008/03/18/world/europe/18kosovo.html?scp=6&sq=mitrovica&st=nyt

11) У сва 224 садржаја, Северна Косовска Митровица, односно северно Косово, садрже негативну референцу о граду/територији (негативна атрибутизација града), те се у истом садржају наглашава да ту ћиви већинско српско становништво.

12) Таква врста извештавања била је најпре карактеристична за локалне, српске и албанске агенције, чиме би се оптуживала друга страна, али тај садржај није обухваћен овом анализом.

13) February 4, 2000 Web posted at: 3:52 p.m. EST (2052 GMT) Anger on a bridge in Kosovo , http://archives.cnn.com/2000/WORLD/europe/02/04/kosovo.violence.01/index.html

У *BBC*-ијевом извештају од 20. марта 2004. године „Војници Уједињеног Краљевства спремни за Митровицу", непрецизне информације у епизодном раму, при том и непрецизно поређане, те атрибутизација актера мењају поруку и снажно релативизују одговорност косовских Албанаца: *„У четвртак је особље Уједињених Нација извучено из града сукоба Митровице, након што су почели сукоби између Срба и Албанаца, а руље запалиле српске православне цркве и куће. Иницијална капсула за насиље била је смрт два албанска дечака, за шта су оптужени припадници мале српске заједнице у покрајини. Командант НАТО снага за јужну Европу, Грегори Џонсон је рекао да насиље "у основи води етничком чишћењу"*[14]. Не прецизира се којој етничкој заједници припадају *руље*, иако се зна да су десетине хиљада Албанаца јуришале и рушиле десетине православних светиња. Истовремено се помиње етнички сукоб и прецизирају се стране у сукобу, иако су Срби били у крајње дефанзивној улози у свим деловима јужно од Ибра, где се заправо насиље и одигравало. Прецизира се, такође, која се етничка група оптужује за смрт албанских дечака, иако се, то испоставило као касније нетачна, а у почетку непроверена вест. Коначно, уводи се озбиљна оптужба високог званичника о етничком чишћењу, које се посредно може довести у везу са обе стране, јер се не дефинише прецизно са које стране је ишло. Негативни епизодни рамови у којима су Срби били актери су приказани у 181 тексту и извештају од 224 анализирана текста, што чини 80,8% анализираног садржаја и у још једном тексту који је ушао у категорију про-српског спина, али је негативан догађај који су Срби извели послужио као повод аналитичару да кроз свој лични став релативизује њихову одговорност. У 181 тексту налазе се и они чланци који су оцењени као објективни (укупно 39), али је негативан епизодни рам о Србима присутан и у њима. Отуда не чуди што су у доминантној већини анализираног садржаја присутни негативни епизодни рамови о Србима са севера Косова и Метохије.

ЕМОТИВНИ РАМОВИ

Приликом слагања епизодних рамова, по својеврсном шаблону, уз рам о негативном догађају, за чију одговорност се упућу-

14) Saturday, 20 March, 2004, 03:58 GMT, **UK soldiers ready for Mitrovica**, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3552149.stm

је на Србе, ишли су емотивни рамови о Албанцима као жртвама. Они су доносили личну причу појединаца, најчешће албанских жртава, којом се тумачио шири политички контекст. Личне приче, конкретни примери из живота су у складу са индивидуалистички орјентисаним западним друштвом, које са друге стране брзо живи и комуницира, те им медији преносе приче кроз рамове који су за њих најефектнији и најбрже памтљиви, а то је управо епизодни емотивни рам. Коришћењем емотивних рамова на вишем нивоу креира се рам *приповедања приче* (*the story telling frame*). У таквој композицији и уз наративну технику, теза у причи јасно подупире главну поруку, попут следећих: „*Она је преживела, тинејџерка са гвозденом вољом и великом надом своје породице за бољу будућност. Са својим родитељима и двојицом своје браће, Резарта Рукеци остала је неповређена кроз злогласан косовски рат. Упркос бомбардовању НАТО снага и протеривања милион Албанаца, породица никада није напустила свој дом у Митровици и тамо су радосно дочекали долазак међународних чувара мира. Али ове недеље седамнаестогодишња Резарта, која жели да постане адвокат, припрема се на пут у Словенију. Опружена у кревету, у пиџами са плишаним медведићима, повлачи јорган да открије завијен патрљак од екстремитета и ожиљак испод груди где ју је погодио шрапнел. Ох, заборавила сам да вам кажем - говори - Мој брат је касније умро"*[15]. Уз снажан емотивни набој, теза да једна девојчица изгубила брата и ногу у својој кући и то у миру, а да су то извели Срби јасно саопштава поруку о српским злочинцима и албанским жртвама.

У анализираном садржају идентификована су само два текста од 3. фебруара 2000. године (*New York Times „Двоје убијених када је граната погодила аутобус Уједињених Нација који је превозио Србе на Косову"*) и 24. марта 2004. године (*BBC „Насиље на Косову баца светло на неуспех Уједињених Нација*), у којима су српске жртве биле искључива тема и сврстани су у категорију позитивног епизодног и тематског рама за Србе. Иако први текст говори о заиста трагичном догађају у коме је нападнут хуманитарни конвој под међународном пратњом, који превози махом старије српске цивиле из енклаве у дреничком крају (у срцу оружаног покрета Албанаца

15) Одломак из *Guardian*-овог текста "Породица разнета у подељеном косовском граду"), објављеном 27. фебруара 2000, о жртви фебруарског насиља у Северној Митровици. И то је типичан пример емотивног рама о албанским жртвама из анализираног садржаја. http://www.guardian.co.uk/world/2000/feb/27/balkans

за време рата), када су убијени старци и повређено више људи, у том тексту нема емотивног набоја, какав постоји у садржају о албанским жртвама. Албанске жртве углавном су приказиване кроз форму репортажи или кроз комбинацију вести и репортаже, а о српским жртвама се углавном извештавала кроз форму вести:

„Ракетни напад на аутобус који је превозио Србе усмртио је два старија сељана и ранио још три човека данас и то свега неколико метара од пратње оклопних НАТО возила. Срби су користили недељни превоз који је организовао Високи комесар Уједињених Нација за избеглице до свог села на северу Косова, када их је сачекала заседа, изјавили су миротворци НАТО снага. Портпарол канцеларије Комесара је рекао да је то био најгори напад на српски конвој, те да ће то вратити уназади напоре на подстицањуи мира и толеранције између Албанаца и Срба. Тензије су у подељеном граду Митровици, удаљеном неких 12 миља од места напада порасле одмах након напада. Напад на аутобус је шокирао канцеларију Високог комесара, који је одмах обуставио све сличне аутобуске услуге. ‚Заштита мањина је била и остала главна преокупација, а овакви инциденти нас енормно враћају уназад, у целом региону', изјавио је Dennis Mc Namara, начелник канцеларије Комесаријата на Косову. 'УНХЦР у овој фази, свакако неће охрабривати Србе да се врате на Косово, због безбедносне ситуације у овом трентуку', рекао је Mc Namara. 'Све до данас, аутобуски сервис је с разлогом био успешан и популаран код Срба', изјавио је Peter Kessler, портпарол канцеларије Високог комесара. ‚Пружа им приступ лекару, зубару, шансу да продају свој сир и остале производе', рекао је. ‚Углавном, у њима су старији људи.' Господин Mc Namara је рекао: 'Ми знамо још из Босне да овакве операције нису без ризика. Ми смо уложили време и пажњу да то организујемо. Али ако је неко одлучан у томе да изврши напад, он то и може'"[16)].

Овде ипак, нема личне приче кроз коју би се изразила осећања – нема емотивног рама. Може се говорити о посредном емотивном раму – који би могао да изазове саосећања у јавности која чита овакав текст, с обзиром на то да се на епизодни рам о српским жртвама надовезује тематски рам о угрожености мањинског становништва

16) *New York Times* „Двоје убијених када је граната погодила аутобус Уједињених Нација који је превозио Србе на Косову", *BBC* „Насиље на Косову баца светло на неуспех Уједињених Нација", у којем су српске жртве биле искључива тема, и сврстан у категорију позитивног епизодног и тематског рама за Србе. http://www.nytimes.com/2000/02/03/world/2-killed-as-rocket-hits-a-un-bus-for-serbs-in-kosovo.html?scp=111&sq=mitrovica&st=nyt

на Косову и Метохији и насиљу који над њима врши већина. Тај тематски рам појачан је личним рамом високог међународног званичника на Косову који је забринут због насиља над Србима.

У свега четири (од укупно 224) текста са позитивним рамом за Србе, у само два од та четири постоје емотивни рамови, а у само једном од њих је заступљен такозвани појединачни рам, односно лична прича. Насупрот томе, личне приче о албанским жртвама из јужног и северног дела Косовске Митровице су и након завршетка бомбардовања наставиле да доминирају, упркос томе што је читав јужни део града *очишћен* од Срба у том периоду као и остатак Косова и Метохије, а остатак становништва у северном делу био под страховитим политичким притиском да дозволи улазак Албанаца. Те личне приче нису биле ништа друго до најснажнија комбинација емотивно-епизодних рамова са такозваним *nut graph*-овима у општем раму приповедања приче (*story telling frame*).

ТЕМАТСКИ РАМОВИ У АНАЛИЗИРАНОМ САДРЖАЈУ

Тематски рамови који су се детаљно (објективно или не) бавили позадином догађаја у анализираном садржају готово да нису ни постојали[17]. Тематски рамови који су коришћени у анализираном садржају имали су искључиво функцију да подупру негативан епизодни рам о Србима, односно позитиван епизодни рам о Албанцима. Једина врста тематског рама, која опет није дубље залазила у позадину, био је најчешће шаблон – *nut graph*[18]. Доминирају негативних *nut graph*–ови sa Србе. У почетку су се односили на *репресију Милошевићевог режима према албанским цивилима и њиховом страдању*. И након рата, наставило се са коришћењем истог *nut graph*-а, као и током бомбардовања, са најчешће преувеличаним цифрама о броју протераних, убијених и несталих Албанаца, или етничкој структури становништва[19]: "Косово је стављено под администрацију Уједињених Нација 1999. године, након што је НА-

17) Такви рамови били су окосница рада западних институција, *think-tank* организација и недељника који су се бавили позадином косовског сукоба. Попут чувене ICG групе.

18) *Nut graph* је обавезна *background* информација, коју захтевају уредништва мас медија и новинари електронских медија га у брзини углавном преписују из извештаја у извештај, све док извешавају са истог кризног подручја, у одређеном временском интервалу.

19) Те преувеличане цифре коришћене су у *nut graph*-у чак и када су се појавили званични извештаји са подацима који су показивали мање бројке. Примера ради, могло се чути о цифри о 10.000, чак и 100.000 убијених косовских Албанаца од стране Милошевићевих снага безбедности, иако није било прецизних података о томе. Иако је уследио извештај Хашког трибунала из 2000. године о 2.788 ископаних тела на Косову (цифра

ТО интервенисао да заустави репресију српског вође Слободана Милошевића над етничким Албанцима, који чине 95 процената становништва. Ипак, северни део Косова, који чине 15 одсто територије остаје под де факто српском контролом“[20].

У осталим негативним рамовима за Србе на северу, у првим годинама по окончању конфликта, били су они који су у негативном контексту доводили Србе са севера и поделу у везу, као и спречавање повратка Албанаца на север: „Северна Митровица је сада насељена скоро у потпуности Србима, правећи неформалну поделу Косова, која се шири до границе покрајине према остатку Србије, стварајући зону где југословенски председник Слободан Милошевић има значајну контролу, љутећи косовску албанску већину“[21].

Након заузимања РМХК „Трепча“ 2000. године смањује се *притисак* повезивања севера покрајине са Слободаном Милошевићем. Међутим, притисак у *nut graph*-овима јача у истицању *паралелних* институција на северу у негативном контексту. Разлика је и у томе да се раније наглашавало како се *радикални* Срби са севера противе повратку Албанаца на север, док се у *nut graph-овима* после 2005. године, са кулминацијом у 2008. години истиче противљење Срба са севера независности Косова. Рам одговорности и повезаности званичног Београда и Срба са севера Косова и Метохије искључиво у негативном контексту почиње поново да доминира од доласка ДСС-а на власт у Србији, а свој пуни замах тај рам добија у мартовском насиљу на северу 2008. године и претходном паљењу царинских пунктова на северу покрајине: „Влада у Београду тражи начина да ојача паралелне институционалне структуре у образовању и здравству на северном Косову, док је десетине Срба напустило косовску мултиетничку полицију и затражило да их преузме Србија“.[22] Акценат у 2008. години је, поред отпора Срба са севера, поново на *националистичкој политици, подстрекивању и утицају једног режима из Београда* – владе Војислава Коштунице, чиме се заправо, барем по интензитету оптужби на рачун Београда за

је касније повећана), *nut graph* није прецизирано колико је у покрајини заправо било ратних жртава.

20) February 21, 2008, Serbs Continue to Push for Control of Northern Kosovo http://www.nytimes.com/2008/02/21/world/europe/21kosovo.html?scp=54&sq=mitrovica&st=nyt

21) November 14 1999, Fears Grow Over the Facto Partition of Kosovo, http://www.nytimes.com/1999/11/14/world/fears-grow-over-the-de-facto-partition-of-kosovo.html?scp=20&sq=mitrovica&st=nyt

22) March 25, 2008, Serbia Formally Proposes Ethnic Partition of Kosovo, http://www.nytimes.com/2008/03/25/world/europe/25kosovo.html?scp=51&sq=mitrovica&st=nyt

косовску кризу и сличности у негативном портретисању два српска лидера (лични рамови одговорности), изједначавају периоди од 1999-2001 са 2005-2008. година.

РАМОВИ ОДГОВОРНОСТИ

Епизодни рамови су користили рамове одговорности, подједнако као и тематски. У наведеним примерима могли смо видети неки од типичних, и чак блажих примера рамова одговорности кроз епизодне и тематске рамове. У епизодним рамовима, тражи се одговорност непосредно за догађај који се описује тим рамом, док се у тематским одговорност обично проширује на историјске референце, најчешће о одговорности Слободана Милошевића за злочине против албанског становништва и одговорности владе Војислава Кошунице, затим о одговорности за акције Срба на северу које воде ка „подели Косова“ и француског КФОР-а, а у ретким текстовима, пре свега ауторским текстовима и личним коментарима, о одговорности међународне заједнице на Косову и Метохији. Управо је рам одговорности био и *камен спотицања* приликом прецизног утврђивања да ли се ради о епизодном или тематском раму, поготову, када се у наизглед епизодном раму о неком актуелном догађају, у значајној мери користила историјска референца као додатна информација, која је скретала ток приче са садашњег тренутка у прошлост и проширивала епизодни догађај.

У епизодним и тематским рамовима о негативним догађајима на северу покрајине, најчешће се идентификује троугао страна Срби–Албанци–међународна заједница. Њиховим портретом и узајамним односом присуства кроз рамове, свака страна има јасно издвојену улогу у тим догађајима, пре свега преко рама одговорности. Тако се у јавности перципира партнерство између међународне заједнице и Албанаца. Међународна заједница се перципира као *страна која жели и покушава да донесе мир, ред и закон на Косову, Албанци су жртве, док су Срби проблематични и непослушни, а француски војници пристрасни према Србима*. У рамовима након проглашења независности, те улоге су се донекле трансформисале, попут тога да француски војници више не играју тако битну улогу, готово се и не спомињући, да акценат више није на Албанцима као жртвама, већ као *грађанима који се боре за толеранцију, демократију, интеграцију и просперитет у својој мла-*

дој (new-born[23]) земљи, док се Срби више не повезују са режимом Слободана Милошевића, односно са Војиславом Коштуницом, већ се приказују као *назадан, непослушан и дубоко криминализовани корпус*, у оквиру кога се јасно дефинише *шачица криминалаца која уцењује умерене грађане*. *Умерени грађани* су само они за које се не поставља питање отпора интеграције у *легитимну и демократску* такозвану *косовску државну творевину*.

КОНТРАСТ: ПОЗИТИВНИ–НЕГАТИВНИ ЕПИЗОДНИ РАМ, ПОЗИТИВНИ ЕПИЗОДНИ–НЕГАТИВНИ ТЕМАТСКИ РАМ, НЕГАТИВНИ ЕПИЗОДНИ–ПОЗИТИВАН ТЕМАТСКИ РАМ

Оно што је у анализираном садржају највише и најчешће утицало на појачавање негативне слике о Србима са севера покрајине јесу контрасти позитивних и негативних рамова супротстављених страна. По одабиру тема и опису акција, негативан рам је био *резервисан* за Србе са севера покрајине, а позитиван за другу страну. Заступљеност две или више страна у текстовима и извештајима је на први поглед давало на озбиљности, систематичности и коначно – објективности приче, уместо да се прича бавила само једном страном. Оно што је коначно пресудно утицало на рамовање читаве приче био је распоред и слагање рамова, а ту је доминирао контраст рамова. То се дешавало чак и онда када би за обе стране била наизглед *резервисана* два иста рама, односно када су се одабирали по реципроцитету. Контраст позитивног и негативног рама се најчешће постизао кроз:

- контраст позитивног и негативног епизодног рама
- контраст позитивног епизодног и негативног тематског
- контраст негативног епизодног и позитивног тематског

Такви контрасти снажно су истицали негативну слику о Србима са севера покрајине и позитивну слику о косовским Албанацима. Позитиван епизодни рам приказивао је догађај у коме се кроз личну причу Албанаца *правила* слика о њиховој жртви, а као контраст, у истом или неком другом догађају, Срби су се описивали одговорним за жртве, страдање или штету Албанаца. Негативни рам о Србима тако је појачаван контрастним рамом, у коме је доминирала лична, емотивна, људска прича о патњи и страдању Алба-

23) Слоган којим се промовише независност такозване косовске државе.

наца. У том контрасту се релативизовала било каква одговорност Албанаца за страдање Срба. Иако је на терену егзодус Срба била заправо последња вест, западни медији су на првом месту извештавали о повратку албанских избеглица на Косово. Вест о злочинима над Србима се или игнорисала, или на маргинама приказивала као одлазак услед страха од освете, а злочини као освета[24] Албанаца.

Западни новинари су у летњим месецима 1999. године пратили повратак албанских избеглица и повлачење српских снага и тако долазили са југа покрајине у Косовску Митровицу. Нису се, међутим, усуђивали да пређу мост ка северу, који је био линија разграничењеа, под утиском да су Милошевићеве снаге и даље на северу, на ком живе непријатељски расположени Срби. У чланку ВВС-ија од 28. јуна 1999. „Очевидац из Европе: Долазак кући у Митровицу"[25], новинарка прати судбину Албанке Ељване Келменди и њене сестре на повратку кући у Митровицу, из избегличког кампа у Албанији. Кроз јак лични и емотивни рам, прати се тренутна тема на Косову, а то је повратак албанских избеглица и спаљене куће које затичу, војнике НАТО-а и слободу, и описује се оно што се затиче на путу. Тако се виде и српске куће које горе пред пута, али кроз информативни рам се релативизује злочин, јер *„то су биле куће српских цивила који одлазе, и цигана или косовских Албанаца за које се верује да сарађују са Србима"*. Описује потресно искуство Ељване када стиже у Митровицу и пањевине које затиче, али и срећу што су сви у породици живи и здрави. У тренутки када је извештај прављен међутим, на терену се дешава етничко чишћење градова и села од Срба, и то пред стотинама светских камера и агенција, па и у јужном делу Митровице, где се налази Ељване, и где су управо скоро сви Срби протерују одатле. Новинарка ту вест описује рамом потпуне релативизације, и штавише, наглашавајући негативан рам о Србима и појачавајући позитиван о албанским жртвама, *„Али њихови српски суседи су до сада већ побегли и није остао нико да одговори на питање које многи косовски Албанци постављају „Зашто?"* Типичну слику о погледа с југа ка Србима на северу дочарава новинарка у истом члан-

24) Више међународних званичника је злочине над Србима класификовало као освету и тако их релативизовало. Запамћене су изјаве тадашњег шефа УНМИК-а Бернарда Кушнера о осуди „чинова освете", како је називао убиства и отмице Срба, на пример покољ 14 жетелаца у селу Старо Грацко у јуну 1999. године.

25) 28 June 1999, World: **Europe Eyewitness: A Mitrovica Homecoming**, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/380577.stm

ку: *„Када смо покушале да пређемо мост у већински српски део града, француски војници са својим тенковима су нас спречили у томе.„Ви сте Срби?“, питали су нас како смо им се приближавали.„Не, Ељване је косовска Албанка која покушава да дође до свог дома,“објасниле смо.Војници су нам рекли, срамежљиво слежући раменима, да још увек није безбедно да пређемо на другу стрtану града.„Па шта онда радите овде?“, повикала је љутито Ељване, фрустрирано бризнувши у плач.Њен дом је био на домаку, на само неколико стотина метара, али на другој страни моста је стајала група непријатељски настројених Срба, од којих су неки певали националистичке песме. Наводно, много српских цивила у северној Митровици је још увек наоружано.Француски војници КФОР-а, који су овде присутни да заштите обе стране, изгледа да нису још увек успоставили контролу над половином града.Ељване је рекла да ће покушати поново следећег дана – и овог пута она намерава да се кући врати да живи, не само да разгледа“.*

У више текстова и извештаја, још јачи контраст био би постигнут када би се насупрот личној причи о албанским избеглицама и жртвама постављала такође лична прича, али у негативном контексту, најчешће радикалног вођа на другој страни или било ког другог *тврдолинијаша* (*hardliner*), па је такав контраст утицао на јачи интензитет позитивног рама за Албанце и негативног за Србе. У појединим текстовима, контрастни рамови су у неким специфичним и конкретним догађајима, у којима су Срби јасно означени као жртве, успевали чак и тада да појачају негативан рам о самим Србима. То се постизало на два начина – или релативизацијом одговорности албанске стране у контрастном раму или тако што би искључива тема била прича о жртвама на супротној страни (албанској). Текстови са тако поређаним контрастним рамовима врло често су имали и остале рамове који су појачавали интензитет самих епизодних рамова, попут одабира теме, такозваних војних рамова о кршењу реда и закона и жртвама, негативних референци акција и актера, негативних референци о граду, акцентуализације појединих речи.

У **контрасту позитивног епизодног и негативног тематског рама** најчешће су описивани догађаји у којима су Срби са севера били жртве, а онда се у историјској референци, најчешће у *nut graph*-у говорило о негативним догађајима у прошлости за које су Срби одговорни (они пасуси у којима се подсећа о *репресији* над

Албанцима) или у другом тематском раму (нестабилном северу, Срби који се опиру повратку Албанаца, односно независности). Код таквих текстова и извештаја, понекад је било веома тешко прецизно утврдити преовлађујући тон, односно да ли га категорисати *са негативним рамом о Србима*, или као *објективне*.

У *контрасту негативних епизодних и позитивних тематских рамова*, најчешће су описивани негативни догађаји за које су били одговорни косовски Албанци, а потом би се у историјској референци, најчешће у *nut graph*-у (опет о Милошевићу и репресији његовог режима), њихова одговорност релативизовала кроз белешку о негативним догађајима у прошлости за које су Срби одговорни. У симболичном броју текстова и извештаја, описивани су негативни догађаји за које су били одговорни косовски Срби, а у историјској референце и никако у *nut graph*-у (пошто нису ни постојали, јер је таквих просрпских текстова било у симболичном броју), релативизовала њихова одговорност кроз додатне информације о ономе што је претходило том догађају.

Контраст рамова је имао непосредан утицај на *преовлађујући тон* садржаја у текстовима. У мањем броју текстова, контраст је био у потпзности пропорционалан са стварним догађајем или темом, на пример негативни епизодни рам о Србима, насупрот позитивном тематском раму о њима и/или негативном раму за другу страну – Албанцима или међународној заједници, или негативан епизодни рам негативан о обема странама. Такви текстови и извештаји су најчешће обележавани као објективни. На пример, у извештају *BBC*-ија од 25. фебруара 2000. године *„Становници Митровице 'једни другима за вратом'"*, о фебруарским немирима у Северној косовској Митровици, новинарка је описала догађаје и атмосферу, тако што је у две серије поставила по један контраст рамова две стране. Тема извештаја јесте насиље и непријатељство две стране, појачано након фебруарског насиља и притиском да се врате истерани Албанци на север. У првом контрасту две жене, Албанка и Српкиња говоре о свом искуству. Саговорнице су пажљиво изабране да би реално дочарале ситуацију у подељеном граду Косовској Митровици. Обе су приближних година, обе су у етничкој мањини, на 'супротним' странама града, једна са севера, друга са југа: *„Мировне трупе НАТО-а у подељеном граду Митровици буквално спречавају од сукоба две заједнице које су једна другој за вратом. Кимете Аземи и њена мајка су међу малобројним албан-*

ским породицама које још увек живе на већински српској северној страни реке. Кимете каже да се плаши својих српских комшија и осећа претњу од њих. Али је она одлучна да остане. 'То је моја кућа, ја желим да останем у својој кући. Живим овде 22 године и не могу да одем.' На јужној страни моста, слика је другачија. Овде, српска заједница, која је некада бројала око 4.000 становника, сада је смањена на само 15. Они живе у кућама близу православне цркве, које снажно чувају француски миротворци. Снежана Нојић је ћерка свештеника. ,То није стварни живот. Али ово је наш избор и покушавамо да га живимо најбоље што можемо.'"[26)]

Подела има нарочити значај за било који текст или извештај о Северној Косовској Митровици и она је уско повезана са контрастом рамова. Без обзира о каквом догађају да се ради, у позадини, ако не у самој вести јесте подела. До једностране декларације о независности фебруара 2008. године, подела која се повезивала са Србима из северног дела Косовске Митровице се постављала као контрастни рам владавини закона, слободи кретања, мултиетничности Косова, дакле свих декларативних циљева и вредности међународне мисије на Косову и Метохији. Од 2008. године подела („дестабилизација", „контрола Београда", „паралелне институције", „криминалне активности", „насиље", „бојкот", „заглављеност у прошлости") се приказује као контрастни рам за независност која се представља у позитивном контексту („новорођена земља", „мултиетничност", „брига за мањине", „демократија", „мир", „просперитет", „владавина закона", „гледање у будућност", „сарадња са западом", „дугогодишњи сан Албанаца", „крај Милошевићеве репресије").

Нису били ретки извештаји у којима се постављао контраст Срба јужно од Ибра и Срба са севера Косовске Митровице. Сама реалност на терену иде у прилог овом контрасту. Данас се тим контрастом истиче кооперативност Срба са југа, њихова интеграција, те одбијање сарадње са косовском државом од стране Срба са севера. Интересантно је да је такав контраст форсиран и у првим годинама по окончању конфликта, када су Срби из Грачанице учествовали у ПАВК-у (Привременом Административном већу Косова), а Срби из Северне Косовске Митровице се сукобљавали са Албанцима на мосту. Следећи пример готово да је јединствен,

26) Friday, 25 February, 2000, 17:41 GMT Mitrovica residents 'at each other's throats' http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/656783.stm

јер је један од ретких примера у ком се поставља контраст Срба са севера и југа, тако што говори о српском страдању на југу. У чланку *New York Times*-а од 3. јула 2000. „*Званичник Уједињених Нација упозорава на могућност нестанка мира на Косову*“[27], у добром делу текста се врло конкретно издваја позитиван рам о Србима са Косова и Метохије. Они се приказују као жртве, констатује се да су се десили злочини над њима и да је протеривање организовано. Очекиване медијске слике о албанским избеглицама се сада замењују српским избеглицама како напуштају Косово на тракторима. Оптужују се међународна заједница и албанске вође и све то се поткрепљује снажним рамом ауторитета и кроз изјаву високог званичника Уједињених Нација за хуманитарна питања. Надовезују се подаци о страдању и убијеним Србима. А онда, као контраст, потпуно супротан рам о Србима са севера: „*На сличан начин, трупе НАТО снага које су окосница мировних снага Уједињених Нација су биле превише опрезне у рушењу вештачке баријере коју су створили Срби у северном косовском граду Митровици, стварајући зону у којој председник владе Слободан Милошевић има значајну контролу и тиме разјарује већинске косовске Албанце*“[28]. Такав контраст рамова упућује на закључак да се Срби са севера јасно портретишу као реметилачки фактор остатку косовског друштва, односно да се косовско друштво релативизује одговорности од злочина према једном народу, јер се, уместо инсистирања на одговорности, они *ослобађају* тако што се уводи потпуно нова ситуација у тексту преко новог рама одговорности за Србе и део међународне заједнице. Посредно, што је још важније, истиче се подела на *добре и безопасне* Србе на југу и *опасне Србе* на северу. Та подела своју кулминацију доживљава од локалних *косовских* избора 2009. године у којима су, након једностраног проглашења независности Косова косовски Срби на југу, упркос ниском броју, ипак по први пут учествовали у видљивијем одзиву на тим изборима. Упркос чињеници да све стране знају да институције Србије на исти начин функционишу у данашњим већинским српским срединама на југу, баш као и на северу, те да готово сви Срби на југу директно зависе од финансијске помоћи званичног Београда, данас се кооперативност и интеграција Срба на југу у *косовско друштво* не доводи у

27) July 3, 2000, UN Official Warns Of Losing The Peace In Kosovo, http://www.nytimes.com/2000/07/03/world/un-official-warns-of-losing-the-peace-in-kosovo.html?scp=97&sq=mitrovica&st=nyt

28) Исто.

питање, није чак ни медијска тема, а сва негативна пажња усмерена је на Србе на северу, и то у оквиру јединствене матрице да само још на северу није заживело *демократско* друштво, ред, закон и правни систем.

* * *

У одабиру медијског епизодног или тематског рама, косовска криза није била ни у чему преседан у односу на било које светско жариште или актуелну вест, јер управо медијски епизодни рам има ту потребну динамику која може да испрати интензитет саме вести, а и довољно простора за укључивање осталих „динамичних" подрамова, као што су на пример емотивни и лични. Оно што је заправо специфично за косовску кризу, односно Србе на северу покрајине, али и Србе уопште јесте да су били у жижи западне јавности дужи низ година, због извештавања западних медија о њиховим негативним акцијама, те да су епизодни рамови толико личили једни на друге и креирали се по шаблону, да су временом еволуирали у један општи тематски негативан медијски рам у који су смештени Срби као народ, као и Срби са севера Косова и Метохије: *„Срби су негативци који живе на северу, који се наслања на Србију и хоће поделу. Помаже их званични Београд, када су тамо националистичке владе и радикалне струје. Севером владају криминалне и радикалне вође. На северу нема закона и међународна заједница се не осећа безбедно тамо. Нису партнер међународној заједници. Срби са севера стално протестују, бојкотују, пале и бацају бомбе и изазивају немире и дестабилизацију. Подржавају и изводе насиље. Истерали су Албанце и не дају им да се врате. Снажно се одупиру новорођеној држави и дестабилизују и њу. Заглављени су у прошлости."* Таквим извештајима искључиво се доказује да су негативни рамови о Србима са севера Косова и Метохије и северног дела Косовске Митровице доминантни. Аутоматизам међународне заједнице непосредно након завршетка конфликта 1999. године у уобличавању слика Срба са севера покрајине као негативаца упркос измењеним друштвеним, политичким и историјским околностима, такође је веома евидентан. Најмање 181 чланак и извештај од укупно 224 анализирана чланка имао је преовлађујући или присутан негативан тон за Србе са севера покрајине. У садржају *BBC*-ја то је 40 од 51, у *Guardian*-у 30 од 36, у *Independent*-u 27 од 31, *CNN*-у 16 од 18 и *New York Times*-у 68 од 88 . Од тих 181 „негативних" чланака и извештаја, 52 су са проалбанским, односно анти-

српских спином, 69 са искључиво негативним рамом, 21 са преовладавајућим негативним рамом уз покушај уравнотежености и 39 објективних текстова, у којима је такође присутан негативан рам за Србе са севера покрајине. У преостала 43 текста и извештаја, 2 су са просрпским спином, 2 у којима су Срби са севера у позитивном раму, 18 информативних текстова и 21 у којима су Албанци и/или међународна заједница тема. *BBC* је, на основу анализираних текстова, био *најизбалансиранији*, што се тиче извештавања о северу Косова и Метохије, а *New York Times најекстреминији*, након чега долазе *CNN* и *Independent*, па *Guardian*. Појединачно, проалбански, односно антисрпски спин доминирао је следећим редоследом: *Guardian*, *Independent* и *CNN*. Ти медији су иначе снажно подржавали бомбардовање тадашње СРЈ. *BBC* и *New York Times* имали су највећи број текстова у којем је преовладавао негативан тон за Србе са севера или је био искључив, а обе медијске куће објавиле су значајан број текстова са проалбанским/антисрпским спином.

Срби су током 1999. године најпре били недовољно свесни чињенице да су у водећим западним медијима приказани искључиво као „лоши момци". Ово тим пре што су последице разарања друштва којем су деценијама припадали (СФРЈ), усложњене санкцијама, галопирајућом инфлацијом, приливом више од 500.000 избеглих лица, биле вишеслојне и дубоко урезане у трансформацију свакодневног живота. Такве друштвенополитичке околности значајно су измениле приоритете српског народа, који су редуковани на очување базичне егзистенције, социопсихолошке стабилности и целовитости породице као основне друштвене заједнице. Будући да су приоритети Срба измењени у атмосфери медијског *мрака* и изолоације од остатка савременог света, *дубоко огрезлог* у либерални капитализам и глобализацију, борба за боље позиционирање свог народа на међународној медијској сцени унапред је била *осуђена* на пропаст. То је очигледно на примеру Срба са севера Косова и Метохије, чије стратегије борбе почивају на миту о Косовском бој и завету, Србима као *светом народу, славној* историји династије Немањић чије су најзначајније задужбине управо на Косову и Метохији. Како су године пролазиле и тај аргумент водеће светске силе латентно, а привремене косовске власти манифестно доводе у питање, покушавајући да манастире и цркве попут Високих Дечана, Богородице Љевишке, Пећке Патријаршије, Грачанице, Бањске прикажу као ремек-дела такознаве *византијско-албанолошке*

школе, описујући их као *косовско*, а не српско културно наслеђе. Реч је новом виду медијске манипулације и *линије борбе* за српску дипломатију у институцијама попут УНЕСКО-а и УН-а, коју Срби изнова почињу са незавидне стартне позиције. Друштвени сукоб између Срба и Албанаца „резултирао је стварањем 'паралелног' косовског друштва, чија је суштина етнички сукоб зарад контролисања територије, а и циљу (некад) стварања, односно (од 17. фебруара 2008. године) одржања заокружене националне државе".[29] Како су Срби (пре)дуго веровали да никоме ништа и не треба да објашњавају, у свакодневној борби против *њих/других/ вековних непријатеља* само су учвршћивали негативне стереотипе које су западни новинари вешто користили *пакујући* вести о Србима-лошим момцима. У последње време појављују се, међутим, медијске куће попут *Russia Today* које Србе са Косова и Метохије описују искључиво као жртве западних интереса у том делу Балкана. Утицај те медијске куће на аудиторијум, међутим, веома је ограничен у поређењу са претходно анализираним медијима. Појављују се и документарни филмови који говоре о страдању Срба на Косову и Метохији[30], такође тешко доступни широком аудиторијуму земаља Запада. *Осуђени* на борбу против Албанаца и међународних организација попут EULEX-а на терену и Запада у медијима, Срби са севера Косова и Метохије све мање схватају речи право, правда, слобода, достојанство. Од њих, међутим, не одустају, иако у таквој борби све остале животне активности својствене људима из мирнодопских делова српског друштва имају секундарни значај. Упоређујући свој незавидан положај са жариштима у Европској унији на која су званичници тих земаља веома осетљиви (Баскија, Каталонија, Корзика, Северна Ирска, Кипар, Белгија – Фламанци и Лапонци), Срби са севера Косова и Метохије увиђају са каквом пажњом западни званичници негативно портретишу оне који су у њиховој *немилости*, не помињући при том своја нерешена питања. Од своје борбе ти *лоши момци* ипак не одустају, иако је реч о борби која већ (пре)дуго траје. Неопходно је, међутим, да борбу воде на неколико *фронтова*, међу којима су и медији. И то у нади да борба није завршена.

29) Ивана Аритоновић, „Неки узроци и последице друштвених сукоба на Косову и Метохији", *Баштина,* св. 28/2010, 342.

30) Видети примера ради: „Тежина ланаца" (режија Борис Малагурски).

Tatjana S. Lazarevic, Ivana M. Aritonovic

WESTERN MASS MEDIA EPISODIC AND THEMATIC FRAMES OF NORTH KOSOVO SERBS AS *BAD GUYS*

Summary

The study emphasises and analyses contemporary age weapons – media frames. It exemplifies information packing & interpretation by leading western mainstream media about Kosovo and Metohija. The framing phenomenon has stirred significant attention with a colossal influence of mass media and their real time effect. How will events be interpreted in public depends to a great extent on the framed messages. Frames are consistent parts of messages on their way to receivers. While decoding and interpreting messages, people often lack time to think much. Therefore, frames help them to process information in a relatively fast and easy way. Apart from mass media's technical superiority to transfer information within seconds to a mass number of receivers, framing is their most powerful weapons over the influence on public opinion.

This study analyses specific episodic and thematic frames while illustrates negative portraying of North Kosovo Serbs in western media, during the 12-year-long international presence in Kosovo. The aim of this study is to inspire domestic academic community onto further researches of framing as the influential mass media tool over the Serbian society, as well.

Key words: framing, episodic frames, thematic frames, North Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohia.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритоновић, Ивана, „Неки узроци и последице друштвених сукоба на Косову и Метохији“, *Баштина,* св. 28/2010, стр. 321–343.
- Бакић, Јово, „Писање стране штампе о распаду Југославије и рату вођеном на њеном тлу (јануар 1991 – март 1992)“, *Социологија*, 1997/3, стр. 401-423.
- Бакић, Јово, „Да ли је западна јавност у Србима препознала непријатеља – Анализа садржаја Танјуг прес црвених билтена, јануар 1991 – децембар 1993“, *Социолошки преглед,* вол. 32/1, 1998, стр. 3-29.
- Бакић, Јово, „Стереотипи о Србима у јавностима појединих западних нација“, *Нова српска политичка мисао,* вол. 6/1-2, 1999, стр. 27-55.

- Bahador, Babak*, The CNN Effect in Action: How the News Media Pushed the West Toward War in Kosovo*, Palgrave Macmillan, First Edition, 2007.
- Chomsky, Noam: *A new Generation Draws Line, Kosovo, East Timor and the Standards of the West*, Verso*,* 2000.
- Chong, Dennis, „Framing Theory", Paper presented at the Annual Meeting of the International Society of Political Psychology, Portland, Oregon, 2007.
- February 4, 2000 Web posted at: 3:52 p.m. EST (2052 GMT) „Anger on a bridge in Kosovo", http://archives.cnn.com/2000/WORLD/europe/02/04/kosovo.violence.01/index.html
- February 21, 2008, „Serbs Continue to Push for Control of Northern Kosovo" http://www.nytimes.com/2008/02/21/world/europe/21kosovo.html?scp=54&sq=mitrovica&st=nyt
- Fisher, Roger, William, Ury: *Getting to Yes*, Penguin Books.
- Friday, 25 February, 2000, 17:41 GMT „Mitrovica residents 'at each other's throats'" http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/656783.stm
- Гаћиновић, Радослав, „Политичка пропаганда – ефикасно оружје у савременом рату", *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, год. 18, вол. 32, стр. 149-168.
- Glenny, Misha, *The Fall of Yugoslavia*, Penguin Books, 1996.
- Gregory, Anne, *Planning and Managing Public Relations Campaigns*, Kogan Page, Second Edition, 2000.
- Hallahan, Kirk, „Seven Models of Framing, Implications for Public Relations", *Journal of Public Relations Research*, 11 (3), 205-242, 1999, Lawrence Erlbaum Associates*, Inc*.
- Хондус, Патрик , „Могу ли Срби и Албанци живети заједно?", *Безбедност западног Балкана*, Београд, 2007, стр. 4–13.
- Iyengar, Shanto, *Is Anyone Responsible: How Television Frames Political News*, The University of Chicago Press, 1991.
- Jackson, Robert & Sorensen, Georg: *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*, Oxford, Third Edition, 2007.
- Juda, Tim: *Kosovo, War and Revenge*, Yale Nota Bene*,* Second edition, 2002.
- June 9, 1999, „Crisis In the Balkans: The Prize; Issue of Who Controls Kosovo's Rich Mines", http://www.nytimes.com/1999/06/02/world/crisis-in-the-balkans-the-prize-issue-of-who-controls-kosovo-s-rich-mines.html?scp=159&sq=mitrovica&st=nyt
- June 28 1999, World: „Europe Eyewitness: A Mitrovica Homecoming", http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/380577.stm
- July 3, 2000, „UN Official Warns Of Losing The Peace In Kosovo", http://www.nytimes.com/2000/07/03/world/un-official-warns-of-losing-the-peace-in-kosovo.html?scp=97&sq=mitrovica&st=nyt

- Kahneman, D., & Tversky, A.: *Prospect theory: An analysis of decisions under risk*, 1979.
- Kitchen, J. Philip, T: *Public Relations*, *Principles and Practice*, London, Boston, International Thomson Business Press, 1997.
- Lichtenberg, Judith, *Democracy and Mass Media – a collection of Essays*, Cambridge University Press*,* 1995.
- Lippmann, Walter, *The Phantom Public*, Library of Conservative Thought.
- March 18, 2008, „Kosovar Serbs Clash With Police“, http://www.nytimes.com/2008/03/18/world/europe/18kosovo.html?scp=6&sq=mitrovica&st=nyt
- March 25, 2008, „Serbia Formally Proposes Ethnic Partition of Kosovo“, http://www.nytimes.com/2008/03/25/world/europe/25kosovo.html?scp=51&sq=mitrovica&st=nyt
- Miller P. Frederic, Vandome F. Agnes, McBrewster John, *Framing (social sciences)*, Alphascript Publishing*,* 2009.
- November 14 1999, „Fears Grow Over the Facto Partition of Kosovo“, http://www.nytimes.com/1999/11/14/world/fears-grow-over-the-de-facto-partition-of-kosovo.html?scp=20&sq=mitrovica&st=nyt
- NOW – *Conflict Programme Line*, *Framing Conflict in Society*,
- edited by Schaffner F. Brian, Sellers J Patrick, *Winning With Words, the Origins and Impact of Political Framing*, Routledge, 2010.
- Saturday, 20 March, 2004, 03:58 GMT, „UK soldiers ready for Mitrovica“, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3552149.stm
- Shanto, Iyengar: *Is Anyone Responsible: How Television Frames Political* News, The University of Chicago Press, 1991.
- Simmel, Georg, „The Sociology of Conflict“*, The American Journal of Sociology*, Vol. 9, No. 4/1904, стр. 490-525.
- Theaker, Alison: *The Public Relations Handbook*, Routledge, Second edition, 2004.
- *Универзална Декларација о правима човека*, http://www.poverenik.rs/index.php/yu/doc/medjunarodni-dokumenti-/146-eaa-eaaja-o-aa.html
- http://www.nytimes.com/2000/02/03/world/2-killed-as-rocket-hits-a-unbus-for-serbs-in-kosovo.html?scp=111&sq=mitrovica&st=nyt
- http://www.guardian.co.uk/world/2000/feb/27/balkans
- Wilcox, L. Dennis & Cameron, T. Glen, *Public Relations, Strategies and Tactics*, Pearson*,* Eighth Edition, 2006.
- Џенкинс, Ричард, *Етницитет у новом кључу,* Библиотеха XX век, Београд, 2001.
- Шљукић, Срђан, „Значај нације и национализма у савременом свету“, *Социолошки годишњак,* Пале, стр. 245–260, 2008.
- Шљукић, Срђан, „Културни ресурси и сукоб: Косово између историје и морала“*,* у *Митови национализма и демократија*, Графомаркетинг, Нови Сад, 2009, стр. 119–152.

• Шутовић, Милојица, „Антиномије ‘паралелног’ косовског друштва“, *Социологија*, вол. XLIX, бр. 1/2007, Београд, стр. 65–88.

Овај рад је примљен 11. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
324:338.2(497.11)"2012"

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 339-362.

Владан Станковић[*]
Институт за политичке студије Београд

ИЗБОРИ 2012. И ПОЛИТИКА РАЗВОЈНЕ ЕКОНОМИЈЕ[**]

Сажетак

Овај рад се позабавио размерама деструкције погрешно постављеног модела развоја. Ради се заправо о безконцепцијском стању развоја или стихијском развоју (нео)либералне економије. У таквом моделу развој је тек последица: низ стицаја прираста, коме тек доприноси успешно пословање предузетника и обртника на тржишту. Овакав модел развоја је идеалнотипски, могућ али тек посредан, и у конкретном случају често недостижан. Ако узмемо у обзир и окружење у коме живимо – сасвим слободно, немогућ! Удар на животни стандард, беда и немаштина, међутим, траже решења за горуће свакодневне проблеме: запошљавања, лечења, социјалне заштите, стамбене и демографске политике... Понуђена решења која нам се нуде: да чекамо да нам политичари прибаве стране директне инвестиције, или да сами правимо у својим пребивалиштима мале производне погоне делују гротескно. У тим идејама и тим политичким порукама не видимо само покушај манипулације неспособних политичара, него и сву немоћ да се ишта промени, и што је најгоре сурови покушај да се некако неиздрживо стање очува. И заиста коме све смета један посве нови приступ економисања који би зарад развоја морао да мења све: од редистрибуције политичких моћи до својинских односа у нашем друштву? Аутор је у овом раду применио читав спектар социолошких, економских, политиколо-

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

шких и правних метода, а конкретан циљ истраживања усмерио на изналажење мера развојне политике које би једно друштво у транзицији усмерило према: економском расту, институционалној трансформацији, јачању институција, подизању националне привреде, демографском расту...

Кључне речи: развој, развојни капацитети, институције, политика, економија, друштво

(Овај научни рад последица је дугогодишњих истраживања аутора у области утицаја различитих концепција развоја друштва на показатеље друштвеног развоја. Важност рада исказује се у давању битних доприноса јачању демократских и националних капацитета земље подстицањем свеопштег привредног развоја Србије те указивањем на недостатке тренутних концепција развоја, и нуђење оних предлога мера које би за циљ имале ојачавање развојних потенцијала земље. Свеопште јачање развојних капацитета друштва у директној је вези са јачањем и демократских и националних институција, те је ова тема од велике важности и за Пројекат на коме се истраживање спроводи. У својој основној хипотези аутор предпоставља економске и развојне чиниоце културолошким, као основним мотивационим импулсима друштвене покретљивости,[1)] који тек кумулацијом активности (синергијом) могу да доводу до: друштвеног раста, повећања животног стандарда и бољег квалитета живота.[2)])

1) О значају и улози мотивације на друштвену покретљивост пише и наш истакнути социолог развоја Љубиша Митровић. Тако нпр: "Дакле, друштва нису пуки или волунтаристички производ, већ резултат узајамног деловања (акције) људи наспрам природе и међусобно." (Љубиша Митровић, "Теоријске контраверзе о односу традиције и модернизације у савременој социолошкој литератури и њихово место у стратегијама развоја постсоцијалистичких друштава и идентитарној култури балканских народа", Зборник радова – *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја у транзицији*, Филозофски факултет, Ниш, 2011, стр. 8)

2) Тако нпр. професор Слободан Комазец готово да изједначава економски и друштвени развој тврдећи да је "ekonomski razvoj u osnovi višedimenzionalan proces, što zahteva u ekonomskoj analizi uzimanje u obzir i društvenih, ekonomskih, socijalnih, strukturnih i drugih promena u određenom vremenskom intervalu, i to kompleksno u njihovom uzajamnom delovanju." (Slobodan Komazec, Žarko Ristić: *Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja*, Viša poslovna škola, Beograd, 2000, str. 127)

СТИХИЈСКИ КОНЦЕПТ ПОЛИТИКЕ РАЗВОЈА – (НЕО)ЛИБЕРАЛИЗАМ

Неолиберални концепт политике друштвеног и економског развоја своју суштину проналази у слободарској идеологији: аутономије приватности, из које су (нешто касније) настали основни постулати политичког либерализма: неприкосновеност приватног облика својине, слободна иницијатива (у привреди и друштву) и правна једнакост свих. Из формалне једнакости касније је произашло политичко представништво (најпре само пореских обвезника, а из аутономије приватности заштита људских и још касније мањинских права (без настојања да се као цивилизацијска тековина уврсте и тзв. *социјална права*).[3] Политички либерализам тако је требао да представља општи онтолошки, епистемолошки и политички оквир модерног доба, а у односима друштвене моћи показао се као идеологија буржоазије, теоријско оправдање обртника и плутократа да на основу имовинске (пре)моћи и монетарне обртне манипулације новчаним ресурсима (често и без покрића) узурпирају право на доношење политичких одлука како би друштвени развој усмерили према својим класним интересима.

Када је о економском либерализму реч онда се он своди на поставке класичара Рикарда и Смита. За Адама Смита суштина свег живог и неживог лежи у слободи, а она се у друштву остварује кроз слободу привређивања или предузимања таквих лукративних активности које су ван било каквог домашаја државних пипака.[4] Инсистира се на слободи приватне иницијативе, те се од сваког појединца очекује да своју личност саобрази са улогом предузетника.[5] Смит се тако ослања на тезу о минималној држави – држави услужном сервису – а било каква развојна политика не би постојала ван стихијског процвата појединачних економија предузетника-на-тржишту. Развој се овде одиграва спонтано, стихијски

3) Milan Matić, *Liberalizam, populizam i demokratija*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 35: "Poštovanje prava manjina od većine, saglasnost i ugovorno (slobodno, dobrovoljno) izražavanje volja i zasnivanje uzajamnih prava i obaveza, reprezentacija i konstitucionalizam, pravna i politička jednakost..."

4) Branislav Šoškić, "Adam Smit", *Iz istorije građanske ekonomske misli*: 7-44, Ciklus predavanja, Beograd, 1955, str. 8. "... ekonomska sloboda, najširа u svim pravcima, sloboda lične inicijative, bez ikakvog mešanja sa strane, bez ikakvog regulisanja ekonomskog života."

5) Саображење са улогом предузетника има и своје метафизичко, религијско оправдање које проналазимо у библијском предању протестантског старозаветног ревизионизма о коме је писао још Макс Вебер. (Тако нпр: Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, str. 48-50)

и кумулативно... У складу са класичном економском школом Давид Рикардо је оштар противник не само државног интервенционизма у сфери привређивања, већ и било каквих државних монопола, па у тржишту види регулатора за уклањање мање продуктивних, неодлучних и неспособних.[6] Тако је успостављена теорија социјалног дарвинизма или *предаторска економија* према којој јачи гутају слабије, а сви се заједно до краја живота боре за преживљавање.[7] «Екстремна концентрација финансијске моћи, дерегулисана тржишта и апсолутна владавина новца јесте то што одликује ултралиберализам.»[8]

Савремена верзија либерализма, и његова економска појавна форма – неолиберализам, базиран је на основним постулатима *Чикашке школе* која је фундирала неколико основних праваца политика развоја: минимална држава и дерегулација кроз дисперзију политичке моћи, тржиште и слобода предузимања, економски (и развојно) пасивна држава којој је наметнута функција кишобрана економократије и монетарократије, рестриктивна пореска политика, таксативна социјална заштита без социјалне политике (обухвата само најужи слој убогих и пословно неспособних), рестриктивна монетарна политика...[9] Нешто касније унификован је образац развоја неразвијених и земаља у развоју. Земље које траже средства од Међународног монетарног фонда и Светске банке (по нешто повољнијим кредитним траншама од кредита комерцијалних банака), у том случају морају се обавезати на примену тзв. *Вашингтонског консезуса* који у начелу предвиђа следеће политичко-економске акције у циљу развоја: стабилизација, приватизација, либерализација.[10] У пракси то изгледа тако што се најпре домаћа валута *стабилизује* рестриктивном монетарном политиком

6) David Ricardo, John Ramsay McCulloch: *The works of David Ricardo – with a notice of the life and writings of the author*, Murray, 1871, p. 150.

7) Тако нпр у: Ellen Frankel Paul, *Liberalism and the economic order*, vol.10, Cambridge University Press, New York, 1993, p. 86-87.

8) Slobodan Komazec: *Izgubljene bitke stabilizacije i razvoja na pogrešnoj strategiji*, Beograd, 2008, str. 165.

9) Miomir Jakšić, Bojan Dimitrijević, Nikola Fabris, Aleksandra Praščević: *Savremena makroekonomska misao*, Čigoja, Beograd, 2001, str. 53.

10) Десет основних ставова *Вашингтонског консензуса* су: 1. Дефицит буџета не сме да буде велики; 2. Приоритети у државним расходима треба да иду на сфере са већим ефектима; 3. Потребно је ширити пореску основицу; 4. Финансијска либерализација путем тржишних каматних стопа; 5. Јединствени девизни курс; 6. Либерализација трговине; 7. Директне иностране инвестиције; 8. Приватизација; 9. Дерегулација; 10. Право власништва; (Ово и у: Јован Душанић, *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007, стр. 34-35)

(ниска инфлација и недостатак домаћег новца на тржишту); потом се спроводи *насилна приватизација* где долази до радикалне промене својинских односа до отуђења имовине из домаћих извора у стране руке; и коначно се *либерализује* тржиште тако што се укидају царине на увоз иностране робе. У следећим практичним фазама следи: *дерегулација* (умишљајно повлачење правне регулативе из привредних и финансијских токова), потом *либерализација цена* увођењем тржишних цена које диктира глобална економија чиме долази до повећања цена основних потрошачких деривата (хране, лекова, енергената, станарина, одеће и обуће, школских помагала...), и коначно у завршној етапи се врши тзв. *монетарни удар* чиме се обезвређује домаћа валута. Зараде тада постају бесмислено мале, а куповна моћ становништва је сведена на економску беду. Тако *Вашингтонска сагласност* постаје јако средство глобализовања и слабљења па чак и нестанка националних економија, али и начин брзе промене својинских односа и претварања друштвених слојева у тешко проходне класе.[11)]

Када је реч о «домаћим неолибералима» ваља истаћи да су њихова учења базирана на поприлично анахроној рецептури критике давно превазиђеног посткејнијанизма (критика монопола, државне интервенције, јавне потрошње...).[12)] Домаћи (нео)либерални економисти целој доктрини дају идеолошки дискурс залагањем за докидањем остатка остатака социјализма. Они чак иду толико далеко да траже измену вредносних антиципација народа у коме живе.[13)] У

11) Ево шта о последицама деловања ММФ на националну привреду каже Зоран Грубишић: "ММФ је тај који, путем политике условљавања земаља у развоју намеће либерализацију тржишта капитала, која затим треба да омогући лак и неометан улазак великих транснационалних компанија на тржишта неразвијених земаља." (Вишња Станчић, Зоран Грубишић: "Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а", *Политичка ревија*, 4/2011:259-276, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 262)

12) Искривљена тумачења посткејнзијанизма према коме су за све криви монополи који су сада од државних постали приватни, те да би "деконцентрација власништва привредних система" (ваљда привредних субјеката!, прим В.С) решила све бриге транзиционог друштва у Србији видљива је у радовима (нео)либерала из групације *Каталаксија*. Они и даље непоколебљиво верују да је развој могућ тек посредно и стихијски управо преко деконцетрисаног мноштва предузетника, без узимања у обзир било каквих ванекономско-инжењерских детерминизама који нам указују на особености културног круга у коме живимо и непредузетнички карактер овдашње популације. (Видети у: Александар Новаковић, Андреј Станимировић, "Српска држава благостања у вртлогу неуспешне транзиције", *Политичка ревија*, 4/2011: 133-153, Институт за политичке студије, Београд, 2011)

13) Ево шта о томе каже неолиберални гуру проф. Љубомир Маџар: "Брига о човеку... је супротно филозофији за коју се верује да влада Западом, међу чије основне постулате спада и то да појединци самостално трагају за сопственом срећом, а задатак је власти и државе да осигурају услове у којима их у тој индивидуалној потрази за срећом нико

свом политичком прилазу макроекономском управљању догматски се држе следећих начела:

- бесомучно залагање за *тоталну приватизацију* чак и тзв. стратешких јавних предузећа (НИС, ЈАТ, ТЕЛЕКОМ и сл);[14)]
- *економија понуде на место економије тражње* стимулисањем оних који поседују капитал. Капитал је постао све: њему се угађа, прихватају се све форме капитала, форсира се шпекулативни капитал и сл. Рекло би се никада више приче о привлачењу капитала, а никада мање капитала. "Држава благостања постаје држава предузетника".[15)]
- *минимално мешање државе у производне токове* под утицајем неокласичне школе рационалних очекивања у којој се макроекономско управљање преводи у микроекономску перспективу тзв. *стварања амбијента за инвестирање*.[16)]
- *деиндустријализација земље* кроз процес претакања капитала масовном и некритичком приватизацијом друштвено-државне својине радника у приватну својину власника капитала, и кроз заснивање малих и средњих предузећа.[17)] Производња новостворених вредности постаје нешто еластичнија и адаптивнија, али значајно опада, јер мала и средња предузећа нису у стању ни да се примакну-ту обиму ранијег индустријског раста.[18)]

неће ометати." (Љубомир Маџар: *Искушења економске политике у Србији*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 207)

14) Тако један од најрадикалнијих заговорника тржишног фундаментализма, професор на Економском факултету у Београду, Даница Поповић каже: "И ништа се неће променити, све док ЕПС, НИС, ЈАТ и сви остали остану у државној својини, све ће остати исто." (Даница Поповић, *Економија здравог разума*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 73) "(...) кључ свих проблема српске привреде лежи у још не дирнутом сектору великих друштвених и јавних предузећа и да је без радикалног реза у тој области Србија осуђена на велику и растућу незапосленост и безнађе." (*Ibidem*, стр. 99)

15) "Država i krupni kapital se integrišu, odnosno interesno povezuju." (Slobodan Komazec, *Neoliberalizam, privatizacija i finansijski kapital*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, str. 458) "Država osigurava krupnom kapitalu tržišta, odgovarajuću makroekonomsku politiku, olakšice, preferencije, sigurnost ulaganja i dr. dok kapital osigurava državnoj administraciji visoke javne prihode, izmenu strukture rashoda i stalni budžetski deficit." (*Ibidem*, str. 458-petit)

16) Било каква државна интервенција овде је унапред-задато забрањена, јер може да наруши баланс на микроекономском нивоу привредноинтересног са-одношења. (Preston Miller, *The Rational expectations revolution – readings from the front line*, MIT Press, 1994, p. 41)

17) Ваља истаћи да: "Sa aspekta ekonomske efikasnosti strano ulaganje se analizira kroz smanjenje troškova proizvodnju angažovanjem jeftine radne snage. I naša zemlja, poput većine zemalja u tranziciji, ima relativno obučenu i kvalifikovanu radnu snagu sa apsolutno niskom nadnicom. To je čini veoma primamljivom za strana ulaganja,.." (Nenad Avramović: *Strana direktna ulagnja i tranzicija*, Zadužbina Anderejević, Beograd, 2006, str. 77)

18) И не само то. Средња, а нарочито "mala preduzeća imaju nedovoljne resurse i potencijale da na duži rok izdrže nestabilnost sve konkurentnijeg tržišta." (Dragan Radović, Živorad

– свеопште присуство *критике* државних *монопола*, уз уздржанију критику комерцијалних монопола приватних предузећа.[19)]
– под изговором конкурентности јавни сектор се преводи на комерцијално-предузетнички сектор увођењем тзв. *услужних сервиса грађана*. Долази до масовног отпуштања радника, а квалитет услуга опада.[20)]

СТУДИЈА СЛУЧАЈА ИЛИ У ЧЕМУ СЕ СВЕ ОГЛЕДА ДЕСТРУКЦИЈА ПОЛИТИКЕ СТИХИЈСКОГ РАЗВОЈА (НЕО)ЛИБЕРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ?

Примена *шок-терапије*, основних начела неокласичара (монетариста и школе рационалних очекивања) и дословно поступање сходно упутствима Вашингтонског консензуса доводи до следећег сценарија:

1. Најпре се спроводи приватизација или превођење власништва.[21)] Она изазива одлив капитала. Гасе се предузећа; затварају фабрике; отпуштају или пензионишу раднице.

2. По опробаном сценарију уклања се домаћи банкарски сектор.[22)] С почетка се форсира јавна потрошња стамбеним и потрошачким кредитима обезбеђеним јаком валутном клаузулом.

3. Производња замире. Нема новостворених вредности на тржишту. Роба (реална, финансијска, па чак и најамна) се увози. Пензиони фонд због прилива пензионера пуца. Терет пензионог фонда тада пада на буџет.

Milić, Branka Radović: "Kriza ekonomije malog preduzeća i strategije oporavka", *Međunarodna naučna konferencija – MENAGMENT 2010*, Kruševac, 2010, str. 460)

19) Тако нпр. (нео)либерал Мирослав Прокопијевић оптужује: "Država je pod uticajem interesnih grupa znatno proširila svoje nadležnosti, a proširenje se ogleda u direktnom učešću države na tržištu (državno vlasništvo), nepotrebnoj monopolizaciji mnogih roba i usluga (distribuciji struje, pošta, telekomunikacije, obrazovanje), nizu subvencija (stanovanje, ishrana siromašnijih, subvencije farmerima, kamiondžijama), nepotrebnih regulacija (lekari i medicinske usluge). Takvim intervencijama država preuzima poslove koje privatne firme mogu da obavljaju znatno efikasnije." (Miroslav Prokopijević, *Konstitucionalna ekonomija*, €-Press, Beograd, 2000, str. 312)

20) Slobodan Komazec: *Neoliberalizam, privatizacija i finansijski kapital*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, str. 459.

21) Спроводи се тзв. *аутсајдерска приватизација*, која има за полазиште либералну идеју да је "ozdravljenje privrede moguće samo kroz priliv svežeg kapitala i putem poštovanja oštre tržišne konkurencije." (Nenad Avramović: *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Anderejević, Beograd, 2006, str. 90)

22) Јован Б. Душанић: *Бећарска економија*, Београдска пословна школа, Београд, 2008, стр.4 3. и даље

4. Буџет је пренапучен. Буџетски дефицит стромоглаво расте. Власт која је угасила производњу, која се ослања на слабашну и недовољну (нео)либералну стихијску привреду, спас тражи у новим задуживањима, како би одржала социјални мир, и намирила уставом загарантована права својих корисника.[23] Увоз је неконтролисан. Извоза нема, не толико због прецењене вредности националне валуте, колико због угашене производње. Власници капитала су покуповали фабрике буд-зашто, отпустили раднике, и препродали имовину или је преточили у грађевинско земљиште. На тај начин омогућили су продор страних роба на домаће тржиште.

5. На тржишту рада су милиони незапослених. Фабрике родитеља су погашене: родитељи су на пензијама, деца на улицама – деца и ако раде крећу се понајвише у зони сиве економије.[24] Наплата пореза је неефикасна. Не постоји легална контрола праћења токова новца.

6. Сада је друштво доведено у такву ситуацију да је производња на минимуму, а да вештачки напумпана јавна потрошња доводи до депресијације националне валуте. Долази до монетарног удара. Корисници кредита су у огромном финансијском проблему јер домаћа валута у којој примају фиксне плате нагло пада, па је све теже отплаћивати девизне рате кредита. Долази до кумулације кредитно-несолвентних платиша, па банке полако повлаче средства са домаћег тржишта.

7. Појављују се "спасиоци" који нуде решење. То су "експерти" који нуде смањење јавне потрошње. Смањење иде кроз додатна отпуштања радника, и додатну приватизацију. Сада је незапослених и неколико милиона... Буџет није у стању да сервисира основне обавезе из престација загарантованих Уставом: радикално се смањују или неисплаћују пензије, смањују се плате, продужава се радни стаж...

8. Врши се тзв. *реформа пореског система*. Порези на некретнине неиздрживо расту, долази до стрмоглавог пада цена некретнина, јер порески обвезници нису у могућности да плате порез који им намеће држава како би напунила буџет. Нагло расте лична

23) "Realni kapital preduzeća se stavlja u ruke finansijske oligrahije, a stanovništvo privremeno preko budžeta smiruje." (Slobodan Komazec: *Izgubljene bitke stabilizacije i razvoja na pogrešnoj strategiji*, Beograd, 2008, str. 54)

24) Тако нпр. у Србији "... u stvaranju BDP dominira tercijarni sektor (62,8% u 2006. godini)." (Branko Mihailović, Vesna Paraušić, Zoran Simonović: *Analiza faktora poslovnog ambijenta Srbije u završnoj fazi ekonomske tranzicije*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007, str. 51)

задуженост становништва, чак и оних који се никада нису задуживали. Читавом становништву се намећу ланци дужничког ропства.

9. Истовремено, квалитет живота нагло пада. Настају социјални немири и хаос на улицама. Тражи се оставка владе. Решења као да нема. Намеће се технократска власт иностране банкарократије. Земљом се сада потпуно диригује споља.

У читавој овој причи, ваља то истаћи, заједно у спрези делују: домаћи капиталисти (тзв. *тајкуни*) и инострани банкарски шпекуланти, политичари на власти (уз саучесништво и оних у опозицији), неолиберална интелигенција, и страни политички и економски центри моћи, који заправо диригују читавим сценаријем. У послу непосредно учествују политичари из политичких странака који у партократском политичком миљеу нису ништа друго до агенти утицаја који као своје подизвођаче ангажују домаће "економске стручњаке". У том страначком поступку врши се препакивање (нео)либералних "експерата" из једне странке у другу. Када се једни исцрпе, и када их се мњење засити, пристижу нови, одморни резервни играчи са клупе, који настављају да носе штафету у маратону наметнуте стихијске економије. Стиче се утисак да ти тзв. "стручњаци" могу бити све од интернационалиста до екстремних националиста – оно у шта не смеју да дирају јесте фетиш (нео)либералне економије и приватног власништва обртника и плутократа.[25] Отуда и не чуди што економски програми свих најважнијих политичких странака у Србији личе као јаје јајету. Немогуће је да је баш толика безидејност страначких вођстава! Шта је по среди?

ИМА ЛИ НАДЕ? – ПОЛИТИКА РАЗВОЈНЕ ЕКОНОМИЈЕ

У старту ваља истаћи да последња фаза погубног дејства неолиберале економије може још увек да буде заустављена. Насупрот кумулативном приступу малих прираста у политици стихијског развоја базиранаог на (нео)либералним начелима: приватизација, дерегулација, деетатизација, тржишни фундаментализам.., јавља се политика убрзаног и фокусираног везаног развоја која се ис-

25) Неки либерални мислиоци мишљења су да између либерализма и неолиберализма нема никаквих додирних тачака, и да су чак супростављени. Тако за јастреба либерализма Данијела Цвјетичанина: "Либерални модел нема веза са неолибералним, то је у ствари супротност..." (Милош Обрадовић, "Расправа о неолиберализму", *Печат*, *http://www.pecat.co.rs/2012/03/rasprava-o-neoliberalizmu/*) Цвјетичанин иде толико далеко да оптужује Вашингтонски споразум да је искривио једну тако племениту идеју као што је економски либерализам неометане воље плутократских поступака (тзв. "језик новца").

пољава кроз политику развојне економије, где су сви политички, економски и правни капацитети једне земље усмерени само и искључиво ка једном циљу – убрзаном економском расту и пуном друштвеном развоју.[26)] Мере које стоје пред примењивачима овог модела, у том случају, су неслућених размера.[27)]

Промена развојне парадигме од модела међународног капитала (где се држава ставља у функцију финансијско-шпекулативног капитала) ка моделу развоја националних привреда отпочиње парадигматичном револуцијом у промени власничке структуре. Политика развојне економије умањује значај приватне својине у процесу деприватизације превођењем приватне својине на личну: тамо где се у истој личности стичу радник и власник нема приватне својине. Наместо капитала који је отуђен од рада уводи се социјална функција рада, спајају се рад и капитал, а привредна микроћелија организована је кроз предузеће где радник постаје (су)власник производње у акционарски конципираној подели економско-управљачке моћи (тзв. *партиципативна подела иметка*).[28)] Радници се мотивишу ка остваривању производног вишка како би га (након намирења обавеза држави) делили међусобно. Истовремено, преиспитивање приватизације има за последицу редистрибуцију политичке и финансијске моћи. Влада проглашава *политику пуне запослености*, тако да држава преузима све развојне капацитете у своје руке како би почела са остваривањем политике пуне запослености. То подразумева мукотрпну изградњу производних ланаца формирањем привредних субјеката у различитим привредним гранама: најпре у инфраструктури, потом у пољопривреди (кооперације, менаџмент за пласман роба на инотржишта и сл), па у индустрији прераде хране, која за себе везује и тзв. лаку индустрију (хемијску и машинску). Временом лака индустрија нараста до потреба за те-

26) Slobodan Komazec, Žarko Ristić: *Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja*, Viša poslovna škola, Beograd, 2000, str. 121: "Mehanizam i odvajanje procesa ekonomskog rasta na današnjem stepenu razvoja kapitalizma ne može se odvijati pod isključivim delovanjem automatizma tržišta."

27) "Значајну улогу држава мора да има, не само у стварању институционалне инфраструктуре неопходне за ефикасно функционисање тржишне привреде, него и у директном покретању, убразавању и усмеравању привредног развоја,.. (...) Степен уплитања државе у економски живот поједине земље зависи од нивоа њене привредне неразвијености." (Јован Б. Душанић: *Бећарска економија*, Београдска пословна школа, Београд, 2008, стр. 56)

28) Slobodan Komazec: *Neoliberalizam, privatizacija i finansijski kapital*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, str. 487: "Koncepciju izgradnje novog sistema treba bazirati na navedenom interesu zaposlenih za kapital i razvoj (budućnost firme), kao i za svoj lični dohodak. Upravljačka razvojna i kontrolna funkcija se konačno spajaju u jednom kolektivu. To je individualno-kolektivna svojina zaposlenih u preduzeću."

шком, војнонаменском и енергетском. Планско подизање привреде подразумева израду и реализацију планских развојних пројеката произашлих из сарадње привреде са научним институтима свих научних струка.[29] Држава свакако у и овом моделу подржава развој малих и средњих предузећа, али је то тек један од сегмената развоја.[30] Он остаје препуштен тржишту и приватној иницијативи. Приватна иницијатива је стваралачка а не шпекулативна. Домаћи банкарски сектор окренут је у потпуности развоју. Враћа се социјална функција рада кроз повратак хуманом капиталу који укључује: планску стамбену политику, демографску експанзију, безплатно школовање (уз могућност јавно-приватног партнерства), безплатни и добро уређени здравствени систем (уз могућност приватне иницијативе), значајна планска улагања у културу, подстицање духовног (научног и уметничког) стваралаштва и сл...

У институционалном смислу политика развојне економије предпоставља усмеравање свих институционалних потенцијала једне државе ка развоју. Ако се класична подела власти стави по страну (законодавна, извршна и судска власт), одмах испод ње се држава и друштво организују према развојним потребама. То подразумева формирање: 1. *Развојне банке*; 2. *Развојног института*; 3. *Факултета за развој*; 4. *Банке кадрова*, и 5. *Дирекције за борбу против корупције и привредног криминала* (као и др. могуће установе које би биле директно предпостављене Влади). Увезана са Централном банком, Развојна банка је финансијско средиште развоја, Развојни институт је "мозак развоја", Факултет за развој регрутује будуће кадрове у Банку кадрова (планере, менаџере и сл) и оне најелитније у Институт за развој, а Дирекција за борбу против корупције и привредног криминала омогућава искорењење свега што је стихија необузданог тржишта и дерегулације донела са собом. Други слој би сачињавали: *Завод за праћење токова новца* и *пословне банке*, а трећи *привредни субјекти* (и *становништво*). Овај модел показао се као врло ефикасан у многим земљама у развоју, и те је економије са дна развојне лествице подигао на сам врх. Направљен је модел усмереног, окретног и адаптивног (народног)

29) "Jedan novi sindrom, tzv. *menadžersko-agencijski*... ne može biti adekvatno rešenje za složene izazove strateškog mišljenja , istraživanja i upravljanja u 21. veku." (Miodrag Vujošević, "Tranzicija i uticaj na održivi razvoj", *Moral i ekonomija*: 288-303, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008, str. 299)

30) "Tržišni faktori i konjuktura na svetskom tržištu, odnosno korišćenje inostranog kapitala, mogu pomoći i ubrzati tempo ekonomskog rasta, ali nisu osnovni faktori trajnog dugoročnog rasta, i ne mogu održati taj rast stalnim." (Slobodan Komazec, Žarko Ristić: *Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja*, Viša poslovna škola, Beograd, 2000, str. 126)

капитализма, који за последицу има развој националних привреда и остваривање економских и социјалних права појединаца, а не фиктивну слободу грађанина, државу капитала, и класно сегрегисано, непроходно, друштво приватних поседника и плутократске олигархије.

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА У ПРОГРАМИМА И ПРАКСИ ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА У СРБИЈИ

Након студије случаја, сада ћемо приступити анализи садржаја политичких програма шест најважнијих политичких групација у Србији, те изјавама неких од вођа политичких странака у кампањи која тренутно траје (а која је отпочела 12. марта 2012. године). Циљ овог дела истраживања је да укаже на унисоност програма и изјава, и да постави питање: зашто је то тако?

Економска политика и програми политичких странака у Србији

Тренутно доминантна политичка странка у владајућој коалицији, Демократска странка (ДС), не износи детаљан програм економске политике. На основу прокламованих начела у документу који је насловила са: *Програм Демократске странке*[31] (који је покушала да операционализује и кроз стратегију *СРБИЈА 2020 – Концепт развоја Републике Србије до 2020. године*), Демократска странка износи залагање «за све видове подстицања малих и средњих предузећа, породичног бизниса и локалне привреде.» Ова странка будућност Србије види у «новој економији, која почива на сектору услуга, информатичких технологија и знања.»[32] Истовремено лако је уочљив необично рестриктиван социјални програм неолибералног типа који социјалну политику своди на: «пре свега права на исте шансе и равноправне услове за задовољавање интереса.»[33] Рестриктивност је лако уочљива и по томе што се солидарност схвата као помоћ слабима и немоћнима; људима који су затечени околностима и појединачним несрећама доведени у положај «да имају слабије шансе за постизање успеха у животу.»[34] Занимљиво је да Демократска странка на више места истиче по-

31) *http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf*

32) *Програм Демократске странке*, стр. 17.

33) Ibidem, стр. 10.

34) *Ibidem*

требу за приватизацијом јавних предузећа, као један од основних предуслова «здраве конкуренције».[35)]

Када је реч о њеном највећем ривалу Српској напредној странци (СНС), и ту је уочљива орјентисаност на мала и средња предузећа и ослањање на стране директне инвестиције. У тзв, *Белој књизи* из октобра 2011. године[36)] наводе се, најпре, државне мере које су, само посредног карактера – у сврху стварања подстицајног амбијента за: коришћење снажних подстицајних мера «за јачање извозног сектора као кључног привредног сектора»,[37)] подстицање развоја предузетништва,[38)] проширивање листе «подстицајних мера које ће имати директан утицај на раст запослености, страних и домаћих инвестиција, домаће штедње»,[39)] стварање «услова за убрзану реиндустријализацију српске привреде»...[40)] Опредељење СНС за дефанзивну политику развоја видљив је и у следећем исказу: «Кључни елемент за развој српске економије јесте стварање повољног амбијента за привлачење инвестиција у секторе производње и извоза, и подизање конкурентности приоритетних сектора.[41)] (...) СНС ће створити стабилан пословни амбијент, који у исто време мора бити стимулативан за све економске учеснике.»[42)] СНС у *Белој књизи* истиче и ово: «Сектор малих и средњих предузећа је најзначајнији фактор у спровођењу привредних реформи. Носилац је иновативности и покретачка снага ревитализације, трансформације и развоја пословне активности привреде. СНС ће се руководити основном инструкцијом ЕУ *Прво мисли о малима*.»[43)]

И политички манифест Социјалистичке партије Србије (СПС)[44)] битно одудара од предходних приступа економској поли-

35) Тако нпр: "Држава треба да контролише квалитет услуга, а не да има монопол на јавни сервис." (Ibidem, стр. 9)

36) *http://sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf*

37) Српска напредна странка, *Бела књига*, стр. 19.

38) *Ibidem*

39) *Ibidem*, стр. 22.

40) *Ibidem*, стр. 25-26.

41) Ретко ко, чак и у нашој научној литератури, истиче слабости политике привлачења страних директних инвестиција (SDI). Тако мало ко упозорава да власници SDI, истина, запошљавају становништво и плаћају порез држави у којој послују (он је најчешће стимулативан и врло низак), али мало ко истиче и да власник капитала најчешће у готово целокупном обиму профит износи из земље. (Нешто врло мало о томе у: Dušan Banićević, Vladimir Vasić, "Strane direktne investicije (SDI) u procesu tranzicije i razvoja s posebnim osvrtom na Srbiju", *Finansije*, 1-6/2006, Beograd, 2006, str. 21)

42) Српска напредна странка, *Бела књига*, стр. 33.

43) Ibidem, стр. 27.

44) *http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf*

тици, и сада се своди тек на класичне мере социјалдемократског интервенционизма у тржишни конципираним економијама класичног типа. Тако *Програм СПС-а из 2010. године* овај приступ оправдава следећим инструментално-вредносним усмерењима: «незапослени радници имају највећу одговорност за проналажење посла на тржишту рада.»[45] СПС ово опредељење потврђује и следећим императивним залагањем: «Највећи значај за остварење пуне запослености на коме ће инсистирати социјалисти имају: директне стране инвестиције, подстицај домаће штедње, развој малих и средњих предузећа, организовање јавних радова,..»[46]

Када је реч о Демократској странци Србије (ДСС), тада је неолиберализам још видљивији, можда и због утицаја стручњака из *Центра за либерално-демократске студије* на председника странке Војислава Коштуницу и страначки врх. Тај ће програм бити дорађен и делимично поправљен *Програмом за реиндустријализацију Србије* пред саме изборе пролећа 2012. године (који до исписивања ових редова још увек није јавно доступан), који би могао да наговести привредни експанзионизам и приступ ближи једној политици развојне економије. Ипак темељни Програм ДСС из 2004. године предвиђа у основи класичне и класичарске смернице либералне економске политике: (1) «Одрживи привредни развој могуће је остварити побољшањем правног и економског амбијента за несметано функционисање слободног тржишта и тржишне утакмице. Предуслов здраве националне привреде су рационализација државног апарата и смањење јавне потрошње.»[47] (2) «Програме реструктуирања великих предузећа морају пратити програми развоја малих и средњих предузећа.»[48] Програм ДСС, нажалост, открива и потпуне промашаје у основним поставкама економске политике која се десила са приватизацијом. Тако се нпр. издваја да је: «из приватизационих средстава неопходно попунити пензионе фондове и заштитити интересе старих власника. У процесу приватизације морају се поштовати и обавезе раздужења према иностранству.»[49] Улагање у развојне перспективе из приватизационих фондова овим су (планом и) програмом једноставно изостављене.

45) Програм СПС-а из 2010. године, стр. 28.

46) *Ibidem*

47) *http://dss.rs/privredni-sistem-i-ekonomska-politika/*

48) *Ibidem*

49) *Ibidem*

Свакако најтранспарентнији (нео)либерални програм има Либерално-демократска партија (ЛДП) Чедомира Јовановића. У програмским опредељењима партије Чедомира Јовановића између осталог се наглашава: «ЛДП с поносом истиче да верује у либерализам. Зато што верујемо у слободу појединца, у минималну државу посвећену заштити безбедности људи и сигурности власничких права, као и у слободну трговину и проток људи, капитала и идеја. Верујемо да је примена ових начела и вредности једини начин да се обезбеди брз и трајан економски раст ове земље.» ЛДП истиче жељу да што више људи постане власником капитала.[50] Ова партија се нескривено залаже и за: економску глобализацију, потпуну домаћу и спољнотрговинску либерализацију и истиче неометану конкурентност као предуслов напретка и економског раста.[51] ЛДП непоколебљиво верује да је друштвени и економски развој могућ у привреди заснованој на стихији тржишта и саморегулацији. У начелима своје економске политике, која је и симболично названа: *Економија без граница*, Јовановић и његови следбеници истичу: «да економски програм примерен XXI веку мора да пође од појединца и његовог окретања самом себи, сопственом знању, труду и умећу, а не од инфантилне и опасне опсесије државом као чаробним штапићем којим се решавају сви наши проблеми. Ми верујемо да је истински патриотизам рећи грађанима да нема више државне касе као гаранције плата, запослења и економског статуса, али и да постоји велика шанса за успех уз много рада, напора и нешто среће. Улога државе није да буде предузетник, преговарач у економским споровима, нити гарант ичијег економског благостања...»[52] Приметна је намера твораца овога програма да улогу политике у привредним и економским односима сведу на стихију индивидуалних стремљења појединаца (предузетника) који се могу ослањати искључиво на своје способности (знање, упорност, допадљивост) и алеаторну категорију среће.[53] Ово је неуобичајено изразит облик класичног и класичарског економског либерализма Адама Смита и Давида Рикарда.

50) *http://www.ldp.rs/o_nama/program/srbija_bez_granica_2008/ekonomija_bez_granica.43.html*: "Želimo da što više ljudi postanu vlasnici, bilo kroz štednju, lične penzione račune ili kupovinom akcija na berzi."

51) *Ibidem*

52) *Ibidem*

53) Алеаторна категорија индивидуалне среће видљива је још у раном протестантизму калвинистичког и пуританског деноминалног типа (о коме је писао још Макс Вебер), а правно је кодификована као уставна вредност и уставноправна категорија у преамбули устава САД из 1787. године.

Српска радикална странка (СРС) врло конфузно уређује материју економске политике. Основни програм донет је далеке 2004. године и у њему се уочава талас реприватизације и релиберализације. Радикали програму из 2004. године прилазе из либералне парадигме, па улогу државе у креирању економске политике виде искључиво кроз: «дефинисање нивоа цена преко пореског механизма, система царинске заштите и стварања услова за улагања у областима дефинисаним политиком као приоритети».[54)] Радикали кроз програм више закључују него што се залажу за «реафирмацију тржишног механизма, уз истовремено потискивање државног интервенционизма.»[55)] Они закључују да је «економски императив измена власничке структуре у смислу потпуне приватизације привреде (осим природних монопола телекомуникације, производња и пренос електричне енергије, путна привреда) и сектора од стратешког значаја», и наводе процесе релиберализације, али без јасног става о тим мерама: продаја државне имовине, либерализација привреде, редукција бројних функција државе, потребе смањења буџетског дефицита и државне интервенције, подстицање приватног сектора...[56)] Ипак, негде се назире идеја: «Основна полуга развоја тржишних привреда су предузетништво и дозирана улога државе у стварању услова привређивања. Улога државе се пре свега мора огледати у стварању стратегије која обезбеђује привредни раст».[57)] Ипак, касније, радикали се не задржавају на модификованој политици економског либерализма. У допунама програма они сада истичу: «активну државну улогу, којом ће се промовисати оснивање нових, посебно извозних сектора, али и вршити избор стратешких сектора који ће бити замајци привредног развоја и уједно и део решења проблема. Ови сектори морају остати у већинском власништву државе, која ће их помагати и штитити. То укључује делимични увозни протекционизам, субвенције за увоз капиталних добара, преференцијалне кредите, пореске олакшице и друге мере».[58)]

Коначно када је реч о Уједињеним регионима Србије (УРС), и странци Г17+, као њеној окосници, онда ваља истаћи залагање за неку врсту социјалног капитализма. Прве реченице Програма Г17+

54) СРС, "Програм", *http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf*, 2004, стр. 30.

55) *Ibidem*, стр. 31.

56) *Ibidem*

57) *Ibidem*, стр. 40.

58) *http://www.politickiforum.org/dokumenta/15_srs_program.pdf*

из 2004. као да збуњују: «Тржишта што више, државе колико мора».[59] Иза лепих жеља о: пуној запослености, друштвеној правди и егзистенцијалној сигурности, те о равномерно распоређеном националном богатству, и јаком социјалном компонентом, иде трактат о предузетничком духу и слободној конкуренцији.[60] Даље се наглашава: «Ми ћемо, у складу с тим, бранити стубове слободног тржишта: приватну својину, слободну иницијативу, стабилну валуту и такмичарско окружење.» И још: «Држава не треба да интервенише... у предузетничке иницијативе.»[61] Основи неолибералне концепције позајмљене из Вашингтонског консензуса препознају се и у економској политици: јаке националне валуте, стабилних цена и независности централне банке. Коначно, видљив је један осврт и на развојну политику јер у програму Г17+ стоји да: приватизациони приходи треба да буду пласирани у развојне пројекте, уместо у потрошњу. Није разрађена стратегија како то учинити. И као куриозитет ваља истаћи залагање УРС-а да Србија трајно «задржи већинско власништво у Комерцијалној банци. Поред тога, требало би укрупнити банкарски систем и кроз процес докапитализације и припајања оснажити још две домаће банке – Поштанску штедионицу и Агробанку.»[62] Сви добро знамо ко је «успешно» спровео кампању за елиминацију домаћег банкарског система...

Изјаве главних политичких вођа током предизборне кампање 2012. године о будућој економској политици

Због простора овде нећемо бити у могућности да издвојимо изјаве свих страначких вођстава о намерама у вези креирања неке будуће економске политике у Србији, па ћемо навести изјаве само челника две најјаче странке, од којих ће бар једна од њих сасвим извесно учествовати у новој владајућој коалицији.

Тако је председник Србије и председник Демократске странке у предизборној промоцији у Лапову позвао «грађане Србије да буду храбри и одлуче се на реализацију пословних идеја и отворе породична предузећа којима ће бити створена нова радна места. – *Др-*

59) Г 17 плус, "Програм странке", *http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf*, 2004, стр. 5.

60) *Ibidem*

61) *Ibidem*

62) Уједињени региони Србије, "Економски програм", *http://ujedinjeniregionisrbije.rs/wp-content/uploads/2012/03/Ekonomski-program-URS.pdf*, 2012, стр. 23.

жавне институције су ту да помогну отварању реалних послова са идејом која на почетку може изгледати крајње нереалистична, али је можда добра као што је производња амбалаже за јаја – рекао је Тадић.»[63] Исти лидер је «током посете породичној винарији *Селекта* у селу Гудурица код Вршца, рекао да од масовности породичних бизниса, односно микро-предузећа, зависи и развој читаве државе. *Треба упрегнути један функциоални систем који треба да дā резултат. Када породична предузећа настају тог тренутка и држава је растерећенија. Има много крајева у Србији где људи немају храбрости нити елементарне спремности да уђу у тај процес. Зато морамо да охрабримо грађане да буду предузетници... Стотине хиљада оваквих предузећа је будућност ове земље.*»[64]

Када је реч о (тренутно) опозиционој политичкој партији, Српској напредној странци, онда се те изјаве, нажалост, ниуколико не разликују од странке на власти, оне су чак, могло би се рећи, истоветне. Тако вођа напредњака, Томислав Николић, поручује: «*Потребно је да држава спроведе нову и одговорну политику према инвеститорима, како би се омогућило стварање повољнијег амбијента за улагање у српску привреду* – казао је Томислав Николић, председник Српске напредне странке, приликом посете производном погону фабрике *Сто посто* из Велике Плане, која је произвођач сточне хране.»[65] Истим идејним концептом развоја наставља и његов заменик, Александар Вучић: «*Српска напредна странка се залаже за стварање повољног пословног амбијента у Србији, јачање малих и средњих предузећа, а предуслов за то су свеобухватна реформа пореског и јавног сектора...*»[66]

Налаз стања

Из свега наведеног јасно се види да су све странке у основи пригрлиле либералну парадигму друштвеног (идеолошког, политичког и економског) устројства. Па ипак разлике међу њима постоје (и то само донекле)... ЛДП је отворено за (нео)либерални

63) Танјуг, "Тадић позвао грађане да отварају породичне фирме", *Политика*, од 5. априла 2012, *http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Tadic-pozvao-gradjane-da-otvaraju-porodicne-firme.lt.html*

64) Tanjug, "Građani da osnivaju firme i preuzmu odgovornost za svoju egzistenciju", *Blic-online*, од 11. марта 2012. године, *http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/311531/Tadic-Treba-nam-stotine-hiljada-mikro-preduzeca*

65) Р. Бербатовић; П. Јеремић: "Томислав Николић – Променом до нових радних места", *Правда*, од 21. марта 2012.

66) Радио Београд, "СНС за повољнији пословни амбијент, од 29. марта 2012, *http://www.radiobeograd.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=53274&Itemid=90*

приступ, политику отвореног тржишта, упућује на мисију предузетника (власника капитала), верује у глобализам као начин побољшања животног стандарда, и у стихијску економију као начин пунктуалног економског раста малих прираста (једна од опција у теорији раста). Демократска странка је такође заговорник либерализма, али то програмски прикрива и усмерава се на парцијалне процесе денационализације и релиберализације (приватизација великих државних конгломерата, тзв. *јавних предузећа*). Занимљиво је да ДС иако се представља као социјалдемократска политичка опција у основи заступа становишта социјалног либерализма када наглашава рестриктивну социјалну политику сведену на социјалну заштиту, и начело једнаких шанси за све. Српска напредна странка (СНС) покушава да унесе развојне аспекте у један у основи (нео) либерални програм. Она говори о подстицајима и стимулацијама у циљу развоја, али је тај развој конципиран на (нео)либералном моделу страних директних инвестиција и малих и средњих предузећа. На том пољу између СНС и ДС никакве идејне и идеолошке разлике нема. И ДСС у основи прихвата класични либерални концепт, помиње потребу заштите неприкосновености приватног власништва, а будућност Србије види углавном у страних улагањима. Ипак, ваља напоменути да се у ДСС сада већ говори о реиндустријализацији Србије, изградњи великих привредних система и сл, али још увек не постоји довољна свест да се потпуно напусти (нео)либерални облик стихијског економисања према аршинима Вашингтонског консензуса и да се пригрли везани облик управљачког капитализма према усаглашеном моделу Сеулског споразума (Пацифичких тигрова). Програм УРС-а истиче развојну компоненту и социјални капитализам, али је полазна основа класично (нео)либерална. У основи Г17+ и УРС виде Србију као либерално устројено друштво са јаким подстицајима државе у профитабилне гране привреде. Ту се заправо ради о једном суптилнијем, замаскиранијем неолибералном концепту стихијског развоја. Залагања СПС-а своде се такође на, у основи, тржишну привреду која би само била благо декорисана државним интервенционизмом *new-deal*-овског типа са значајнијим социјалним издвајањима која превазилазе једнакост шанси за све ДС-а. У развојном погледу СПС не нуди ништа ново... Коначно, програм СРС уводи неке смелије мере у, такође, у основи либерално постављени модел привређивања (приватна својина, денационализација, релиберализација и сл). Тако се по први пут, код радикала, истичу стратешке гране приврe-

де које не само да морају остати у власништву државе, већ морају бити полуга његовог свеобухватног развоја.

Да ли су само «позни радикали» назрели домашаје тржишног економисања на нивоу малих и средњих предузећа?

ПРЕДЛОГ МЕРА:

- спречити сценарио распада друштва у коме би на крају необуздана и намерно напумпана јавна потрошња (коју не може да прати слаба привреда) довела да колапса јавних издатака и хаоса на улицама;
- неодложно изменити економски систем земље и од (нео) либералне, стихијске политике развоја превести друштво ка политици развојне (везане) економије;
- неодложно реформисати политичко-економски систем земље увођењем: Развојне банке, Института за развој, Факултета за развој, Банке кадрова и Дирекције за борбу против корупције и привредног криминала. Све то објединити активностима централне (Народне) банке;
- увести ефикасно праћење финансијских токова новца, искоренити и строго кажњавати рад у сивој зони, побољшати ефикасност наплате пореза;
- реформисати банкарски сектор повраћајем банака у домаће власништво или кроз јавно-приватно партнерство. Обавезати стране банке да улажу део новца зарађеног на домаћем тржишту у домаћу привреду.
- масовне инвестиције у пољопривреду и прављење менаџерских мрежа за пласман хране на ино-тржишта;
- мукотрпна изградња производних ланаца – реиндустријализација земље (од прехрамбене индустрије, преко лаке индустрије, до тешке индустрије, енергетике, војне индустрије и телекомуникација)
- ојачати здравство и просвету, већа улагања у научноистарживачке подстицаје;
- реформисати партократски политички систем;
- повратити хумани развој друштву: спровести истинску и кореницу популациону политику (Фонд за први стан, 24 плата мајкама, неопорезива и субвенционисана опрема за малишане и сл), ефикасна социјална политика (немоћни, пензионери, студенти, незапослене мајке), ефикасни кредити за први посао (тзв. *развојни кредити за први посао*), улагање у здравствену едукацију становништва...

Vladan Stankovic

ELECTION 2012 AND POLICY OF DEVELOPMENT ECONOMY MODEL

Summary

This paper dealt with the extent of the destruction of the wrong set of model development. It is actually the un conceptual state of development or spontaneous development of (neo) liberal economics. In such a model is just a consequence of development: the consolidation of a series of increments, which only contributes to a successful business entrepreneurs and traders in the market. This is the ideal-typical model of development, is possible but only indirectly, and in this case is often elusive. If we take into account the context in which we live - a completely free, impossible! The impact on living standards, poverty and deprivation, however, seek solutions to pressing daily problems: employment, medical treatment, social security, housing and demographic policies ... The proposed solutions are offered to us: that our politicians are waiting to obtain foreign direct investment, or to make themselves at their residences small production facilities operate grotesque. In these political ideas and messages that we see only the incompetent politicians attempt to manipulate, but all are powerless to change anything, and, worst brutal attempt to somehow preserve the unbearable situation. Indeed all of whom considered an entirely new approach to economy for the sake of development that would have to change everything from the redistribution of political power and property relations in our society? He is the author of this paper applied a range of social, economic, and legal political methods, a specific goal research focused on finding a measure of development policies for a society in transition directed towards: economic growth, institutional transformation, institution building, raising the national economy, the demographic growth...

Keywords: development, capacity development, institutions, politics, economy, society

ЛИТЕРАТУРА

- Avramović, Nenad: *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Anderejević, Beograd, 2006.
- Banićević Dušan, Vasić Vladimir: "Strane direktne investicije (SDI) u procesu tranzicije i razvoja s posebnim osvrtom na Srbiju", *Finansije*, 1-6/2006, Beograd, 2006.

- Бербатовић Р, Јеремић П: "Томислав Николић – Променом до нових радних места", *Правда*, од 21. марта 2012.
- Weber, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Vujošević, Miodrag: "Tranzicija i uticaj na održivi razvoj", *Moral i ekonomija*, str. 288-303, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
- Г 17 плус, "Програм странке", *http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf*, 2004.
- Душанић, Јован: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007.
- Душанић Б. Јован: *Бећарска економија*, Београдска пословна школа, Београд, 2008.
- Jakšić Miomir, Dimitrijević Bojan, Fabris Nikola, Praščević Aleksandra: *Savremena makroekonomska misao*, Čigoja, Beograd, 2001.
- Komazec Slobodan, Ristić Žarko: *Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja*, Viša poslovna škola, Beograd, 2000.
- Komazec, Slobodan: *Neoliberalizam, privatizacija i finansijski kapital*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.
- Komazec, Slobodan: *Izgubljene bitke stabilizacije i razvoja na pogrešnoj strategiji*, Beograd, 2008.
- Matić, Milan: *Liberalizam, populizam i demokratija*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
- Мађар, Љубомир: *Искушења економске политике у Србији*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Митровић, Љубиша: "Теоријске контраверзе о односу традиције и модернизације у савременој социолошкој литератури и њихово место у стратегијама развоја постсоцијалистичких друштава и идентитарној култури балканских народа", Зборник радова – *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја у транзицији*, Филозофски факултет, Ниш, 2011.
- Mihailović Branko, Paraušić Vesna, Simonović Zoran: *Analiza faktora poslovnog ambijenta Srbije u završnoj fazi ekonomske tranzicije*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007.
- Новаковић Александар, Станимировић Андреј: "Српска држава благостања у вртлогу неуспешне транзиције", *Политичка ревија*, 4/2011, стр. 133-153, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Обрадовић, Милош: "Расправа о неолиберализму", Недељна новина – *Печат*, *http://www.pecat.co.rs/2012/03/rasprava-o-neoliberalizmu/*
- Preston, Miller: *The Rational expectations revolution – readings from the front line*, MIT Press, 1994.
- Paul, Frankel Ellen: *Liberalism and the economic order*, vol.10, Cambridge University Press, New York, 1993.

- Поповић, Даница: *Економија здравог разума*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Програм Демократске странке
- Програм СПС-а из 2010. године
- Prokopijević, Miroslav, *Konstitucionalna ekonomija*, Є-Press, Beograd, 2000.
- Радио Београд, "СНС за повољнији пословни амбијент, од 29. марта 2012, *http://www.radiobeograd.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=53274&Itemid=90*
- Radović Dragan, Milić Živorad, Radović Branka: "Kriza ekonomije malog preduzeća i strategije oporavka", *Međunarodna naučna konferencija – MENAGMENT 2010*, Kruševac, 2010.
- Ricardo David, McCulloch Ramsay John: *The works of David Ricardo – with a notice of the life and writings of the author*, Murray, 1871.
- Српска напредна странка, *Бела књига*
- СРС, "Програм", *http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf*, 2004.
- Станчић Вишња, Грубишић Зоран: "Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а", *Политичка ревија*, 4/2011, стр. 259-276, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Tanjug, "Građani da osnivaju firme i preuzmu odgovornost za svoju egzistenciju", *Blic-online*, од 11. марта 2012. године, *http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/311531/Tadic-Treba-nam-stotine-hiljada-mikro-preduzeca*
- Танјуг, "Тадић позвао грађане да отварају породичне фирме", *Политика*, од 5. априла 2012. *http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Tadic-pozvao-gradjane-da-otvaraju-porodicne-firme.lt.html*
- Уједињени региони Србије, "Економски програм", *http://ujedinjeni-regionisrbije.rs/wp-content/uploads/2012/03/Ekonomski-program-URS.pdf*, 2012.
- *http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf*
- *http://dss.rs/privredni-sistem-i-ekonomska-politika/*
- *http://www.ldp.rs/o_nama/program/srbija_bez_granica_2008/ekonomija_bez_granica.43.html*
- *http://www.politickiforum.org/dokumenta/15_srs_program.pdf*
- *http://sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf*
- *http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf*
- Šoškić, Branislav: "Adam Smit", *Iz istorije građanske ekonomske misli*, str. 7-44, Ciklus predavanja, Beograd, 1955.

Resume

In contrast to the approach of small cumulative increase in the policy of uncontrolled development, basedon the (neo) liberal principles: privatization, deregulation, deetatisa-

tion, market fundamentalism.., in the Policy of development economy model is a rapid and focused policy-related development that is demonstrated in the politics of development economics, where all the political, economic and legal capacity of a state, and only directed towards one goal – rapid economic growth and full development of society. Policy of development economy model diminish the importance of private property on its own translation of the social function of joint-stock type. The government declared a policy of full employment, so that the state takes over all development capacity in their own hands in order to start the realization of full employment policies. This means painstaking construction of chains forming business entities in various industries: first in the infrastructure, then in agriculture (cooperation, management of sales of goods to foreign markets, etc.), and the food processing industry, which binds the so-called Light industry (chemical and mechanical). Over time, Light industry grows to the need for Heavy Industry, Defense Industry and energetic. This is the only possible way to recovery of state and society. But this scenario has a huge rescue resistance in the ruling political structure converted into a separate class of wealthy businessman's, political oligarchy (partocracy), international politicians and international capital (which follows its own logic).Will the Serbian forces have to be raised by accepting the concept of development economics, or will rotate in a vicious circle of taking new adverse credit and the difficulty in installments, an additional loss of their own sovereignty and insurable further impoverishment of the population remains to be seen...

Овај рад је примљен 1. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

СРБИЈА И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

365

Зоран Милошевић

ТЕОЛОГИЈА СЛОБОДНОГ ТРЖИШТА

375

Игор Јанев

ИНТЕГРИСАЊЕ У ШИРЕ ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ И КАПАЦИТЕТ ДРЖАВЕ ЗА ЕКОНОМСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

403

Слађана Младеновић

ОДНОС ДРЖАВЕ И НЕВЛАДИНОГ СЕКТОРА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА СРБИЈЕ

УДК:
339.13

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 365-374.

Зоран Милошевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ТЕОЛОГИЈА СЛОБОДНОГ ТРЖИШТА[**]

Сажетак

Према мишљењу критичке интелигенције проблем савремене (економске) кризе није у тржишту, већ у слободном тржишту. У природи тако нешто не постоји. Свако тржиште има своје законитости, иначе то није тржиште. Питање је, дакле, у чију корист су ти закони о слободном тржишту написани? Следећи проблем је што се идеологија слободног тржишта заснива на расправама које су написали људи који нису економисти. Управо због ових разлога наука се претварала у очигледну идеологију. Главно питање је, дакле, да ли је слободна, тржишна економија научна? Треће, неки економисти сматрају да у већини теологија (богословља) Бог или богови имају савршенство, док су људи грешни – управо онако како економски идеолози говоре о слободном тржишту. Они сматрају да је слободно тршиште савршено, а да грешке на тржишту прави човек. Ту је, дакле, тачка где се завршава тржиште, а почиње теологија слободног тржишта.

Кључне речи: Теологија, економија, капацитети, институције, православље, идентитет, Србија

Када је 2008. године светска економска криза закуцала на врата човечанства почела су преиспитивања где је (направљена) грешка, јер је постало очигледно да се овако више не може. Међутим, човечанство, пре свега оно на Западу планете, као да није било спремно на реформе, па је криза, после козметичких поправки, поново закуцала на врата.

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Где је, дакле, грешка? Пре него што дамо одговор на ово питање, подсетили би да је критика савремене економије (па тако и сагледавање где је грешка) развијана у оквиру хришћанских црквава, како Православне, тако и Римокатоличке. Но, можда је Римокатоличка црква била упорнија у објашњавању феномена савремене економије, иако су ове две цркве идентично гледале на слободно тржиште и либерализам. Интересантно је да је већ папа Лав XIII, реформатор друштвене доктрине Римокатоличке цркве говорио о либерализму и његовом заговарању „слободног тржишта" као „куги" (1891), али са којим се мора сарађивати![1)] Папа је тада писао да се свет суочава „са завером ћутања" о критици либерлизма и слободног тржишта, јер световни медији нису хтели да објаве мишљења која су увиђала мане овог система. За папе овај систем је проблематичан, јер заговара друштени дарвинизам, што је велики морални назадак.[2)] Поред тога, овај систем наноси велике еколошке штете природи, а човеку социјалне неправде.[3)] Зато је према мишљењу Римокатоличке цркве етика изнад тржишта.

Можда су најдаље у сагледавању недостатака либерализма и слободног тржишта отишли јужно-амерички заговорници теологије ослобођења (од овог система слободног тржишта и либерализма уопште). Главна замерка теолога ослобођења је, прво, да „невидљива рука тржишта" успоставља систем где се мањина богати, а већина сиромаши, затим да тржиште убија људе (људи су заправо „жртве система"), јер им негира право на живот. То је систем који убија и нагони људе на самоубиство, чиме консолидује „логику негације живота", а последица је његова властита смрт. Јер, како подсећа, с правом, Никола К. Апостола „тржиште значи 'жртвовање других, не себе'.[4)] Нема разлике, практично говорећи, између жртви Валу (ђаволу) и жртви принетих економском систему"![5)]

1) Norbert Mette, „Socializem in kapitalizem", *Znamenje*, št. 1 -2, Petrovče, 1992, str. 76.

2) Види: Зоран Милошевић, *Куга неолиберализма*, *од економије до икономије*, Слободна књига, Београд, 2000, стр. 35.; Зоран Милошевић, *Друштвена доктрина Римокатоличке цркве*, Институт за политичке студије, Београд, 2001, стр. 167-171.

3) M. Stackhuse, John Paul on Etics and the „New Capitalism", *Christian Centry*, No 5-6, 1991, p. 581.

4) Никола К. Апостола, рад и одмор у контексту хришћанског погледа на економију, *Хришћанска мисао,* бр. 7-12, Београд, 1995, стр. 50.

5) Gustavo Gutirez, *Teologija oslobođenja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989, str. X.; Упор.: Зоран Милошевич, Теология освобождения и рынок, Материалы чтений „Церков перед вызовом глобальной цивилизации", „Ковчег", Минск, 2008, стр. 48-74.

Православни су, опет, говорили да се у овом систему људи терају „да обожавају богатство“, што је лични и друштвени отров, да се „жртвују други“, што је грех, јер је човек стваралачко огњиште на земљи. Наравно, православни су, због тих мана либерализма предлагали, попут светог владике Николаја Српског – средњи систем, али узалуд – није имао ко да их чује![6)]

Овом, свако, критичком дискурсу придружују се и геополитичари који (такође) слободно тржиште, односно либерализам посматрају као идеологију, а не науку. „У ствари, на Западу постоји *доминантна идеологија*, која није мање тоталитарна и нетрпељива од било које друге идеологије... Та *идеологија* је *либерализам*. Заснована је на догми о 'аутономној индивидуи' (тј. на доследном индивидуализму), „примењеној рационалности“, вери у технолошки прогрес, на концепцији 'отвореног друштва', на уздизању принципа 'тржишта' и 'слободне размене' не само у економски, него и идеолошки, социјални и филозофски апсолут.“[7)]

Данас световни интелектуалци поново отварају питање економског система. Тако, познати аналитичар Марк Тома, анализу савременог економског система започиње следећим питањима: да ли ћете веровати лекарима и медицини уопште, ако предавачи на медицинским факултетима не буду имали практичног искуства у лечењу људи? Да ли ће поверење у медицину порасти ако истраживања у овој области не буду имали везе са питањима које интересују лекаре које лече људе? Ова питања су важна, јер тржиште све више намеће овакав образац понашања, не само у медицини, већ и дургим за човека важним областима: просвети, науци, етици... Но, све ово још увек наилази на зид ћутања, па се стиче утисак да је савремена слободно-тржишна економија, или како је још зову „неокласична економија“, и даље представља друштвено-политички култ, сродан „научном комунизму“, који је призван да само он и нико други опслужује образац глобалног корпоративног капитализма, „по америчкој мустри“.

Главно питање је, дакле, да ли је слободна, тржишна економија научна? О томе је у свету написано већ мноштво књига и научних радова. „Теорија рационалних очекивања“ се налази у основи савремене слободне, тржишне економије – што је довољно неја-

6) Види: Зоран Милошевић, *Куга неолиберализма*, стр. 114.

7) Александар Дугин, *Основи геополитике, књ. 2, Просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 103.

сна, односно мутна доктрина. Ова теорија, заправо, тврди да ће се људи понашати на тржишту у сагласности са очекивањима неокласичне економије и економиста, тј. према обрасцу који ова теорија сматра рационалним и очекује да се економски субјекти понашају у складу са овим. Овакво очекивање можемо пронаћи већ код оца савремене економије, Адама Смита. Сви следбеници ове таутологије говоре о „невидљивој руци тржишта". О чеми се овде ради? Теорија рационалног очекивања учи да ће се људи понашати рационално, јер се људи понашају у сладу са максимом „максималне сопствене користи", што доводи до рационалности тржишта, не дозвољавајући преваре и неочекивани профит. Из овога произилази да ће цене на тржишту увек идеално показивати „шта људи хоће" и „како треба да буде".

У круговима идеолога слободног тржишта много се говори о слободи избора. У пракси, међутим, исти ти људи труде се да ту слободу сведу на најмању могућу меру, јер уопште не верују да човек има слободу избора. За њих је „слобода" извући што већу корист или профит. Све то се представља као наука. Економисти раде на универзитетима, бране докторске дисертације, стичу научна звања, објављују научне радове... Неки, чак, добијају и Нобелову награду. Да ли то економију чини науком – пита се Михаел Дорфман, Американац јеврејског порекла, иначе публициста, уредник и издавач.[8)]

Да ли је нека дисциплина наука опредељује њена веза са другим наукама, дакле, међузависност и проверљивост њених резултата. Природно би било да се претпоставља да се економија бави понашањем људи и друштва и да мора бити повезана са другим друштвеним и хуманистичким наукама – социологијом, психологијом, биоетиком, педагогијом и антропологијом. Међутим, достигнућа друштвених и хуманистичких наука се, углавном, не користе у економској пракси. Економија, као наука, као дисциплина која заговара слободно тржиште, тврди Михаел Дорфман, је сасвим по страни у односу на друге науке. Мишљење социолога о савременој неокласичној економији су за ову науку веома непријатна. *Основни принцип „максимизације профита" ни на који начин није погодан за проучавање стварних друштвених појава, јер „извлачење профита" је анти-друштвена делатност и понашање, пошто је у су-*

8) Михаэль Дорфман, „Теология свободного рынка», http://hvylya.org/analytics/economics/18744-teologija-svobodnogo-rynka.html

протности са увећањем општег друштвеног благостања.[9] Шта значи у пракси „максимизација профита“ у медицини или просвети? Значи ли то продају штетних лекова, лечење здравих људи и друге манипулације? Да ли профит у образовању значи снижавање критеријума и „дељење“ диплома свакоме ко има новца? У пракси је тако, јер треба „извући максимални профит“! И друге области су изложене урушавању, ако следе принцип „извлачења максималног профита“ – осигурање, финасије, пољопривреда...

Морамо рећи да економија не уважава ни антропологију. Последњи интересантан дијалог између једног економисте и антрополога био је 1941. године између Френка Најта и Мелвила Гершиковича. Два антрополога, Крис Хан и Кејт Харт, објавили су интересантну књигу „Економска антропологија“ и у предговору су написали: „Ми смо покушали да убедимо економисте да се заинтересују за економски живот људи и светлу савремених антрополошких теорија“. Међутим, сами аутори су признали да су мале шансе за то, јер економисти искључиво дефинишу економији као прилог логици индивидуализма о „максималном извлачењу профита“ у свим сферама живота.

Споменути антрополози књигу завршавају песимистичким закључком: „Економску науку треба спасти од економиста“, јер све уништавају и погрешно раде. Економија, кажу Крис Хан и Кејт Харт, није идеологија, већ практична наука. Међутим, савремени економисти се понашају као да је економија идеологија, зато свет воде на странпутицу. Јер, јасно је, у неким случајевима оправдана је национализација и државно власништво или друштвено над средстима за производњу, а у другим приватизација и власништво појединаца над тим средствима. Економисти „слободног тржишта“ увек траже приватизацију. Некада треба ограничавати извоз, а некада повећавати, а споменути економисти се увек залажу за повећање извоза. Економисти „слободног тржишта“ превиђају да сви „изуми“ имају своје добре и лоше стране, овој законитости није избегао ни један систем. Ни социјализам, ни капитализам, ни либерализам, ни меркантилизам, ни кејнзијанство, ни марксизам. Задатак економиста је да из свих теорија узимају оно најбоље и да решавају проблеме и одстрањују грешке из прошлости. За то се морају користити различите теорије, а не само теорија „слобод-

9) Види: Драгослав Кочовић, *Религијска учења, социјалне вредности религијских учења*, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 167- 202.

ног тржишта". Данашњи економисти су од либерализма направили култ, догму која не сме да се мења, нити да се сумња у све то.[10)]

Проблем, сматра, Михаел Дорфман, није у тржишту, већ у слободном тржишту. У природи тако нешто не постоји. Свако тржиште има своје законитости, иначе то није тржиште. Питање је, дакле, у чију корист су ти закони написани?

Следећи проблем је што се идеологија слободног тржишта заснива на расправама које су написали људи који нису економисти, па ни научници, попут Мурејa Ротбарта (Murray Rothbard) или Ајн Ренде (Ayn Rand). Други попут Гери Бекера (Gary Stanley Becker) или Милтон Фридамн су били изврсни научници, који нису без разлога добили Нобелову награду, међутим и они су као и други научници-идеолози обећавали људима колективни или индивидуални спас, као Карл Маркс или Зигмунд фројд. Они су, другим речима, били одлични, талентовани писци и непоправљиви пропагатори својих идеја. Управо због ових разлога наука се претварала у очигледну идеологију. Научници, као људска заједница, се не разликује од других заједница. Као и свугде и овде има праведника и грешника, глупака и умних људи. Једноставно речено, истиче, Михаел Дорфман, универзитетска наука игра у савременом друштву улоугу коју је некада имала Римокатоличка црква у средњем веку.[11)] Између низа улога, дефинисање друштвене идеологије, разрада друштвене стратегије и политичког курса, тј. све оно што се на енглеском језику означава појмом «policymaking" – вођење политике. Ово потврђујеи чињеница да се научници са унивезитета и института веома лако пребацују у сферу политике. Значајан број професора економије, политикологије, социологије итд. постају политички стратези и државни службеници (бирократе). Добар пример је плејада америчких научника, следбеника тзв. Чикашке економске школе, који већ деценијама бивају саветници америчке владе и председника. Слично се догодило и за време председниковања Руском федерацијом Бориса Јелцина, када су Јегор Гајдар и Анатолиј Чубајс „дечаци Самерса» или «Јељцинови дечаци» сматрали да власт треба да буде «слуга тржишта». Руси су ове «научне» заблуде

10) Види: Зоран Милошевић / Владимир Димитријевић, *Европска унија, Русија и нови фашизам*, *где су ту Срби?,* ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2011.; Зоран Милошевић, *Повратак белих господара*, *неоколонијализам или интеграције?,* ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2012.

11) Михаэль Дорфман, «Теология свободного рынка», http://hvylya.org/analytics/economics/18744-teologija-svobodnogo-rynka.html

платили високом ценом, што се може упоредити са Стаљиновом модернизацијом Совјетског Савеза. Управо од оваквих економиста треба спасти националну економију и економску науку.

Економска идеологија слободног тржишта полази од претпоставке да људи који учествују у раду тржишта имају потпуну и објективну инфорамцију о свему што се догађа. Економисти то називају прогнозирањем, с тим што је то у пракси, заправо, чисто гатање. Јер, многи у прогнозирању греше, а то приписују одсуству исправних информација. Ево шта пише у једном америчком универзитетском уџбенику из економије: «Рационално понашање значи да се економски фактори подвргавају деловању информација и одлука, што своди на минимум грешке у прогнозирању. То не значи да нема грешака у прогнозирању, већ једноставно значи да грешке нису системске». Другим речима, систем је добар... Нешто нам је ово познато! А шта, ако учесници у тржишној борби, између осталог, немају све потребне информације, већ се ослањају на интуицију, осећаје и емоције? Све ово је, очигледно, у супротности са догмом о слободном тржишту. Јер, из праксе је познато да се важне информације крију од конкуренције, како би се довели у заблуду... Другим речима, тржишна економија претпоставља што су учесници у тршишној борби свезнајући и свемогући. Шта, међутим, ако неки учесник на тржишту није ни свемогући ни свезнајући? Управо овде се појављује теолошка природа тржишне економије.[12)]

Ирски економиста (и бивши римокатолички теолог) Филип Пикинтон пише да у већини теологија (богословља) Бог или богови имају савршенство – управо онако како економски идеолози говоре о слободном тржишту.[13)] Они сматрају да је слободно тршиште савршено, а да грешке на тржишту прави човек. С тим, што у теологији човек своје грехове може да искаје и опет дође до спасења. У тржишној економији тога нема – грешке (грехове) човек скупо плаћа и нема начина да се покаје. Бива, другим речима, жртвован – систему или, можда, ђаволу. Ко зна?

12) Православље има, како смо већ навели, сасвим другачији поглед на питање слободног тржишта, односно рада и његових плодова. О томе видети: *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, «Беседа», Нови Сад, 2007, стр. 83 и даље.

13) Александар Дугин сматра, изгледа исправно, да либерализам има, осим идеолошког, још један скривени слој – религијске и богословске премисе. Овај слој представља основу и тајно извориште либералне идеологије и слободног тржишта. Ради се о протестантској есхатологији. Види: Александар Дугин, *Основи геополитике,* просторни мислити, књ. 2, стр. 104.

Zoran Milosevic

THEOLOGY OF FREE MARKET

Summary

According to opinion of critics-intellectuals, a problem of modern (economic) crisis is not the market but free market. There is no something like free market really. Each market has its own rules, otherwise it cannot be comprehended as such. Therefore there comes the question for whose benefit these rules are written for? Next problem is the fact that ideology of free market is based on discussions of people who are not economists. Due to these reasons science has been turning into one obvious ideology. Main question therefore is whether free market economy is based on scientific ground at all? Thirdly, some economists think that in majority of theologies God or gods are perfect, while people are sinners – it is exactly the way how economy ideologists talk in regard to free market. They think that free market is perfect and that it is the men who make mistakes in the market. This exactly is the point where the market ends and where theology of free market begins.

Key Words: theology, economy, capacities, institutions, Orthodoxy, identity, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Апостола, Никола К.: „Рад и одмор у контексту хришћанског погледа на економију“, *Хришћанска мисао,* бр. 7-12, Београд, 1995.
- Gutirez, Gustavo: *Teologija oslobođenja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.
- Дорфман, Михаэль: „Теология свободного рынка“, http://hvylya.org/analytics/economics/18744-teologija-svobodnogo-rynka.html
- Дугин, Александар: *Основи геополитике, књ. 2, Просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Кочовић, Драгослав: *Религијска учења*, *социјалне вредности религијских учења*, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, «Беседа», Нови Сад, 2007.
- Милошевић, Зоран: *Куга неолиберализма*, од економије до икономије, Слободна књига, Београд, 2000.
- Милошевић, Зоран: *Друштвена доктрина Римокатоличке цркве*, Институт за политичке студије, Београд, 2001.
- Милошевич, Зоран: Теология освобождения и рынок, Материалы чтений „Церков перед вызовом глобальной цивилизации“, „Ковчег“, Минск, 2008.

- Милошевић, Зоран / Димитријевић, Владимир: *Европска унија, Русија и нови фашизам*, *где су ту Срби?,* ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2011.
- Милошевић, Зоран: *Повратак белих господара*, *неоколонијализам или интеграције?,* ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2012.
- Mette, Norbert: „Socializem in kapitalizem“, *Znamenje*, št. 1-2, Petrovče, 1992.
- Stackhuse, M.: „John Paul on Etics and the „New Capitalism““, *Christian Centry*, No 5-6, 1991.

Resume

When the world economic crisis started worldwide in 2008 there started re-consideration on to where the mistake was made, as it became obvious that things could not go on like that anymore. However, the mankind, and before else the mankind in the Western part of the world, seems not to have been ready for the reforms and so after some "cosmetic" corrections the crisis started again. So where is the mistake really?

This question, however, is not answered yet, so one gains impression that contemporary free market economy, or "neo-classic economy" as it is also called, is still some sort of a socio-political cult similar to "scientific communism" which was created as a strictly exclusive set-form of global corporative capitalism "by American design".

Main question is whether free market economy is scientifically grounded at all? There are already plenty of books and scientific papers written on this subject worldwide. In foundation of contemporary free market economy there is a "theory of rational expectations" – which is an insufficient doctrine enough, or in other words, it is one vague doctrine. In fact, according to this theory people behave on the market in accord with expectations of neo-classic economy and economists, that is, the people behave in accord to a pattern which this theory considers to be rational and therefore expects that economic subjects behave in accord with it. Such expectation we can find already in case of Adam Smith, the father of modern economy. All supporters of this mention an "invisible hand of the market". What is the word about it really? According to theory of rational expectation people will behave rationally because the people behave in accord with the motto "maximum of one's own benefit". This leads to rationality of the market, not allowing frauds and unexpected profit. From this consequently comes that the prices on the market will always

ideally indicate "what people want" and "how something has to be done".

In the circles of free market-ideologists there is lots of talk on freedom of choice. In practice, however, the same people make efforts to reduce the freedom to its smallest extent possible, because they do not believe that a man has freedom of choice. For them "the freedom" implies getting as much benefit or profit for them. All this is presented as science. Economists work at universities, they defend Ph.D. dissertations, gain scientific knowledge and publish scientific papers… Some of them even receive the Nobel Prize eventually. Does this give sufficient ground for economy to be considered as science?

What determines some discipline to be science is its connection with other sciences or its interdependence and plausibility of its results. It would be natural to consider that economy deals with behavior of people and society and that it should be connected with other social and humanistic sciences – sociology, psychology, bioethics, pedagogy and anthropology. However, usually achievements of social and humanistic sciences are not used in economical practice. According to Michael Dorfman, economy as science, as a discipline which supports the idea of free market, is totally set aside in relation to other sciences. Opinions of sociologists on contemporary neo-classic economy are not very flattery for economy. Basic principle "maximization of profit" is not appropriate at all for the research of real social pheonomenons, because "taking out the profit" is an anti-social activity and behavior and it is in contrast to enlargement of general social welfare.

These facts enforced some researchers to start viewing free market in the context of theology, because in majority of elaborations of the topic of God (or gods) they are perfect, while people are sinners – exactly the way economist ideologists talk regarding free market. They think that free market is perfect and that it is the men who make mistakes regarding the market. This is, therefore, the point where the market ends and the theology of free market starts.

Овај рад је примљен 29. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
339.923(4-672EU):330.8

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 375-402.

Игор Јанев[*]

Институт за политичке студије, Београд

ИНТЕГРИСАЊЕ У ШИРЕ ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ И КАПАЦИТЕТ ДРЖАВЕ ЗА ЕКОНОМСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ[**]

Сажетак

У овом раду је приказан правац економске теорије везан за процењивање ефеката од трговине, са посебним освртом на мерење капацитета државе за интегрисање у економску унију. Анализа започиње Смит-Рикардовим моделом компаратовних предности и завршава теоријом капацитета за придруживање унији који би био прихватљив за статистичку обраду код држава које могу да мере агрегатни национални профит земље. Као што је показано, већ теорија компаративних трошкова показује да трговинско повезивање представља сарадњу која се може сматрати претечом економског интегрисања као ближим и интегрисанијим видом те исте сарадње која је добила нову форму обједињеног тржишног простора. После претеча интегративних теорија код Смита, Рикарда и Мила, теорија сарадње се експандује кроз нове економске елементе и релације. Њима се допуњује знање о економској сили и мотивима од значаја за приближавање држава. Николсон и Грахам указују на значај величине државне економије и територије за одржавање економских предности и трошкова. По Николсону односи размене тендираће унутрашњим односима размене веће државе. Схватању Николсона приклања се Бестебл и Маршал. Према Грахаму битни факто-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ри за расподелу добити су: 1) географска димензија државе; 2) демографска димензија државе; и 3) економско - трговинска димензија државе (тржиште, производња, доходак, и посебно доходак пер капита). Слабије развијене државе ће уз веће трошкове, према овом концепту, моћи да трансформишу своју економију него развијене државе. По Грахаму слабије развијене државе немају исте могућности ефикасније диверзификације и њихов развој зависи од преорјентације производње на извоз, а пост-трговински однос размене представља основни показатељ ефикасности. Хаберлер је повезао принцип опортуних трошкова и маргиналних трошкова. Маргинални трошкови су трошкови потребни за произвођење једног додатног (у односу на постојећи обсег производње) производа. Јединични прираст битнији је од просечног раста и он одређује цене роба и ефикасност. Даље, Охлин-Хекшеров модел упућује на закључак о потреби анализе предности и трговинских перформанси при разматрању капацитета за интеграције. Овде се компративне предности редефинишу ефектима мобилности фактора, који тендирају ка изједначењу цена у некој економској заједници. Кејнсов модел везе инвестирања или трошења генерално указује на капацитет националног тржишта који је изражен кроз доходак. Код мерења интегративног капацитета било које економије која треба да се прикључи групи економских тржишта које функционишу као једно тржиште, доходак те националне економије одређује могућност потрошње такве привреде која уколико уђе у интегрциону целину повећава укупну висину потршње. По Махлупу повећање дохотка од промене извоза довешће (у зависности од маргиналне склоности увозу и маргиналне склоности штедње) до новог дохотка кроз циклусна понављања која ће смањивати нов принос до скоро нулте вредности. Умањење извоза, као и инвестиција доводи до супротног ефекта (више него пропорционалног) умањења националног дохотка. Капацитет за интегрисње неке привреде је, како овде закључујемо, посебно зависан од увозног капацитета земље која се интегрише, као и у односу на ову државу увозног капцитета групе држава које представљају царинску или економску унију. Увозни капацитет економске интеграције-уније представљаће извозни капацитет државе која је предмет могућег прикључења оваквој заједници. Напослетку, кроз разматрање осталих теорија дошло се до дефиниције економског капацитета која је била

предмет нашег рада. Капацитет државе прикључењу је способност да нека држава промени висину њене профитне марже или њеног модификованог вида ($P_{i\text{-}ex\text{-}post}$-$P_{i\text{-}exante}$) / P_{tot} =K_i при преласку у везано интегративно стање. Способност да се промени маржа при везивању (облика P_i / $P_{i\text{-}tot}$) је капацитет државе за интегративно стање обележен K_i. $P_{i\text{-}tot}$ овде представља агрегатни национални профит државне економије.

Кључне речи: интеграције, капацитет, установе, демократија, економија

За анализу економског и политичког кретања у Србији од посебног значаја је утврђивање њене способности да се приључи Европској унији. Овде се намеће проблем могућег начина мерења капацитета за укључење једној таквој интеграцији, што у први план поставља питање како одредити појам капацитета за интеграисање. У економској области оваква дефиниција се јасније кавнтитативно може изразити преко мерења способности да се промене економски показатељи односно промене вредности које се генеришу приликом интегрисања државе у унију односно прикључења привредног простора. Капацитет се може измерити на бази уочене чињенице да се при учлањењу у еконмоску унију креира однос између два економска субјекта, а то су држава која се прикључује и унија која је примаоц овакве државе кандидата. Овде се мерење приближава познатим моделима из теорије где имамо две државе и дефинисан број роба или параметара. Капацитет или способност неке државе за проширење тржишта је у вези са, као што у раду откривамо, профитабилношћу при пормени њезиног стања из неучлањеног вида у стање чланског режима у унији односно једноставно казано из невезаног у везано стање. У нашем истраживању које је спроведено у овом раду се долази до закључка да је потребно мерење разлика у профитаблиности пре и после приступања државе унији да би се могао прецизно изразити капацитет као моћ за интеграцију неке државе у унију, која представља ново тржиште и економски простор. Овде се у анализи профитаблности сумирају елементи добитака и губитака пре и после прикључења односно конкретније спољно-економска профитаблиност државе, а онда се показатељи за овакву исплативост исказани у категоријама профита потом доводе у везу са висином агрегатног националног профита.

ОСНОВНЕ ТЕОРИЈЕ ОД ЗНАЧАЈА - ТЕРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ЕКОНОМСКОГ ИНТЕГРИСАЊА ДРЖАВА

Интегративне теорије имају много додирних тачака са идејама које су развијане у политичкој економији спољне трговине. Овде ћемо стога, изложити неке доктине које су имале или имају одређену релевантну примену у међународним економско - интегративним процесима и дефинисању капацитета интегрисања.

Теорија компаративних предности и основе тржишне сарадње код А. Смита и Д. Рикарда

Претече утицаја на интегративне теорије налазимо код теоретичара компративних предности, а најпре код А. Смита. Поредећи разне гране економије Смит закључује да је неразумно да једна држава производи добра која друга земља производи јефтиније. Овде Смит изграђује теорију апсолутних трошкова базирану на неопходности специјализације држава у подручјима где имају апсолутне компаративне предности. У основи ова теорија објашњава мотиве улажења у трговину и поделу рада (или специјализацију за посебна подручја рада)[1]. На примеру две државе и два производа Смит доказује законитост оријентисаности на производе које једна држава производи уз нижи број радних часова од друге. Већа специјализација смањује број радних часова односно трошкове производње према радној теорији вредности (односно према теорији оскудних средстава која се улажу у два производа), што повећава аутпут. Аутпут се затим размењује у корист обе државе (односно настаје трговина). Слабост теорије апсолутних предности је у томе што држава која је у производњи оба производа ефикаснија (по броју часова) од друге државе неће имати економске подстицаје за специјализацију у трговини. Ово је наравно у пракси било оповргнуто. Према Смиту ако нпр. Енглеска за 160 часова производи јединицу вина, а за 150 часова јединицу свиле, а Француска (у систему две државе – два производа) за јединицу вина троши 100 часова, а за јединицу свиле 140 часова, до трговине неће доћи. Ово је последица тога што се унутар Француске вино размењује за свилу у размењивачком курсу 100:140. Да би трговала Француска би

1) A. Smith, *The Wealth of Nations*, Modern Library, Random House, New York, 1937, p. 418.

тежила већем односу (нпр. 100:145 или 100:150), међутим ово би Енглеској било неприхватљиво, јер је курс на унутрашњем тржишту ове државе 160:150.

На овом примеру Смит показује да државе имају интерс и морају да сарађују кроз трговину и да ова сарадња представља примитивни вид повезивања интегративног облика. Приближавање економија, што је кључан аспект дефиниције интегисања, огледа се у настанку нове прекограничне поделе рада и приближавања сарадње кроз ширу специјализацију. Капацитет сарадање сваког народа зависи од квантитета и квалитета предности којом исти располаже.

Ову основну описану Смитову теорију сарадње битно допуњује Д. Рикардо[2]. Својом теоријом релативних предности он је доказао да и у условима када (у систему две државе – два производа) једна држава производи оба производа ефикасније од друге, долази до економски оправдане трговинске размене. Ова теорија се заснива такође на теорији радне вредности и оскудних средстава односно опортуних трошкова. Да би једна држава произвела одређен производ, мора по Смиту и Рикарду, жртвовати производњу другог (или, у сложенијем систему, других) производа. Теорија опортуних трошкова, иначе, посебно је нашла примену у политикологији (Гилпин). Доказ да државе које су мање ефикасне у производњи оба производа (у систему две државе – два производа) могу економски трговати, може се приказати следећим примером. Ако нпр. држава А са Х ресурса производи 20 оруђа или 200 тона вуне, а држава Б са Х ресурса производи 10 оруђа или 150 тона вуне, где обе државе могу да повећају производњу једног призвода на рачун другог, при нпр. улагању 10 Х ресурса у обе државе, доћи ће и поред веће ефикасности једне државе у оба производа до трговинске размене. Ако нпр. свака држава, без трговински мотивисане поделе рада разподели својих 10 Х ресурса на оба производа једнако на наведеном примеру, а држава А ће произвести 100 (тј. 20 * 5 Х) оруђа и 1000 (тј. 200 * 5 Х) тона вуне, а Б ће произвести 50 (10 * 5 Х) оруђа и 750 (тј. 150 * 5 Х) тона вуне. Тотално (укупно) ће обе имати 150 оруђа и 1750 тона вуне. Ако се држава А делимично оријентише на нпр. 2 Х ресурса за производњу вуне, произвешче 400 тона вуне, при ћему ће са осталих 8Х ресурса произвести 160

2) D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817). Превод *Начела политичке економије*, Загреб, 1953, стр. 72.

оруђа. Истовремено држава Б може са свих 10 Х ресурса да се оријентише на производњу вуне, чиме добија 1500 тона вуне. Тотални аутпут обе државе у оба производа је сада, као што видимо, већи, односно износи 160 оруђа и 1900 тона вуне, што доказује потребу специјализовања и могућност трговинске размене већег аутпута. Овим је доказана теорија релативних предности. Доказано је да неразвијене земље могу трговати са развијенима и у случајевима када су развијене у свим производима ефикасније од неразвијених. На горњем примеру ово је могуће јер држава Б има предност у призводњи вуне (10:150) према држави А где је однос (20:200). Тако је настала теорија компаративних (релативних) предности, према којој две државе неће трговати једино када је једна држава у оба производа у једнаком проценту ефикаснија од друге.

Обе теорије, и Рикардова и Смитова, пружају најважније елементе дефиниције економског интегрисања, јер трговинско приближавање народа кроз интерес за преобликовање поделе рада и јесте облик уже сарадње базиране на интегративној економској сили. Ова сила је исказива кроз потенцијале или капацитете економоског дејства. Овде се ти потенцијали своде на компаративне способност или предности.

Одређење односа размене као пресек дејства економских сила код Ј. С. Мила

Да би се одредио потенцијал економске силе потребно је увести дефиницију односа размене (*Terms of Trade*). Односе размене производа увео је први у економски модел (две државе – два производа) Ј. С. Мил[3]. Уочавајући да је Рикардова теорија остала недоречена у погледу односа по којом ће се две робе из модела са две државе размењивати, Мил је укључујући домаће односе размене дошао до закључка о горној и доњој граници исплативости. Када је однос размене испод оног нивоа коју робу чини исплативијом за размену унутар сопствену државу нпр. (као у случају горе наведеног Рикардовог модела) за државу А 20:200 тј. 1:10 и за Б 10:150 тј. 1:15 тада неће долазити до трговине. Државе ће када је повољније набављати робу са унутрашњег тржишта. Однос размене за државу А ће бити она размена која за једно оруђе мења више од 10 тона

3) Види J. S. Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London School of Economics on Political Science, London, 1948, p. 12.

вуне. Ово је за Б исплативо само до мењања 15 тона вуне за једно оруђе, јер преко тога може повољније размењивати овај производ на унутрашњем тржишту.

По Милу интензитет реципрочне потражње увоза и извоза одредиће однос размене. Мил запажа да од тражње А за робама Б и тражња Б за робама А зависи кретање цена (размењивачког курса) ка једном или другом лимиту, што повећава принос за једну државу, а смањује исплативост трговине за другу. Овде се долази до закључка у даљем излагању да ће се односи размене формирати према интензитету узајамне тражње А из Б и Б из А на висини равнотеже увоза и извоза[4]. Односи размене дефинишу се као:

Индекс извозних цена / Индекс увозних цена.

У интегративној теорији односи размене имају своје место у разматрању дефиниције пресека екномских сила базираних на економском потенцијалима учесника у трговини. Подела рада као основ интегативног процеса је дефинисана потенцијалима дежава као и ценом у размени, која је одређена категорјом реципрочне тражње. Овде видимо да капацитет сарадње и степена интеграције не зависи само од једне земље, већ од односа и са капацитетом друге земље. Код Мила капацитет сарадње је дефинисан преко основног појама потражње за робом и постигнутог нивоа односа размене.

Проширени опсег теорија сарадње и капацитета код Ц. Пенингтона, Ф. В. Таузига, Ц. С. Николсона, Ц. Ф. Бестебла и А. Маршала

После претеча интегративних и кооперативиних теорија код Смита, Рикарда и Мила, теорија интереса сарадње се експандује кроз нове економске елементе и релације. Њима се допуњује знање о економској сили и мотивима од значаја за приближавање држава. Идеје о односу размене нису нове и садржане су у неким схватањима ранијих аутора и пре наведених класичара Смита и Рикарда. По Пеннингтону ширење круга држава и роба (диверзификација) утиче да се користи трговине равномерније поделе[5]. Код овог аутора већ имамо елементе које указују на извесну ограниченост прецизности модела са две државе - две робе. Надаље овај аутор

4) *Isto*.

5) J. Pennington, *A letter ... on the Importation of Foreign Corn*, 1940, pp. 32-41.

предвиђа потребу производне диверзификације и антиципира компаративне предности.

У горе наведеним примерима класичне мисли, као што видимо, односно теорије компаративних трошкова и предности, није у опсервирање докраја узета у обзир природа и цена роба као и камате, а трошкови су изједначени са инкорпорираним радом. Поред тога код наведених аутора није се узимала у разматрање ни мобилност производних фактора, која утиче на цене и размену. Напослетку, није овде код класичара довољно јасно шта још утиче на односе размене и цене, што је омогућило даља теоријска осветљавања елемната интеракције и процеса.

За промишљање интереса и мотива сарадње земаља, као и интегрисања, економска теорија ипак највећим делом остаје у оквирима теорије компаративних предности. Према теоријском мишљењу Таузига јасно је да разлике у висини надница у државама могу "надокнадити разлике" у продуктивности рада. На сличан начин нижа камата у једној држави може створити предност државе код капитално интензивнијих производа (у односу на остале). Цене производних фактора, као и обим константног и варијабилног капитала, затим раст или пад трошкова, при расту производње су по овом теоретичару основни чиниоци компаративних предности. Потом битан је чинилац однос транспортних трошкова при разликама у висини цене роба[6]. Кроз ове елементе теорија предности, која сада добија облик теорије компаративних трошкова бива нешто проширенија. Ипак основа уже интерактивности остаје у сфери разлика у предностима које се сада исказују са више елемната.

На развој теорије после наведених аутора известан утицај има Николсон[7]. Према овом теоретичару односи размене увек се формирају у зависности од снаге и потенцијала државе. По Николсону када је у Рикардовом моделу интензитет реципрочне тражње "једнак" међу државама корист од размене ће се делити у зависности од величине држава. Ако је држава већа она ће имати већи утицај на односе размене. Односи размене тендираће унутрашњим односима размене веће државе. Схватању Николсона приклања се Бестебл[8] и Маршал[9]. Разрађенију концепцију Николсона налази-

6) F. W. Taussig, *International Trade*, New York, 1927, pogl. VII.

7) J. S. Nicholson, *Principles of Political Economy,* New York, 1897, pp. 302-307.

8) C. F. Bastable, *The Theory of International Trade*, London, 1903, p. 43.

9) A. Marshall, *Money, Credit and Comerce*, London, 1923, p. 170.

мо код већег броја аутора на прелазу из класичне у неокласичну теорију.

Поред класичног потенцијала кроз моделе предности, јасно је да постоји редефинисање ових предности кроз категорије укупног обима и кавнтитета размене. Овде величина извоза и увоза допуњује обкашњење копмараитвне предности, која се у целини изједначава са капацитетом економске силе државе на спољнењем плану.

ОКВИРИ ОДРЕЂЕЊА ЕКОНОМСКЕ СИЛЕ И ПОТЕНЦИЈАЛА ДРЖАВЕ КОД ГРАХАМА, ХАБЕРЛЕРА И ОХЛИНА

Теорија Ф. Грахама о Пост-трговинском односу размене и димензијама економије

Битан моменат развоја теорије капацитета државе даје Грахам. Према њему три су основна фактора битна за расподелу економске добити: 1) географска димензија државе; 2) демографска димензија државе; и 3) економско - трговинска димензија државе (тржиште, производња, доходак, и посебно доходак пер цапита). Слабије развијене државе ће уз веће трошкове, према овом концепту, моћи да трансформишу своју економију него развијене државе. Богате економије ће трошкове преорентисања прихода лакше подносити, што ће довести до различите поделе рада у међународној заједници (односно различите специјализације). Код богатих држава ће постојати склоност све већој парцијалној специјализацији рада чиме ће се проширивати врсте производа. Насупрот овима земље које су мање развијене показиваће тренд потпуне специјализације. Ове земље ће се оријентисати на мањи број роба. Одавде, прилагођавање мање земље тржишту могуће је, као се закључује, једино падом конкурентности. Понуда моћних држава одређује пост-трговински однос размене на унутрашњем тржишту неразвијених држава. До сличног ефекта долази и са тражњом, што значи да извоз неразвијених држава није могуће да се брзо диверзификује. Степен односно коефицијент робне концентрације у извозу неразвијених је већи од робне концентрације извоза развијених држава.

Из ове неокласичне теорије видимо да поред компартивних предности на капацитет државе утиче и системска конкуренција

међу ширм кругом земаља. Оваква конкуренција редефинише компаративне предности земље и баца ново светло на потенцијале за сарадњу, преко пост-трговинских ефеката.

По Грахаму[10] као што се закључује слабије развијене државе немају исте могућности ефикасније диверзификације и њихов развој зависи од преорјентације производње на извоз. Овде је у основи антиципирано објашњење већег извозног и увозног учешћа према националном доходку (коефициената) код неразвијених држава у поређењу са развијенима, где је овај однос по правилу мањи.

Неокласична мисао јасно указује да потенцијал државе зависи од места земље у систему конкуренције. Овде се објашњење сарадње везује за сложеније дефинисање предности у оквиру ширег међународног система који повратно делује на квантитет и кавлитет извоза и увоза као битних показатеља моћи државе у глобалном поретку. Својства извоза, увоза односно размене указују на предности које су много шире одређене преко потенцијала економске моћи, који је изразив трговинским показатељима.

Класична економска теорија дала је основе развоја доктрине предноси и конкуренције који су окарактерисани стварањем, поред осталог, усавршених модела који су садржајније и прецизније него класични модели економски објашњавају процес сарадње и склоности економског приближавања. Нелинеарност процеса у систему, надаље, све више привлачи пажњу научне мисли о трговини и интеграцијама.Овај тренд се почиње испољавати пре свега од идеја које се односе на граничне и маргиналне вредности и употребу нових метода у разматрању глобалног економског поретка. Модел који се базира на идеји улоге величине националне економије је од значаја за резматрање и процеса интеграције, јер указује на апсорпциони капацитет у трговинској размени који је битан код мотива за укључење мањих и слабијих држава у ширу економску заједницу.

Неокласична теорија комбинације производних фактора и теорија цене код Хаберлера

Почетак Неокласичне трговинске доктрине налазимо код Хаберлера. По Г. Хаберлеру[11] вредност роба је зависна не само од

10) F. Graham, "Theory of International Values Re-examined", *The Quarterly Journal of Economics*, 1923, p. 235.

11) G. Haberler, *The Theory of International Trade*, New York, 1956, p. 175.

инкорпорираног рада, већ од комбинације производних фактора. Овде су укључени поред рада и капитал и земља, који су у разним комбинацијама односно размерама укључени у цену. Вредност робе је, по овом концепту, изражена у опортуним трошковима. Само у малом броју случајева трошкови при променама нивоа производње остају константни (и само у овој ситуацији цену формулишу константни трошкови). По Хаберлеру цена је зависна од склоности у кретању трошкова у замени једне производње другом. Вредност робе је одређена као вредност маргиналних трошкова при супституисању неке робе другом. Будући да се за једну робу мора жртвовати друга роба, цена робе изражава се маргиналном вредношћу друге робе. Овде је Хаберлер повезао принцип опортуних трошкова и маргиналних вредности. Маргинални трошкови су трошкови потребни за произвођење једног додатног (у односу на постојећи обсег производње) производа. Математички се ова дефиниција разликује од извода, јер не долази до тежње нули, већ до јединичног прираста. Тренд или јединични прираст битњи је од просечног раста и он одређује цене роба. Ове цене се изједначавају са трошковима супституције роба, а ови трошкови су једнаки маргиналним трошкова производње од које се отказује у корист ове.

Резимирајући ову теорију, треба приметити да је увиђањем да просечне промене трошкова при производном расту или паду, немогу да укажу на однос размене, ова теорија претставља први модерни неокласични економски концепт. Запажајући да је однос размене роба на нивоу маргиналних промена раван односу супституисања рада, капитала и земље који улазе у цене ових роба, начињен је кључан корак ка модернизацији класичне мисли.

Теорија капацитета при интеграцијама мора да узме у обзир склоности у кретању трошкова при замени производње опортуном. Овде се односи размене модерније одређују. На бази промена у динамици трошкова добија се ново сагледавање компаративних предности,узимајући у обзир нов аспект код прорачуна користи. Када су опуртуни трошкови високи, тада ова чињеница умањује предности у трговини и овде основни чинилац постаје производни капацитет за робно преструктурирање. По правилу и производна димензија је обухваћена класичним категоријама трговинских перформанси које у основи и дефинишу економски капацитет сарадње и економског интегрисања.

Компартивне предности и овде имају основну улогу за одређење способности за интегрисање само сада при њиховом де-

финисању производња са својом динамиком добија посебно битно место. Цена која изражава однос размене постаје прецизније одређена производним факторима и њиховом динамиком, чиме се структурно продубљује концепт тржишне вредности. Овај аутор антиципира претстојеће теорије о трансформационој динамици економије, као важном аспекту који указује на нову димензију анализе брзине преструктурирања привреде.

Теорија комбинације фактора и нова теорија цена Охлина

Претходне теорије компаративних предности/трошкова и Хаберлерова, посебно, се битно уоквирују структуралистичком објашњењем и теоријом Охлина. Својом доктрином комбиновања производних фактора који одређују цену роба Охлин[12] је динамизовао економску теорију. Изграђујући теоријски концепт уравнотежења овај економиста указује на везу понуде и тражње за производима са обилатошћу фактора производње, у датој средини, која има утицај на цене фактора. Понуда неке робе је под утицајем цена и трошкова фактора. Од цене фактора односно обилатости фактора у држави, зависи у којим количинама и размерама ће бити ови у производњи роба ангажовани. Свака роба може се произвести на разне начине или учешће у разним нивоима производних фактора. Висине потрошених фактора од једне земље до друге се разликују због природних услова и специфичности. Количина утиче на цену фактора. Од цене фактора, који је и под утицајем тражње, као и понуде, зависи ангажовање. Ако је цена (по правилу оскудног у природи и држави) фактора већа, његово ангажовање је мање (да би се избегли трошкови). Овде Охлин укључује још један елемент. На цену фактора утиче и тражња за готовим производом и посредна тражња. Тргујући, друге државе ће подићи цену обилног фактора.

Овај последњи аргумент основа је теорије економске и трговинске равнотеже Охлина. Објашњавајући импулс трговини који се види у ценовним разликама, уводе се појмови интензивних фактора. Државе са обилатим фактором нпр. капиталом, а оскудним другим фактором нпр. радом, да би изравнале цене, настојеће да увезу производе у којима рад обилује, а извезу робе у којима обилује други фактор, односно капитал. На тај начин треба да дође до пораста производње артикала са обилатим фактором, тендирајући да тај фактор престаје да буде обилат (услед јаче тражње). Тако

12) B. Ohlin, *Interregional and International Trade*, Cambridge, 1933, p. 35.

цене обилатог фактора расту, а у супротном процесу, код оскудног фактора, у светској трговини, долази до пада цене. Као последица испољава се тренд који у светској економији доводи до изједначавања цена производних фактора.

Теорија Охлина базира на мобилности производних фактора. Ова мобилност у међународној трговини није, због трговинских ограничења, иста као унутар државе, тако да је у пракси, посебно у протекционистичким околностима, могуће само делимично изједначавање цене фактора. Мобилност фактора је од посебонг значаја за процену интегративних капацитета неке привреде и склности да еономска унија прихвата нове чланице. Већу мобилност по правилу имају снажније економије, док мање привреде обично исказују оскудицу капитала као производног фактора

.Модел који предлаже ова теорија укључује и цене и новчане трошкове. Дали је један фактор или производ скупљи у једној или другој држави зависи по Охлину од девизног курса. Овде су наравно битни сви елементи цене. Као последица изједначења фактора (назван касније Охлин-Хекшеров закон), долази до ефекта изједначавања цена финалних роба у светској заједници. Теорија трговине Охлина у најопштијем сматра економски да постоји тенденција смањивања економске надмоћи нација, односно, да деловањем чинилаца уравнотежења економски монополи постепено престају да постоје.

Охлин-Хекшеров модел и даље упућује на закључак о потреби анализе предности и трговинских перформанси при разматрању капацитета за интеграције. Овде се компративне предности редефинишу ефектима мобилности фактора, који тендирају ка изједначењу цена у некој екномској заједници. Ово међутим не значи и истовремено изједначавање профита у националним економијама и између националних економија које су ушле у форму интеграције.

НЕОКЛАСИЧНА ТЕОРИЈА РАЗМЕНЕ И МОЋИ КОД М. Џ. КЕЈНСА, Ф. МАХЛУПА, Џ. Е. МИДА, Џ. КРАВИСА, С. ЛИНДЕРА, Л. ДЕТЛЕФА И Х. МИНТА

Утицај на економску доктрину, као и концепцију предности, надаље, имамо код Мида, Кејнса, Махлупа, Крависа и Линдера. Ови економисти имали су одлучујућу улогу у развоју економске

теорије, укључујући и мисао о економском интегрисању националних привреда. Овим теортичарима се затим прикључују и концепти Детлефа и Минта, којиуказују на битне компоненте међународне теорије.

Кејнсов модел повећања агрегатног дохотка и општи модел раста економије

По позанатом концепту и моделу Кејнса[13] основ националног економског развоја је мултипликатор доходка, који зависи од маргиналне склоности штедњи, који се повезује са нивоом инвестираних средстава. Према овој теорији доходак од инвестиција се поново улаже у потрошњу и инвестирање, поново стварајући доходак (сада мањи) све док се циклус у коме треба одузети склоност (маргиналној) штедњи, не заврши нултим приносом новог доходка. Повећање доходка економије, по Кејнсу, може се изразити производом мултипликатора и повећањем инвестиција. Мултипликатор изражава одлив из маргиналног трошења на штедњу (као маргиналну штедњу).

Мултиплкатор дохотка се изражава реципрочном вредношћу маргиналне вредности штедње:

$$\text{Мултипликатор}=1/\text{MPS}$$

где *MPS* је маргинална склоност штедњи или другачије

$$\textit{Мултипликатор}=1/(1-\textit{MPC})$$

где *MPC* је маргинална склоност трошењу (инвестиционом или другом).

Кејнсов модел везе инвестирања или трошења уопште указује на капацитет националног тржишта који је изражен кроз доходак. Код мерења интегративног капацитета било које економије која треба да се прикључи групи еконоских тржишта које функционишу као једно тржиште, доходак те националне економије одређује могућност потрошње такве привреде која уколико уђе у интегрциону целину повећава укупну висину потршње и модификује маргиналну штедњу. Овде корист од придружиавања није само везана

13) Види M. J. Keynes, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca,* Kultira, Beograd, 1950.

за прости збир у висинама тражење и потрошње, пре и после интеграције, већ се добит израчунава и на основу нелинарног учинка мултиплкатора дохотка. Увећани доходак донеће кроз циклусе веће добити од алгебарских сума, а то значи да капцитет потрошње увећаног тржишта треба да буде одређен и узимањем у обзир мултипликаторног деловања на раст трошења.

Махлупов модел и могуће одређење увозног капацитета економије

Капацитет посебно зависи од међународних трговинских процеса и првенствено од увоза и увозног потенцијала националне економије. Сличну релацију као код Кејнса даје Махлуп[14] код спољне трговине. Повећање дохотка од промене извоза довешће (у зависности од маргиналне склоности увозу + МПС-а) до повећања дохотка кроз циклусна понављања које ће смањивати нов принос до скоро нулте вредности (у последњем циклусу). Умањење извоза, као и инвестиција доводи до супротног ефекта (више него пропорционалног) умањења националног дохотка. Образац трговинског мултипликатора је:

$$M=1/(MPX+MPS)$$

где MPS је маргинална склоност штедњи

и где *MPX* је маргинална склоност увозу

Ови ефекти спољне економије дају комплексniју слику о моћи развијених држава и њиховим предностима у односу на остале. Основни чиниоц анализе постаје склоност штедњи, потрошњи, извозу и увозу. Овде се, потом, укључује и анализа еластицитета, што није било случај код раније поменутих доктрина.

Капацитет за интегрисње неке привреде је како закључујемо посебно зависан од увозног капацитета земље која се интегрише, као и у односу на ову државу увозног капцитета групе обједињених држава које представљају царинску или економску унију. Увозни капацитет економске интеграције представљаће извозни капацитет државе која је предмет могућег прикључења оваквој заједници. Увозни капацитет је способност апсорпције тржишта у који треба урачунати сваки део увозне тражње са припдајућим мултиплика-

14) види F. Machlup, "International Liquidity and International Creation of Money", Билтен *BIS*, бр. 178, 1961.

тивним ефектима, маргиналним елементима-факторима, укључујући и еластицитете. Из овог одређења увозног потенцијала или капцитета, јасно се у супротном смеру одређује извозни потенцијал одоносно капацитет.

Извозни и увозни капацитет одређују укупан трговински капацитет односно потенцијал неке државе при пикључењу унији економског типа. Ова два капацитета обухватају и унутрашње економске елементе трошења и дохотка који сада добијају јединствен вид кроз увозно - извозне капацитете државе која пристипа интегративној форми.

Извозном и увозном капацитету ми овде можемо додати и капацитете у међународном плаћањима којом би се употпунила слика о општем капацитету државе за интегрисање. Платна позиција државе према иностранству укључила би све приливе и одливе девиза и домаћег новца чиме би се допунила анализа капацитета.

Увозни капацитет могао би се представити шире као платежни или капацитет одлива фондова, док би се Извозни капцитет генералисано описао као капцитет прилива фондова.

Остале битније теорије трговине и економских предности

Мид (J. E. Mead) доктрина Second best и царине

У теоријским концептима све више се простор оставља деловању државе. Јаче учешће економске интервенције присутно је код неокенсијанског правца. Мид у својој доктини "*Сецонд бест*"[15] сматра неопходним интервенцију државе и допуштање постојања дивергенција између маргиналних вредности и маргиналних трошкова у циљу одржања или повећања благостања. Под дивергенцијом се подразумева разлика између вредности које портрошачи треба да плате за допунску јединицу робе (што се одређује као маргинална вредност) и трошкова у новчаном виду које субјект преузима да би произвео додатну јединицу ове робе тј. производа. Стопа дивергенције је ова разлика подељена маргиналним трошковима или:

$$(MV-MT) / MT$$

15) Види J. E. Mead, *Planning and the Price Mechanism, The liberal-socialist Solutions*, London, p. 86.

где MV означава маргиналну вредност, а MT означава маргиналне трошкове.

Постојање дивергенције је као што се овде види неповољно, јер разлика отежава производњу аутпута. Веће дивергенције у већој мери угрожавају нови аутпут односно неповољно делују на општи макроекономски раст. Велики број дивергенција отежава и унутрашњу трговину и извоз. Овакве дивергенције угрожавају благостање па их је потребно умањивати. Дивергенције настају због пореза и монопола, као и због разних регулативних мера. Стога је потребно водити политику отклањања и унутрашњих и спољних дивергенција. Ако је нпр. у држави А стопа дивергенције 40% за робу која се извози у Б, где за исту робу не постоји дивергенција (тј. MV-MT=0), долази до трговине где су маргинални трошкови 40% нижи у земљи А у компарацији према исој роби из државе Б. Претпоставимо нпр. да су маргинални тошкови за остале робе у размени држава А и Б исти. При наведеним условима обе земље ће имати више ове робе, где се испољава разлика од 40%. Надаље, исправљајући дивергенцију може се претпостављати да ће држава А моћи да уведе царину (нпр. 40%), што би довело до максимизације њене производње (и на рачун њених осталих роба). Држава Б може тада повећати своју заштитну царину, јер је производ у земљи А сада са вишом маргиналном вредношћу од истог прозвода у држави Б. Ако је дивергентна царина 40% тада је *MV-MT=40%.* Постојање дивергенције значи да производња није максимизована. Тек ако се уведе царина ова то може постати. С друге стране, као што можемо видети на овом примеру царина рађа нову маргиналну вредност која доводи до неоптималне трговине. На изнесеном примеру, где MV=40% максимизација аутпута производње настаје када је увозна царина 40%, а оптимизација када царина тежи 0. Одавде по Мидовој логици, "Сецонд бест" царина, јесте царина између 40% и 0%.

Степен снижења царина у овом случају Мида зависи од еластицитета тражње и понуде у држави А и држави Б односно висине продаје количине робе у зависности од варирања цена тог производа. Као што уочавамо Мид допушта и постојање иницијалне дивергенције, коју према његовој сугестији не треба отклањати. Ово се чини на рачун производње и овде ово неотклањање дивергенције претставља оптималну солуцију ("Сецонд бест"). Као што се види царина није добро решење, међутим, понекад ју је боље увести него неувести односно увођење овакве мере, такође, према овом

концепту претставља друго најбоље решење за економију. Ово је посебно сучај када се узима у обзир да су средства за субвенционирања дивергенције *MV-MT* оскудна. Са овим у вези виша цена робе која је настала порастом царине умањује трговинску размену. Ово умањење говори како је овај метод добио назив ("*Сецонд бест*").

Ц. Крависова концепција еластицитета и структурна теорија С. Линдера

По Кравису држава увози оне производе у којима је понуда на унутрашњем тржишту релативно мање еластична на измењене веће трошкове производње (цене), односно у којима је релативни еластицитет стране понуде већи на трошкове производње, него што је то случај код домаће производње[16]. Извозне државе су оне које интензивно употребљавају сировине у којима односна држава обилује или оне гране где се унутар државе исказује више стопа техничког прогреса (што је везано за еластичност). Надаље на међународном нивоју извозне ће бити гране које показују вишу стопу научно-техничког напретка него конкурентске индустрије односно партнери у другим државама.

С. Линдер се у извесном смислу надовезује на Крависа. Према његовом схватању ниво трговине секундарним робама међу државама је толико виши, анализирајући ово према пропорцији националног дохода, колико је виши степен подударности структуре тражње међу тим државама. Обим трговине секундарним производима треба да буде утолико виши уколико су државама ближи дохотци пер цапита. Ово својство се дугује сличношћу потрошње односо тражње, што је резултат сличности потрошачких навика у државама у којима су дохотци пер цапита блиски. Структура домаће тражње стога одрђује хијерархију односно редослед извозности производа. Код држава где постоји већа диверзификација извоза (односно већи доходак који условљава овакву диверзификацију) долази до могућег већег обима трговине. Већи доходак зависи од технолошке иновативности и прогреса. Одавде се, у оквиру овог концепта, извлачи закључак да уколико је виши ниво дохотка у двема државама утолико је потенцијални и стварни обим њихове трговине већи[17].

16) J. Kravis, "Availability and other Influenses on the Commodity Composition of Trade", *Journal of Political Economy*, vol. 64, 1956.

17) Види S. Linder, *An Essay on Trade and Transformation*, New York, 1961, p. 103.

Веза са Крависовим концептом је у томе што концентрација техничког прогреса квалификује индустрије за извоз, односно експортабилне су оне индустрије које су технолошки јаче. Проблем вишег дохотка и технолошког прогреса везује концепт Линдера за оне теоретичаре који су указивали на повезаност експортабилности и дохотка.

Детлеф, Минт и покушај корекције теорије компартивних предности

По теорији Л. Детлефа[18] да би се утврдиле компаративне предности потребно је узети у обзир заостајање економске структуре односно "трансформациони заостатак" ("*lag*"). По њему битно је утврдити којим обимом и којим темпом се могу изменити елементи специјализације који у времену губе своје предности, да би се проценила трговинска позиција. При анализи компаративних предности потребно је узети у обзир дакле трансформациони *лаг*. Он се дефинише као еластицитет трансормације, где се узимају као елементи маргинална склоност потрошњи и еластичност понуде и тражње.

У оквиру шире анализе овај метод може имати своје место и донекле кориговати виђење о предности или предностима које проистичу из неке интеграције. Код слабијих привреда могућности трансфиормације економије су у знатној мери испољеније.

Извесно кориговање концепта компаративних предности налазимо и код Х. Минта. Овај аутор критикује класичну доктрину са становишта да ресурси нису најчешће у пракси предмет опортуног усмеравања. Он примећује да се извоз може повећати без умањење производње за потрошњу. Ово је последица чињенице да у домаћој привреди постоји вишак производног капацитета односно ресурси који до момента трговине нису искоришчени. Тек уласком у извоз ови почињу да се користе, што као што можемо да приметимо, подржава теорију развојних предности по којој је потребно узети у обзир и предности које настају после уласка у извоз[19].

18) L. Detlef, *Dynamische Theorie der Internationalen Arbeitstelung, Ein Beitrag zur Theorie der weitwirtschaftlichen Entwicklung*, Wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen, Heft 25, Duncker – Humblot, Berlin 1967, pp. 87-130.

19) H. Myint, *The classical theory of international trade and the underdeveloped countries*, Readings in International Economics, George Allen and Unwin Ltd, London, 1968.

ПРЕДЛОГ МЕТОДОЛОГИЈЕ КВАНТИФИКАЦИЈЕ КАПАЦИТЕТА ДРЖАВЕ ЗА ИНТЕГРИСАЊЕ У ЕКОНОМСКУ ИНТЕГРАЦИЈУ

Предходне теорије указују да је могуће израчунати капацитет државног интегрисања у ширу привредну унију. Овде можемо применити принцип *цост-бенефит* анализе за однос добитака и гибитака P=B-C , где су B- добитци, C- губитци, а P- профит. Методологија обрачуна по правилу треба да узме у обзир агрегатне добитке и агрегатне гибитке за неку државу при учлањењу у унију, односно трговински и платни биланс пре и после укључења у интеграцију. Овде се у начелу може узети да се ради о два привредна актера где се један учлањује у заједницу држава, која се може сматрати јединственим (другим) субјектом. Тако се спајају два субјекта са својим тржиштима и компаративинм предностима.

Полазећи од тога да интеграција представља јединствени економски субјект, анализа међународних капацитета и трговине се своди на модел две државе и мноштва роба које су предмет размене. Овим се упрошћава и прецизно уоквирује метод анализе добити и губитака од интегративног прикључења.

Ако са профитабилнишћу изразимо суме добитака и суме губитака, и обележимо га са општим P_{in}, тада са неким $P_{i\text{-}pre}$ можемо обележити спољно-економску профитабилност неке економије пре придружења, а са $P_{i\text{-}posle}$ можемо обележити спољно-економску профитабилност исте економије после придружења. Ако је $P_{total} = P_i + P_{ostalo}$, где је P_{total} агрегатни национални профит, а $P_{ostalo} = \Pi_0$ остали део националног профита по одбијању P_i, тада однос вредности ($P_{i\text{-}pre} / P_{total}$) одражава економску маржу профитаблиности пре придруживања, а вредност ($P_{i\text{-}posle} / P_{total}$) је маржу профитаблиности после придружења. Одавде капацитет неке државе за придружење можемо да изразимо као:

$$K_i = (P_{i\text{-}posle} - P_{i\text{-}pre}) / P_{total,posle}$$

овде $P_{total,posle}$ представља агрегатни профит неке земље после придруживања интеграцији,

а P_i / P_{total} представља модофиковану профитну маржу где уместо имениоца у виду националног дохотка (NI) имамо а величину агрегатног профита P_{tot} [20].

20) Види о агрегатном профиту нпр. H. P. Gray, "Determinants of Aggregate Profit margin: Coment", *The Journal of finance,* vol. XXXI, no 1, 1976.

Израз за капацитет економје код прикључења $K_и$ показује да је тај капацитет економска моћ да привреда повећа профитну маржу преласком у везано интегративно стање. Што је већа способност да се профитна маржа повећа кроз интегрисање то је већи капацитет националне економје за интегрисање. Оваква способност повећања профитне марже или профитне стопе, која је маржи истосмерно корелирана, показује висину капацитета економије (односно њених привредних субјеката) да се исплативо уједине у већу економску целину.

Државе које показује већу способност за профитабилном придружењу према националном дохотку[21] или националном агрегатном профиту могу се сматрати таквим привредама које еласитчно повећавају профитаблност при промени свог тржишног простора. Оваква динамика промене профитних показатеља показује прилагодљивост и ефикасност привреде према новом тржишту и новој тржишној целини. Капацитет K_i представља способност промене профитне марже у неком временском периоду, која је по дефицији позитивно орјентисана: $K_i > 0$.

Апсолутна профитабилност као таква може бити понекад релативно висока у нумеричким показатељима, али релативно безначајна вредност према висини агрегатног националног профита. У овом контексту узимање у обзир висине агрегатног националног профита односно марже је битно у циљу процене интереса земље за придруживање. Већа маржа указује на већи интерес који је корелиран са већом способношћу за прикључење.

Ако у општијем случају имамо ситуације да прорачунавамо капацитет K_i за више интеграција закључићемо да капацитет одређује еластичност промене профитне марже од случаја до случаја. Усредњена вредност еласицитета промене марже за велики број интеграција указиваће на општу ефикасност прилагођавања привреде која је општи показатељ капацитета националне економије за промене у режиму везаности према новим економским просторима.

Методологија која је формулисана као $K_i = (P_{i\text{-}expost} - P_{i\text{-}exante}) / P_{tot,post}$ показује да капацитет и интерес изражен преко профитабилности при придружењу по правилу може бити висок и код средњих и мањих земаља. Оне ће на повећаном тржишту наћи могућност да

21) Види о агрегатној профитној маржи S.R. Finkel, D Tuttle, „Determinants of Aggregate Profit Margins“, *The Journal of finance*, 1971

пласирају највећи део свог извоза и уколико је увоз истих добро покривен извозом односно имају повољни платни биланс, испоставиће се да је интерес прикључења повољнији него код неких јаких земаља. Способност промене профитне марже су по правилу велике и код јаких држава, јер су робе у њима снажније диверзификоване и постоји висока могућност преорјентације и прилагођавања привреде. Тако да ће највећи број привредно јаких земаља, са предностима у поседовању технологије и капитала исказивати релативно висок капцитет прикључењу.

Овако предложени модел на једноставан начин показује потенцијал кроз капацитет економског прикључења код одређене државе као разлику њене пред-интегративне профитабилноси и предвиђене пост-интегративне профитабилности, према висини агрегатног националног профита. Овде се антиципирана пост-интегративна профитабилност мора узети у већем временском периоду после прикључења унији или сродној екомској интеграцији.

За већину држава које су економски слабије прикључење нпр. у ЕУ може на почетку донети непосредне трговинске профите и исплативост по самом учлањењу, а затим ова иницијална профитабилност може бити предмет ерозије услед дејства опадања предности, економског раслојавања на више и мање диверзификоване робне економије и заостајања. Овакав процес по правилу у економским унијама као што је ЕУ може креирати односе развијеног Севера и неразвијеног Југа, где се испољава процес заостајања у променама структуре и задуживања, праћен системским и структурним слабостима у конкренцији и прилагођавању привреда, мењајући о вредности капцитета који су првобитно постојали.

У овом смислу концепт који предлажемо може се кориговати антиципраном профитаблиношћу при каснијим струкурним променама односно антиципацијом профитабилности које не настају непосредно по учлањењу и интеграцији. Овде је методологија иста као код утврђивања антиципираних компатаивних предности или антиципираних финансијских ефеката.

С друге стране, капацитет неке економије мења се у току времена, јер ново креирана национална економија стиче предности из већег тржишта, а пораст дохотка и нова активност која може бити усмерена и на трећа тржишта ван уније може битније утицати на карактеристике оваквог постртговинског потенцијала. Овде су и предности од скидања царинских и нецаринских баријера, дej-

ство мултиплкатора и акцелератора и антициклични ефекти који мењају тржишне перформансе и доходак. Задатак је, међутим, да се капацитет за прикључење утврди у разумном опсегу времена после трговинске интеграције, јер је овде смисао одређења способности економског везивања у одређеном моменту, а не општија дугорочна процена мењања оваквог капацитета у времену. Процене промена капацитета у дужем период су предмет анализе опште исплативости, а не конкретног момента који је окарактерисан неким вредностима за капацитет.

С друге стране, може се мерити и допринос државе која се прикључује самом субјекту прикључења односно економској интеграцији. Овде се мери висина економског капацитета уније да прикључи одређену државу свом економском простору. Основна категорија и у овом случају јесте профитабилност за унију од прикључења неке земље са својом привредом том ширем тржишту.

Израз за капацитет уније је исти као у горњем слушају код државе:

$$K_u = (P_{u\text{-}posle} - P_{u\text{-}pre}) / P_{u\text{-}tot,posle}, \; K_u > 0, \; P_{total} = P_u + P_{ostalo}$$

где $(P_{u\text{-}pre} / P_{u\text{-}total})$ је економска маржа профитаблиности пре придруживања за унију, а

$(P_{u\text{-}posle} / P_{u\text{-}total})$ је економска маржа профитаблиности после придруживања за унију.

Капацитет K_u исказује економску способност уније да промени своју маржу при везивању за неку нову чланицу у свој тржишни простор. Уколко је промена велика, тада се сматра да је еластицитет промене марже за одређену државу висок односно да је капацитет за примање исте висок. За велики број земаља може се сматрати да K_u исказује економску способност или моћ уније да еластично промени профитну маржу и профитну стопу при пријему нових држава у унију.

Методолошки, и у овом случају, пост-интегративна профитабилност се мора узети у већем временском периоду после прикључења и уз такву корекцију је потребно извршити реалнију процену вредности.

* * *

Процес интегрисања неке државе у економску унију наметнуо је у теорији питање са којим се капацитетом ова економски интегрише. Ово је основно питање за сваку развојну демократију

и њене политичке и економске установе које се налазе у процесу придруживања ширем економском простору. Основни метод за решење квантификовања капацитета за интегрисање пронађен је у исплативости односно мери профитаблиности за државу ако до овог интегрисања дође кроз тржишно уједињење. Већа профитабилност је повезана са већом могућношћу коришћења постојећих привредних капацитета односно способности домаће привреде. Виша могућност искоришћења домаћих способности пропорционална је повећању профитаблиности од придруживања мереном према јединици заједничког деноминатора. Исплативост интегрисања се овде мери преко разлика у сумама спољно-економске профитаблиности за кандидата учлањења после и пре спајања. Као што видимо капацитет неке државе је пре свега зависан од њене профитабилности при промени стања везаности (интегрисаности), која уколико је већа према суми агрегатног националној профира њезин је капацитет већи код прикључења.

Капацитет државе прикључењу је способност да нека држава промени висину њене профитне марже или њеног модификованог вида ($P_{i\text{-}expost}$ -$P_{i\text{-}exante}$) / P_{tot} при преласку у везано интегративно стање. Способност да се промени маржа при везвању (маржа вида P_i / $P_{i\text{-}tot}$) је капацитет државе за интегративно стање односно K_i. $P_{i\text{-}tot}$ у наведеном изразу представља агрегатни профит националне економије. Оваква величина је узета ради одређења уњешћа горње разлике у профитима делењем истотипном категоријом која се односи на укупност свих профита националне економије. Овде се врши мерење апсолутног спољно-економског профита према маси укупног профита, свођењем на нову јединицу мере искоришћења. Агрегатни профит је како запажамо блиско корелиран и са националним дохотком који се, такође, може условно користити за делење разлике у спољно-економским профитима, и тада добијамо класични вид профитне марже (у оквиру израза облика P_i / NI, где NI представља национални доходак).

Капацитет државе, као што даље запажамо, може се описати и објаснити условно и преко висине профитне стопе, која је иначе блиско корелирана профитној маржи и овде описаном модификованом изразу економске марже коју овде предлажемо. Ту би нпр. Капацитет, као моћ, била описива и као способност промене профитне стопе националне економије при преласку у везано интегративно стање. Што је профитна стопа еластичније односно више

промењена то је већа способност привреде по јединици изабране мере да се исплативо веже за економску унију.

За српску националну економију је од значаја да се прихвати статистичко мерење описаних вредности за капацитете, укључујући и обрачун агрегатног националног профита. Поред тога имајући у виду природу српске економије и њену структуру, уз предложене показатеље општег капацитета економије, могуће је направити и процене посебних области капацитета, где пре свега треба анализирари извозни и увозни капацитет економије после (ex-post антиципирано) и пре (ex-ante) уласка у Европску унију. Овим вредностима се може придружити и анализа промене платног биланса пре и после везаног стања, да би се добила детаљнија слика о спољноекономоском капацитету државе.

Напослетку може се направити и оквирна прогноза интереса Уније за придруживање са Србијом користећи расположиве податке за процену облика $K_u = (P_{u\text{-}posle} - P_{u\text{-}pre}) / P_{u\text{-}tot,posle}$, $K_u > 0$, где K_u представља капцитет уније за прихватање Србије, изражен преко описаних способности за промене економске марже профирабилности.

Igor Janev

INTEGRATION OF STATES IN WIDER ECONOMIC STRUCTURES AND CAPACITY OF A STATE FOR ECONOMIC INTEGRATION

Summary

In the present article we describe the doctrines of economic theory related to the evaluation of the trade effects with emphasis on the evaluation of the capacity of a state for integration in an economic union of states. The analysis begins with the classical Smith – Ricardo model of comparative advantages and ends with a simple theoretical model for evaluation of the capacity of a state for joining an economic union. It is shown that already the theory of comparative costs demonstrates that a trade relation can be considered as an elementary form, or precursor, of the economic integration, that in a developed form can embrace the entire trade space. The trade-based integration theories of Smith, Ricardo and Mill have later expanded into more complex economic integration theories that, apart of trade, include other economic elements and relations. These theories introduce the notion of economic power (both on the level of a state or community of states)

and elaborate on the motivs for economic integration. Thus, Nicholson and Graham point out the importance of the size of state economy and teritory in determining the economic advantages and costs for a state entering an economic integration. Nicolson maintains that terms of trade in an economic union will tend to be close to those of the largest state. Bastable and Marshall also adopt such a view. According to Graham, the essential factors affecting the distribution of the trade gains are: 1) the geographic dimensions of the state, 2) the demographic dimension of the state, and 3) the economic – trade dimension of the state (good production, market, total income and income per capita). According to this concept, the less developed countries in the integrated economic structure can transform their economy (when such transformation is needed, e.g. in times of crysis) at much larger costs than the developed states. Graham maintains that the less developed countries in the union do not have the possibility for an effective diversification of their economic activity, and their economic development is largely determined by their export- oriented production. Accordingly, the (post-trade) terms of trade representn the basic indicator of their economic efficiency. Haberler has connected the principle of opportunity costs with the marginal costs. Marginal costs are the costs necessary for production of one additional product with respect to the existing level of production. The marginal cost is a more important parameter than the average growth and essentially determines the price of the goods and the production efficiency.

The Ohlin – Heckscher model points to the necessity of analysing the comparative advantages in the trade performance when considering the capacity of a state for economic integration. The comparative advantages have to be redefined by the effects of mobility factors that tend to equalize the prices in an economic community. The Keynes model, relating the investment and corresponding costs, points to the capacity of national market as a factor in the national income. When evaluating the capacity of a national economy for integration in a group of economic markets that function as a single market, one has to take into account that the income of that national economy is determined by its capacity to consume and that by entering in the integrated market the level of that capacity is expected to increase. According to Mahlup, the increase of the income due to the change in the export will lead (depending on the marginal propensity to import and marginal propensity to save) to increase of the income that

will diminish its value in each cycle until, finally, the new income becomes zero. Decrease of the export, as well as the investments, would lead to the opposite effect: decrease of the national income. Thus, the capacity of the national economy for integration depends on its capacity for import from the states of the common market, but also by the capacity of the common market for import from the state entering the integration. This latter capacity obviously defines the upper limit of the capacity for export of the accessing state to the common market. Finally, by considering also other parameters involved in the economic integration, we have arrived at an appropriate definition of the capacity of a state for economic integration. The capacity of a state for economic integration is its ability to change its (modified) profit margin

$(P_{i\text{-}expost} - P_{i\text{-}exante}) / P_{tot} = K$ when entering the integration, where $P_{i\text{-}expost}$ and $P_{i\text{-}exante}$ are the foreign-economic profitabilities after and before the integration, and P_{tot} is the aggregate national profitability.

Key words: integration, capacity, institution, democracy, economy

ЛИТЕРАТУРА

- F. W. Taussig, *International Trade,* New York, 1927
- J. S. Nicholson, *Principles of Political Economy,* New York, 1897
- C.F. Bastable, *The Theory of International Trade*, London, 1903
- A. Marshall, *Money, Credit and Comerce*, London, 1923,
- F. Graham, "Theory of International Values Re-examined", *The Qurterly Journal of Economics*, 1923.
- G. Haberler, *The Theory of International Trade*, New York, 1956
- B. Ohlin, *Interregional and International Trade*, Cambridge, Harvard Univ. Press. 1933
- M.J. Keynes, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca,* Kultura, Beograd, 1950.
- F. Machlup, "International Liquidity and International Creation of Money", Bilten *BIS*, br. 178, 1961.
- J. Kravis, "Availability and other Influenses on the Commodity Composition of Trade", *Journal of Political Economy*, vol. 64, 1956.
- S. Linder, *An Essay on Trade and Transformation*, New York, 1961.
- L. Detlef, *Dynamische Theorie der Internationalen Arbeitstelung, Ein Beitrag zur Theorie der weitwirtschaftlichen Entwicklung*, Wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen, Heft 25, Duncker – Humbolt, Berlin 1967.

- H. Myint, *The classical theory of international trade and the underdeveloped countries,* "Readings in International Economics", George Allen and Unwin Ltd, London, 1968.
- H.P. Gray, "Determinants of Aggregate Profit margin: Coment", *The Journal of finance*, vol. XXXI, no 1., 1976.
- S.R. Finkel, D Tuttle, „Determinants of Aggregate Profit Margins", *The Journal of finance*, 1971

Овај рад је примљен 13. априла 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
321.01:061.2](497.11):32(4-672EU)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 403-429.

Слађана Младеновић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ОДНОС ДРЖАВЕ И НЕВЛАДИНОГ СЕКТОРА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА СРБИЈЕ[**]

Сажетак

Аутор у овом раду разматра однос државе и невладиног сектора у Србији у процесу европских интеграција. Рад је подељен на три дела. У првом делу аутор даје теоријски осврт и историјски приказ односа државе и цивилног друштва, и наводи значај цивилног друштва у Европској унији. Други део рада је посвећен осврту на невладин/цивилни сектор у пост-комунистичким режимима, и специфичностима овог сектора у Србији. Трећи део рада је посвећен изучавању конкретних облика сарадње државе и невладиног сектора у Србији, у оквиру три кључна периода: до 2000. године, од 2000. до 2005, и након 2005. године. Иако између другог и трећег периода није постојао драстичан прелаз као између првог и другог, аутор сматра да је било важно направити пресек сарадње 2005. године, утолико пре што су то урадили и истраживачи који су се бавили цивилним сектором. Уместо закључка, аутор наглашава која су питања остала отворена у области сарадње државе и недржавних актера. Иако је у раду објашњена појмовна разлика између грађанског и цивилног друштва, невладиних организација и организација цивилног друштва, ови појмови су често коришћени као синоними, како због литературе која је коришћена приликом израде рада, тако и због чињенице да се сви побројани термини суштински односе на сектор који је одвојен од државе.

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: цивилно друштво, организације цивилног друштва, невладин сектор, грађани, европске интеграције, Канцеларија за европске интеграције, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом

1. ОДНОС ДРЖАВЕ И ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

За разлику од појма демократије, који се најпре појављује у грчком полису, идеја друштва се јавља касније. Појам *полис* обухвата и друштво и државу. У политичкој мисли старих Хелена се могу уочити две упоришне тачке. Једна се односи на идеју политичког логоса, односно друштва као политичке заједнице, а друга на идеју политичког етоса, који повезује заједницу у политичко и друштвено ткиво. Логос и етос тиме указују на јединство државе и друштва.[1)]

Савремено схватање цивилног друштва је сложеније, почевши од дилеме везане за назив који треба користити (цивилно или грађанско друштво). Предност је најпре дата термину грађанско друштво, да би касније ипак преовладао термин цивилно друштво. Разлог томе треба тражити у идеолошком баласту појма грађанско друштво, који је изједначаван са буржоаским друштвом, и асоцијацији на урбани живот људи који живе у градовима.[2)] Подробнија анализа ова два појма би указала да они нису синоними. Грађанско друштво указује на аутономну сферу приватних послова и односа насупрот држави, карактеристичну за капитализам, што значи да укључује и економске субјекте, добровољна удружења, јавност и јавна гласила. Цивилно друштво не укључује актере и активности борбе за економске или политичке добитке, јер се тиче активног односа спрам постојеће конфигурације моћи. Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) сматра да синтагма *bürgerliche Gesellschaft* (грађанско друштво) има шире и свеобухватније значење од појма *civil society* (цивилно друштво), јер реч *Burger* може да означава и грађанина и држављанина, што указује на његову политичку и друштвену улогу[3)]

1) Вукашин Павловић, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 17-26.

2) Александра Мировић, „Савремена схватања цивилног друштва с посебним освртом на концепцију Џона Кина (John Keane)“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2005, стр. 943.

3) Срђан Дворник, *Актери без друштва: Улога цивилних актера у посткомунистичким промјенама,* Heinrich Boll Stiftung, Загреб, 2009, стр. 190-191. Аутор користи дефиницију Баумана према: Z. Bauman, “A Post-Modern Revolution?”, у: J. Frentzel-Zagorska, (ed.), *From a One-Party State to Democracy: Transitions in Eastern Europe*.

Цивилно друштво се, између осталог, може одредити у односу на политичко друштво, које можемо схватити у ширем смислу као целокупно поље политике, или у ужем смислу, у ком случају се односи на политичке странке, власт и државу. Разлика између политичког и цивилног друштва се може одредити на основу типа организације, легитимације, поља и типа деловања.

Табела 1: Разликовање цивилног и политичког друштва

Тип друштва	Тип организације	Легитимација	Поље деловања	Тип деловања
политичко друштво	политичке странке	избори	власт	одлучивање
цивилно друштво	цивилне организације	поверење	јавност	утицај

Извор: *Политичке поделе у Србији у контексту цивилног друштва (Могућност базичног консенсуса и могућност конституисања демократског блока)*, ЦЕСИД, Београд, 2005, стр. 3-4[4)]

Између цивилног друштва (односно организација цивилног друштва) и државе могу да постоје четири модела односа.[5)] Вукашин Павловић је сваки модел односа везао за одређено политичко уређење, мада се ови типови односа могу наћи и у оквиру другачијих политичких режима. Односи ОЦД и државе се могу представити следећом табелом:

Табела 2: Модели односа ОЦД и државе

Политичко уређење	Држава	Цивилно друштво
либерално-демократско	слаба	јако, развијени облици удруживања грађана
социјалистичко	јака	слабо и неразвијено
развијене демократије на Западу	добра, ефикасна, правна држава	релативно развијено
пост-социјалистичке државе	слаба	неразвијено / конфузно / потиснуто

Табела је направљена на основу података у: Вукашин Павловић, „Однос државе и невладиних организација“, op.cit., стр. 30

Развој грађанског и цивилног друштва, прожет мешањем државе у тржишне механизме, и обликован светским ратовима и блоковском поделом, у XX веку доводи до стварања цивилног друштва на транс-националном и међународном нивоу, превасходно

4) Овај извештај је настао на основу истраживања које је водио истраживачки тим: Срећко Михаиловић (руководилац тима), Зоран Стојиљковић, Ђорђе Вуковић, Жарко Пауновић, Милош Мојсиловић и Марко Ивковић.

5) Павловић, Вукашин, „Однос државе и невладиних организација“, *Цивилно друштво и невладин сектор,* Бранка Петровић (ур.), ПАЛГО центар, Београд, 2002, стр. 30.

под утицајем процеса глобализације.[6] Истовремено, процес глобализације је довео до веће интеракције између држава, које су ступиле у различите облике међународног удруживања, пре свега у међународне организације. Највећи степен комплексности односа између држава, њихових грађана и институција међународне организације може се идентификовати у Европској унији. Иако се од самог настанка Европских заједница 50-их година XX века економски карактер европских интеграција не доводи у питање, све већа економска међузависност чланица ЕЗ је условила и политичку координацију, која је довела до стварања Европске уније 1992. године. Она је увела важну новину на теоријском и практичном плану у погледу функционисања међународних ентитета. У питању је било право грађанства Уније, које је дато држављанима држава чланица. Грађани ЕУ су добили: право на слободу кретања и настањивања у државама чланицама; активно и пасивно право гласа на локалним изборима и изборима за Европски парламент у било којој држави чланици; право на дипломатску и конзуларну заштиту у трећим државама од стране представништва било које чланице Уније, уколико њихова држава није представљена у тој трећој држави; право на упућивање петиције Европском парламенту и обраћање омбудсману.[7]

Право грађанства Уније је проширено тек усвајањем Уговора из Лисабона. Права грађана су груписана у оквиру одредби о демократским принципима. Функционисање Уније ће се заснивати на представничкој демократији, у којој су грађани директно представљени у Европском парламенту, а државе чланице у Европском савету и Савету. Сваки грађанин ће имати право учешћа у демократском животу Уније, а одлуке ће се доносити што је могуће отвореније, и на нивоу што ближем грађанима.[8] Институције ће дати грађанима и представничким удружењима могућност да обзнане и јавно размене своје ставове у свим областима у којима делује Унија, и одржаваће отворен, транспарентан и редован дијалог са представницима удружења и цивилним друштвом. Ради осигурања

6) Детаљније о развоју цивилног друштва под утицајем глобализације видети у: Ђорђе Стојановић, „Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

7) Citizenship of the Union, Articles 8-8e, „Treaty on European Union“, Official Journal C 191, 29 July 1992, http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001 (приступ: 02.04.2012).

8) Article 10, „Consolidated version of the Treaty on European Union“, Official Journal C 83, 30 March 2010, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0013:0046:EN:PDF (приступ: 02.04.2012).

кохерентности и транспарентности деловања Уније, Европска комисија ће спровести консултације са заинтересованим странама, а најмање милион грађана Уније из одређеног броја држава чланица може да покрене иницијативу којом ће позвати Европску комисију да у оквиру својих надлежности поднесе предлог за који су грађани проценили да доприноси примени оснивачких уговора.[9)]

Потенцирање удружења грађана и цивилног друштва као партнера у дијалогу у Европској унији, отвара питање одређивања њиховог карактера, односно дефиниције ових актера. Најчешће се као партнери наводе организације цивилног друштва (ОЦД), које представљају „*збир свих организационих структура чији чланови имају циљеве и одговорности који су од општег интереса и које такође делују као посредници између органа власти (public authorities) и грађана*." Типови удружења који могу бити сврстани у ОЦД су: актери тржишта рада (нпр. социјални партнери); организације које представљају социјалне и економске актере, али нису социјални партнери; невладине организације; организације проистекле из заједнице (тзв. grassroot покрети), углавном усмерене ка својим члановима, и религиозне заједнице.[10)]

Институције Европске уније у којима се доносе свакодневне одлуке остварују значајан однос са ОЦД. Европска комисија је у оквиру сваког Генералног директората омогућила сарадњу са цивилним друштвом. Организације које то желе, могу да се региструју при Комисији. Европски парламент организује грађанске форуме од 2005. године на локалном нивоу, омогућава дијалог у одборима, и користи механизам Агора за одвијање дебате са грађанима и цивилним друштвом. Интер-парламентарне групе сарађују са невладиним организацијама. Са великим бројем одбора, комитета и радних група се може успоставити дијалог у оквиру Савета министара. Могуће је успоставити дијалог са државом која председава Саветом.[11)]

9) Ibid , Article 11.

10) „Opinion of the Economic and Social Committee on The role and contribution of civil society organisations in the building of Europe", Subcommittee: Civil society organisations, Brussels, 1999, http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/ces851-1999_ac_en.pdf (приступ: 03.04.2012), pp. 7-8.

11) ЦИДЕЦ – Дијалог грађана и грађанки за европски консензус, *Могућности комуникације грађана, грађанки и НВО са институцијама Европске уније*, Грађанске иницијативе, Београд, 2009, стр. 124-126.

Наведени развој догађаја у Европској унији је утицао и на њен однос према потенцијалним чланицама и ОЦД у њима. Критеријуми за пријем, дефинисани на Самиту ЕУ у Копенхагену 1993. године, који су укључили и политичке критеријуме, политика условљавања, коју је Европска унија усавршила приликом пријема земаља Централне и Источне Европе (ЦИЕ), и неспособност ЕУ да спречи, а затим и контролише сукоб у бившој Југославији, у великој мери је утицала на однос према тзв. Западном Балкану, и посебно према Србији.[12] Специфичност развоја цивилног друштва у Србији са друге стране, је додатно обликовала његов однос са државом. Општеприхваћено уверење, да је цивилно друштво пресудно утицало на смену режима Слободана Милошевића, и да је оно у великој мери заслужно за процес европских интеграција, условило је његов однос са државом, очекивања ових актера и грађана у том процесу, и директно утицало на успостављање институционализованих облика сарадње владиног и невладиног сектора у Србији.

2. НЕВЛАДИН / ЦИВИЛНИ СЕКТОР У ПОСТ-КОМУНИСТИЧКИМ РЕЖИМИМА

Цивилни сектор у време комунистичког режима није у правом смислу рефлектовао вољу грађана и њихову потребу за удруживањем. Комунистички режими су обавезивали грађане да учествују у организацијама које су биле под контролом државе, због чега су се развијали односи у приватној сфери, који су били искрени и веома значајни. Тај тип веза је опстао и након слома комунистичких режима, због чега грађани нису имали потребу да приступе добровољним организацијама, као што су то практиковали грађани на Западу. Разочараност догађајима који су уследили након промене режима, условила је низак ниво јавне партиципације.[13] Приватне мреже пост-комунистичких друштава су по правилу остале отпорне на јавну мобилизацију, за разлику од мрежа у демократским или пост-ауторитарним друштвима, у условима стриктне поделе између јавне и приватне сфере.[14]

12) Више о политици условљавања Европске уније, и њеним негативним последицама у случају Србије, видети у: Јелена Б. Тодоровић, „Србија и политика условљавања Европске уније“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.

13) Марк М. Хауард, *Слабост цивилног друштва у посткомунистичкој Европи*, Грађанске иницијативе, Београд, 2008, стр. 43-44.

14) Ibid, стр. 177.

Једно од могућих објашњења слабости цивилног друштва може се наћи посматрањем начина на који су ови режими смењени. Уопштено гледано, смена комунистичких режима се може назвати „политичком револуцијом“, али након ње није уследила (нити јој је претходила) значајна промена економске и социјалне структуре. Носиоце политичке револуције није могуће дефинисати, јер су на челу промена биле дисидентске скупине и грађанска удружења формирана у условима комунизма. Због нужности преговора са одлазећим режимима, ове групе су постале „природни“ говорници у име потиснутог друштва.[15)] Комунизам је извршио успешну (де) конструкцију друштва, тако да демократија, око које је приликом слома тог режима постигнут консензус, није произашла из интереса друштва, већ је прихваћена као идеологија, која је сведена на опонашање модела из окружења. Позивање на демократију је језгру нових политичких елита (које су прерасле у политичке партије) дало прилику да дођу на власт, али је то био и услов за међународно признање и подршку са Запада.[16)]

Цивилни сектор у Србији је био у специфичном положају чак и у односу на пост-комунистичке државе ЦИЕ, јер је деловао у условима грађанског рата, промене граница и закаснеле транзиције. Политички ангажоване невладине организације до 2000. године су биле изразито анти-режимски, анти-системски и анти-институционално профилисане. Цивилно друштво у Србији је, од увођења политичког плурализма 1990. године, до 2000. године, доделило себи улогу алтернативне и опозиционе снаге, и усмерило се на промену режима, чиме је делимично заузело поље које су требале да попуне опозиционе странке. Због жеље за променом система, цивилно друштво се није бавило самопрофилисањем, што је имало негативан утицај на његов каснији развој.[17)]

15) Срђан Дворник, op.cit., стр. 23-26. Аутор је назив “политичка револуција” преузео од Зигмунта Баумана (Zygmunt Bauman, *A Post-Modern Revolution*), који користи овај термин да би разликовао кореniту промену у друштву (која се изводи “системском револуцијом”) од промене која не задире у суштину друштвеног уређења и односа.

16) Срђан Дворник, op.cit., стр. 54-56.

17) Данијела Ненадић, „Цивилно друштво и институције у Србији – однос партнерства или конфротације“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2005, стр. 991-992.

3. САРАДЊА ДРЖАВЕ И НЕВЛАДИНОГ СЕКТОРА У СРБИЈИ

3.1. Сарадња до 2000. године

Историјски посматрано, развој цивилног сектора у Србији је имао три фазе: до Другог светског рата, у периоду комунистичког режима, и након обнављања плурализма 1990. године. У првој фази се може говорити о традиционалним формама солидарности, пре свега у окриљу или под покровитељством Српске православне цркве и краљевске породице. Након Другог светског рата приватне организације, задужбине, фондови и други облици организовања су национализовани, и уследило је ограничење њихове делатности. Грађани су након 1945. године могли да се удружују само у оквиру постојеће идеологије. Због недостатка аутономије, организације које су настале у периоду 1945-1990. године се могу назвати „владиним" невладиним организацијама, а било их је око 18.000. Са успостављањем политичког плурализма почиње трећа фаза у развоју невладиних организација, које су настале углавном ради борбе за људска права. Ипак, већина „друштвених организација и удружења грађана" је основана пре 1990. године, тако да их је крајем децембра 1999. године било регистровано 19.129. Око 2.000 НВО је регистровано од 1990. до краја 2000. године. Нагли пораст броја НВО је наступио након 1996. године, нарочито у градовима и општинама у којима су на власти били противници Слободана Милошевића.[18)]

3.2. Сарадња од 2000. до 2005. године

Невладине организације нису биле спремне за промену односа у друштву након пада Слободана Милошевића. Пре свега, НВО су углавном до тада деловале реактивно и *ad hoc*, због чега се јавила потреба за променом стратегије и начина рада. Уместо непријатељског става према власти, створени су услови за комуникацију и дијалог са државом, који су требали да буду олакшани тиме што су у владу ушли неки од бивших припадника НВО. Услед тога је дошло до раслојавања НВО на најмање три групе: оне које су одмах

18) *Трећи сектор у Србији: стање и перспективе*, Центар за развој непрофитног сектора, NGO Policy Group, Београд, 2001, стр. 22-24. Од јануара до јуна 2001. године је регистровано готово 900 нових НВО.

прихватиле могућност за сарадњу са државом, оне које у првом тренутку нису знале како да се поставе, и НВО које су се плашиле да ће држава присвојити њихове заслуге и „прогутати“ их. Поред сарадње на централном нивоу, отворена је могућност сарадње са локалним властима, која је требало да буде интензивнија, и да подразумева активно учешће НВО сектора у одређивању правца развоја, консултовање о проблемима, и укључивање у општинске одборе и комитете. Сарадња на овом нивоу је често варирала од општине до општине, уз обострано неразумевање. С једне стране, представници трећег сектора нису били довољно организовани, а са друге стране, локалне самоуправе су једини допринос НВО виделе у привлачењу донатора и финанасијских средстава.[19)]

Већ у јануару 2001. године, савезно Министарство правде је организовало консултативни састанак са представницима НВО, да би размотрило нацрт закона о невладиним организацијама на основу модела који је направио Центар за развој непрофитног сектора у оквиру Форума југословенских невладиних организација.[20)] У Београду је од 17. до 19. маја 2001. године одржан трећи Форум југословенских НВО, на коме су се окупили представници НВО, власти и донатора. Поред позива упућених представницима НВО да учествују у консултацијама са Министарством за образовање и спорт и Министарством за социјална питања, Министарство за економске односе са иностранством је објавило информације о потребама и приоритетима за планирање преко своје Канцеларије за координацију помоћи. Председник Владе Србије је почео да одржава месечне састанке са представницима НВО, и као резултат тога, у јуну 2001. године је проследио писма Извршним одборима скупштина општина, у којима је позвао локалне власти да сарађују са НВО. Истраживања о односу НВО и власти су указала да је сарадња НВО са властима на локалном нивоу била боља пре 2000. године, али у оним општинама у којима су владали противници Милошевићевог режима. Због тога су НВО имале амбивалентан став према променама које су уследиле после 2000. године, од оних које су сматрале да Влада има отворенији приступ у решавању проблема, до оних које су сматрале да није дошло до суштинских промена. Очекивања неких НВО су била нереална, јер су преценили своје капацитете и стручност, и сматрале да треба да саветују и

19) *Трећи сектор у Србији: стање и перспективе*, op.cit., стр. 39.

20) Ibid, стр. 26.

постављају захтеве властима. И сами представници НВО су констатовали да су могуће манипулације, кооптација и злоупотреба поверења и средстава, и играње улоге квази/такозваних НВО. Неке невладине организације нису препознале разлоге нити покренуле иницијативу за сарадњу са државом.[21] Цивилно друштво је упало у кризу идентитета, која се огледала у недостатку новог концепта о начинима деловања, копирању модела и пројеката без преузимања одговорности, одсуству иницијативе, политиканству и недовољној међусекторској сарадњи. Одређени представници цивилног друштва су испољили елитизам и самодовољност, који су за последицу имали удаљавање од грађана и неразумевање политичког окружења.[22]

У току 2002. године настављена је спорадична комуникација са НВО, узрокована пре свега захтевима који су долазили из иностранства, или личним неформалним контактима, без постојања стратегије о развоју цивилног друштва.[23] Те године је основан Савет за европске интеграције при Влади Републике Србије, у који су ушли и представници невладиног сектора, а који је требало да допринесе постизању најширег консензуса о европским интеграцијама.

Део ОЦД се ангажовао у погледу смањења сиромаштва, нарочито након усвајања Стратегије за смањење сиромаштва. Њихово ангажовање је потврђено оснивањем државног Фонда за социјалне иновације (ФСИ), који је био посвећен подстицању вертикалног партнерства између ОЦД и државе, нарочито на нивоу локалне заједнице.[24]

Невладин сектор се суочио са финансијским проблемима, узрокованих најавом међународних донатора да ће престати да га финансирају.[25] Донатори су наишли на низ проблема у Србији, везаних за недостатак адекватног правног оквира, и непрофесионализам, немотивисаност и недостатак искуства самих НВО.[26]

21) Ibid, стр. 40-43.

22) Данијела Ненадић, „Цивилно друштво и институције у Србији“, op.cit., стр. 994.

23) Жарко Пауновић, „Цивилно друштво у транзиционој Србији, *Пет година транзиције у Србији*, Срећко Михаиловић *et al* (ур.), Социјалдемократски клуб, Фондација Friedrich Ebert, Београд, 2005, стр. 112.

24) Зденка Миливојевић, *Цивилно друштво Србије: потиснуто током 1990-их – у потрази за легитимитетом, препознатљивом улогом и признатим утицајем током 2000-их, ЦИВИЦУС индекс цивилног друштва – извештај за Србију*, Аргумент, Београд, 2006, стр. 23.

25) *НВО сектор у Србији*, Грађанске иницијативе, Београд, 2005, стр. 5.

26) Ibid, стр. 89.

Однос према држави је у овом периоду, као и непосредно након промена 2000. године, био амбивалентан. Трећи сектор је констатовао да држава није заинтересована за сарадњу, иако су НВО исказале очекивање да ће им држава и локална администрација пружити подршку. Чак око 30% НВО није показало заинтересованост да учествује у договорима са државом који би се тицали нове законске и финансијске регулативе, док је око 50% НВО сматрало да треба активно да учествује у изборном процесу. Ти подаци указују на недостатак жеље за преузимањем одговорности у НВО сектору.[27)] Облици сарадње који су успостављени се односе на заједнички рад на пројектима и размену искуства и информација. Највећи проблеми у сарадњи са државом су били: незаинтересованост представника државних органа, неформални контакти, недостатак средстава за помагање НВО активности; велика државна администрација, тешко остваривање сарадње на пројектима, и онемогућавање рада НВО од стране државе.[28)]

Влада Републике Србије је 2004. године донела Стратегију комуникације о процесу стабилизације и придруживања Државне заједнице Србија и Црна Гора Европској унији. У изради Стратегије су учествовале НВО, као и различита саветодавна тела и стручњаци.[29)] Приватни сектор, невладине организације и независни медији су означени као значајан извор информација поред државних органа и организација.[30)]

Најважнији облик сарадње са Народном скупштином је остварио Европски покрет, који је учествовао у доношењу Резолуције о придруживању ЕУ, октобра 2005. године. Народна скупштина је и у наредним годинама сарађивала са Европским покретом на различитим пројектима.[31)]

27) Ibid, стр. 5.

28) Ibid, стр. 40-41.

29) „Стратегија комуникације Владе Републике Србије о процесу стабилизације и придруживања Државне заједнице Србија и Црна Гора Европској унији“, Влада Републике Србије, Београд, 2004, стр. 3.

30) Ibid, стр. 13.

31) Народна скупштина Републике Србије, *Сарадња са цивилним сектором*, http://www.parlament.gov.rs/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B5-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B5/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%9A%D0%B0/%D1%81%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D0%BC-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC.107.html (приступ: 02.04.2012).

У периоду 2004-2006. године, спроведено је истраживање и направљен индекс цивилног друштва у Србији. То истраживање је спровела Светска алијанса за грађанску партиципацију (*World Alliance for Citizen Participation – CIVICUS*). Истраживање је обухватило четири различите димензије: структуру, окружење, вредности и утицај цивилног друштва. Закључак до кога се дошло је да је цивилно друштво у Србији релативно слабе структуре, да тежи промовисању одређених вредности, али да му је утицај ограничен због деловања окружења. У случају радикалног политичког заокрета, демократски оријентисан део цивилног друштва би могао да се нађе без ослонца.[32] Забрињавајуће особине цивилног сектора су: недовољна комуникација и међусобна сарадња; недостатак механизама саморегулације; мала ефикасност „кишобран" тела; неадекватна географска распрострањеност регионалних организација. Као и у другим сличним истраживањима, подвучено је да највећу забринутост у вези са ОЦД представљају ограничена финансијска средства, која изазивају такмичење уместо солидарности. Поред пуке одрживости ОЦД, отвара се питање одласка кадрова, који прелазе у секторе који су адекватно финансијски награђени.[33] Организације цивилног друштва су добиле ниску оцену у погледу транспарентности. Унутар ОЦД се често јавља корупција, пре свега узрокована тиме што се поједине организације понашају елитистички, и одржавају неформалне односе са политичким центрима моћи и појединцима из донаторских организација.[34]

3.3. Сарадња после 2005. године

Променом режима 2000. године, стекли су се услови за постављање односа државе и цивилног друштва на другачијим основама. У претходним деловима рада су изнети подаци који указују на то да није дошло до драстичне промене, али да можемо да констатујемо одређени напредак, пре свега условљен процесом европских интеграција. Међутим, тај процес није ишао само узлазном путањом, а то се неминовно одразило и на однос државе и невладиног сектора. У октобру 2004. године, Европска унија је донела одлуку да ће са Државном заједницом СЦГ наставити преговоре засноване на принципу тзв. „двоструког колосека". То је значило

32) Зденка Миливојевић, op.cit., стр. 14-15.

33) Ibid, стр. 19-20.

34) Ibid, стр. 22.

да ће се преговори са ЕУ одвијати на нивоу државне заједнице и на републичким нивоима, при чему је републички ниво имао примат над савезним. У априлу 2005. године СЦГ је добила позитивну оцену Студије о изводљивости, чиме је означен почетак преговора о потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању. Преговори су замрзнути почетком маја 2006. године, због процене главног тужиоца Хашког трибунала да Србија не сарађује у довољној мери. Након осамостаљивања Црне Горе, доношења новог Устава и ванредних парламентарних избора, Србија је предузела мере које су биле довољне за наставак преговора у јуну 2007. године. Међутим, неке НВО из Србије су пре доношења одлуке о поновном отпочињању преговора Србије и ЕУ, покушале да утичу на ову одлуку. Представници Фонда за хуманитарно право, Грађанских иницијатива, Жена у црном и Иницијативе младих за људска права су у априлу 2007. године послали отворено писмо шефовима држава и влада ЕУ, захтевајући обустављање процеса придруживања Србије Европској унији док се не оствари тзв. пуна сарадња са Трибуналом у Хагу. Тиме је изазвано подозрење према таквој врсти деловања НВО.[35)]

У периоду 2008-2009. године спроведен је пројекат *ЦИДЕЦ – Дијалог грађана и грађанки за европски консензус*, са циљем да се покрене јавна расправа између цивилног друштва и државних званичника о европским интеграцијама Србије, ради постизања консензуса о интеграцији Србије у ЕУ.[36)] У процесу европских интеграција, представници цивилног друштва морају да реше питања некоординираности, неразумевања, односно непостојања јединствености у цивилном сектору, као и питање „власништва“ над овим процесом.[37)]

Уместо институционализованог односа између Владе Србије и цивилног сектора, формирана су тела која су се бавила сарадњом са ОЦД, као што су: Савет за сарадњу Председника Републике, Савет за европске интеграције и Канцеларија за европске интеграције. Од њих је најактивнија Канцеларија за европске интеграције, која има посебно одељење за сарадњу са НВО, и која је 2005. го-

35) Младен Лишанин, „Нормативни VS. стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2011, стр. 193.

36) *ЦИДЕЦ – Дијалог грађана и грађанки за европски консензус, Изградња партнерства између НВО и јавне администрације у процесу европских интеграција*, Грађанске иницијативе, Београд, 2009, стр. 7.

37) Ibid, стр. 62.

дине са НВО потписала Меморандум о сарадњи. Тиме је цивилно друштво препознато као учесник и „власник“ процеса европских интеграција.[38)] У односу на претходни период, НВО су се активније укључиле у сарадњу са државом, пре свега у изради стратегија: за реформу правосуђа, за европске интеграције, и за младе. Министарство омладине и спорта је подржало програме намењене младима, укључујући промоцију волонтирања. Меморандумом о буџету за 2008. годину је предвиђено додељивање средстава за цивилни сектор из буџета Србије.[39)] Питање финансирања ОЦД спада у ред најосетљивијих питања када је реч о односу са државом. Иако ОЦД имају на располагању бројне изворе финансирања међу иностраним донаторима, због најаве њиховог одласка или смањења давања, стално се потенцира потреба за финансирањем са државног нивоа.[40)41)] Имајући то у виду, НВО су 2010. године поднеле иницијативу за диверзификацију линије 481, односно за груписање дотација из буџета у оквиру четири групе прималаца на: политичке партије, верске заједнице, спортске савезе и остале НВО.[42)]

Највећи напредак у сарадњи између државе и НВО је остварен у току 2011. године. У јануару је почела са радом *Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом*. Њен основни циљ је укључивање ОЦД у системски дијалог са Владом, заснован на транспарентној и структурисаној комуникацији и редовној размени искустава, информација и мишљења. Функције Канцеларије су: успостављање сталног дијалога између државе и ОЦД; јачање међусекторске сарадње у областима у којима ОЦД представљају важне актере у формулисању и реализацији јавних политика; јачање капацитета ОЦД као битног чиниоца плуралног и демократског друштва.[43)] Канцеларија је, између осталог, задужена за: иницирање дијалога

38) Ibid, стр. 93.

39) Ibid, стр. 95. Извршно веће Војводине је формирало Фонд за НВО, а у Београду је 2008. године основана Агенција за европске интеграције и сарадњу са удружењима. Град Београд је основао Фонд за цивилни сектор.

40) О могућим начинима финансирања ОЦД видети: Грађанске иницијативе, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Водич кроз потенцијалне домаће и иностране изворе финансирања за пројекте НВО, локалних самоуправа, малих и средњих предузећа и предузетника, јануар 2011, http://www.inkluzija.gov.rs/vodic/8-Vodic-kroz-finansijska-sredstva.html (приступ: 13.04.2012).

41) Ивана Стевановић, Зоран Марковић (ур.), *Дотације невладиним организацијама у буџету Републике Србије 2007-2009*, Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2011, стр. 5-7.

42) Ibid, стр. 7-8.

43) . „Стратешки оквир Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом за период 2011-2014“, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом, Београд, 2011, стр. 3.

са цивилним друштвом о питањима од заједничког интереса; учешће у припреми и праћењу спровођења стратешких докумената за стварање подстицајног окружења за развој цивилног друштва; иницирање доношења аката којима се уређује положај ОЦД; учешће у припреми збирних извештаја за Владу о утрошку средстава која су исплаћена ОЦД из буџета Србије.[44)]

Иако је Стратешки оквир планиран за период 2011-2014. године, активности Канцеларије се претежно односе на период до краја 2013. године, јер се очекује да ће у току те године Канцеларија радити на изради новог стратешког плана за период буџета ЕУ 2014-2020, што је истовремено и оквир у коме ће Влада Србије почети да ради по програмском буџету. У планираном периоду, Канцеларија ће се фокусирати на одређене стратешке циљеве:

1. „Промоција цивилног друштва, унапређивање опште информисаности друштва о ОЦД и јачање механизама комуникације и сарадње Владе и ОЦД,
2. Јачање капацитета институција и ОЦД,
3. Унапређивање оквира за транспарентно и одрживо финансирање цивилног друштва,
4. Јачање институционалног оквира за развој цивилног друштва,
5. Осигуравање ефективног учешћа ОЦД у креирању политика,
6. Промоција учешћа ОЦД у процесима европске интеграције и иницијативама сарадње у региону Западног Балкана, Европске Уније и шире.“[45)]

Основна активност Канцеларије у току 2011. године је било учешће у спровођењу истраживања *Стање у сектору цивилног друштва у Србији 2011. године*. Остале активности су биле: сарадња са сличним телима у Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији; обука за представнике Секторских организација цивилног друштва (СЕКО) под називом *Заступање интереса ОЦД у процесу дефинисања ЕУ политика за цивилно друштво у региону западног Балкана*, у организацији Балканске мреже за развој цивилног друштва; едукација државних службеника у циљу упознавања са механизмима учешћа ОЦД у процесима доношења одлука и утвр-

44) Ibid, стр. 4

45) Ibid, стр. 7

ђивање обима модула за одлуку за 2012. годину; обуке запослених у Канцеларији за: сарадњу са цивилним друштвом; за учешће у програму ЕУ *Европа за грађане и грађанке*; обука запослених у Канцеларији за регионалне мреже и коалиције ОЦД.[46)]

Паралелно са процесом успостављања сарадње ОЦД и Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом, настављена је сарадња ОЦД са Канцеларијом за европске интеграције (КЕИ). Канцеларија за европске интеграције је усвојила Програм сарадње са организацијама цивилног друштва у области планирања развојне помоћи, посебно програмирања и праћења коришћења Инструмента за претприступну помоћ (ИПА). За програмирање међународне развојне помоћи и њено праћење је задужен Сектор за планирање, програмирање, праћење и извештавање о средствима ЕУ и развојној помоћи КЕИ (Сектор КЕИ)**.** Његови кључни партнери су: корисници помоћи (нарочито министарства), централне владине институције (нарочито Генерални секретаријат и Министарство финансија због кофинансирања и увођења децентрализованог система управљања фондовима ЕУ), ОЦД и развојни партнери (билатерални и мултилатерални донатори).[47)] До 2009. године, Европска комисија је дефинисала приоритете за развој цивилног друштва, да би то 2009. године преузео Сектор КЕИ (који је тада био део Министарства финансија). Организације цивилног друштва су имале консултативну улогу у програмирању ИПА, и то на *ad hoc* основи. На основу истраживања Сектора КЕИ уз стручњаке из цивилног сектора, усвојен је предлог сталног механизма за консултације са цивилним друштвом.[48)] Основна намера успостављања сталног механизма се односила на укључивање ОЦД као партнера у одређивању националних приоритета за финансирање ИПА. Главни носиоци активности у консултативном механизму су Секторске организације цивилног друштва (СЕКО). То је, у контексту Програма, „конзорцијум организација цивилног друштва од највише три партнера од којих је једна јасно у пријави означена као водећи партнер“. Једна организација може да буде водећи партнер само у једном сектору, али може да буде укључена у више сектора. Део

46) „Извештај о раду за 2011. годину“, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом, Београд, 2012, стр. 2-4.

47) „Програм сарадње са организацијама цивилног друштва у области планирања развојне помоћи, посебно програмирања и праћења коришћења Инструмента за претприступну помоћ“, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2011, стр. 1-2.

48) Ibid, стр. 2-3.

сваке СЕКО је Стална конференција градова и општина (СКГО). На основу документа *Потребе Републике Србије за међународном помоћи 2011-2013*, одређено је осам сектора за програмирање међународне помоћи: владавина права; реформа државне управе; грађанско друштво, медији и култура; конкурентност; развој људских ресурса; пољопривреда и рурални развој; саобраћај; животна средина и енергетика. Примарне активности изабраних СЕКО би требало усмерити на развијање механизама комуникације са Сектором КЕИ, да би ОЦД учествовале у процесу програмирања развојне помоћи и усаглашавању приоритета са приоритетима које је дефинисала држава.[49)] Кључне одговорности СЕКО су: формирање мреже организација око СЕКО; успостављање и примена механизама за комуникацију и проток информација између организација око СЕКО; учешће у консултацијама у вези са програмирањем ИПА и међународне развојне помоћи; учешће у Секторским одборима и пододборима за праћење ИПА; учешће у ревизији документа „Потребе Републике Србије за међународном помоћи“; одржавање контакта и протока информација са Сектором КЕИ; достављање кварталних извештаја о активностима Сектору КЕИ.[50)]

У току фебруара 2011. године одабране су Секторске организације цивилног друштва. На основу кварталних извештаја о раду СЕКО, може се видети да постоје бројни недостаци у механизму СЕКО, од којих су најважнији: примедба да СКГО није укључена у рад СЕКО; програмирање за област цивилног друштва не укључује све СЕКО; нетранспарентан позив за укључивање нових ОЦД у мреже СЕКО; непостојање СЕКО за саобраћај; недовољно знање чланица СЕКО о процесу програмирања ИПА; слаба комуникација са министарствима ван састанака секторских радних група; немогућност одржавања честих састанака СЕКО; проблем међусобне координације и комуникације унутар СЕКО; повезивање СЕКО са другим механизмима и структурама унутар цивилног друштва; питање укључивања СЕКО у програмирање ИПА за 2013. годину.[51)]

Средином 2011. године су се у медијима појавиле вести о сукобима НВО које су се укључиле у иницијативу РЕКОМ (Регионална

49) Ibid, стр. 3.

50) Ibid, стр. 5.

51) „Програм сарадње са организацијама цивилног друштва у области планирања развојне помоћи, посебно програмирања и праћења коришћења Инструмента за претприступну помоћ, Извештај о реализацији у периоду од 21.12.2011. до 21.3.2012. г.“, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2012, стр. 8-11.

комисија за утврђивање чињеница о жртвама ратних злочина) због питања новца које су за себе узеле поједине организације.[52] Сумњу је изазвао и наговештај да владајућа Демократска странка оснива „своје" невладине организације. Сврха оснивања невладиних организација од стране страначких активиста је преусмеравање дела новца у страначку касу. Невладине организације које би биле основане на такав начин би требало да покривају широк спектар активности, које се поклапају са областима у којима Европска унија додељује додатне фондове након добијања статуса државе кандидата за чланство. Једно од могућих објашњења спреге политичких партија и невладиних организација је да странке преко НВО могу да спроведу део активности који странкама није дозвољен. Агенција за борбу против корупције не контролише НВО, што може да буде начин да странке избегну одређене процедуре. Странка Г17 плус је још 2007. године постављала своје кадрове на чело невладиних организација које су се пријављивале на пројекте Министарства омладине и спорта (на чијем челу је био кадар Г 17 плус). Такође постоји сумња да ОЦД које су блиске Либерално демократској партији имају предност приликом добијања средстава из фондова Агенције за европске интеграције и сарадње са другим удруженьима Града Београда на чијем се челу налази члан ЛДП-а.[53] И за друге странке, поред поменутих, се претпоставља да имају „своје" НВО, и да на тај начин добијају средства, чак и када не испуњавају услове наведене конкурсима.[54]

Влада Републике Србије је у децембру 2011. године донела Стратегију комуникације о приступању Србије Европској унији. Стратегијом су одређене дијалошке групе на које се Стратегија односи, тј. којима се обраћа: доносиоци одлука и мултипликатори/покретачи јавног мњења; млади; групе осетљиве на промене; противници приступања Републике Србије ЕУ. У доносиоце одлука и мултипликаторе, који имају одлучујућу улогу у примени Стратеги-

52) „Свађа између НВО због 3,5 милиона евра донација", *Блиц*, 30. 06. 2011, http://www.blic.rs/Vesti/Politika/262982/Svadja-izmedju-NVO-zbog-35-miliona-evra-donacija (приступ: 10.04.2012).

53) „Демократска странка због фондова оснива невладине организације", *Данас*, 12.07.2011, http://www.danas.rs/danasrs/politika/demokratska_stranka_zbog_fondova_osniva_nevladine_organizacije.56.html?news_id=219320 (приступ: 10.04.2012).

54) „Свака политичка партија има своје НВО", *Данас*, 13.07.2011, http://www.danas.rs/danasrs/politika/svaka_politicka_partija_ima_svoje_nvo.56.html?news_id=219399 (приступ: 10.04.2012).

је су сврстане ОЦД.[55] Од ОЦД се очекује повратна информација о ефектима реформи, конструктивна критика и усредсређеност на праћење секторских политика ЕУ. Такође се очекује активно учешће у јавним расправама у процесу доношења прописа и у комуникацијским активностима, нарочито на локалном нивоу, и кроз сарадњу са локалним медијима. Последица унапређења партнерског односа Владе и ОЦД треба да буде боље образовање и информисаност грађана о секторским политикама. Организације цивилног друштва су сврстане у најважније партнере Владе у комуникацији са грађанима.[56]

Крајем децембра 2011. године, представљено је истраживање о стању у сектору ОЦД, што представља прво истраживање које је спроведено након усвајања новог Закона о удружењима (2009), према коме постоји око 16.000 регистрованих ОЦД. Организације које су учествовале у истраживању су навеле да се однос државе према ОЦД сектору пре свега може окарактерисати као незаинтересованост (39%), али је то једнако проценту организација које сматрају да држава према ОЦД има позитиван однос. Највећи број ОЦД је сарадњу са државом имао на локалном нивоу, затим на републичком, и на крају на покрајинском. Најчешћи вид сарадње се односи на ситуације у којима је држава била донатор, затим размена искустава и информација, и заједнички рад на пројектима. Као и у претходним истраживањима, као највећи проблем је наведен недостатак средстава од државе, затим незаинтересованост, гломазна администрација и велика улога неформалних контаката.[57]

Влада Србије је 27. јануара 2012. године усвојила Уредбу о средствима за подстицање програма или недостајућег дела средстава за финансирање програма од јавног интереса која реализују удружења. Чланом 4 Уредбе су одређени критеријуми за избор програма који ће се финансирати из буџета Републике Србије. Поред општих одредби које се тичу програма, области у којој се спроводи, дужине трајања, циљева, као и начина коришћења средстава, важно је да се средства могу користити за суфинансирање програма који су финансирани из других извора. Ти извори могу бити

55) „Стратегија комуникације о приступању Србије Европској унији“, Влада Републике Србије, Београд, 2011, стр. 12-13.

56) Ibid, стр. 15.

57) „Презентација резултата првог истраживања о организацијама цивилног друштва“, *Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом*, http://www.civilnodrustvo.gov.rs/?p=232 (приступ: 11.04.2012).

буџети територијалне аутономије, локалних самоуправа и фондова Европске уније, чиме изгледа да је коначно решено питање финансирања ОЦД које желе да учествују у неком од пројеката ЕУ.[58)]

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Истраживања која су се тицала цивилног сектора у Србији после 2000. године, његове улоге, значаја и могућности даљег развоја, полазила су од претпоставке да је цивилни сектор замајац (позитивних) промена, демократизације, изградње политичке културе и транзиције која за крајњи циљ има стварање стабилног, уређеног друштва које ће бити спремно за интеграцију у Европску унију. Међутим, поред наглашавања тог аспекта улоге цивилног друштва, истраживања су неминовно изнела на видело и бројне недостатке трећег сектора у Србији. Већ 2001. године је констатовано да НВО нема дефинисану базу, да се поставља питање његове одговорности, недостатак стратешког планирања, слабо развијена управљачка структура.[59)]

Уколико би се упоредили поверење, толеранција и јавна свест између грађана који су чланови ОЦД и оних који то нису, уочава се да цивилно друштво у Србији не доприноси изградњи социјалног капитала. Међу члановима ОЦД се чак може уочити већа дистанца према различитим друштвеним групама. Чињеница да су актери цивилног друштва на истом нивоу политичке културе као остали грађани, руши претпоставку по којој чланови ОЦД предњаче у односу на појединце изван цивилног сектора.[60)]

Једно од кључних питања на које је аутор покушао да одговори јесте у којој је мери сарадња државе са ОЦД условљена европским интеграцијама. У Споразуму о стабилизацији и придруживању, као уговорном иструменту између Србије и Европске уније, као и у Годишњим извештајима не постоји инсистирање на детаљни-

58) „Уредба о средствима за подстицање програма или недостајућег дела средстава за финансирање програма од јавног интереса која реализују удружења“, Влада Републике Србије, Београд, 2012. Организације цивилног друштва из фондова ЕУ добијају 85% неповратних средстава (грантова), а морају да обезбеде 15% учешћа. Унија додељује 80% средстава авансно, а остатак по завршетку пројекта, а тај проценат се смањује након што држава пређе на Децентрализован систем управљања фондовима (ДИС). Србија се налази у четвртој од шест фаза преласка на ДИС, односно преузимања одговорности за пројекте, за шта је тренутно задужена Делегација ЕУ у Србији.

59) *Трећи сектор у Србији: стање и перспективе*, op.cit., стр. 7.

60) Зденка Миливојевић, op.cit., стр. 25.

јој сарадњи државе са ОЦД, већ се истиче његов значај и наводе одређени проблеми са којима су се ове организације сусретале. У Годишњим извештајима се може уочити посвећеност тзв. великим темама – питањима Устава, закона, институција, реформи, сарадње са Хашким трибуналом... Када након завршетка процеса ратификације ССП у свим државама чланицама Европске уније, буде ступио на снагу ССП, доћи ће до формирања органа за придруживање, у којима званично неће бити места за ОЦД.

Имајући у виду мере које је држава преузела, намеће се закључак да су европске интеграције можда и једини разлог због кога се ова сарадња продубљује, што се пре свега може видети на основу јачања капацитета Канцеларије за европске интеграције у оквиру целокупног процеса придруживања/приступања Србије ЕУ, и на основу формирања Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом. Упркос постојању ових тела, основаних од стране Владе, о систематском дијалогу државе и ОЦД се не може говорити. Неколико је разлога за то: слабост ОЦД, која се, између осталог, огледа у томе што је њихова примарна брига обезбеђивање средстава за опстанак; повезано са претходним је и фокусирање на сарадњу која је повезана са финансијским аспектом интеграција; спорадични аранжмани са државом ван предвиђених оквира, и недовољни резултати у оквиру институционализоване сарадње; питање капацитета самих ОЦД за преузимање одговорније улоге у процесу европских интеграција; питање постојања привилегованих ОЦД. Аутор сматра да је проблем који је последњи наведен уједно потенцијално највећи проблем у будућности. Други велики проблем је питање контроле средстава која долазе из европских фондова када у Србији буде заживео Децентрализовани систем управљања фондовима (ДИС), и када она добије средства која јој следују као кандидату. Имајући у виду постојање неформалних веза одређених ОЦД са представницима власти, недостатак транспарентне процедуре унутар ОЦД, могућност укључивања нових актера у већ постојеће мреже, поставља се питање коју ће корист од средстава ЕУ имати грађани и друштво.

Аутор се не може отети утиску да је процес европских интеграција попут плашта који покрива многе проблеме који у Србији и даље постоје у односу између државе и организација цивилног друштва. Иако је процес европских интеграција свеобухватан, имајући у виду да је Србија тек добила статус кандидата, и да су даљи

кораци ка Европској унији неизвесни, поставља се питање да ли је цивилно друштво довољно флексибилно да препозна могуће алтернативе европским интеграцијама? Поистовећивање европских интеграција и прокламованих вредности Европске уније, које су и опште цивилизацијске вредности (демократија, једнакост, слобода, равноправност) може довести до негативних последица које су испољене након промене режима 2000. године, а то су удаљавање од грађана и неразумевање околности у друштву. Уколико се организације цивилног друштва недвосмислено и без остатка ставе у службу промовисања чланства у Европској унији као врховног циља коме треба тежити, то може и код оног слоја становништва које подржава процес учлањења у Европску унију, да изазове контраефекат и отпор. Србији је неопходно цивилно друштво које ће се прилагодити потребама грађана. Едукативна улога цивилног друштва, која се стално потенцира, може код дела његових представника да произведе испољавање елитизма и самодовољности, такође већ показаних после 2000. године, и да изазове трајно неповерење грађана. У овом сектору није дошло до консолидације, која је била неопходна. Остаје нејасно да ли се уопште може говорити о јединственом невладином сектору, имајући у виду његову подељеност, али и личне и професионалне везе које су припадници цивилног сектора остварили са државом и њеним институцијама. Уколико не постоји јасна подела између владиног и невладиног сектора, да ли се може успоставити било какав равноправан однос, у коме неће бити повлашћених и оних који ће се усмерити само на своје личне интересе? Да ли ће невладин сектор, под претпоставком да Србија постане консолидована демократија, опстати као контролни механизам демократског процеса? На који начин грађани могу да контролишу невладине организације, за које постоји опасност да се удаље од своје изворне функције контролног механизма за институције државе, због нужности сарадње коју, између осталог, доноси процес европских интеграција?

Sladjana Mladenovic

RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND NON-GOVERNMENTAL SECTOR IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION OF SERBIA

Summary

The author in this paper considers the relationship between the state and non-governmental sector in Serbia in the

process of European integration. The paper is divided into three parts. In the first part, the author presents the theoretical and historical review of the relationship between the state and civil society, and suggest the importance of civil society in European Union in the context of globalization. Second part of the paper is dedicated to the review of non-governmental/civil sector in post-communist regimes, and special characteristics of this sector in Serbia. Third part of the paper is dedicated to the study of concrete forms of cooperation between the state and non-governmental sector in Serbia, within three key periods: before 2000, from 2000 until 2005, and after 2005. Although there was no dramatic turn between the second and third period, like the one between the first and the second, the author considered as important to make an intersection in 2005, primarily because the researchers of the civil sector have done the same. Instead of the conclusion, the author emphasised the existence of the open questions in the domain of cooperation between the state and non-governmental actors. Although the author explained in the paper the conceptual difference between the civic and civil society, non-governmental organizations and the organisations of the civil society, these terms were frequently used as synonyms, because of the literature used in the paper, and because of the fact that these terms essentially refer the sector separated from the state.

Key words: civil society, organisations of civil society, non-governmental sector, citizens, European integration, Serbian European Integration Office, Office for Cooperation with Civil Society

ЛИТЕРАТУРА

- Дворник, Срђан, *Актери без друштва: Улога цивилних актера у посткомунистичким промјенама,* Heinrich Böll Stiftung, Загреб, 2009.
- Лишанин, Младен, „Нормативни VS. стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2011.
- Миливојевић, Зденка, *Цивилно друштво Србије: потиснуто током 1990-их – у потрази за легитимитетом, препознатљивом улогом и признатим утицајем током 2000-их, ЦИВИЦУС индекс цивилног друштва – извештај за Србију*, Аргумент, Београд, 2006.

- Мировић, Александра, „Савремена схватања цивилног друштва с посебним освртом на концепцију Џона Кина (John Keane)“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2005.
- *НВО сектор у Србији*, Грађанске иницијативе, Београд, 2005.
- Ненадић, Данијела, „Цивилно друштво и институције у Србији – однос партнерства или конфротације“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2005.
- Павловић, Вукашин, *Држава и друштво*, Чигоја штампа, Београд, 2011.
- Павловић, Вукашин, „Однос државе и невладиних организација“, *Цивилно друштво и невладин сектор,* Бранка Петровић (ур.), ПАЛГО центар, Београд, 2002.
- Пауновић, Жарко, „Цивилно друштво у транзиционој Србији, *Пет година транзиције у Србији*, Срећко Михаиловић *et al* (ур.), Социјалдемократски клуб, Фондација Friedrich Ebert, Београд, 2005.
- *Политичке поделе у Србији у контексту цивилног друштва (Могућност базичног консенсуса и могућност конституисања демократског блока)*, ЦЕСИД, Београд, 2005.
- Стевановић, Ивана; Марковић, Зоран (ур.), *Дотације невладиним организацијама у буџету Републике Србије 2007-2009*, Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2011.
- Стојановић, Ђорђе, „Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Тодоровић, Јелена Б., „Србија и политика условљавања Европске уније“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.
- *Трећи сектор у Србији: стање и перспективе*, Центар за развој непрофитног сектора, NGO Policy Group, Београд, 2001.
- Хауард, Марк М., *Слабост цивилног друштва у посткомунистичкој Европи*, Грађанске иницијативе, Београд, 2008.
- ЦИДЕЦ – Дијалог грађана и грађанки за европски консензус*, Изградња партнерства између НВО и јавне администрације у процесу европских интеграција*, Грађанске иницијативе, Београд, 2009.
- ЦИДЕЦ – Дијалог грађана и грађанки за европски консензус, *Могућности комуникације грађана, грађанки и НВО са институцијама Европске уније*, Грађанске иницијативе, Београд, 2009.
- „Consolidated version of the Treaty on European Union“, Official Journal C 83, 30 March 2010, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0013:0046:EN:PDF (приступ: 02.04.2012)
- „Opinion of the Economic and Social Committee on The role and contribution of civil society organisations in the building of Europe“**,** Subcom-

mittee: Civil society organisations, Brussels, 1999, http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/ces851-1999_ac_en.pdf (приступ: 03.04.2012)

- „Treaty on European Union“, Official Journal C 191, 29 July 1992, http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001 (приступ: 02.04.2012)
- „Извештај о раду за 2011. годину“, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом, Београд, 2012.
- „Програм сарадње са организацијама цивилног друштва у области планирања развојне помоћи, посебно програмирања и праћења коришћења Инструмента за претприступну помоћ“, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2011.
- „Програм сарадње са организацијама цивилног друштва у области планирања развојне помоћи, посебно програмирања и праћења коришћења Инструмента за претприступну помоћ, Извештај о реализацији у периоду од 21.12.2011. до 21.3.2012. г.“, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2012.
- „Стратегија комуникације Владе Републике Србије о процесу стабилизације и придруживања Државне заједнице Србија и Црна Гора Европској унији“, Влада Републике Србије, Београд, 2004.
- „Стратегија комуникације о приступању Србије Европској унији“, Влада Републике Србије, Београд, 2011.
- „Стратешки оквир Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом за период 2011-2014“, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом, Београд, 2011.
- „Уредба о средствима за подстицање програма или недостајућег дела средстава за финансирање програма од јавног интереса која реализују удружења“, Влада Републике Србије, Београд, 2012.
- „Водич кроз потенцијалне домаће и иностране изворе финансирања за пројекте НВО, локалних самоуправа, малих и средњих предузећа и предузетника“, *Грађанске иницијативе, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва*, јануар 2011, http://www.inkluzija.gov.rs/vodic/8-Vodic-kroz-finansijska-sredstva.html (приступ: 13.04.2012)
- „Демократска странка због фондова оснива невладине организације“, *Данас*, 12.07.2011, http://www.danas.rs/danasrs/politika/demokratska_stranka_zbog_fondova_osniva_nevladine_organizacije.56.html?news_id=219320 (приступ: 10.04.2012)
- „Презентација резултата првог истраживања о организацијама цивилног друштва“, *Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом*, http://www.civilnodrustvo.gov.rs/?p=232 (приступ: 11.04.2012)
- „Сарадња са цивилним сектором“, *Народна скупштина Републике Србије*, http://www.parlament.gov.rs/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B5-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D-

1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B5/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%9A%D0%B0/%D1%81%D0%B0-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D0%BC-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC.107.html (приступ: 02.04.2012)

- „Свађа између НВО због 3,5 милиона евра донација“, *Блиц*, 30. 06. 2011, http://www.blic.rs/Vesti/Politika/262982/Svadja-izmedju-NVO-zbog-35-miliona-evra-donacija (приступ: 10.04.2012)
- „Свака политичка партија има своје НВО“, *Данас*, 13.07.2011, http://www.danas.rs/danasrs/politika/svaka_politicka_partija_ima_svoje_nvo.56.html?news_id=219399 (приступ: 10.04.2012)

Resume

A modern, democratic state, cannot be imagined without the existence of the civil society, as a form of the voluntary association of citizens. The gradual development of the civil society in the West, wasn't followed by the same development under the communist regimes. Serbia is even more specific, due to the violent break-up of the former Yugoslavia. The civil society organizations (CSOs), which emerged under the post-communist, but not democratic regime, were considered as the main actors of the changes in 2000, but this was not completely true. Therefore, their potential to bring positive changes into the society, was overestimated. After the collapse of the Milošević regime, CSOs found themselves in an unfamiliar situation, namely, on the same side with the representatives of the state. Some of them used that situation, and started cooperating with the state, others were suspicious, while there were organizations which denied the possibility of cooperation. On its side, the state showed (at least formally), that it was willing to cooperate. However, the years of slow pace in European integration, and the lack of cooperation among the CSOs, had influence on the institutionalization of cooperation between CSOs and the state. The institutionalization took place in 2011, when the Office for Cooperation with Civil Society was established. Having in mind the cooperation prior established with the Serbian European Integration Office, one might conclude that the CSOs and the state have closed the circle of cooperation, especially since the CSOs were involved in defining the priorities in international development assistance for Serbia.

That sort of conclusion would be misleading. According to the researches of the CSOs, conducted in 2001, 2004-2006, 2005, 2009 and 2011, respectively, one might undoubtedly say that CSOs failed to reform themselves and thus strenghten their position vis-a-vis the state. There are still

privileged CSOs, even more so in the process of European integration, due to the complexity of the process and their previous experience. Most of the CSOs claim that the biggest problem between them and the state refers to the lack of funding, neglecting the fact that the state is the largest single donor to this sector. Although CSOs perceive state bureaucracy as one of the pertaining problems, it is a fact that the inclusion of the CSOs in projects, strategies and even decision-making will make this problem even more complex. Yet, CSOs haven't shown the ability to overcome their mutual problems, and connect themselves to become a single actor in front of the state. The questions of transparency, accountability and professionalism of the representatives of the CSOs remain open, especially after the problems within the sector saw the light of the day in 2011.

Овај рад је примљен 10. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

433

Војислав М. Кршић

КОСОВО И МЕТОХИЈА – СРПСКИ ЗИД ПЛАЧА ОД ОСТОЈЕ ЂУКИЋА

449

Далибор Савић

ВЕБЕР ЗА НЕУПУЋЕНЕ?

УДК:
94(497.115)(049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 433-447.

Војислав М. Кршић

КОСОВО И МЕТОХИЈА – СРПСКИ ЗИД ПЛАЧА ОД ОСТОЈЕ ЂУКИЋА

Прошле 2011. године из штампе је изашло дјело под насловом *Косово и Метохија – српски Зид плача* од аутора професора др Остоје Д. Ђукића, филозофа, етичара, правника и врло плодоносног писца. Треба рећи и то, да је од истог аутора, прије шест година (2005), изашла врло обимна монографија (око 1306 страница) под насловом *Свинга цивилизација*. Садржаји те књиге баве се проблематиком етике, морала, религије, обичаја древних цивилизација и цивилизација кроз историју па све до времена поимања модерне моралне филозофије. И како сам аутор каже то је покушај да се пронађе „трачак свјетлости који избија са прозора куће у мрачним дубинама". *Свинга цивилизација* је књига за коју је наш академик Дејан Медаковић рекао да није имао боље дјело у својим рукама са наших простора које се бави том проблематиком. Оба Ђукићева дјела су печати незаборава и оставштине српских научника и писаца. Штавише, она су са свом својом обимношћу, заправо, својеврсни компендијуми (сажеци, прегледници), научних чињеница, публицистичких гледишта, документаристичких материјала и других књижевних врста и жанрова укључујући медијске извјештаје и написе компресујући тако историјско вријеме, процесе и збивања у богате садржаје. Оба дјела су занимљива, информативна и пружају свеколико осликавање проблематике којом се баве и с тим у вези драгоцјен су извор знања и информација за знатижељне читаоце. С обзиром на разноврсност и стилове приказивања садржаја, лакоћу читања и разумијевања, оне нису писане чисто академским језиком и циљано само за научну јавност, већ напротив, за све популацијске слојеве, од обичног описмењеног човјека до уско усмјерених

посланика науке из ових области. Будући да је циљ овог рада приказ дјела *Косово и Метохија – српски зид плача*, надаље ће се говорити искључиво о њему.

Монографија *Косово и Метохија – српски Зид плача,* обима је око 1198 страница. Дјело има двије главне цјелине, прва, која се односи на рад аутора и, друга, која се односи на прилоге бројних садржаја а нису производ аутора, већ њему припада заслуга за сакупљање и обједињавање. Главни дио књиге (до 800. странице), је рад аутора и структурисан је кроз прелудиј, предговор, једанаест поглавља, закључак, резиме на пет страних језика те попис обимне литературе. Прилози (стр. 801-1198.) чине цјелину која обухвата најразличитије садржаје (документе, изјаве бројних истакнутих личности, новинске чланке, народне пјесме и сл.). Ту су још фотографије, захвала аутора особама које су му пружиле моралну подршку, те рецензије тројице рецензената. Између корица ове књиге, како и сам наслов говори, је тематика и проблематика Косова и Метохије.

У изради ове монографије, аутор је пред себе поставио врло захтјевне циљеве о чему говори сама тематика и обимност. Професор Ђукић, снажне истраживачке воље и још снажније емоционалне привржености свом етносу и вјери, упутио се бројним путевима у магловиту прошлост косовско-метохијског проблема, да би кроз њу поникао у турбулентној стварности. Јер, како историчарка Дубравка Стојановић каже: „Свако бављење прошлошћу у ствари је тражење тумачења садашњости.“ [1]То је Ђукићу на уму и путеви којим он ходи су путеви који воде од давне прошлости до садашњости, путеви истине, мишљења, предања и епа. Штавише, то су врлетни путеви историје кроз коју су прошли и пролазе Срби, путеви славе, крви, плача и страдања, путеви рођења и умирања, путеви постојања и нестајања. То косовско-метохијско парченце планете Земље, на коме су од праисторије пободена копља судбине и интереса, било је и јесте мјесто, гдје су се у прашини историје усковитлале моћ и немоћ, истина, легенде и митови, доброта и зло, свјетлост и тама, земаљско и небеско. У косовској историјској драми прожимали су се и прожимају путеви великих сила и старосједилачких народа, једних, насилних нагона за освајањем, отимањем и рушењем и, других, са чежњом за мирним суживотом и

1) Дубравка Стојановић, *Уље на води: оглед из историје садашњости Србије*, Пешчаник, Београд, 2010, стр. 10.

напретком.[2] Једну од главних улога имали су и имају Срби, словенски народ досељен на те просторе у првој половини ВИИ вијека, у вријеме владавине цара Ираклија (610-641), народ великих нада и стремљења, народ патње и поноса. Косовска историјска драма још траје и не зна се докле ће трајати и, да ли ће икада имати свој хепиенд. Али, у данашњем времену она је кулминирала стварањем тзв. независне државе Косово, коју је признало неколико десетина земаља. Косово је отето, истргнуто из физичке цјелине Србије, али је оно још живо и неодвојиво од душе српског бића.

У вези садашњих збивања на Косову и Метохији и усковитлане историјске прашине уронуле у тмини времена, којој још више пријете вјетрови заборава и потискивања, траже се одговори на питања: Шта се то збива са српским бићем укоријењеном на овим просторима? Шта су истине о Косову и Метохији, гдје су узроци и какве су посљедице? Гдје су границе између иситне, легенде и мита и, шта је то тако свето у шта треба да вјерујемо и зашто треба да се опредјељујемо? Јесу ли Срби прихватили епску заоставштину о Косовском бој као надомјестак за недостатну истину? Колика је снага истине какву себи предочавамо данас и виде ли други ту истину на начин како је ми себи поимамо? Има ли наша истина ту моћ да се бори против интереса свјетских моћника? Чују ли се гласови разума из овог турбулентног свијета? Та и мноштво других питања протежу се кроз методолошки дефинисане димензије овог рада. У добро структурисаним елементима књиге Ђукић образлаже одговоре при чему, понекад, научну објективност замагљује лична снажна емоционална привржености српском бићу, нарочито његовом косовском извориштy. Управо, прожет том емоционалном цртом, он у самом наслову нуди одговор, да је Косово и Метохија, у стварности, истински српски *Зид плача*. Тако једноставан и сликовит, дубоко захтјеван и језгровит, не толико научан колико епски и, који не оставља скоро ништа а да се не може њиме обухватити.

Косово и Метохија је плуриперспективна проблематика. Она се може посматрати и обрађивати кроз три историјска нивоа, прошлост, садашњост и будућност. Сваки од тих периода појединачно или сви укупно могу се анализирати са историјског, етничког, по-

2) М. Ђурић истиче да је српски народ на „једном од најфаталнијих политичких положаја у Европи, на раскрсници опречних интереса европских и азијских држава, између европских лакомих и азијских дивљих гуја, живећи увијек у непрестаним немирима и под љутим чемерима". Цитат према О. Ђукић, *Косово и Метохија – српски Зид плача*, стр, 233.

литичког, економског, културног, етичког и других аспеката. Осим тога, слика о Косову и Метохији може се стварати кроз истину, легенде и митове. Томе треба додати гледишта више страна, Срба, Албанаца и других народа у ближем окружењу и свијету. Врло важан аспект проблема су изворишта попут историјских и службених докумената, разних записа и историјских помена, мишљења и ставова значајнијих личности, књижевна дјела различитих жанрова те разни медијски извјештаји и статистике. За употпуњавање мозаика треба узимати у обзир да постоје јавне и тајне сфере у којима се преламају историјске нити, сукобљавају интереси, траже рјешења, итд. Штавише, у методолошком погледу, ниједна од тих перспектива, посматрана сама за себе, не може бити довољна за објективну истину и слику о Косову и Метохији. Само њихова појединачна студиозна обрада, а потом и интегрисаност у једну цјелину могу указивати на прави смјер у којем се треба кретати ако се жели цјеловитије освјетљавање тематике Косова и Метохије. Професор Ђукић у свом дјелу настоји доћи до што цјеловитије слике пратећи историјске чињенице, епику, мисли и становишта познавалаца те проблематике које анализира и кроз синтезу повезује и заокружује дајући свему томе свој ауторски печат. Он се при том служи једним живописним језиком и стилом, често прожетим емоцијама.

У српској историји постоје празнине, тј. одсуство истине, нарочито везане за преломни догађај какав је био Косовски бој. И ту су нам важна два појма, истина и спознаја. Кад је ријеч о односу истине и спознаје, спознаја је само заметак у крилу истине. Истина је оно што јесте, оно што се збивало у свој својој комплексности и комплетности и изван којег не остаје ништа а што има и најмањи трачак повезаности с тим збивањем у континиуму историјског времена од узрочности до утицаја крајњих последица. Гледана са аспекта сазнања, истина је слојевита, полиформатична, плуриперспективна, распршена у дуге и различито усмјерене понекад једва примијетне али значајне кракове. И такву је треба спознати и пружити јавности на увид. Али, путеви до цјеловите истине су једва или потпуно непроходни. Врло често је заметена тајнама, лажима, дубоким слојевима историје и земље, чему су кумовали необразованост српског бића, сеобе, тутњава освајача, моћ и интерес побједника да прекраја и измишља истину, да осликава своју а не реалну визију стварости или уопште да нема помена о њој. Гово-

ређи о историјским истинама морамо бити свјесни чињенице, према којој се сликовито одређује Вил Дјурант, који каже: „...почеци цивилизације закопани су у земљу, и ни сви ашови археологије их никад неће сасвим ископати.”[3] То управо говори о свој тежини и сложености откривања истине, до које можда никада нећемо моћи ни доћи. Нажалост, нису само почеци цивилизација закопани у земљу, већ и велики дио касније историјске збиље у којој је бивствовао српски народ. То је истинска реалност. Српски народ нема своје књиге о раним периодима попут Египћана и Грка, за њега „историја је књига коју човјек мора да почиње од средине“[4]. Па и када се почне читати од средине (тј. од познатог) према крају садашњости многе странице живота остале су празне и неоштампане. Те недостајуће чињенице историје донекле су попуњаване легендама и митовима. Мада и мит, ако се схвати правилно, има своју историјску и етничку вриједност, јер „без мита народ пропада“[5]. Штавише, откривање скривених и недоступних истина о важим историјским догађајима од посебне је важности идентитета сваког па и српског бића. У свему томе, када је ријеч о Србима, посебно мјесто и значење, дакако, заузима Косово и Метохија, како кроз историју, тако и у савременом добу. Истине данашњег времена, као и већ поменутог историјског, прекривене су велом тајне, лажима, обмана и прљавим играма моћника. Видљива последица свега тога је трагизам српског бића и немогућност изласка из историјски зачараног круга патње и страдања. Ђукић нам указује на то, и при томе, не као историчар, већ као етичар води нас кроз ту проблематику.

Аутор читаоца уводи у своје дјело кроз прелудиј и предговор. Прелудиј садржи молитве и епске пјесме о Косову. Кроз врло садржајан предговор зналачки се уводи читалац у проблематику књиге. Дефинишу се појмови *Косова* и *Метохије*, укратко приказују географска, етнографска, историјска и друге димензије, етичка оријентација, карактерологија, итд. Сам аутор наглашава да су у овој књизи тежишна хришћанска поимања попут византијског и српско-православног богословског схватања „царства небеског“. Аутор се већ ту јасно одређује према неким од догађаја о којима постоје с једне стране народна предања и епски докази, а с друге

3) В. Дјурант, *Источне цивилизације*, Народна књига, Алфа, Београд, 1995. стр. 398.

4) *Ibid*, стр. 355.

5) *Ibid*, стр. 376.

стране гледишта историчара. На примјер, о улози Вука Бранковића у Косовском бој. Аутор се приклања, како сам каже, уз оне писце који су „заступали мишљење да је Вук Бранковић издао кнеза Лазара у Косовској битки...“. Осим тога, он истиче да је значајну пажњу посветио новијој ситуацији на Косову и Метохији, што се види и по великом обиму поглавља (X и XI) која обрађују тај дио проблематике.

Кроз прво поглавље – *Друштвене прилике у средњевјековној Србији*, аутор указује на кључне догађаје и збивања у вријеме владавине династије Немањића. Он се укратко осврће на период од стварања српске државе, њен успон у вријеме Душана Силног, па до распада послије његове смрти и позиција разједињеног српског племства и вођства непосредно пред турска надирања и Косовски бој. Уз то, једним дијелом посвећена је пажња, како се кроз пјесништво и поетички дух осликавао начин живота средњовјековног српског човјека.

У другом поглављу под насловом *Успони Турака и продор на Балкан*, у кратким цртама обрађује се проблематика појаве Турака и њиховог продора са Алтаја на Блиски исток, стварање и доминација селџучке заједнице племена, удар Монгола и потом настајање Отоманског царства. Истичу се главни владари све до Мурата И и Косовског боја. У даљем дијелу текста обрађује се положај српског народа под турском владавином, улога Албанаца у том периоду, подизања устанака Срба и тежња за слободом, стварање српске државе па све до I свјетског рата. Треба нагаласити, да је ово текст који се не бави детаљима, већ истиче само кључне тачке српске историје и њихову рефлексију на положај Косова и Метохије као и касније догађаје.

Треће поглавље насловљено је *Косовска битка – преломни догађај у српској историји*. Аутор указује на планове Турака, простирање српске државе под Лазаревом ингеренцијом и покушајима Лазара да удајом кћери осигура савез и заокружи територију. Кључни став овог поглавља јесте, да је Косовска битка била преломни догађај у српској историји. С тим у вези аутор истиче: „Ово је преломни догађај у историји српског народа који је постао централно мјесто српског народног предања и уточиште и исходиште свих каснијих збивања на српском етничком простору.“ Аутор је значајан простор посветио изворима о Косовској битки, развоју битке и улогама појединих личности од владара Лазара и Мурата,

до Вука Бранковића и других. Наглашава се да је исход био фаталан за српску страну и с тим у вези даје преглед гледишта о могућим узроцима пораза. Као епилог тих догађаја јесте усађивање косовске епопеје у биће српског народа, вредновање њеног значења као суштинског елемента одређења идентитета и уздизање у сферу митског.

Митови и легенде о (Пра)Косову је четврто поглавље ове садржајно богате књиге. Косово и Метохија су српски незаборав и тиме што су се од битке као преломног догађаја у народу испредале легенде и настајали митови. Оно је напросто митологизовано. Аутор истиче бројне значајке те митологизације, наводи мишљења других писаца и обрађивача косовке проблематике и штавише, упоређује косовску литературу са индијским и другим митолошким спјевовима. Он наглашава да је митологизација највише извршена кроз епске пјесме у које су укомпонована и хришћанска начела и свјетоназори. Посебно мјесто има схватање мита о хришћанској жртви (Обилића, Лазара, српске војске). У свему томе изникао је култ Милоша Обилића, а народни пјевачи опјевали су мноштво косовских ликова и јунака. Аутор текст илуструје и поткрепљује изводима из бројних народних пјесама.

Пето је поглавље насловљено *Царство небеско у византијском и српском православљу*. Аутор се у овом поглављу бави православљем и његовим кључним елементима указујући да српско православље вуче коријене из византијског. При томе наводи неке од битних значајки и ослонаца византијског богословља поткрепљујући их становиштима неких од најмјеродавнијих богослова попут Григорија Назијанина, Григорија из Нисе, Максима Исповиједника, Григорија Паламе, Јована Златоустог, Исака Сирина, итд. Истиче се и то, да је српска средњевјековна филозофија утемељена на православној патрологији. Осим византијског, на српско православље значајан утицај имали су Русија, Света Гора, Јерусалим и др. Објашњава се појам „Божјег царства", мјесто и улога српских подвижника и мученика. Уз све оно вриједно што краси Србе, аутор наводи да су и они носиоци прародитељског гријеха, да имају слабости испољене кроз непоштење, неморал, издајство, кукавичлук, хуљење на вјеру и сл. Придајући посебну важност вјерском елементу и карактерологији, он каже: „На Косову су се као на сунцу и у зрцалу показале све витешке врлине и оданост својој вјери и народу, али и мане и пороци." По ауторовом мишљењу, мо-

жда би исход Косовске битке могао бити и другачији, повољнији за српски народ, да није било вјероломства.

Јунаштво и проблем издаје у Косовској битки је наслов шестог поглавља. То је једно од краћих поглавља гдје се аутор бави Вуком Бранковићем, његовим животом и улогом у периоду његове владавине. Дио простора посвећен је самом проблему издаје у српским редовима и могућим претпоставкама исхода битке заснованих на постојећим записима и предањима. Каква је доиста била улога Вука Бранковића у предкосовским, косовским и постковским збивањима? На ово питања нема јасног одговора. Аутор настоји да навођењем више извора и становишта колико толико употпуни ту слику. Међутим, истина и даље остаје неосвијетљена, а питање је и да ли ће уопште бити докучена. Епско и народно увјерење о издајништву настоји да побије српска историографија стајући у „одбрану" Вука Бранковића. Контроверзе не постоје само о његовој улози, већ и о томе како је на крају скончао. Ђукић истиче да се мора водити рачуна и о народном виђењу прошлости, будући да се ту налазе хтијења и настојања да се побиједи зло и још више узвиси истина и правда. Насупрот негативне улоге Вука Бранковића, као позитиван јуначки лик истиче се Милош Обилић. Он је начинио такав подвиг који истински треба да осликава српско родољубиво-етичко начело. Многи српски јунаци ушли су у пјесму, а јунаштво је непресушни пјеснички извор. Аутор то поткрепљује бројним еповима и њиховим одломцима.

Седмо поглавље обрађује се под насловом *Косовска етика*. Косовски догађаји су били извориште, морална и духовна храна народа која је имала одраза на опстанак и поред огромних физичких губитака.[6] Из тих догађаја изникла косовска етика се дубоко урезало у српско биће. Она је посвећена, како аутор истиче, „нашој даљој прошлости, културном наслеђу српског народа..." Аутор косовску етику анализира кроз навођења мишљења бројних наших великана писане ријечи (М. Ђурића, Д. Калезића, Ј. Цвијића, Л. Костића, Његоша, и др.). Уз то он анализира епске пјесме, гдје се та етика најбоље показује. Дакако, видно мјесто заузима Видовдан, као једна врста мјерила, као један идеал који српски народ мора

6) Ваља ту додати и мисао академика Михајла Марковића. "Етос у смислу моралних правила понашања у једној заједници обухвата све оно што је услов живота те заједнице и што омогућује остварење њене идеалне сврхе." М. Марковић, *Ум и етос: последице њиховог раздвајања и неопходност њиховог јединства*, Филозофија и друштво XXI, стр. 24.

увијек имати у виду, а нарочито у критичним периодима историје. Косовска етика је етика жртве, етика јунаштва, етика душе српског бића. Аутор наглашава, да је косовски морал „завјет српске историје“. Српско биће увијек је тежило за истином и праведношћу али моћ освајача затирала је те врлине навлачећи преко њих вео својих интереса. Но ипак у свему томе, како аутор каже: „Хероизам и трагизам српских витезова моћан је торзо једне јединствене идеје у одбрани српства и православља...“, а тиме и истине и праведности.

Осмо је поглавље аутор насловио са *Косовски завјет и опредјељење*. И у овом поглављу он остаје вјеран свом методолошком приступу навођења бројних цитата многих значајних личности које говоре о косовском завјету и опредјељењу. Косовски завјет и опредјељење су нешто што је најдубље усјечено у карактерологију српског бића. У Видовдану се осликава ток наше историје, нашег карактера, нашег опредјељења. Сам кнез Лазар опредијелио се за царство небеско које у ствари представља једну од вјечних божанских вриједности. Међутим, он није био први који се одрекао овоземаљских благодети, то је био Свети Сава, а за њим и његови родитељи, отац Стефан Немања и мајка Ана. С тим у вези, косовски завјет и опредјељење свој коријен имају у хришћанском учењу. Ако би правили поређење са хришћанским почетком онда би се кнез Лазар могао упоредити са Христом, Вук Бранковић са Јудом, улогу апостола имали би српски витезови, док би последња царска вечера била пандан Тајне вечере.[7] Будући да се завјет наметнуо негдје у прошлости, говорећи о њој Зоран Мишић каже да нас је та „прошлост проклела двоструком клетвом: удаљила се од нас, а није нам дала да из ње изађемо, лишила нас је свог богатства, а оставила нам своју тугу и неимаштину“.[8] Нажалост, гледано са српске стране Косово и данас тугује и плаче. У српској историји Косово заузима једно од највиших мјеста, према њему не може се постављати романтичарски, већ збиљски. Због тога наша књижевница Исидора Секулић јасно опомиње: „Не градимо живот од пепела, јер ће га први вјетар раздувати.“[9] Идеја косовског завјета раширена је међу цијелом популацијом Срба и присутна у постковској историји, то је завјет отаџбини, оставштини наших отаца и њихових предака.

7) Драгослав Бокан, *Косово је срце Србије*, Политика,а.д., “Инфинитас”, РТС, Београд, 2008, стр. 46.

8) Цитирано у О. Ђукић, *Косово и Метохија – српски Зид плача*, стр. 267.

9) *Ibid*, стр. 259.

Девето је поглавље аутор насловио *Видовдански епос*. Већ на почетку аутор указује на историјску димензију проблема геополитичке позиције балканског па тиме и косовског простора. На њему се од праисторије до данашњице мијењала етничка слика. Једни су насељавани, други расељавани, било под ратовима, било под економским или неким другим факторима. Сваки етнос који се нашао на овом простору искусио је горчину историјских вјетрова моћи и не-моћи. „Балкан (је), каже Исидора Секулић, једно велико гробље разних господарења и цивилизација.“[10] У овом поглављу аутор нас води кроз косовску епику и настајање народне умотворине. Ма колико живот српског народа био тежак на овим просторима, он је знао и у најтежим, судбоносним приликама да исказује своје стваралаштво. Много тога, што је у народу настало, због неписмености је нестало. Епске јуначке пјесме које су пјеване биле су заправо једна врста емоционалне везе српског народа са својом прошлошћу. Ђукић наводи бројне наше ауторе и њихова виђења, записе и однос према српској па и косовској епици. Уз то, наводи више гледања страних аутора (Гете, Јаков Грим и др.), те прихватања српске епске пјесме у њемачкој, енглеској, француској, чешкој, пољској, грчкој, македонској и другим јавностима. Штавише, наводе се и дјела која говоре о косовским трагичним догађајима.

Косово и Метохија – земља голготе је десето поглавље ове садржајне књиге. За разлику од претходних оно је прилично обимно и могло би бити посебна књига. Дакако, и као такво уклопљено је и садржински повезано са осталим поглављима у једну цјелину. Аутор укратко указује на историјску етничку димензију Косовског проблема, негативном односу међународне заједнице, нарочито САД и ЕУ, да би потом опширније наставио о узроцима проблема српског народа насталим послије II свјетског рата те титоистичка подршка албанском етносу који је постајао све дрскији, насилнији и захтјевнији. Он указује на проблеме смјене Ранковића и других српских политичара, говори о Добрици Ћосићу и његовој улози у том и каснијем периоду. Уз то, добрим дијелом он говори о улози Јосипа Броза и рефлексијама његове политике на косовске догађаје па и данашње стање. Говорећи о трајању косовске драме, истиче улогу католичке цркве и стварања *Свете алијансе* између Ватикана и САД, те повезаности католичке цркве и масона, минимизирање националног на рачун грађанског у западним теоријам које не важе

10) *Ibid*, стр. 283.

у њиховим двориштима. Уз то, говори се и односу САД према улози Турске на Балкану и рефлексији тих односа на српски и косовски проблем. Свим тим утицајима треба додати и улогу домаћих полтрона, издајника и шпијуна. При томе, аутор се доста ослањао на истраживања академика Милорада Екмечића. Аутор обрађује и улогу Албанаца и њихов однос према српском становништву, те однос Албанаца и турског царства. Штавише, аутор описује трагику српског народа наводећи бројне примјере бруталности албанског становништва. Звјерства су Албанци чинили у вријеме Отоманског царства, у првој Југославији, затим у II свјетском рату и послијењега. Аутор наводи бројне извјештаје припадника цркве о албанском насилништву и етничком чишћењу. Имајући у виду такво стање западне силе су на перфидан начин користиле албански национализам за своје интересе. Истиче се и непринципијелност тзв. *међународне заједнице* у односу на српско питање у БиХ и Србији. С једне стране, Србима се узима, а с друге стране другима даје користећи своју моћ и подлост. Он говори и о односима унутар Српске православне цркве, односу према епископу Артемију, што је резултирало његовим каснијим умировљењем. Из написаног текста види се да је било доста проблема унутар СПЦ на простору Косова и Метохије. Слиједи један дио садржаја који говори о НАТО бомбардовању СР Југославије, лажима које су биле пласиране у свјетској јавности, бездушности уништавања једног народа и инфраструктуре која је од виталног значаја. Стварање гротексне медијске слике о српском бићу, силовањима, убиствима и другим звјерствима био је један од циљева свјетских моћника, а при томе се ништа није говорило о албанској страни. Треба рећи то, да аутор врло детаљно описује поједине примјере догађаја, односа и процеса који су били везани за косовску збиљу. Он наводи изјаве и писања бројних личности доводећи их у контекст косовске драме. Дио поглавља обрађује проглашавање тзв. *Републике Косово* и реаговања појединаца, институција, других значајних фактора политичког, вјерског, културног и другог естаблишмента. Аутор је настојао да издвоји само један сегмент из огромног опуса написа и реаговања о косовској проблематици и голготи. Из њега се види то, колика је улога моћи, неистина, медијских креација по вољи и жељи моћника и у складу са њиховим интересима. Штавише, виде се и њихове последице, али само оне у садашњости, не и оне у будућности. Нажалост, како и сам аутор напомиње многа питања о

Косову и Метохији остала су под велом тајне и с тим у вези немогуће је сагледати све хоризонте будућности.

Једанаесто поглавље *Косово и Метохија – света и отета земља* је нешто мање од двјесто страница. Већ на самом почетку упозорава да се Србима, од распада бивше СФРЈ, све дешавало и дешава из више разлога, од тога да су се удаљили од своје вјере, подлегли туђим идеологијама, некритички и наивно прихватали стране утицаје до страних планова да се сруши Југославија и Србија доведе до садашње позиције. Аутор у овом обимном поглављу настоји, да износећи мноштво узрока, поткрепљујући их становиштима других, дође до једне цјеловите слике позиције коју су Срби имали од II свјетског рата до данас са тежиштем на косовском простору и стању. Неки од тих узрока су: Титов однос према српском народу и његовом настојању да га сведе у контролисане оквире; духовна замореност и клонулост; проблем наталитета или бијеле куге; зла коб која прати све српске подјеле при чему цитира Душана Ковачевића[11]; геополитичка позиција Срба – „кућа на раскршћу"[12]; односом моћи према истини; племенски начин живота и одговорност Шиптара; утицај свјетског поретка на чијем челу су САД; исламски фактор; однос ЕУ према српском и косовском питању; интензивно мијешање страног фактора; итд. Надаље се наводе и описују бројни догађаји истичући важност одбране Косова и Метохије на коју упозоравају и многи странци којима су се отворили очи. Затим, аутор детаљније објашњава дволичност и лицемјерство америчке дипломатије, закулисне радње, прљаве игре и мноштво другога што је испливало преко „Викиликса", а везано је за ове просторе. Поред тога, указујући на сву политичку и другу прљавштину повезану са Косовом и Метохијом истиче проблем трговине људским органима, хашку проблематику и осуде приказане на графиконима, гдје Срби доминирају. Ђукић о Косову недвосмислено исказује свој став: „Не смијемо заборавити да су нам Американци силом узели Косово и Метохију. Ови свјетски

11) Ради се о дјелу Д. Ковачевића, *20 српских подела (Срба на Србе),* Новости, НИН, Београд, 2008. Поред више цитата издваја се овај на страници 544.: „Послије деветнаест подјела – разврставања на подобне и неподобне, на патриоте и издајнике, на родољубе и плаћенике, на Србе са осјећањем традиције и оне који би исту традицију продали за шаку долара (или перли), дошли смо до суштинске подјеле (из које, вјероватно, произилазе претходне): Србин подијељен на самог себе: један човјек – двије личности, два убјеђења, два опредјељења, два погледа на свијет..." Д. Ковачевић, ibid, стр. 232.

12) Интересантно је запажање Ковачевића, да би Срба данас било око 70 милиона, да нисмо на данашњој геополитичкој позицији, односно да смо своју кућу изградили ван „стратешких путева", нпр. као Велика Британија. Ковачевић, ibid, стр. 220.

жандари и њихови савезници су нам непријатељи." С тим у вези он говори о напорима српске дипломатије да мирним путем оспори међународно признање Косова, наводећи мноштво изјава страних и домаћих стручњака који указују на кршење међународног права. Поред осталог је изношење проблема пред Скупштином УН, одлуке Међународног суда правде и сл. Аутор истиче, да је примијетно да се код кључних људи у Србији (Тадић, Јеремић) од јасних и чврстих ставова почело одступати и попуштати. У тексту је дат и осврт о улози Мила Ђукановића у разбијању Заједнице Србије и Црне Горе, као и признавању Косова. Као битан фактор српске и косовске драме наводи се Марти Ахтисари, његова улога и добијање Нобелове награде за мир коју су неки осудили и назвали правим промашајем и скандалозним чином (Шведски институт ТФФ), или да је требао добити награду за сепаратизам (Климов), итд. Заиста је много навођења личности, њихових становишта и мишљења о проблематици односа међународне заједнице према Косову, улози свјетских медија и других чинилаца међународних односа. Ма како да се гледа на ту проблематику, а нарочито ако су становишта опречна моћнима, за сваку ситуацију они имају припремљене истине. С тим у вези аутор каже: „Моћне силе и њихова пропагандна машинерија имају припремљену истину и правду коју слиједе сви који су под њиховим утицајем и протекторатом. Они који то не слиједе проглашавају се дисидентима, троубле-макери и против њих се подразумијевају санкције, од кажњавања и притиска до испирања мозга." Да би указао на њихову безобзирност аутор наводи и мишљење француског академика Жана Дитура, према коме моћници немају ни срце ни душу. У својој књизи *Срамота врлине*, поред осталог каже: „Мрзе се само нације и људи који имају душу или карактер. И антипатија се претвара у бијес када се констатује да се карактер, без обзира на напор који се улаже, на опомену која му се упућује, не мијења, а задржава своја неподношљива својства и да је душа закопана тако дубоко у биће, да је немогуће одатле ишчупати је."[13] Срби су, према мишљењу Бариа Литућиа, оптужени за све и свашта, а НАТО за бруталну агресију низашто. Срби су унапријед осуђени према постојећим сценаријима из Вашингтона и Брисела. Ваља истаћи и питање које аутор при крају поглавља поставља: „Хоће ли Срби имати мудрости да преброде искушења, сачувају националне интересе и свој идентитет?" Ово питање, да-

13) О. Ђукић, *Косово и Метохија – српски Зид плача*, стр. 660.

како остаје отворено, а одговор на њега требало би да дају сами Срби и вријеме које је испред њих.

У *Закључку* се синтетички и сажето сумирају садржаји ове обимне монографије. Аутор истиче да писање о Косову значи отварање рана. А у свему томе потребна је нова свјетлост да би се освијетлила тамна страна историје. Косово је било и данас је страдалиште по коме су тутњали и тутње многи освајачи. Несрећа је Срба у томе што су населили тај простор који је на путу из Азије у Европу као и из Европе у Азију. Продор Турака на европско тло и тежња Срба да их у томе спријече довело је до Косовске битке, једног од преломних догађаја у српској историји. Тамна страна те битке је издаја оличена у Вуку Бранковићу. Милош Обилић остао је симбол српског јунаштва. С тим у вези је и косовска етика, која је показала снагу једне генерације. За Видовдан се везује епос, јуначке народне пјесме, које узвисују естетске и етичке вриједности. Сценарио страдања Срба настављен је од Косовске битке до данас. Једино су Срби страдали, док су други добијали, а у врхунском лицемјерју настала је и тзв. Република Косово. Србији и данас пријети, не само страни фактор, већ и домаће зло. И поред свега што им се догађа, како каже аутор: „Срби никада не смију да забораве да је Косово и Метохија Стара Србија, колијевка српства и духовности, наш понос и слава...”

Други дио књиге *Косово и Метохија – српски Зид плача* представља око седамдесетак и нешто више прилога различитих садржаја. У највећем броју то су изводи из књига, часописа, новинских чланака, изјаве, документи, и сл. Сви они имају функцију илустрације и аргументовања изнесених становишта у првом дијелу књиге, као и употпуњавање слике о српској, а нарочито косовској збиљи.

*

* *

Говорећи о овом дјелу може се рећи, да Ђукић напросто „разлаже“ историјску позорницу прошлости и садашњости колико је то могуће кроз обимну литературу тражећи градивне елементе за реализацију постављених циљева. Он настоји да историјска косовска збивања, која су физички прошла и далека, посадашњи, тј. доведе их у раван садашњости, а потом та и данашња збивања још више актуализира у нашој свијести, како би их кроз историјско-епску димензију боље схватили и разумјели. Много је писаца

заболо своје перо у проблем Косова и Метохије тражећи одговоре и остављајући трагове, ма какве значајности да они јесу. И Ђукић је добро зашиљио своје перо и придружио се посланицима писане ријечи како би оставио што дубље и потпуније трагове о српској и косовскометохијској драми. С тим у вези, аутору свакако припада велико признање за храброст да се ухвати у коштац са овом специфичном и за српски народ болном тематиком.

Треба рећи и то, да ово није класично историјско дјело пореданих историјских чињеница, али износи и говори о историјским догађајима и личностима који су утицали на бивствујући српски етнос. Ово је прије свега етичко дјело, јер кроз догађаје говори о људима, о моралу, о добру и злу, о врлинама и манама, о трагедији једног народа. Штавише, оно говори, можда најпотпуније, о етици моћи у међународним односима кроз историју и савременим међународним односима као и свим њеним последицама на овим просторима.

Закључимо тиме, да је историја већ одавно озидала духовни зид, а ово дјело је само један од елемената који га подупире. По том зиду качимо сузе плача остављајући и на тај начин траг будућим поколењима о мјесту гдје се српска опстојност оваплодила у цјеловит народ и државу. За разлику од духовног зида, који је остао као једини од два бедема српске опстојности на Косову и Метохији, онај други, етноонтолошки, све је мање извјестан као одбрамбени бедем, бар гледано из садашње перспективе, будући да је све мање Срба на том простору.

Овај рад је примљен 22. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УДК:
316.2 Weber M.(049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 449-459.

Далибор Савић
Факултет политичких наука, Бања Лука

ВЕБЕР ЗА НЕУПУЋЕНЕ?
Фолкер Хајнс[1)], *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, 170 стр.

Почетком 90-их година прошлог вијека Макс Вебер бива реактуелизован као врло помодан мислилац. Пропаст комунистичких режима и марксистичке доктрине (којима се Вебер у своје вријеме отворено супротстављао), успон различитих теорија усмјерених ка критици савремене културе и друштва, те с тим повезан Веберов утицај на постмодерне мислиоце[2)] јасни су показатељи како Веберова мисао и данас живи. Наведена дешавања везана за тумачење Веберове интелектуалне заоставштине и њену поновну актуелност, али у новом руху, међу социолозима и издавачима са простора бивше Југославије нису била одговарајуће попраћена. Ако изузмемо ријетке покушаје[3)], који по свом устројству и намјени и не теже ка цјеловитој проблематизацији Веберове савремености (иако је увелико промовишу), произилази како од Ђурићеве студије о Веберу из 1964. године није објављена нити једна цјеловита интерпретација Веберове мисли на неком од

1) Фолкер Хајнс (Volker Heins) је виши истраживач на Институту за друштвена истраживања у Франкфурту и сарадник Центра за културну социологију на Универзитету Јел. Предавао је на неколико универзитета широм свијета (Харвард, Џавахарлал Нехру у Њу Делхију, Хебрејски универзитет у Јерусалиму и Универзитету Мекгил у Монтреалу). Објављена дјела: *Rethinking Ethical Foreign Policy (2007)*, *Nongovernmental Organizations in International Society (2008)*, *Beyond Frend and Foe (2011)*.

2) Опширније у : Gane, N. , *Max Weber and Postmodern Theory*, Palgrave, New York, 2002.

3) Мислимо на слиједећа дјела: Земан, З., *Аутономија и одгођена апокалипса*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб, 2004, Калањ, Р. *Суврменост класичне социологије*, Политичка култура, Загреб, 2005, Илић, В., *Упоредни метод у социологији*, Библиотека Полис, Зрењанин, 2006.

јужнословенских језика. Отуда књига *Увод у Макса Вебера* њемачког мислиоца Фолкера Хајнса у издању Библиотеке XX век на српском језику представља право освјежење у мору Веберових интерпретација које изнова и неоригинално понављају већ одавно речено.

Наведено дјело представља проширени есеј који, како насловом тако ни садржајем, не покушава пружити исцрпан приказ Веберовог интелектуалног подухвата, али ипак тежи ка одређеном степену систематичности и прегледности. Кроз три поглавља (1. *„Шта овдје значи објективност?“*, 2. *Социјална теорија с ратом у свом средишту и* 3. *Слобода и „реализам*“) Хајнс претежно поштује захтјеве које пред сваког тумача Веберове мисли поставља Волфганг Шлухтер, један од највећих живућих ауторитета за Вебера, на чија се размишљања и сам Хајнс наслања у више наврата током дијела. Према Шлухтеру сви покушаји да се достигне језгро Веберовог интелектуалног рада морају задовољити најмање три услова:

1. Уважавање развоја Веберовог интелектуалног пројекта током времена,
2. Веберово учење треба бити реконструисано са свеобухватног становишта (кроз повезивање конкретних историјских истраживања са системском мисли како би се избјегло свођење Вебера на чистог историчара, теоретичара или пак методолога),
3. Треба упослити „биографску“ перспективу која би омогућила да се коријени Веберових научних рефлексија прате уназад до његовог погледа на свијет.[4)]

Унутар првог поглавља „*Шта овдје значи објективност*?“ , са поднасловом *О теорији науке Макса Вебера*, Хајнс расправља о основама Веберовог методолошког приступа и положају науке унутар друштва уопште. Изузетно кратко, али релативно садржајно поглавље (од 13. до 24. стране) базирано је на тврдњи како је Вебер „желио да саму науку учини предметом строге рефлексије, најпре како би разорио епистемолошку наивност самих научника, а затим и да би на нови начин одредио њихово мјесто у друштву“[5)].

4) Опширније у : Schluchter, W., *Rationalism, Religion and Domination: A Weberian Perspective*, University of California Press, Los Angeles/ Oxford, 1989.

5) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 14.

Наведена тврдња указује на два правца аргументације/интерпретације које Хајнс развија како би показао јединство Веберове методолошке замисли. Први, спознајно-теоријски правац усмјерен је ка разматрању Веберових размишљања о објективности и вриједностима унутар научног сазнања. Кроз кратак приказ Веберовог односа према Рикерту, Хајнс приказује на који је начин Вебер превазишао окове неокантизма и поставио темеље за емпиријску науку о друштву. Концентришући се на питања избора предмета истраживања (које Вебер слично Рикерту заснива на културној значајности проучаване појаве, али уз Веберово одбацивање Рикертовог хипостазирања вриједности у трансцедентну хијерархију која гарантује објективност нашег сазнања) и вриједносне неутралности науке Хајнс само дијелом дотиче сложену проблематику Веберовог односа према интелктуалном наслијеђу унутар којег ствара и из којег црпи идеје.[6] Ипак, ограничења које пред Хајнса поставља есејска природа овог дјела одражена кроз штур опис Веберове методологије, не нарушавају сврху аргументацију која ионако није усмјерена ка исцрпности, већ кроз егзистенцијалистичку призму посматра науку као једну од многих алтернативних вриједности, идеја односно *начина живота* који можемо изабрати. У том контексту потребно је посматрати и Хајнсово помало исхитрено настојање да нагласи неспорно преклапање између спознајно-теоријских и политичко-научних елемената Веберове методолошке концепције. Отуда друга линија аргументације прати повезивање вриједносне неутралности науке са специфичним положајем научника и академске заједнице уз истицање Веберове тежње ка „ могућности да се политичко супротстављање преобрати у научну сумњу“[7]. Уз уважавање „биографске“ перспективе, кроз истицање друштвено-интелектуалне ситуације у Њемачкој Веберовог времена, Хајнс покушава указати на везу између специфичног положаја њемачке академске заједнице и Веберовог настојања да развије (само)критичку науку о друштву која би била заштићена од државног разлога, политичке пропаганде и/или сваког другог облика идеологије.[8]

Друго поглавље *Социјална теорија с ратом у свом средишту* са поднасловом *Интелектуалци, апарати, практиковање сопства*

6) Опширније о тој теми у: Albrow, M. , *Max Weber`s Construction of Social Theory*, Macmillan, London, 1990.

7) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 22.

8) Опширније у: Ringer, F. , *Max Weber`s Methodology*, Harvard University Press, Cambridge/London, 1997.

састоји се из шест подпоглавља. Прво подпоглавље *„Рационалност“ и „начин живота“* Хајнс започиње биографским детаљима о Веберовом животу од 1894. до објављивања првих методолошких рукописа из 1904. године. Концентришући се на психичке проблеме које је Вебер имао у том периоду Хајнс утврђује постојање сукоба између етике и естетике унутар Веберовог сопства и његове замисли методологије. Кроз инсистирање на конструктивистичкој природи Веберових методолошких поставки Хајнс покушава нагласити Веберово настојање да се са несводивом ирационалношћу свијета бори кроз разраду и промовисање рационалних метода, како у науци, тако и у животу. Аргументацију за властите тврдње Хајнс проналази у критичкој разради Хенисове концепције о „начину живота“ као главном позадинском мотиву око којег се може реконструисати тематско јединство Веберове интелектуалне оставштине. Нагласак на категорији друштвеног дјеловања, омогућава Веберу, да превазиђе ирационалистичке и холистичке концепције друштва, које не увиђају потребу за емпиријским истраживањем које би се темељило на вјероватноћи и шанси за дешавање одређеног догађаја, већ стреме ка хипостазирању појмова у систем односа из којег би се дедукцијом објашњавала читава друштвена стварност. Отуда Хајнс посебну пажњу посвећује јасном одређењу категорија „разумијевања“ и „учесталости“ друштвеног дјеловања код Вебера. „Разумијевање“ није интуитивно схватање мотива које појединце покреће на дјеловање, нити представља покушај објашњења субјективних намјера актера, већ опис дјелатних оријентација који уважава како субјективне, тако и надсубјективне, структуришуће елементе.[9] „Учесталост“ друштвеног дјеловања се односи на двије ствари:

1. Принцип понављања истог обрасца понашања по временској оси, који представља циркуларни менаџмент сопства који истовремено претпоставља и ствара оријентације у дјеловању и
2. Принцип друштвене дистрибуције тог обрасца.[10]

Прецизну теоријску интерпретацију Веберових категорија, Хајнс надопуњује конкретним пасусима из Веберових дјела, стварајући аргументацију помоћу које је могуће објаснити на који начин је Вебер-историчар постао Вебер-социолог. Потрага за иде-

9) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 32.

10) Исто, стр. 33.

ал-типским карактеризацијама универзалних форми заједница (од породице до нације) и компаративна истраживања подузета како би се установили разлози за „ успон Запада“ , уз одбацивање појма друштва и телеолошког напредка, шире Веберово поље анализе дајући му дисконтинуиран и кумулативно-динамичан изглед.[11] Сажетост наведених формулација о Веберовој структурирајућој замисли динамичног и плуралистичког друштвеног поретка Хајнс користи како би приказао однос између „рационалности“ и „начина живота“. По Хајнсу тај однос је двострук; с једне стране Веберова методологија претпоставља мноштво *рационалности*, *богова*, вриједности, идеја које могу послужити као основ за дјеловање појединаца и друштвених група, док с друге стране познати Веберов *трагични* начин мишљења подразумијева да се рационалност преокреће у фатализам, а слобода у доминацију. Друго потпоглавље *Генеалогија неморала* започиње интерпретацијом Веберовог познатог дјела *Протестантске етике и духа капитализма* усмјереној ка доказивању псеудоратног карактера Веберове социологије. Рационализација начина живота, кроз довођење у везу протестантског религијског етоса са етосом ране буржоазије, постаће централни мотив и свих наредних Веберових научних списа, било да је доказује или пак побија. Кроз поновно враћање на проблем развоја Веберових поставки током времена, Хајнс нуди кратку одбрану појединих Веберових ставова изложених у *Протестантској етици*. Наглашавање хипотетичког карактера Веберових ставова о узрочној повезаности појединих протестантских учења и настанка капитализма, специфичност развоја капитализма у неким источноазијским државама у свјетлу Веберове тезе, тврдња о протестантском етосу као катализатору, а не нужном или пак довољном узроку за настанак капитализма Хајнс користи како би приказао интелектуално сазријевање Веберовог истраживачког пројекта од *Протестантске етике* ка каснијим списима. Кратка критика неких Веберових закључака из *Протестантске етике* бива смијењена истицањем значаја овог дјела за читав Веберов опус. Наиме, Хајнс с правом напомиње како Вебер са овим дјелом почиње приказивати начине практиковања сопстава који бивају ослобођени свих традиционалних и афективних елемената у корист циљне рационалности. Откривање овог механизма *генеалогије неморала* по

11) Исто, стр. 38.

Хајнсу представља суштину првог Веберовог пробоја, након нервног слома, утемељеног у сљедећим открићима:

1. Капитализам посједује нешто попут менталитета који утиче на *унутрашње уобличење* човјека,
2. Тај менталитет се разликује од гусарске етике једног Одисеја (кроз парафразирање Вебера Хајнс алудира на Хоркхајмерово и Адорново дјело *Дијалектику просвјетитељства* унутар које се не прави ова разлика),
3. Наведени менталитет треба историјски објаснити.[12)]

Хајнс истиче како Веберови одговори на ова питања указују да је западњачки начин живота, дијелом као *објашњење*, а дијелом као *објашњено*, повезан са другим појмовима као дио ширег истраживачког програма и отуда треба одбацити Хенисов покушај да начин живота представи као централни мотив Веберовог интелектуалног подухвата. У том контексту Хајнс покушава повезати појам начина живота, са појмом моћи (оличене у личном и субјективном) како би истакао рат/борбу као централни мотив Веберове социологије. Кроз тај покушај Хајнс релативно успјешно затвара круг који спаја Веберове епистемолошко-методолошке поставке везане за вриједносну ирационалност свијета са Веберовом теоријом дјеловања. Најзначајнији дио трећег потпоглавља *Вјера и ширење вјере* односи се на Хајнсову интерпретацију начина на који Вебер повезује властите компаративне студије о свјетским религијама са тежњом да пружи ваљано објашњење везе између одређених религијских идеја са стварним интересима различитих друштвених слојева отјелотвореним у идејама њихових интелектуалних елита.[13)] На тај начин фабриковање смисла, као битну антрополошко-културну чињеницу, Вебер *социологизује*, а овај процес Хајнс представља на основу сљедећих хипотеза:

1. Свака друштвена група је приморана, на основу властитог друштвеног положаја, да свијет и саму себе тумачи на један унапријед одређен начин,
2. Поједини слојеви носиоци религијског рационализма имали су монопол на тумачење свијета те су психотехничким средствима приморавали друге слојеве да прихвате њихово

12) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 51.

13) Опширније о тој теми у: Sadri, A. , *Max Weber`s Sociology of Intellectuals*, Oxford University Press, New York, 1992.

тумачење свијета уз правила одговарајућег начина вођења живота.[14)]

Конкретизација наведених хипотеза, кроз тумачење Веберових ставова из *Привреде и друштва*, те *Привредне етике свјетских религија* (разне варијације односа плебејских и владарских слојева према различитим типовима религиозности), Хајнс користи како би нагласио јединство социологије религије и социологије власти/политике код самог Вебера. У наредном подпоглављу *Власт и легитимитет* Хајн заоштрава предходну констатацију тврдећи како Веберова социологија власти/политике не представља самостално подручје у односу на његову социологију религије. Ослањајући се на Шлухтера[15)], Хајнс покушава доказати како Вебер занемарује она објашњења облика власти која полазе од друштвено-економских услова.[16)] Повезаност религијских убјеђења са развојем европског грађанства, градова и држава, паралеле између устроја концепта *цркве* и *државе*, те сличности у одређивању основних актера религијске/ политичке борбе (пророци, свештенство, лаици/вођа, управљачко тијело, поданици) унутар Веберових текстова Хајнс употребљава у сврху додатног објашњења истичући како Веберова политичка социологија не почива на секуларизованим теолошким појмовима, већ на измјештеним појмовима социологије религије.[17)] Аргументација даље тече у правцу указивања на сличности између концепата *религијске вјере* и *политичког легитимитета*. Кроз наглашавање значаја *субјективности* у оба концепта Хајнс закључује како Вебер власт своди на легитимитет, а легитимитет на вјеру у легитимитет.[18)] Након кратке анализе типова власти слиједи њихова критика у којој Хајнс Вебера оптужује за двостурки редукционизам: свођење политичке власти на легитимитет и схватање власти као насилног средства моћи тј. силе. Оправдан приговор имајући у виду друштвено-политичку ситуацију унутар које Вебер ствара, његову повезаност са *концептом моћи* који заговара Ранкеова историјска школа[19)], изјаве попут: „ Модерна се др-

14) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 69.

15) Види у: Schluchter, W., *Rationalism, Religion and Domination: A Weberian Perspective*, University of California Press, Los Angeles/ Oxford, 1989, p. 411-432.

16) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 74.

17) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 76.

18) Исто, стр. 78.

19) Види у: Катунарић, В. , „Веберов пресјек друштва и политике“ у: *Власт и политика*, Наклада Јесенски и Турк/Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999, стр. 22.

жава на крају социолошки дефинисати само на основи специфичног средства које јој као и свакој политичкој организацији припада: на основу примјене физичке силе“[20], као и наглашену конфликтну визију Веберовог пројекта везаног за објашњење и разумијевање феномена друштвеног. У тој политичкој визији, обојеној реализмом и трагичним етосом научника-јунака који је убијеђен да зна како *треба* (Веберово инсистирање на парламентарном уређењу које би водиле личности које би претстављале утјелотворење демократије, харизме и просвијећене политичке одговорности), али је свјестан и оног што *јесте* (челични кавез структура моћи које надзиру, кажњавају и злоупотребљавају масу/грађане[21]) Вебера више „занимају несвакидашње околности које ће разбити *стаклену теглу* друштва, а много мање га занима друштвена *мармелада* свакодневног живота (*тупа навика*) или бирократски *конзерванс* захваљујући коме она може дуго да се одржи“.[22] Отуда сљедеће подпоглавље, под насловом *Разум и осјећања у политици*, треба разумијевати као Хајнсов покушај да, кроз симбиозу теоријских и биографских елемената, реконструише Веберов приступ *примјењеној политици*. Познато разликовање између *етике одговорности* и *етике убјеђења* Хајнс надопуњује Веберовим размишљањима о древним пророцима, као узору за модерне демократске политичаре. Њихова хибридна природа, заснована на јединству разума и емоција, премошћава разлику између етике одговорности и етике убјеђења, и путем демагогије, као моћног оруђа за управљање масама, испољава се у форми *убјеђене етике одговорности*. Ипак то није побједа ирационалности над политичким, већ корисна синтеза усмјерена ка демократизацији тадашње Њемачке, заснована на чишћењу јавног простора од те исте ирационалности. Одговорни политичари, новинари и други јавни радници требају препознавати недемократске политичке емоције у јавном простору како би се против истих борили. Посљедње шесто подпоглавље *Тијело и душа у капитализму* Хајнс посвећује разматрању *Веберове социологије*

20) Вебер, М. , „*Политика као позив*“ у: *Власт и политика*, Наклада Јесенски и Турк/Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999, стр. 160.

21) Кроз читаво друго поглавље, почев од поднаслова, код Хајнса срећемо формулације које упућују на Фукоа. Ипак сматрамо како Хајнс не интерпретира Вебера путем Фукоа, већ кроз одређено преклапање тема које спајају ове мислиоце пренаглашава сличност одређених концептуалних поставки, а скрива разлике. Продубљен однос Веберове и Фукоове мисли потражити у: Gane, N. , *Max Weber and Postmodern Theory*, Palgrave, New York, 2002, p. 113-130.

22) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 89.

рада. Наиме, кратке расправе о концепту класе и Веберовом залагању за производни насупрот рентијерском капитализму, убрзо бивају проширене на опис и интерпретацију Веберових ставова везаних за посљедице капиталистичке организације производње на психо-физички устрој радника и њихов друштвени положај. Као резултат рада на пројекту *Испитивање селекције и прилагођавање радника различитим гранама тешке индустрије*, под окриљем Савеза за социјалну политику, настају текстови *Методолошки увод* и *Психофизика индустријског рада* путем којих Вебер жели да испита „ да ли је радничка класа уједињена или разједињена, у којој мјери се индустрија еманциповала од занатских и моралних *квалитета својих радника*, у којој мјери *стандардизација производа повлачи стандардизацију радника*, какву улогу игра *задовољство радника*, и, коначно, како сви ови фактори утичу на душу и тијело"[23]. Хајнс истиче како Вебера не задовољавају резултати овакве тејлористичке анализе, иако увиђа њихову корисност, већ се попут Грамашија, окреће потрази за радним организацијама унутар којих би био прихваћен консензуални (демократски), а не милитаристички (ауторитарни) модел предузетништва. Код нас мало позната чињеница о Веберу као истраживачу и претечи савремених расправа о организацији производног процеса.

Треће поглавље *Слобода и „реализам"* са поднасловом *Веберова дијагноза садашњости и критика времена у коме живи* Хајнс посвећује проучавању проблемског јединства Веберове мисли кроз тумачење које смјера ка утврђивању Веберове актуелности у контексту савремених расправа о кризи модерности. Кроз три подпоглавља *„Читав бирократски апарат је један египатски монструм"* , *Модерна као судбина и шанса* и *Шта је данас остало од Вебера?* Хајнс покушава приказати како Веберове анализе везане за процес рационализације прелазе у општије рефлексије о смислу, вриједностима и слободи у модерном свијету.[24] Почетну расправу о вези између бирократизације и губитка смисла у модерном свијету, те разјашњавање Веберових ставова везаних за различите манифестације социјализма у његово вријеме, смјењује Хајнсово настојање да разобличи и појасни Веберовова размишљања о усуду савремености. Сажет приказ Веберових увида у сложене меха-

23) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 112.

24) Препоручујемо одличну расправу на ову тему: Seidman, S. , „The Main Aims and Thematic Structures of Max Weber`s Sociology", 1984, http://www.jstor.org/discover/10.2307/3340526 (преузето 24.02.2012.)

низме капитализма и бирократизације који теже ка обезвређивању, негацији и/или подчињавању личног дјеловања и одговорности, у условима *свеопште рашчараности*, Хајнс усмјерава ка представљању Веберове визије алтернативног пројекта модерности. Донкихотовски дух који Вебер гаји у властитим списима, усмјерен ка истовременом прихватању и критици посљедица циљно рационализоване модерности, заснован је на разликовању двије критике: политичке (која захтијева парламентарну контролу над бирократизованом машином тј. супротстављање технолошком детерминизму) и културне (супротстављање *бирократским идеалима живота*).[25] Средства за конкретно остварење слободе/наведених критика, која Хајнс назива *хомеопатском* терапијом[26], Вебер не проналази у религијској етици братства, нити у арационално/аморалним субјективним областима попут естетике и еротике, већ у *модерним рационалним формама* попут науке и политике[27], као темељима за развој истинских демократских институција, које би служиле као нови гарант личне извјесности и смисла. Отуда противрјечности/заблуде унутар Веберових размишљања, попут национализма, дјелимичног неувиђања флексибилности капитализма и пренаглашавање ефеката бирократизације по Хајнсу треба посматрати као својеврсне анахронизме, производе друштвено-интелектуалне климе унутар које Вебер живи и ствара и које не успијева надићи, а не као Веберову (о)поруку нама. Веберово наслијеђе, у облику *реалистичке* теорије политике, треба тумачити као облик *конкретног либерализма* првенствено заснованог на антиесенцијализму, одбрани државе и методском евроцентризму, односно критичку разраду јединства које повезује његова методолошка, политичка и теоријско-истраживачка настојања.

Сматрамо како садржај књиге *Увод у Макса Вебера* не оправдава властити наслов. Наиме ради се о јасно написаној и добро аргументованој интерпретацији која не жели да остане на нивоу игноранције, релативизације и учене индиферентности[28], већ Веберову интелектуалну заоставштину посматра као активан садр-

25) Хајнс, Ф., *Увод у Макса Вебера*, Библиотека XX век, Београд, 2011, стр. 131.

26) Алтернативна метода лијечења заснована на принципу слично се лијечи сличним.

27) Види у: Вебер, М., *Сабрани списи о социологији религије*, Том I, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци/Нови Сад, 1997, стр. 441-470.

28) Облици тумачења који подразумјевају превазиђеност мисли социолошких класика. Опширније у: Калањ, Р. *Савременост класичне социологије*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 11-29.

жај који нуди концепте и теоријско-истраживачка рјешења која су и данас актуелна. Поменута есејска природа дјела ограничава исцрпна описна објашњења усмјеравајући расправу ка конкретној и сажетој проблематизацији одређених Веберових поставки битних за ауторову аргументацију. Отуда ова књига не представља класични увод, који зарад приступачности и прегледности жртвује сложеност обрађене теме, већ покушај да се кроз адекватан приступ, заснован на Шлухтеровом тумачењу Вебера, Вебер истовремено представи као наш претеча и савременик. У том контексту нагласак на Веберовим политичким ставовима, уз покушај да се исти повежу са прошлим и садашњим друштвено-историјским условима, Веберовим животописом, његовим промишљањима о методологији друштвених наука и религији представља ваљано рјешење. Одређене недоречености (нпр. потпунији опис Веберовог национализма) и потенцијално спорне формулације (нпр. пренаглашена улога рата) могу бити предмет расправе, али таква расправа би била више утемељена на познатим противрјечностима које карактеришу Веберов живот и дјело него на Хајнсовом покушају да нам подметне/наметне властиту интерпретацију. Књига која је пред нама садржајем увелико превазилази *ограничења скромног наслова*, па и обима, и зато што представља резултат ауторове жеље да понуђену интерпретацију утемељи како дијахронијски тако и синхронијски у односу на друге актуелне интерпретације Вебера. Због свега наведеног сматрамо како књига *Увод у Макса Вебера* није писана за неупућене који се по први пут сусрећу са Вебером, иако и такви читаоци не би требали имати већих проблема у разумијевању њеног садржаја који обједињује разумљивост и сложеност разматраних питања. Ипак књигу првенствено препоручујемо академској заједници, студентима и научним радницима који желе да прошире властита сазнања о Веберу у свјетлу актуелних расправа које промовишу његову савременост, с надом да ће ово дјело служити као *увод* и подстицај за нека нова истраживања о Веберу на нашим просторима.

Овај рад је примљен 7. маја 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **с***ажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе,** треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структуираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликата до њихових решења“, *Политичка ревија,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

– када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
– **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

– **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
– **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.ofg/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику:

Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – **smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs**

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да доприносе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселоге д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

COBSIS.SR-ID 105060364

02
2012

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛИЗАМ
Милена Пешић, Миленко Бодин,
Светлана Станаревић, Ђуро Бодрожић

ПОЛИТИКА, ДЕМОКРАТИЈА, ПОПУЛИЗАМ
Драган Траилови, Душан Достанић,
Блажо М. Радовић, Срђан М. Перишић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Roozbeh (Rudy) B. Baker, Зоран Видојевић, Миодраг
Радојевић, Миле Ракић, Душан Гујаничић, Мухамед Наср

АКТУЕЛНО
Љубиша Митровић, Татјана С. Лазаревић,
Ивана М. Аритоновић, Владан Станковић

СРБИЈА И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ
Зоран Милошевић, Игор Јанев,
Слађана Младеновић

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Војислав М. Кршић, Далибор Савић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 32. № 2/2012.

ISSN 1451-4281